

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

1932

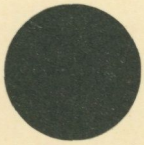

TRÄ-
VAROR

Brädgårdar i alla stadsdelar

Östermalm - Humlegårdsgatan 5
Norrmalm - Gamla Brogatan 23
Vasastaden - Albano
Kungsholmen - Alströmergatan 18
Södermalm - S:t Paulsgatan 55
Upplag i Frihamnen

Kontor Humlegårdsgatan 5

Telefon Namnanrop

AKTIEBOLAGET
KARL EKESIÖÖ

HUR FÅR MAN ÅRSBOKEN?

ANTINGEN

genom att bli medlem i SKANSENFÖRENINGEN

ELLER

genom att inköpa årsboken till bokhandelspris, kr. 5.—

FÖRDELAKTIGAST

är att ingå i SKANSEN-FÖRENINGEN, vilket giver

STORA FÖRMÅNER:

NI FÅR GRATIS

som medlem i Skansenföreningen Nordiska museets och Skansens årsbok och tidningen Skansens Nyheter.

NI FÅR RÄTT

att till familjemedlemmar lösa årskort för endast kr. 3.— pr st. Till familjemedlemmar räknas maka, make, barn och fast anställda tjänare.

NI FÅR FÖRMÅNER

i form av rabatter i ett stort antal affärer, liksom Ni även får rabatt å vissa av Nordiska museets och Skansens publikationer.

NI FÅR ALLT

endast för kr. 5.—, om Ni bor utom Stockholms lokalportoområde (för kr. 10.—, om Ni bor i Stockholm). Avgiften kan insättas å postgiro 51150 eller också kunna årskorten översändas mot postförskott. Även kunna de avhämtas å Skansenföreningens exp. vardagar 10—3.

5-öres
frimärke

TILL

SKANSENFÖRENINGEN

SKANSEN

STOCKHOLM 5

5-öres
frimärke

TILL

SKANSENFÖRENINGEN

SKANSEN

STOCKHOLM 5

Undertecknad, *förut icke medlem,* önskar ingå i Skansenföreningen. Årskort torde mot postförskott sändas till:

Namn _____

Titel _____

Adress _____

Därjämte anhålles om årskort à kr. 3.— till följande familjemedlemmar:

Namn _____ *Titel* _____

Namn _____ *Titel* _____

Undertecknad, *förut icke medlem,* önskar ingå i Skansenföreningen. Årskort torde mot postförskott sändas till:

Namn _____

Titel _____

Adress _____

Därjämte anhålles om årskort à kr. 3.— till följande familjemedlemmar

Namn _____ *Titel* _____

Namn _____ *Titel* _____

Victor Pettersons Bokind., Sthlm.

Den dag kan gry,
då allt vårt guld ej räcker
att forma bilden
av den svunna tid

Giv Edra årsböcker ett bestående värde

Det finnes så mycket i dessa årsböcker som är värt att räddas undan tidens tand. För den som älskar att fördjupa sig i minnen från gångna dagar, har Nordiska museets och Skansens Årsbok ständigt nya glädjeämnen att ge.

Från varje sida tala förfädren sitt tydliga språk om stolta hjältedater... om leende idyller och bistra vargatider.

Blott tiden själv har kunnat skriva denna bok av ständigt växlande bilder från svenska folkets liv i helg och söcken under längesedan svunna tider.

Bevara dessa bilder på ett bestående sätt åt framtiden genom att binda in Edra häftade årsböcker i de av Nordiska museet godkända pärmarna! Dessa pärmar, som tillverkas av oss med museets medgivande, ha fått ett utseende, som i alla avseenden harmonierar med innehållet. Ryggen är av extra prima canvasklot och såväl denna som själva pärmen är försedd med guldtryck. De bilda just den inramning åt Edra årsböcker som behövs för att dessa skola få sitt fulla värde för Eder.

Bind Edra årsböcker i deras rätta pärmar

Ni kan erhålla pärmar enligt vidstående avbildning från oss till det låga priset av kr. 0.75 pr st. och årgång. Bindningen utföres av varje bokbindare.

Använd brevkortet för att beställa pärmarna från oss. Vi sända dessa så långt upplagan räcker franco mot postförskott.

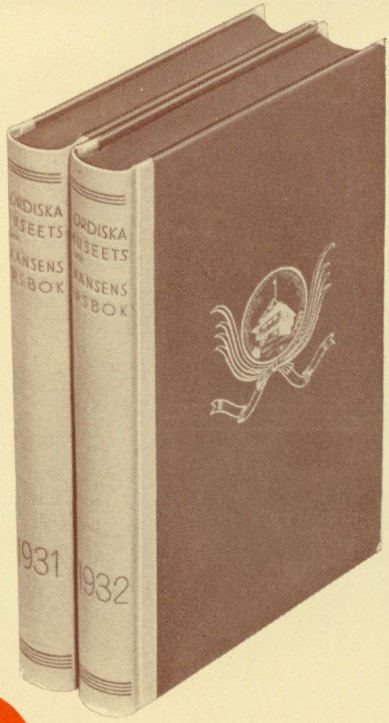

BREVKORT

Sänd mig omgående franco mot postförskott ____ st. pärmar till Nordiska museets och Skansens Årsbok årgång _____ till ett pris av kr. 0.75 pr st.

_____
Namn

_____
Adress

_____

VICTOR PETTERSONS BOKINDUSTRI A-B

Holländaregatan 10

STOCKHOLM

VICTOR PETTERSONS BOKINDUSTRI A-B
Holländaregatan 10, Stockholm
Tel. Namnanrop Victor Petterson

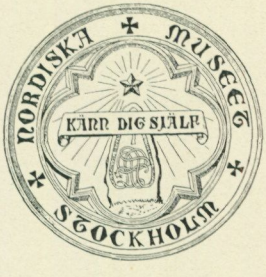
NORDISKA MUSEET
KÄRR DIG SJÄLF
STOCKHOLM

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS

ÅRSBOK

FATABUREN

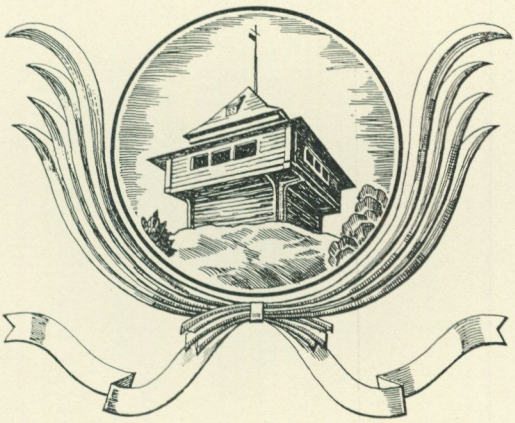

1932

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag, som visar ett parti av Skogaholms herrgård samt titelvignetten, som återger Björkviksfatburen, äro tecknade av amanuensen Gotthard Gustafsson.

Tryckt hos Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1932

INNEHÅLL

ANDREAS LINDBLOM, Från Byzans' lejon till Skånes varulv 7
NILS DENCKER, Skålarnas musik 27
GUNNAR MASCOLL SILFVERSTOLPE, Stockholms slotts silverkammare på 1700-talet 41
MÅRTEN SJÖBECK, Löväng och trädgård 59
LOUISE HAGBERG, Ordets makt 75
GOTTHARD GUSTAFSSON, Skånska prästgårdar från 1600-talet och 1700-talets början 89
GÖSTA BERG, »Stundande skördar mödornas lön» 101
NILS LITHBERG, Runstaven, en ursvensk rådgivare åt Sveriges bönder 117
ERNST KLEIN, Vikingabåtarnas ättlingar i svenska farvatten 139
ANDREAS LINDBLOM, Skansens herrgård 159
GÖSTA SELLING, Det återuppbyggda Skogaholm 195
SIGURD WALLIN, Möbleringen av Skogaholms herrgårdshus på Skansen 217
CARL SAHLIN, Skogaholms järnbruk 239
SIGFRID SVENSSON, Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar 259
N. E. HAMMARSTEDT, Bernhard Salin 271
Nordiska museet och Skansen under år 1931
Julitadonationen 277
Nordiska museets allmogeavdelning 278
Nordiska museets högreståndsavdelning 293

Skansen 311
Bibliotek, arkiv, undervisningsavdelning och utställningar 324
Fältarbeten 328
Förvaltning m. m. 332
Förteckning över personer som 1931 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen 347

Samtidigt med denna årsbok utkommer

NORDISKA MUSEETS HANDLINGAR, häfte 1: Smidda gravkors på Ekshärads kyrkogård, av fil. kand. Brynolf Hellner. Utgivet med anslag från Jernkontoret. Text och 40 planscher. Format stor oktav. Pris 5 kronor, för Skansenföreningens medlemmar 25 % rabatt.

Nordiska museets handlingar, som utkomma i löpande nummerföljd utan karaktär av tidskrift, äro avsedda att innehålla uppsatser och materialsamlingar av vetenskaplig art.

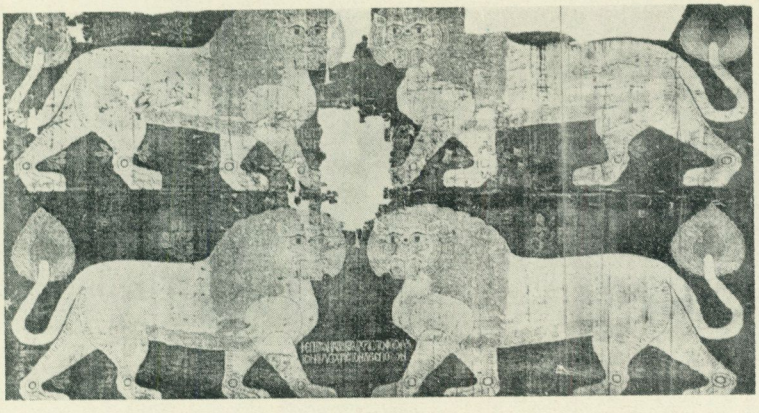

FRÅN BYZANS' LEJON TILL SKÅNES VARULV

Av Andreas Lindblom.

I Sigurd Jorsalafares saga berättar Snorre hur kungen, då han år 1109 seglade från det Heliga Landet till Konstantinopel, hade låtit kläda över skeppens segel både på fram- och baksidan med sidentyg (*pell*). När han kom till Greklands sydöstra udde låg han i två veckor och väntade på sidvind, ty han ville icke fara in i Bosporen med sin flotta annat än med seglen helt vända mot land, så att invånarna i det grekiska kejsarriket skulle kunna beundra prakten. Berättelsen ger vid handen lika mycket nordbornas praktlystnad som den betydande roll, Orientens sidenvävnadskonst spelade. Vi kunna vara förvissade om att våra nordiska förfäder under vikingatågen och då de som väringar tjänstgjorde vid hovet i Miklagård skickade hem sköna tyger. Säkert är dock, att den viktigaste importkanalen ej var denna,

Vignett. Fig. 1. Byzantinskt siden, vävt under kejsarna Romanos och Christophoros (921—931), i Annoskrinet i Siegburg.

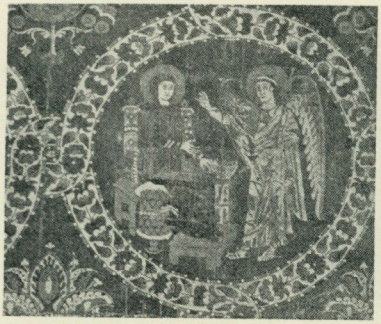

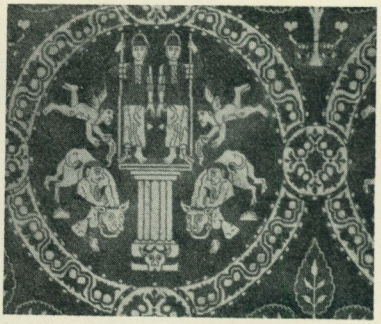

Fig. 2 och 3. Alexandrinska siden från 500—600-talen, i Vatikanen, resp. i Maastricht.

utan de mer normala handelsvägarna, dels över Ryssland, dels över Mellaneuropa. En erinran om den förstnämnda förbindelseleden ha vi i Snorres berättelse om hur Olof den helige sände bud till Holmgård, d. v. s. Novgorod, för upphandling av diverse dyrbara varor, däribland just förnämligt siden (*pell ágætlig*), som kungen skulle använda till högtidsdräkt (*til tignar-klæða*).

De tyger som så behagade Olof den helige och Sigurd Jorsalafare voro säkert av byzantinskt ursprung eller i varje fall tillverkade i det grekiska kejsardömet. Den glänsande sidenfabrikation, som under senantikens dagar hade sitt centrum i Alexandria och som under sassanidisk tid med så lysande resultat jämväl bedrevs i Persien, koncentrerades från och med det tionde århundradet i kejsarstaden vid Bosporen. Vilket naturligtvis icke hindrade, att sidenväveriet med stor framgång bedrevs på annat håll i riket; vi äga exempelvis en uppgift rörande den grekiska staden Thebe, om vilken det 1170 heter: »Här bo inemot 2,000 judar, de skickligaste sidenarbetare och purpurfärgare i Grekland.»

Grundtypen för de byzantinska sidenmönstren utgöres av motivet med den inramade rundeln med en diameter av 50—70 cm., ett motiv som ärvts från senantiken, där den ringformiga

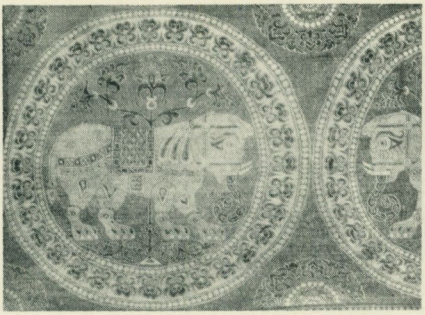

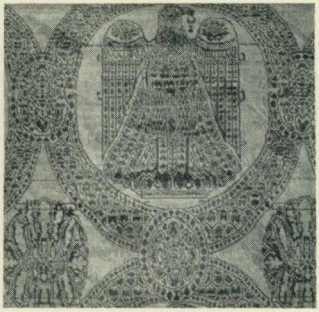

Fig. 4 och 5. Byzantinska siden i Karl den stores skrin i Aachen, resp. i Knut den Heliges skrin i Odense.

ramen ursprungligen bildades av en repstav, jämför fig. 2. De inramade figurmotiven äro emellertid i Byzans ganska fåtaliga: örn, elefant, grip, lejon o. s. v. Trots stormönstrigheten användes dessa siden gärna till dräkter, fig. 6 och 7.

I Europa liksom sannolikt även i andra delar av den civiliserade världen ansågos under några århundraden dessa byzantinska s. k. imperialstoff som det i sin art finaste som fanns. När kejsar Otto III år 1000 öppnade Karl den stores skrin i Aachen, lät han sålunda svepa benen i ett byzantinskt elefantstoff, fig. 4, och på mångfaldiga ställen i Europa, där dyrbara relikskrin eller förnämliga gravar öppnats, har man i mer eller mindre förmultnat skick funnit bitar av sådana siden.

Helt osökt spörjer man sig: ha dessa praktvävnader även trängt upp till vårt land? Bevarade rester bejaka detta, ehuru tyvärr blott ytterst obetydligt finns kvar. I Andreas Sunessons gravkista i Lunds domkyrka, som senast 1928 öppnades vid sjuhundraårsjubileet av ärkebiskopens död, anträffades fragment av en sannolikt byzantinsk sidenvävnad, dekorerad med rundlar av relativt små dimensioner. Och i Knut den Heliges relikskrin i Odense befinner sig ett praktfullt imperialstoff med örnmönster, fig. 5, vilket tvivelsutan daterar sig från skrinläggningen av konungens ben år 1101, såvida tyget icke befun-

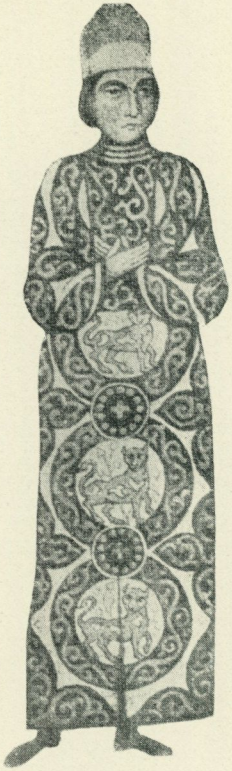

Fig. 6. Ur en Chrysostomus-handskrift i Paris, från kejsar Nicephoros Botaniates' tid (1078—1081).

nit sig i S:t Albans skrin sammastädes, vilket dock med avseende på dateringen icke spelar någon nämndvärd roll, enär ju S:t Albans ben fördes till England och skrinlades just under Knut den Heliges regeringstid 1080—1086.

Om emellertid byzantinska vävnader funnits hos oss i någon större utsträckning, skulle man vänta sig att anträffa spår av dem i form av återverkan på motivbildningen inom den inhemska konstproduktionen. Så är också fallet. Redan 1879 påpekade E. Aspelin i Finska fornminnesföreningens tid-

Fig. 7. Ur Cod. hist. gr. 53 i Wien, från kejsar Alexander V Murzuphlos' tid (1204).

skrift, att pällarna av den typ, som fig. 10 exemplifierar, lånat sitt dekorationsschema från till Norden under 1000- och 1100-talen importerade orientaliska sidenvävnader. Och utgivaren av Skånes medeltida dopfuntar, L. Tynell, gissade, att Dalbyfunten fått sin dekorering efter mönster från en dylik vävnad. En jämförelse mellan fig. 8 och 9 lämnar vittnesbörd nog om riktigheten av Tynells hypotes. Henrik Cornell har något senare (1918), i sin avhandling om Norrlands kyrkliga konst påpekat sambandet mellan våra medeltida mosaikbroderier med

Fig. 8. Dopfunt från 1100-talet i Dalby kyrka, Skåne.

medaljongmotiv och byzantinska dräktsiden av den art som illustreras av fig. 6. Att dessa stoffer voro högsta mod ännu i början av 1200-talet visar det nyligen offentliggjorda förnämliga porträttet av kejsar Alexander V Murzuphlos, med stor sannolikhet målat 1204, det enda år den olycklige försvararen av Konstantinopel bar diademet, fig. 7. Våra mosaikbroderiers samband med Mindre Asien har framhållits också av F. R. Martin i hans Oriental Carpets, ehuru den berömde forskaren här icke velat tillmäta de importerade sidenvävnaderna någon större betydelse: »De voro säkerligen reserverade blott för de rikaste och alltför svåra att kopiera, vilket är orsaken varför de icke haft det inflytande på nationell svensk konst, som de skulle kunnat haft.»

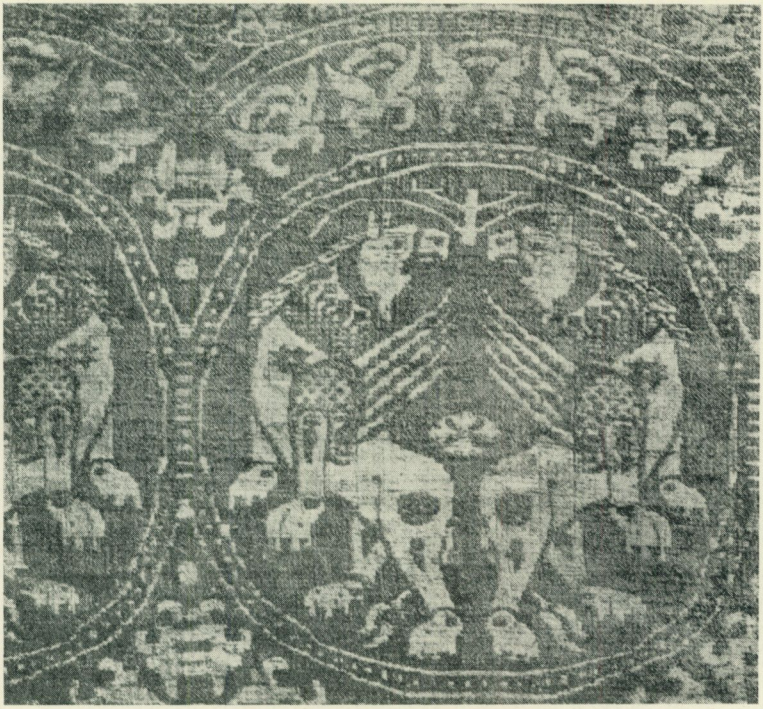

Fig. 9. Byzantinskt siden från 1100-talet i Berlin.

På denna punkt hyser undertecknad emellertid annan åsikt, i all synnerhet om man icke lägger allt för stor tonvikt enbart på sidenmaterialet. Ty man måste komma ihåg, att den byzantinska exporten av vävnader till Europas länder säkert icke inskränkte sig till sidentyger, ehuru allenast dessa, tack vare sitt material, bevarats genom århundradena. För att emellertid kunna styrka vår tro på de byzantinska vävnadernas betydelse för Nordens konst måste vi undersöka några viktigare motiv.

Största betydelse får härvid ett studium av ramverkets morfologiska omvandlingar. De svenska mosaik- och applikationsbroderierna — vilka nästan alla varit brudpällar — ha ringformiga ramar, dekorerade med palmett- och bladrankor.

Fig. 10. Brudpäll från 1400-talet i Statens historiska museum.

Sådana de synas i rundeln i nedre högra hörnet å fig. 10 måste de härledas från de stiliserade palmetter, som förekomma i Byzans, exempelvis å fig. 4, vilka i sin tur utvecklats ur senantikens mer naturalistiska blomrankor; jämför exempelvis fig. 3. Genom bortfallande av halva antalet palmettblad uppstår den under medeltiden så populära rankan med enkelriktade blad, sådan som den synes å rundeln nederst till vänster å nyssnämnda päll. Den däröver befintliga medaljongen visar en egendomlig blandform, där en del palmetter visserligen ännu

Fig. 11. Isländskt broderi från 1500(?)-talet i London.

äro bevarade, men där också de enkelriktade bladen förekomma. Utvecklingen från palmetter till enkelriktade blad har ägt rum på olika håll, ja även i Byzans, varom rankorna å fig. 6 bär vittne. Lägg märke till att lejonen här och å fig. 10 också äro påfallande lika varandra i hållning! Dessa medaljongmotiv med den för de byzantinska vävnaderna så karakteristiska diametern av omkring 60 cm. ha för övrigt varit synnerligen livskraftiga i Norden, varom exempelvis det ståtliga isländska broderiet, fig. 11, bär vittne. Även i Finland kunna vi i en del broderier

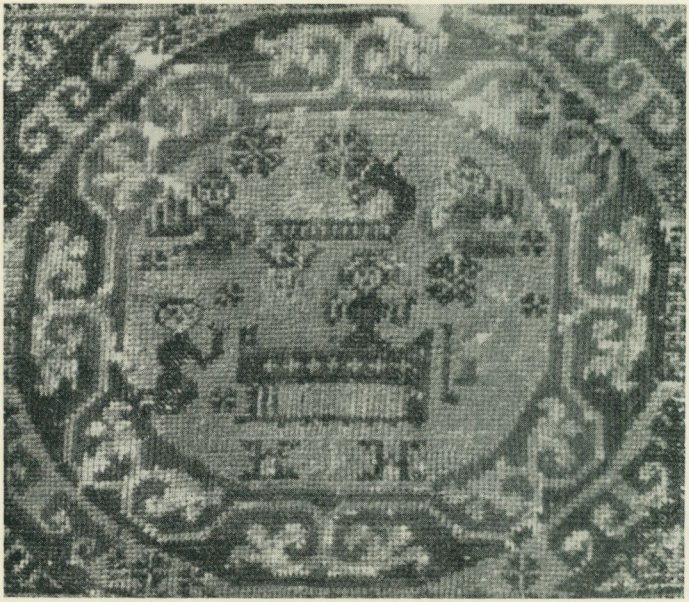

Fig. 12. Broderi i Nådendals klosterkyrka i Finland.

från Nådendals kloster, utförda under klostertiden, alltså senast 1580, spåra samma starka tradition, fig. 12.

De här ovan åberopade exemplen från svensk textilkonst tillhöra medeltiden eller en tidig del av den nyare tiden. Men vi äga enligt min mening också från långt senare tid starka belägg för att de byzantinska vävnaderna på ett kraftigt och bestående sätt gripit in i den nordiska skapande folkfantasien. Jag åsyftar de märkvärdiga monumentala allmogetextilierna i Skåne, särskilt drättadukarna i dukagång samt röllakanstäckena. Välbekanta äro de särskilt för Färs' och Ingelstads härader så karakteristiska drättadukarna med medaljonger, innehållande hjortar, fig. 13—16. Intressant nog är rundlarnas diameter, 50—60 cm., nästan alltid densamma som i våra mosaikbroderier och i flertalet av de byzantinska vävnaderna. Huvudmotivet, hjorten, känna vi icke från de sistnämndas motivförråd,men

Fig. 13. Skåne. Dansk Folkemuseum, Köpenhamn.

Fig. 14. Ingelstads härad i Skåne. Nordiska museet 19,125.

Fig. 15. Herrestads härad i Skåne. Zickermanska bildverket.

Fig. 16. Albo härad i Skåne. Zickermanska bildverket.

däremot förekommer ju hjorten med samma dekorativa placering redan ofta under den tidiga medeltiden i Sverige, exempelvis å Dalbyfunten, ett faktum som bevisar motivets åldriga anor. Egentligen är den runda dekorationsformen, fig. 13, onaturlig för en teknik som dukagång; vi finna också, att medaljongen efter hand omvandlas till åttkant. Processen är ytterst intressant

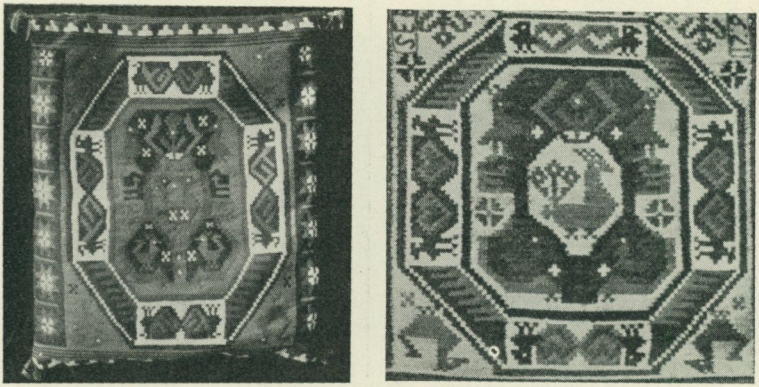

Fig. 17. Villands, resp. Ingelstads härad, Skåne. Zickermanska bildverket, resp. Nordiska museet 53,091.

att följa. Den möter oss redan under 1400-talet, såsom ett studium av ramen upptill till vänster å fig. 10 visar. Fig. 14 ger vid handen, hur palmettrankan ännu lever kvar, trots åttkantramen; å fig. 15 ser man emellertid, hur den befinner sig i full ornamental upplösning. Sådan dekorativ oreda kan naturligtvis icke tillfredsställa en konstnärligt begåvad väverska, och fig. 16 visar, hur man letar sig fram till nya former.

Från denna högst intressanta stiliseringsprodukt gå vi direkt över till röllakansvävnaderna. En jämförelse mellan sistnämnda avbildning och fig. 17 ger en antydan om att också det åttkantiga ramverket på röllakansvävnaderna har uppstått ur medaljongerna. Noggrann granskning av dekorationen på denna ram ger vid handen, att fyra av palmettparen ännu leva kvar. Man kan iakttaga det märkliga fenomenet, att de rudimentära bladen uppfattas som stjärtar till fåglar: vi stå här på den i ornamentikens historia så intressanta punkten, då den skapande fantasien just förvandlar vegetativa former till zoomorfa. I sistnämnda fall har man ännu en känsla av verkliga bladformer; fig. 18 visar emellertid, hur lätt nya motiv uppstå på idéassociationens väg: bladen-fågelstjärtarna äro här hjärtan!

Om man med de nu gjorda iakttagelserna i minnet betraktar

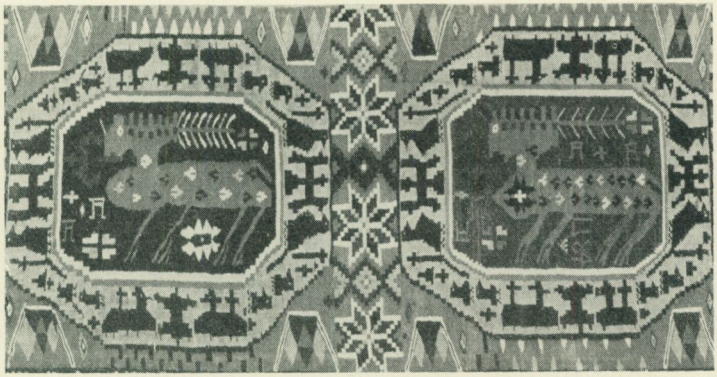

Fig. 19. Oxie härad i Skåne. Nordiska museet 20,223.

en röllakansvävnad av den standardiserade, vackra typ, som fig. 20 utvisar, observerar man utan svårighet en sista rest av palmetterna i form av fyra träd, medan återstoden av rankan förvandlats till icke mindre än åtta fåglar! En ny, vacker och dekorativ ramornering har uppstått. Fig. 19 återger däremot en förvirrad ramkomposition av morfologiskt sett nästan lika osäker karaktär som fig. 15: vi bevittna tydligen även här den intressanta processen, då allehanda djurformer äro i färd med att växa fram ur de missförstådda och rudimentära rankdelarna.

Ett studium av hur den skapande fantasien hos våra nordiska väverskor arbetat vidare på grundvalen av det cirkelformade, byzantinska rammotivet är onekligen synnerligen givande. Hittills ha vi emellertid hållit oss till sådana fall, där ramen som sådan fortsatt att äga bestånd. Det motsatta inträffar emellertid också; fig. 21 visar, hur av ramen endast den ena konturen, för övrigt helt svag, finnes kvar, medan rankan lever sitt eget liv, ehuru egentligen blott genom de fyra inåt vända palmetterna; de fyra yttre äro reducerade till obetydliga bihang, i tur att kastas bort. Den frigjorda rankans utveckling skall på ett intressant sätt exemplifieras genom de följande avbildningarna. Å fig. 22 stå palmetterna ännu fullt klara, låt vara att det hela

gör intryck av en åttbladig ros; å fig. 23 kan man ännu med litet god vilja uppfatta palmetterna (två vända utåt, två inåt) i ljust mot mörk botten, medan de z-liknande, svarta mellanrummen fått en självständig, ornamental karaktär, som å fig. 24 helt förtagit intrycket av den forna rankan. Fig. 25—28 visa lustiga varianter, där man knappast längre kan ana sig till något sammanhang med palmettrankan, om man icke såsom här ovan följt den långa utvecklingsgången steg för steg. Rankans inre kontur har emellertid nu givit upphov till ett tacksamt nytt motiv, den åttauddiga stjärnan, som synnerligen väl lämpar sig för vävnadskonstens dekorativa syften.

Innan vi gå vidare i studiet av motivens omvandlingar, skall jag söka freda mig från ett par missförstånd, som annars lätt smyga sig in. När vi i det föregående talat om hur den ena formen utvecklats ur den andra, så ha vi naturligtvis hela tiden tyst räknat med, att så skett vid olika tillfällen och å olika platser och att de primitivare formerna ha levat vid sidan av de nyare; den ännu fullt bevarade medaljongformen med ren palmettranka, fig. 13, tillhör en drättaduk, daterad så sent som 1812! Det är ju karakteristiskt för folklig konstutövning i alla länder och tider, att i konstnärligt eller tekniskt avseende snart sagt hur ålderdomliga former som helst kunna leva kvar sida vid sida med vida mer utvecklade — de må nu vara förbättrade eller degenererade. Nästan alla våra allmogevävnader i Skåne tillhöra ju 1700- och 1800-talen, men de uppvisa som bekant en hel rad olika utvecklingsstadier av enahanda motiv, ej sällan sida vid sida.

Det andra missförståndet som bör förebyggas är tanken, att utvecklingen av rankmotiven skulle skett utan morfologisk påverkan från andra håll. Tvärtom. Den mängd tryckta förebilder i form av mönsterböcker och -blad, som spritts under 1500—1700-talen, ha tvivelsutan påskyndat omvandlingen i olika riktningar, låt vara att de på denna väg invandrade motiven visa sig färre än man kunnat tro. Parallell formomvandling å skilda platser får man under alla omständigheter

Fig. 20. Vemmenhögs härad (?), Skåne.
Tillhör frih. Fr. von Blixen-Finecke, Näsbyholm.

Fig. 21. Marieby kyrka i Jämtland. Nordiska museet 45,321

Fig. 22. Oxie härad i Skåne. Zickermanska bildverket.

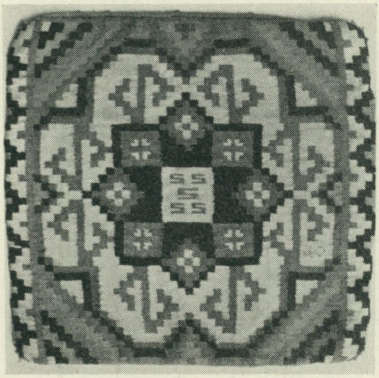

Fig. 23. Gärds härad i Skåne. Nordiska museet 100,700.

Fig. 24. Gärds härad i Skåne. Nordiska museet 100,836.

räkna med. Vi få ej glömma, att det här gäller en tidrymd av 500—700 år och en vävnadsproduktion, vars alster måste räknas i hundratusental.

Kunna vi spåra Byzans i de skånska allmogevävnaderna även på någon annan punkt än i motivet med rankdekorerade medaljongramar? Ja, med stor sannolikhet i fråga om de karakteristiska

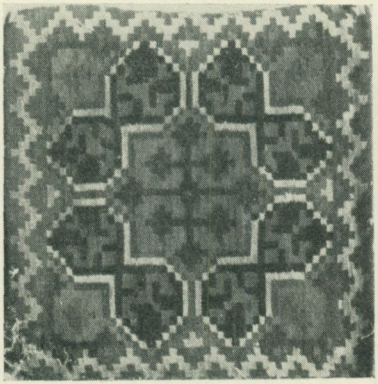

Fig. 25. Villands härad i Skåne. Zickermanska bildverket.

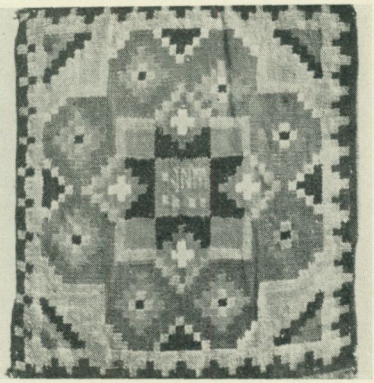

Fig. 26. Höks härad i Halland. Nordiska museet 53,474.

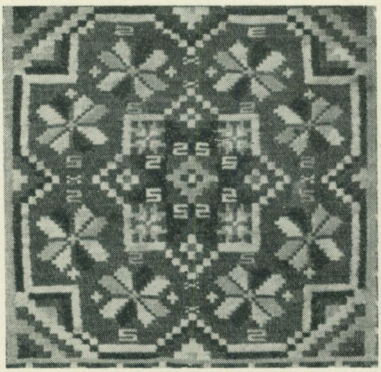

Fig. 27. Östra delen av Skåne. Nordiska museet 80,942.

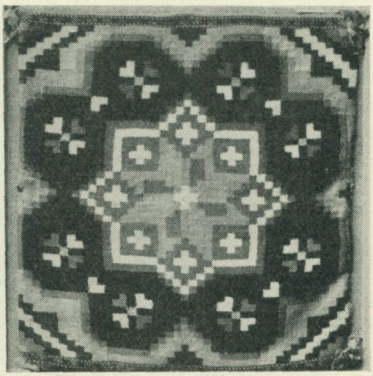

Fig. 28. Höks härad i Halland. Nordiska museet 53,820.

lejongestalterna, som äro uppradade över varandra eller stå parvis mitt mot varandra på dukagångsvävnaderna, fig. 31. Lägg märke till att dessa djur aldrig förekomma inom något slags ramar, utan alltid äro helt fria. Innan vi gå vidare i deras studium, ber jag läsaren förflytta sig över till Byzans, där vi på 900- och 1000-talen finna en viktig grupp sidentyger just med

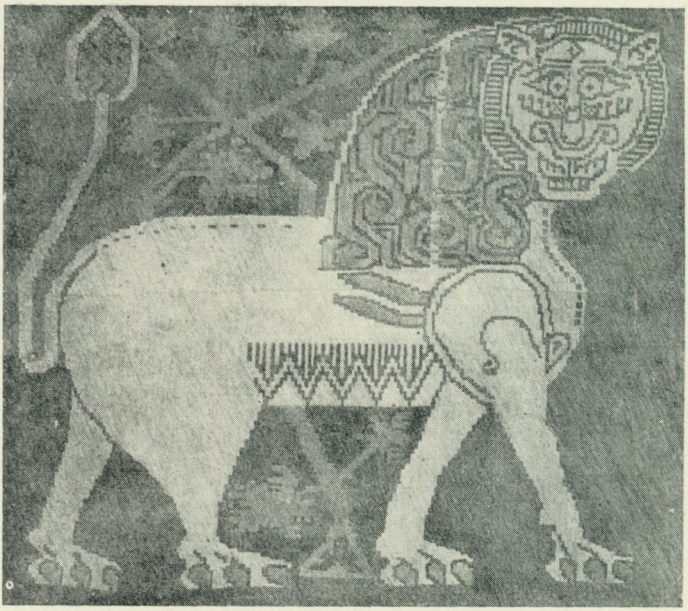

Fig. 29. Byzantinskt siden i purpurrött och svart. Berlin.

stora lejongestalter utan ramverk. Intressant är att iakttaga, hur de ganska naturalistiska formerna sådana de te sig å fig. 1 efterhand bli mer och mer stiliserade — säkerligen ett degenerationsfenomen. Lägg märke till hur lemmarna och håret å fig. 29 stelnat och ornamentaliserats och hur hårinramningen kring lejonansiktet alltmer markerats, så att den ger ett lustigt intryck av rättarkrans. Just denna hårring i förening med teckningen av lejonnosen för tanken direkt över till det skånska lejonet, den s. k. varulven, såsom en jämförelse mellan illustrationerna å sid. 24 och 25 visar. De trädgrenar, som kunna iakttagas bakom och över det byzantinska lejonets rygg, ha på det skånska djuret så att säga vuxit ihop med svansen, vilken just härigenom kan uppvisa en intressant fördubbling av den bladlika ändtofsen. Märk också, att den kraftigt markerade, päronformiga lårkonturen å de byzantinska lejonen blivit frigjorda

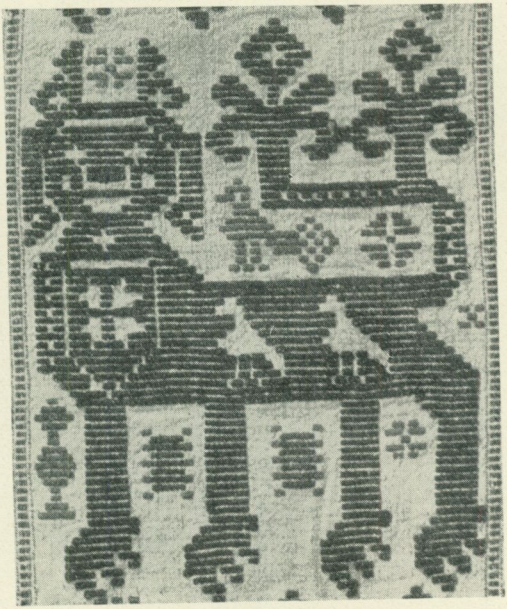

Fig. 30. Skåne. Dansk Folkemuseum, Köpenhamn.

hos varulvarna och fått utseende av en ornamentalt stiliserad sköld. Det kan ju synas ytterligt djärvt att göra en dylik sammanställning mellan byzantinskt och skånskt, men på något sätt måste dock dessa lejon ha smugit sig in i den skånska allmogekonsten! Och när vi redan förut konstaterat byzantinska motivförbindelser, så förefaller det mig icke orimligt att även på denna punkt antaga ett direkt samband.

Måhända, ja säkerligen har en och annan under läsningen av det ovan sagda gjort den ganska naturliga reflektionen: kan det verkligen vara möjligt, att dessa mycket dyrbara byzantinska imperialstoff befunnit sig i de skånska bondgårdarna och där legat som mönster för väverskorna? Nej, så verklighetsfrämmande får man nog icke resonera! Men det synes mig, som om man här liksom på otaliga andra områden då det gäller att förklara folkliga kulturformer, bör räkna med påverkan socialt sett

uppifrån och ned, med andra ord från en högre samhällsklass. Skåne var under 900—1200-talen ett ganska rikt land med högättade jordägare, som i sitt lyxbehov knappast kunna antagas ha stått den mellaneuropeiska feodaladeln så långt efter. Det finns ingen anledning tro, att icke byzantinska siden- och yllevävnader skulle ha smyckat de skånska borgsalarnas väggar eller tillhört fruarnas och herrarnas klädesförråd. I vävkamrarna på herregårdarna kopierades och översattes mönstren så gott man kunde det till inhemsk teknik och inhemskt material — dukagång, röllakan å ena sidan, ylle och linne å den andra. Från de förmögnares vävkamrar vandrade modeller och impulser så småningom ut i bygden och till smågårdarna, för att bortåt ett årtusende sedan de första impulserna i form av importerade byzantinska vävnader domnat, likväl alltfort leva kvar tack vare folktraditionens underbara förmåga att genom årtusenden bevara och föra vidare de konstnärliga erövringarna från kulturens gryningstider.

Fig. 31. Gärds härad, Skåne.
Zickermanska bildverket.

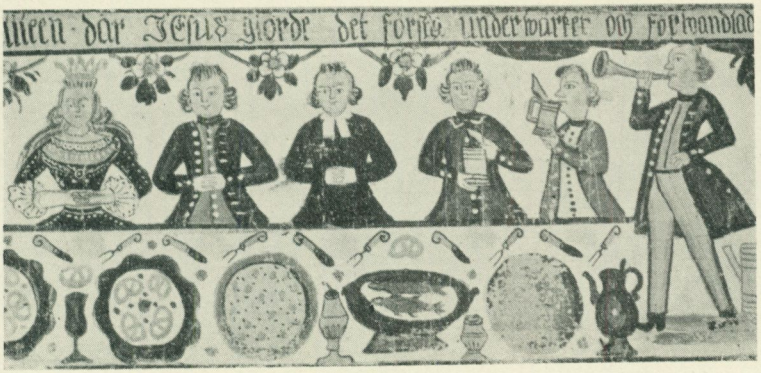

SKÅLARNAS MUSIK

En sörmländsk brudskålsmelodi med gelikar och stamtavla.

Av Nils Dencker.

Säg det med toner — är en paroll som den svenska allmogen följt under fest och arbete. I det gamla bysamhället hade spelmannen en viktig mission att fylla. Vid gemensamma företag och högtider skulle han vara med och låta sin musik ljuda till fröjd och gamman. När den nyvalde åldermannen tågade hem med byns »regalier» och arkiv, när majstången restes under allmänt jubel, vid bröllopens många festliga höjdpunkter o. s. v. spelades låtar, som ofta användes endast vid dessa tillfällen. Just dylika allmogemelodier tillhöra mera än andra etnologens intressesfär. Man bör försöka sätta in dem i deras sammanhang. I denna uppsats göres ett försök att utreda en brudskålsmelodis ursprung och miljö.

I sin första folkmusiksamling med huvudsakligen sörmländska

Vignett. Fig. 1. Bröllopet i Kana. Detalj ur väggbonad från Drängsereds socken, Halland. Nordiska museet 85,732.

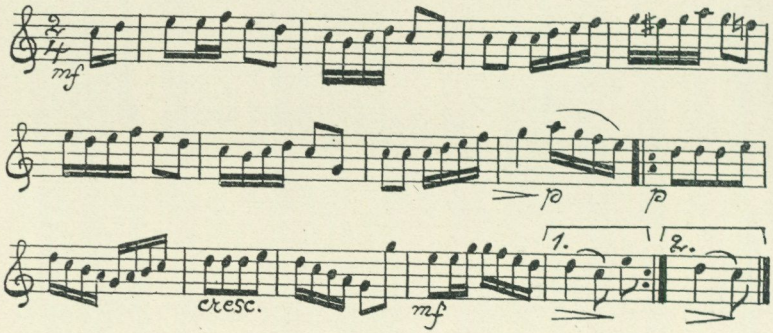

Fig. 2. Brudskålsmusik från Floda socken, Södermanland. A. G. Rosenberg, 160 polskor, visor och danslekar etc., n:r 140.

melodier meddelar A. G. Rosenberg från Floda socken en låt i jämn takt, som han kallar brudskålsmusik, fig. 2. Den spelades under bröllopsmåltiden en gång igenom för varje person med vilken bruden skålade. När bruden föreslog en ny skål, upphörde musiken och under pausen utropades namnet på den hedrade, som då överlämnade sin gåva.

Även utanför Sörmland kan denna melodi påträffas i något olikartad form. Från Gotland äro 3 varianter publicerade, därav 2 av Aug. Fredin i Fataburen 1909 bland »Gottländsk folkmusik». Den tredje förekommer i M. Klintbergs samling, som utgavs på Julius Bagges förlag, fig. 3.

Skildrare av gotländska allmogebröllop berätta, att detta skålstycke kallades r u n d a r i u m eller på allmogespråket »runndål» och att det utfördes av spelmännen då brudparets skål dracks. Även vid andra skålar spelades rundarium. Lithberg omnämner i Fataburen att brudparet vid överlämnandet av brudskänkerna tackade för varje gåva med en bugning. Givaren fick en sup som »kvitto», vilket åtföljdes av rundarium. I Säves Gotländska samlingar omtalas ett annat tillfälle: »Liksom på sjelfva Bröllopet drickes äfven här vid måltidens slut på hemkomsten skålar för Brudparet, hvilka Brudtebonden proponerat för Ungkarlens lyckliga hemkomst! hvarvid Rundarium spelas.»

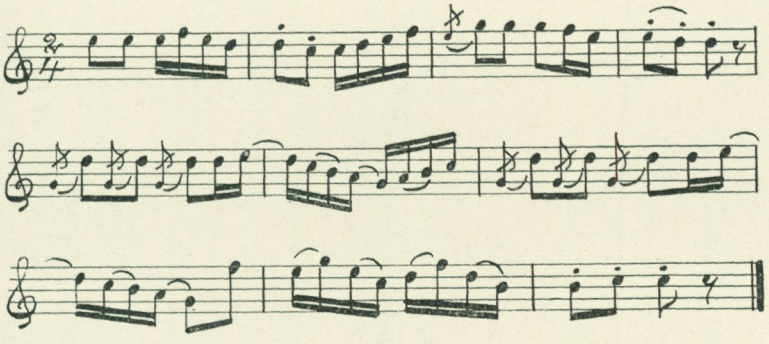

Fig. 3. Brudens och brudgummens skål etc. Klintberg, Polskor och högtidsstycken från Gotland, n:r 43 »rundarium».

I Skåne förekom samma sed på bondbröllopen. Sedan alla hedersskålarna på en gång druckits, berättar Nicolovius, vände sig värden, om han var vid skämtsamt lynne, till spelmännen och sade »skål spelemän». Dessa besvarade artigheten med att härma fanfarer på sina fioler. Detta kallade de rundarer.

Bland övriga i vårt land uppteckнade brännvins- och skänklåtar har jag ej kunnat återfinna melodien eller namnet. Genom någon slags förväxling har den publicerats som steklåt från Uppland, naturligtvis i förändrad form, fig. 4.

Sammanställningen av en allmogemelodis varianter kan, om dessa äro talrika, ge en viss belysning av låtens utbredning, typer och förändringar, men frågan om härkomsten kan sällan lösas på detta sätt. I vissa fall kunna skillingtryckens melodihänvisningar lämna värdefulla ursprungsuppgifter. En och annan allmogemelodis förekomst i äldre notböcker eller publikationer kan också klargöra låtens historia.

Tack vare en i Finspångsarkivet bevarad melodiuppteckning i en notbok från slutet av 1600-talet blir det möjligt att fastställa brudskålsmelodiens härkomst. Den har utvecklat sig ur en rundamelodi, som Tobias Norlind omnämnt i Studier i svensk folklore, fig. 5.

Melodiernas gemensamma drag äro tillräckligt tydliga för att utpeka släktskapen dem emellan, och för övrigt ha runda-

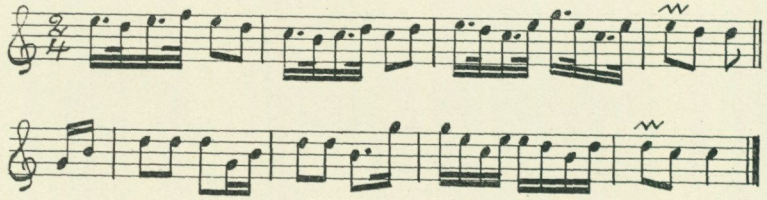

Fig. 4. »Steklåt». R. Liljefors, Upländsk folkmusik, steklåt n:r 2, sid. 86.

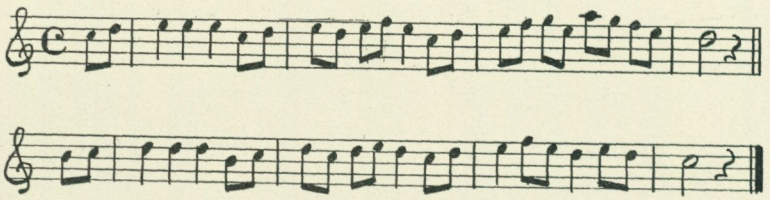

Fig. 5. Runda. Efter original i Finspångsarkivet 9,098, sid. 63.

rium- och rundámelodierna använts vid samma tillfällen, nämligen när skålar druckos. Bakom rundámelodien, vars andra repris egentligen är en upprepning av den första fast ett tonsteg lägre, ligger säkerligen en vokal melodi. Båda reprisernas första tvåtaktsfras har från början varit en dubbeltakt, vari de tre markerade fjärdedelarna på samma ton föra tanken på de tre skålar å rad, som det helst skulle vara. Alla goda ting äro tre, även när det gäller att tömma pokalen. Erik Lindschöld säger t. ex. i »Ehre- och LyckönskningzRijm» på Carl XII:s födelsedag den 25 nov. 1670:

> Men alla wackra Pijgors Skåål går ännu omkring.
> Hade wij en Flaska här / r u n d a r u m d a r u m d a /
> Den skålen skulle drickas / fast woret tree på raa.

Rundámelodiens ursprungliga byggnad förefaller vara rent funktionalistisk. Den är helt enkelt ett i toner klätt skålhejande.

Även andra skålstycken än de förut nämnda kunna sättas i

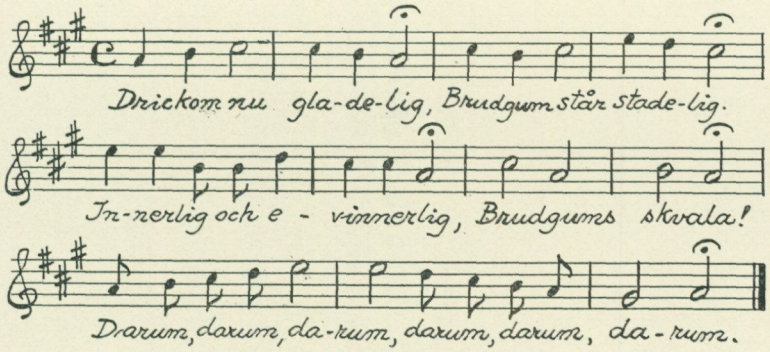

Fig. 6. Skålsång från Runö. Idun 1907, sid. 536.

samband med rundá. I tidskriften Idun för år 1907 berättar Alma Zetterqvist om ett bröllop på Runö. Efter bröllopsmiddagen uppträdde där fyra sångare med skålar i händerna för att samla in gåvor åt de nygifta. Värdarna fylla på dricka medan sångarna stämma upp ovanstående visa, fig. 6. När någon kastar en rubel i skålen ropa sångarna mitt i visan tack, tack, tack, tack. Det låter som en hönas kacklande och väcker stor munterhet. För varje gång en slant skänkes sjunges visan om igen. Ceremonien kan pågå i flera timmar. Orden darum likna Lindschölds rundafras, men melodien kan vara en av Rundá oberoende allmogelåt, liksom en del av våra skänklåtar.

Ett synnerligen populärt skålstycke hos vår allmoge var länge Gustavs skål, »vår äldsta folksång». Orden äro ju författade av Bellman, och amiral Tersmeden berättar i sina memoarer hur sången sjöngs på revolutionsdagen den 19 aug. 1772. På eftermiddagen samlade Tersmeden en skara kring Bellman och en punschbål på Skeppsholmen, där ett flitigt inövande vidtog. Meningen var, att man skulle försöka få något tillfälle att sjunga visan för kung Gustav. Först kl. 11 på kvällen kom konungen med sin svit. Just då han passerat över vindbron började alla sjunga Gustavs skål.

Kungen lyssnade till första versen och ropade högt: »Tack

Fig. 7. Gustafs skål. Åkerhielmska notboken, Kungliga biblioteket, Stockholm.

för skålen!» Vid Tersmedens bekanta fest på Skeppsholmen den 28 aug. frossade man riktigt på Gustavs skål: »Alla stående pelle à melle med glasen i hand gjorde jag sällskapet som värd först en kompliment, i hvad ändamål jag tagit mig den friheten bjuda dem att betyga vår underdåniga glädje öfver vår stora konungs lyckliga revolution, och proponerade jag H. Maj:ts skål under en Rundá af pukor och trumpeter. Igenom mina marskalkars goda anstalt såg jag de vackraste flickorna och bästa röster skockade tillsammans och började G u s t a f s s k å l, som af hela musiquen straxt ackompagnerades, och blef ett outsägligt sårl och glädje så att betjäningen och alla herrarna knappast hunno servera glasen — — —.» Kl. 10 på kvällen, då både damer och herrar behövde svalka och vila, dracks åter Gustavs skål, under det att sångarna slöto en ring kring de övriga. Något senare tågade de omkring på holmen sjungande skålstycket. Maten borttogs och desserten serverades, varvid man återigen fick ett utlopp för sina känslor i Gustavs skål. Kl. 3 på natten kom vagnarna. De trötta gästerna upphörde med dansen, Gustavs skål utfördes »under sång och full musique» tills långpolskan avslutade festen. Resultatet av detta ihärdiga festsjungande blev tydligen det avsedda: skålstycket förvandlades till en omtyckt folksång.

Melodiens ursprung är ej klarlagt. Själv säger Tersmeden att den var en allmänt känd »guardietroupp». Hade det varit frågan om en på den tiden vanlig dansmelodi, skulle säkert Tersmeden antytt detta i sin detaljrika framställning. I det

Qwåden,

Sjungne

Wid olika Tilfällen.

Det Förſta:

Swerge Sjung, Ditt nit kan illſkan ꝛc.

Det Andra:

Wåld och Wåld', Och alt hwad ꝛc.

Det Tredje:

GUSTAFS Skål, Den båſte Kung ꝛc.

Alle ſjungas under en och ſamma egna behageliga Melodie.

STOCKHOLM,
Tryckt hos Wennberg och Nordſtröm, 1772.

Fig. 8. Det äldsta trycket av Gustavs skål. Uppsala universitetsbibliotek.

första trycket med tre Bellmanska visor till samma melodi nämnes intet om härkomsten, fig. 8.

Av Bellmansforskarna säga några, att melodien tillhörde en Gavotte de Vestris, men Drake ansåg, att melodien var svensk. Till sin rytmik påminner den om rundámelodien från 1600-talet och man vill gärna fråga sig, om inte den överväldigande popularitet, som melodien till Gustavs skål ägt hos allmogen (Carlén kallar den för bondbröllopsmarsch) kan lättast förklaras därigenom, att den redan före 1772 varit känd av allmogen som

skålstycke. Dock måste man inskjuta, att även gavott- och andra dansmelodier i jämn takt kunna ha en om rundå påminnande byggnad. Bibliotekarien, d:r Ejnar Sundström, som ägnat Bellmans melodier stor uppmärksamhet, har varit vänlig sända mig avbildningar av Gustavs och Prins Carls skål samt Gavotte de Vestris, fig. 9, anpassad till Fredmans Test. n:r 136 i en notbok tillhörande Par Bricole.

Sin uppfattning av sambandet mellan melodierna sammanfattade Sundström med följande ord: »Beträffande rundamelodiens relation till Gustafs skål vågar jag visserligen i detta sammanhang ej göra något uttalande. Men jag skulle vilja påpeka, att Vestris dans, sådan jag känner den genom notexemplet ovan, visst icke är så pregnant, att den behöver vara urtypen till Gustafs skål.» Trots likheten dessa melodier emellan är det bäst att lämna frågan öppen angående släktskapens beskaffenhet. Även bland melodier finns det dubbelgångare. Upptäckten av nya varianter skulle kunna ge visshet om hur det förhåller sig. Gavotten har säkert kommit till oss via Paris, där den berömde italienske dansören Gaëtano Vestris ej uppträdde förrän 1748. Omkring år 1750 kan således melodien ha nått Sverige. Om gavotten använts till Gustavs skål, skulle detta väl blivit omnämnt av Tersmeden.

En intressant notis meddelar C. F. Hennerberg i sin uppsats »Kungl. Hofmusikus Anders Wesström» i Sv. tidskrift för musikforskning 1929, nämligen att melodien till Gustavs skål spelats av W. redan den 8 mars 1772, alltså före statsvälvningen. På programmet till Wesströms konsert kallas melodien ett »på Landsbygden från äldre tider allmänt känt musicaliskt stycke, nyligen af Wesström öfversatt, något förbättrat och tillökt med 18 variationer». Då W. alldeles säkert år 1774 spelat Gustavs skål med variationer, menar Hennerberg, att det utan tvivel varit samma melodi han spelat i mars 1772. Om nu detta är riktigt (slentrianmässigheten i konsertprogram är väl ej av i dag), har man ett klart belägg för melodiens äldre förekomst på landsbygden, där den mycket väl kan ha begagnats som skålstycke på

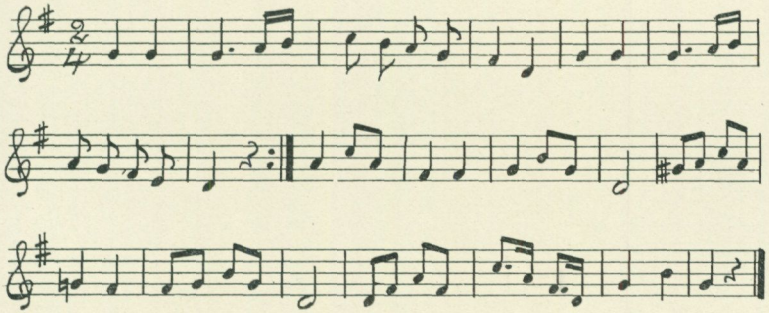

Fig. 9. Vestris dans till Fredmans testamente 136. Par Bricoles handskrift 137. (Se E. Sundström, Ny Bellmansmusik, Svensk tidskrift för musikforskning 1927).

bröllopen. Då skulle således Gustav III kunnat glädja sig åt icke endast den svenska dräkten — utan även åt den svenska skålen.

Det förefaller som om skålstycket upplevt en renässans under den gustavianska tiden så till vida, att det blev kungligt. Man skulle kanske kunna säga att skålmusiken blev hovleverantör för hyllningssånger. Den förkättrade s. k. punschpatriotismen på 1800-talet var väl mest en reflex av detta skimmer från Gustavs dagar. Utom kungen blev hertig Carl uppvaktad med slik underdånighet. Grimberg berättar i sin svenska historia om hur man i Hernösand firade Karldagen och drack »segrarens vid Hogland» skål under avsjungandet av följande »lika vackra som sanna sång på melodien Gustavs skål:

Store prins,
Ditt mod man knappt i Norden funnit.
Sverige minns
den seger, som Du vunnit,
när Din arm
mot Greighens styrka sträcktes,
elden väcktes,
skeppet bräcktes
allt blev satt i larm.»

Man väntar sig, tillägger Grimberg, nästan ett »fallera» i slutet. Den här bifogade skålen till storamiralens ära åtföljes av ett fallera i toner, ett Presto. Det är en rundámelodi, som utvisar skålstyckets placering, fig. 10.

Under 1800-talet förminskades ej nämnvärt intresset för skålarnas materiella innehåll, men rundá gick bort i obemärkthet som ett offer för tidens krassa inriktning. Man fick ej tid och lust för dylika musikceremonier. En sista tynande rest lever ännu kvar tillsammans med de i sanning enfaldiga orden »Helan går». Då denna sång otvivelaktigt har sina rötter i en uråldrig skålceremoni, bör den inrymmas under antikviteterna.

*

Vad är rundá? Enligt Dahlgrens Glossarium var rundá »ett vid dryckeslag brukligt uppmaningsrop under sång och spel». Tobias Norlind har framhållit, att rundá även kan ha varit en dans och citerar ett uttalande från år 1711 i Johan Linders »Tankar om surbrunnars kraft och verkan»: »All dans och spel behagar dock icke allom lika. Ty som kroppen är av senotrådar till alla sina fasta delar sammanvuxen och således hos den ena hårt utspänd, hos en annan slappare, så tycke vi ej heller lika om alla melodier. Den ene vill hava en sorgelig ton, en annan R u n d a, den tredje D a l d a n s e n, en annan fransösk takt, en annan tysk eller så bortåt.» Detta uttalande om rundá är ej tydligt. Meningen är väl dock att rundá är en glad och pigg melodi, d. v. s. motsatsen till »en sorgelig ton». Några rader i ett kväde vid ett bröllop i Stockholm den 5 okt. 1684 mellan handelsmannen Lars Larsson Bruhn och Johanna Nilsdotter tala för att rundá dansats:

> Upp bussar hwar och en /Klangspeelen liufligh gifwa/
> Här höres heel R u n d a, i Dantzen qwicke blifwa:
> Men wore iagh der hoos /när Lusten stode på/
> Wäl sprunge iagh och medh /ey sutt' iagh still i Wråå.

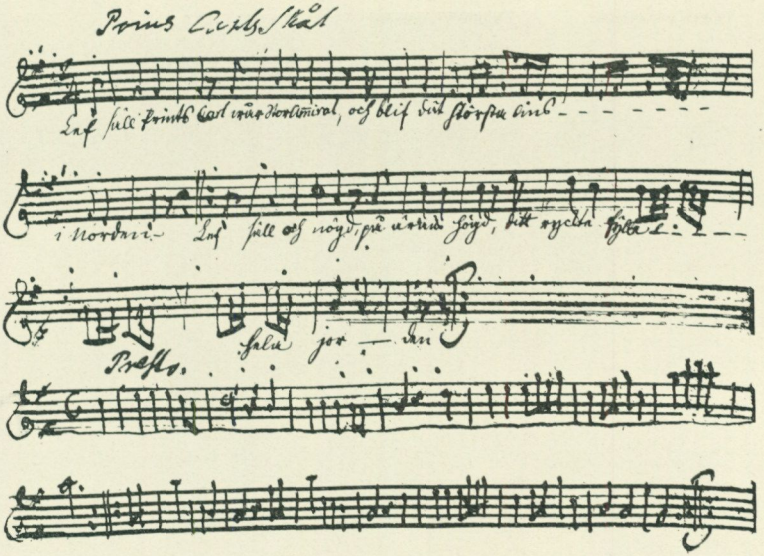

Fig. 10. Prins Carls skål. Lunds universitetsbibliotek. Lunds akademiska kapell, E. Wensters donation, litt. A 4.

I bröllopsversernas talrika dansuppräkningar förekommer ej rundá. Den enda gång jag sett danssteg omnämnas i samband med skåldrickning hos allmogen är i Nils Anderssons Skånska danser i Sv. landsmålen. När trakteringen med brännvin ägde rum utförde karlarna, man emot man, en figuré. Härunder kastades benen korsvis fram bakom varandra. De dansande befunno sig ständigt på samma punkt.

Att rundá är ett skålstycke framgår däremot tydligt av 1600-talets bröllopsverser. Så här låter det t. ex. i ett »Giästebudz O d e» sjunget av »Orphei Betiente» på ett bröllop i Falun den 2 nov. 1671 mellan Jacob Berg och Anna Prytz:

Än nu en skål kär Bröder ey bortglömer/
see til hwem nu aff oss bäst glasen tömer/
all Jungfrur dygdigas skål' tre på raa.
Hey lustig blåsen om sa sa sa /
kär Musicanter låter gå Runda.

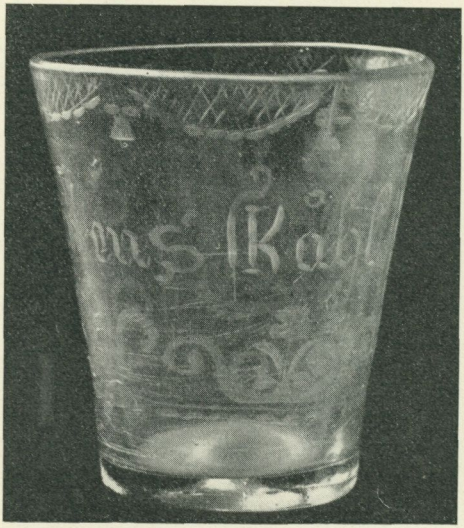

Fig. 11. Dricksglas. Med inskrift: »Frökens skåhl». Nordiska museet 48,304 a.

Vanligt är också på 1600-talet att den sjungna rundáfrasen omtalas, liksom i Stiernhielms Hercules:

> När nu blåses alarm, och dundras i Trummor, och Pukor:
> Lösn är gifwin, Holà; Rundà-rundà-dadinella.

Vid ett bröllop i Randasalmi i Finland år 1712 är skålstyckets melodi använd till en bröllopsvers:

> Votum eller Runda.
> Till Söderland /Ehr himblens hand/
> Herr Brudgum /wille dela/
> Jagh önskar så /at Eder må
> Eij Wattukällor fela.

Någon gång förekommer formen rondo, men rondeaux betyder jämte annat också en dans i 3/4 eller 4/4 takt (mel. i

Fig. 12. Skål. Med inskrift: »Alla wackra flickors skål». Röhsska konstslöjdmuseet, Göteborg.

Kungl. bibl. S. 173) och brukas tydligen också som melodihänvisning:

> Rondeau.
> . . . Så dricken här om!
> Andre instämmen å qväden R o n d o m
> Gijgare gijgen å bruken ehr gom
> Skåhlen hon drickes. — — —

På rundás äldre historia kan jag ej ingå. Avsikten med denna uppsats har endast varit att påvisa lantliga skålstyckens härkomst från 1600-talets rundá, vars samband med de gamla dryckesvisorna, som ha en refräng av rundáliknande ordramsor, är påtagligt. Därför må det vara nog med en tysk studentvisa från år 1667, i vilken rundá omnämnes, och ett citat ur det verk visan hämtats, Schultze u. Ssymank, Das deutsche Studententum:

Sa lustig C o u r a g e getruncken,
Wer singet ein lustig Runda
Last trauern die kühlen Haluncken,
Wir sind ja desswegen nicht da.
Es ist bey den Purschen nicht Mo (de)
Dass man das C a p i t o l i u m stützt
und hermet sich kranck und zu tode
und immer verzumpfen da sitzt.

»Sehr alt sind auch die 'Rundas' (R o n d o s), bei denen reihum gesungen und getrunken wird; nur in den immer wiederkehrenden Refrain: Runda und Rundadinellula stimt der gesamte Chorus ein.»

Fig. 13. Pokal. Med inskrift: »Värdinnans Skål». Nordiska museet 105,738.

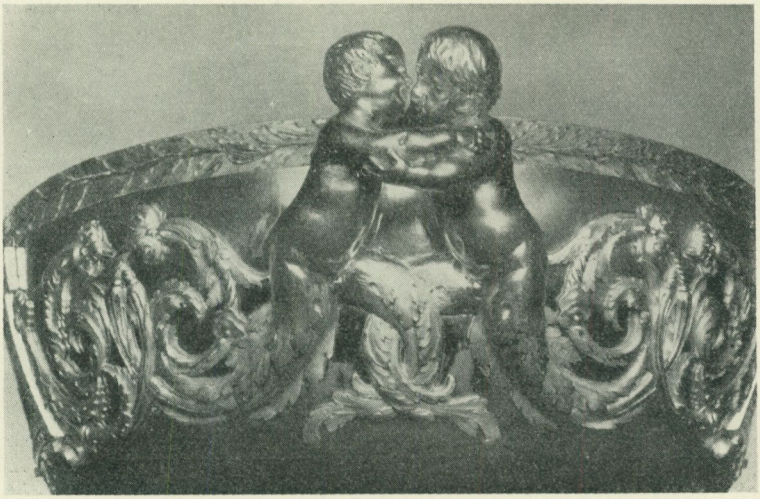

STOCKHOLMS SLOTTS SILVERKAMMARE PÅ SJUTTONHUNDRATALET

Av Gunnar Mascoll Silfverstolpe.

Fredagen den 7 maj 1697 var en fasans dag för Stockholm. Vid 2-tiden på middagen slogo plötsligt väldiga lågor upp ur kungaborgen, som med sina murmassor samlade kring det mäktiga tornet Tre kronor behärskade staden. I den västliga vinden fick elden en fruktansvärd spridning, släckningsarbetet förmådde inte göra stort, och när den milda vårskymningen gled in över staden kunde den ångestslagna befolkningen, som på morgonen sett Vasarnas borg glänsa i yppig renässansprakt,

Vignett. Fig. 1. Detalj av terrin fig. 13.

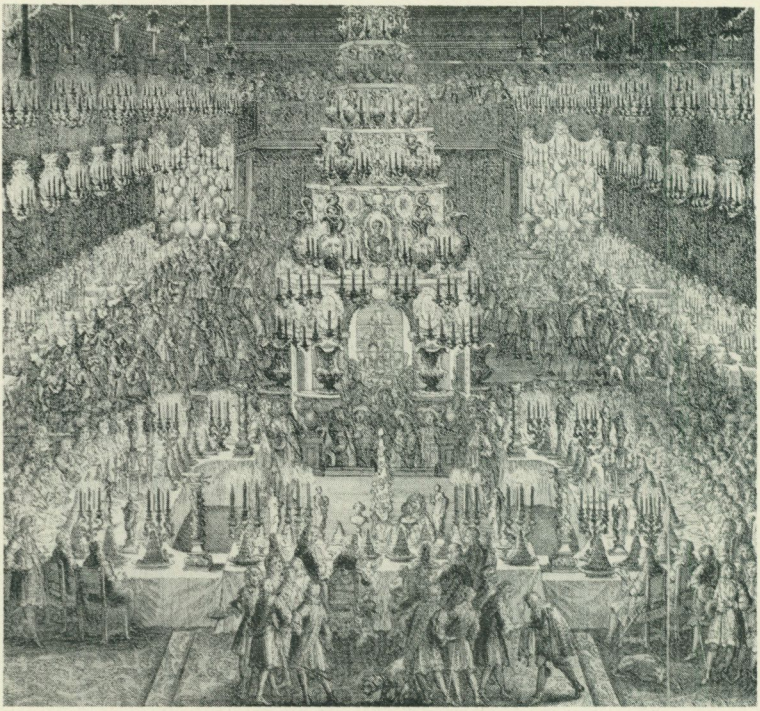

Fig. 2. Bankett vid Carl XI:s kröning 20 dec. 1672. Detalj av Ehrenstrahls framställning i Certamen equestre.

konstatera att det mesta var rykande ruiner. De gamla delarna voro avklädda allt det, som gör rum av stenmurar, och i den nyuppförda norra längan — utåt Norrbro — där Tessin nyss trollat fram en stormakten värdig »lustre» och där franska och svenska hantverkare ännu sysslade den stund, elden bröt ut —, hade kyrkan i bottenvåningen helt spolierats och festvåningen uppe under taket skadats hårt. Ingen människa hade dock omkommit, och Carl XI:s lik hade av rådiga officerare burits ut ur det brinnande slottet och vilade nu i gref Pers (Brahes) hus på Helgeandsholmen för att senare på natten överföras till Riddarholmskyrkan. Det lösöre man hunnit bärga, förvarades i

Fig. 3. Kunglig måltid på Stockholms slott, nyårsdagen 1779. Detalj ur oljemålning av Pehr Hilleström.

de angränsande stormans- och borgarhusen, om det inte låg kringspritt på gårdarna i askregnet och bland sotflagorna, väntande på mer eller mindre ärliga händer. Århundraden hade lagrat skatter i kungaborgen, och man frågade sig vad som fanns kvar av all denna ståt. Beträffande silverkammaren, vars öden under 1700-talet jag här ägnar en liten studie, kunna vi ge besked efter tvåhundra år tack vare i Slottsarkivet bevarade inventarier.

Kammaren låg i södra längan vid stora borggården intill den s. k. trumpetargången. Trots att elden rasade skoningslöst här, gjorde räddningsarbetet verklig nytta på denna punkt. Av hand-

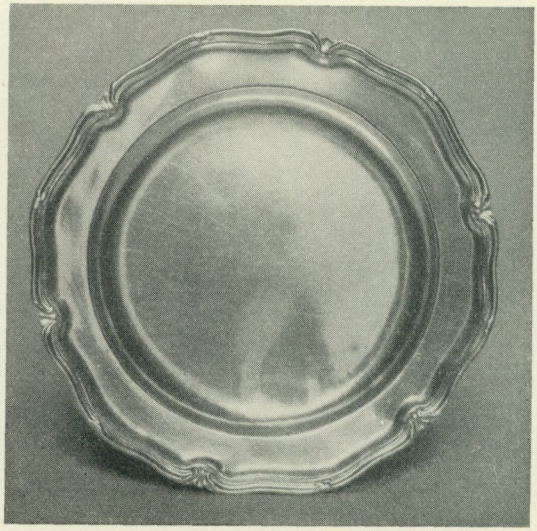

Fig. 4. Fat av G. Stafhell d. ä. 1742.

lingarna få vi veta, att hela den fasta och lösa inredningen i detta magasin »förbrändes», men att — mirabile dictu — hela det stora silverförrådet bärgades så när som på några få föremål. Jag kan inte tala om hur detta gick till, men man kan utgå från, att bärgningen sköttes metodiskt och av pålitligt folk. Annars stal man naturligtvis friskt vid denna eldsvåda som vid andra under tider, då »populacen» levde på en låg social och ekonomisk nivå och då ett ohejdat superi befordrade regellösheten. Borgrätternas protokoll berätta också, att en del silversaker som befunnit sig på andra håll i slottet under branden hamnade i tjuvhänder. Lakejen Erik Ahlström ställdes sålunda till ansvar för att han i villervallan tillägnat sig diverse nedbränt silver jämte en del andra föremål. Nedre borgrätten ville helt enkelt döma honom till döden för denna förseelse, men den övre rätten var nog human att låta honom sona sina synder genom att »stå vid en oprest påhle tre dagar i rad, en dag på Storatorget, annan dag på Södra och tredje dagen på Norre Malmstorg,

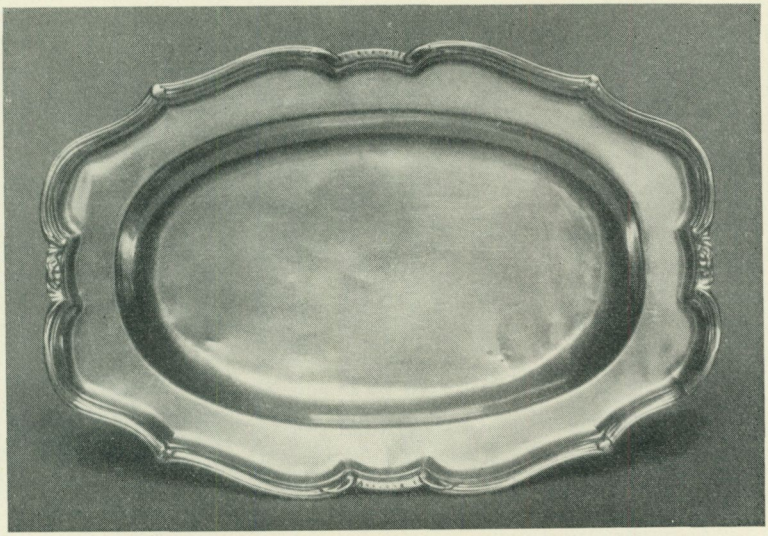

Fig. 5. Fat av G. Stafhell d. ä. 1742.

2ne timmar hwar dag, uthi halsjern med en Zedell på bröstet med stora bokstäfwer skrifwen: denne har stulit wid Elden» samt att därefter på hvardera af dessa torg löpa tre gatlopp genom 300 man och slutligen, vederbörligen luttrad och renad, arbeta lifstiden ut på Marstrands fästning i halsjärn. (Episoden relaterad av S. Bergh i Karolinska förbundets årsbok 1916, s. 90). En annan syndare, som stulit ett par ljusstakar, dem han sönderbrutit och försålt hos stadens guldsmeder, dömdes till nio gatlopp genom 100 man.

Inventarierna ge endast knapphändiga upplysningar om utseendet av det silver, som »salverades» undan lågorna. Bland väldiga travar av tallrikar och bägare, högar av knivar, skedar samt gafflar (i mindre kvantiteter), vilka ej närmare beskrivas stöta vi på en del föremål, som inventariförfattaren funnit skäl att något närmare karakterisera. Det talas sålunda om ett dussin »Confectskåhlar medh Konungens i Påhlens beläte» och att en del tallrikar haft kungliga personers namn »påstuckne». Av

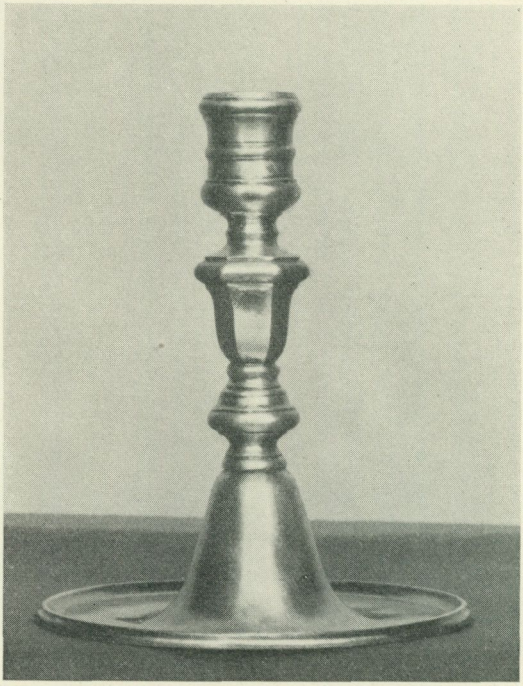

Fig. 6. Ljusstake av G. Stafhell d. ä. 1747.

Carl XI:s silverkammare återstår intet i oförändrat skick i den nuvarande K. Silverkammaren, som liksom sina föregångare är en hophållen samling förvarad inom lås och bom i slottet. Där finnas visserligen några silverpjäser, som voro med på den tiden — slottskyrkans kommunionskärl och den tronstol, som Magnus Gabriel de la Gardie förärade drottning Kristina vid hennes kröning och från vilken Sveriges konung än i dag hälsar riksdagen — men de tillhörde inte den egentliga silverkammaren. 1697 års vådeld har som vi sett ingen skuld i att det silver, med vilket Carl XI kunde smycka sin taffel, är oåtkomligt för vårt studium. Andra eldar ha slukat det mesta därav — eldarna i myntets smältugnar. Möbler kunde man näppeligen förvandla, då en ny smak utdömde dem, men silvret kunde

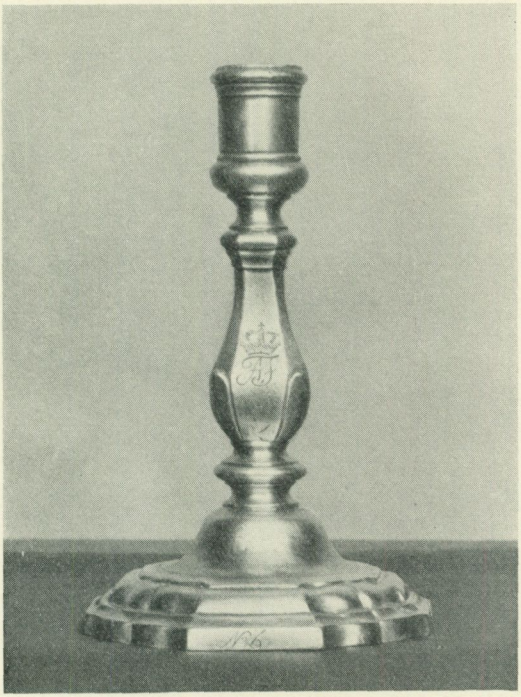

Fig. 7. Ljusstake av G. Stafhell d. ä. 1752.

lätt tvingas in i nya former. I silverkammarens historia under 1700-talet förekommer ofta att taffeltäckarna och knektarna få order att lämna ifrån sig gammalmodiga eller odugliga pjäser till nedsmältning, pieteten mot det gamla var ett absolut okänt begrepp, en servis' livslängd var i regel dess stils. Vi få senare tillfälle att beröra dessa radikala moderniseringar.

Men allt gick inte på denna av myndigheterna utstakade väg sin förvandling till mötes. Krigens äventyrligheter och resornas vanskligheter göra sig också påminta i silverkammarens krönika. Då kung Carl drog i fält år 1700 medförde han, så spartansk han än var i sin livsföring, en hel del taffelsilver — bägare, flaskor, fat, tallrikar, ljusstakar etc. Något av detta kvarlämnades redan samma år i Reval för att inte tynga i trossen och

kom väl så småningom hem. Hur det gick med resten kunna vi åtminstone delvis få besked om tack vare de samvetsgranna rapporter, vilka lämnades till silverförvaltaren i Stockholm. Breven tvingade denne ofta att anteckna i inventariet helt lakoniskt »förkomna i fält», men några gånger kunde han säga lite mera, i det han tillfogat var och när pjäserna kommit bort. Det förvånar oss ju inte att återfinna de stora drabbningarnas namn och data i detta sammanhang — man hade ju inte precis tid att tänka på skedar och ljusstakar, när anfallsorder utfärdats — men lite överraskad blir man, då man ser att H. Maj:t på en dag — den 15 april 1701 — själv »sönderskutit» två kvartersbägare. Mellan slagen roade sig den nittonåriga konungen uppenbarligen med en vårdslös målskjutning, som ju kunde ha gällt lämpligare föremål än hederliga stockholmsbägare! Anteckningarna upphöra så småningom, och huruvida det i Bender fångna majestätet hade några silverbägare eller fat att duka sitt tarvliga bord med, undandrager sig helt vår nyfikenhet. Då han 1714 höll hov i Stralsund sökte han i så måtto inrätta det kungligt åt sig, att han rekvirerade ut åtskilligt taffelsilver — däribland fyra dussin tallrikar.

Även senare under 1700-talet reste kungligt silver över Östersjön i fältpackning. Under pommerska kriget hade sålunda konungens »commenderande General en Chefs» därute till sitt förfogande en rikligt tilltagen servis, och i 1789—90 års ryska krig medfördes stora mängder silver för den kungliga taffeln. Taffeltäckaren hade denna gång mycket svårt att redovisa det honom anförtrodda godset. Mycket av det hade helt enkelt måst tillspillogivas. Vid ett tillfälle inträngde fienden i centern av den svenska armén och besköt det hus, där maten för H. Maj:t höll på att tillagas, varvid en hastig reträtt måste göras »ock mycket, som ej hant medtagas, lemnas til skiöfling». Den ansvarsskyldige åberopar sig också på att vid fredsslutet i Värälä »ryska soldater dageligen ankommo till Svänska lägret samt där undfägnades från Konungens Oeconomie, som hade alla sina saker under bar himmel eller i löfsalar».

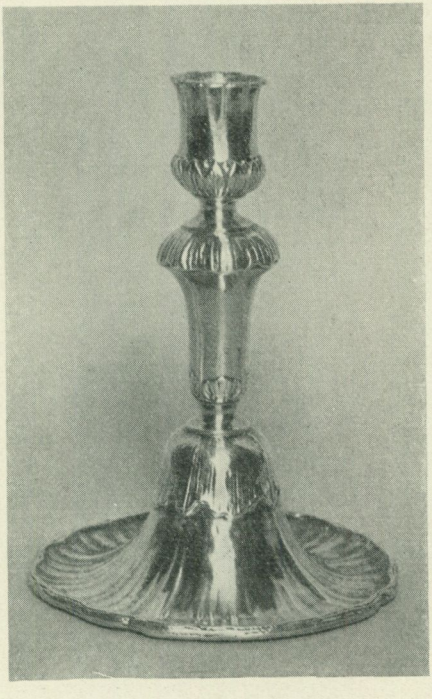

Fig. 8. Ljusstake av G. Stafhell d. y. 1758.

Genom de många och långa kungliga resorna utsattes också silverkammarens bestånd för allvarliga risker. Det var inte så gott för knektarna att hålla ögonen på dyrgriparna vid de brådskande måltiderna och på vägarna irrade löst folk, som hade gott öga till silver. Stals något, så utfärdade man en kungörelse. En dylik från gustaviansk tid lyder: »Under Hans Kongl. Maj:ts Höga wistande wid Loka Hälsobrunn, är den 23 sistl. Julii (1775) bortkommen en then Kongl. Taffeln tillhörig silfwertallrick, märkt med en Glob, och 3:ne Kronor, emellan 56 a 57 lods wigt; hwilken härmedelst efterlyses med åtwarning at then som om berörde tallrick någon underrättelse ärhåller, bör sådant hos mig (landshöfdingen) eller Kronobetjänte angifwa.

Fig. 9. Terrin av J. F. Sickman 1761.

I lika måtto efterlyses Soldaten wid thetta Läns Regemente Nils Olafsson Meijer, född uti Norriget, har swart hår, 21 år gammal och wid afwikandet warit klädd med en grå rock, rödrandigt lifstycke, swarta klädesbyxor, hwita ullstrumpor samt swart hatt med silfwerträns uppå.» Man får väl antaga att Örebrohövdingen satte silvertallrikens försvinnande i samband med soldatens!

En översikt av silverkammarens sammansättning under 1700-talet visar som ovan antytts, att stilväxlingarna gjorde sig hänsynslöst gällande. Vid seklets början behärskades vår konstutövning av den franska klassicismen, som på ett magnifikt sätt introducerats genom interiörerna i norra längan av Stockholms slott. Med den första franska konstnärskolonien följde en guldsmed, Jean-Francois Cousinet och denne fick i uppdrag att förfärdiga en servis att ornera den kungliga taffeln med. Till den

Fig. 10. Terrin av P. Zethelius 1773, efter modell av Marggraff och Müller.

ändan nedsmältes ej mindre än 11,788 3/4 lod gammalt silver — man tog bl. a. några fat, som Tessin uppgivit vara alltför »stora och oformliga», och i februari 1706 avlämnade Cousinet en väldig bordsuppsats, »surtout» med en förmodligen terrinliknande mittpjäs samt ljusarmar, sockerdosor, ättikkannor, oljekannor, salladsfat, konfektkorgar etc. Hur denna pompösa dyrgrip tog sig ut kunna vi sluta oss till av bevarade »surtouter», stammande från Louis-XIV-smeder — t. ex. en uppsats i de f. d. kejserliga ryska samlingarna, utförd av Claude Ballin på 1720-talet — och att den var förträffligt arbetad, därför borgar mästarnamnet, som ju bl. a. står bakom den praktfulla dopfunt med Carl XI:s chiffer i vilken de kungliga barnen än i dag döpas. Länge fick emellertid inte denna platå smycka slottstaffeln. Redan 1738, alltså just då rokokon fått fotfäste i det stora slottsbygget, berövades den några av de bärande delarna, vilka skickades till

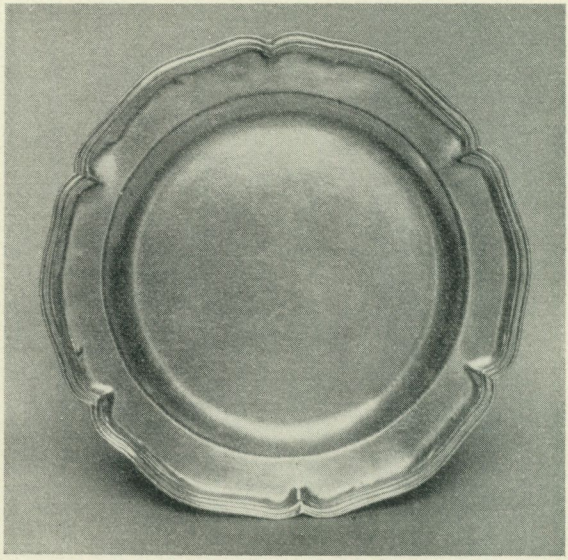

Fig. 11. Fat av A. Stafhell 1769.

myntet och på 1760-talet fanns intet kvar av denna härlighet. Med själva bordssilvret var det tydligen klent beställt i den kungliga silverkammaren vid tiden för Carl XII:s död. När det svenska hovet år 1725 skulle utrusta ambassader till S:t Petersburg och Wien tvingades man beställa en större uppsättning tallrikar och fat hos guldsmedsänkan Anna Maria Henning. En del av dessa omgjordes emellertid redan tre år därefter, då en servis förfärdigades efter det att konungen »en och annan gång warit föranlåten att yttra sitt höga missnöje öfwer den wid håfwet befinteliga Sölfwer Servicens släta tillstånd». Servisen utfördes av Henning Petter Henning, som förestod sin mors verkstad och Gustaf Stafhell, som senare skulle bli den verkliga hovguldsmeden och vars verksamhet i konungens tjänst skulle fortsättas av sönerna Gustaf d. y. och Anders. Genom denna komplettering försattes silverkammaren dock icke i ståndsmässigt skick, ty 1738 klagas det över att taffelservisen är i »så

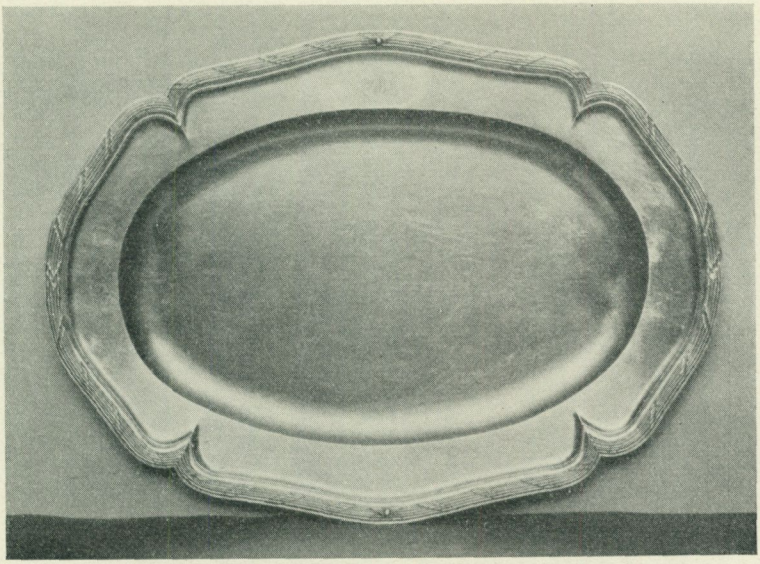

Fig. 12. Fat av P. Zethelius 1773.

slätt tillstånd och så utnött at densamma innan kort lärer alldeles obrukelig blifwa». 1741 göres en större beställning, till vilken material anskaffas genom nedsmältning av bl. a. två tunga silverbord samt de förut omnämnda konfektskålarna med »Pohlnska Konungars bilder». Till Adolf Fredriks kröning 1751 förfärdigas en servis av guldsmederna J. F. Sickman och Christian Precht, vilken slukar ej mindre än 12,830 5/8 lod silver från inventariepersedlar i silver-, husgeråds- och klädkamrarna, och när kronprinsen skall gifta sig 1766 få de yngre »Stafflarna» omfattande beställningar. Enligt skrivelse från C. F. Adelcrantz till överstemarskalken hade tillgången på bordssilver dessförinnan varit så knapp att hovet för festiviteter nödgades låna pjäser av »particuliera personer». (Angående de nya serviserna på 1740-talet och 1751 jämför Å. Stavenow i Nationalmusei årsbok 1925, sid. 107—118).

I denna kortfattade översikt kunna vi inte gärna inlåta oss

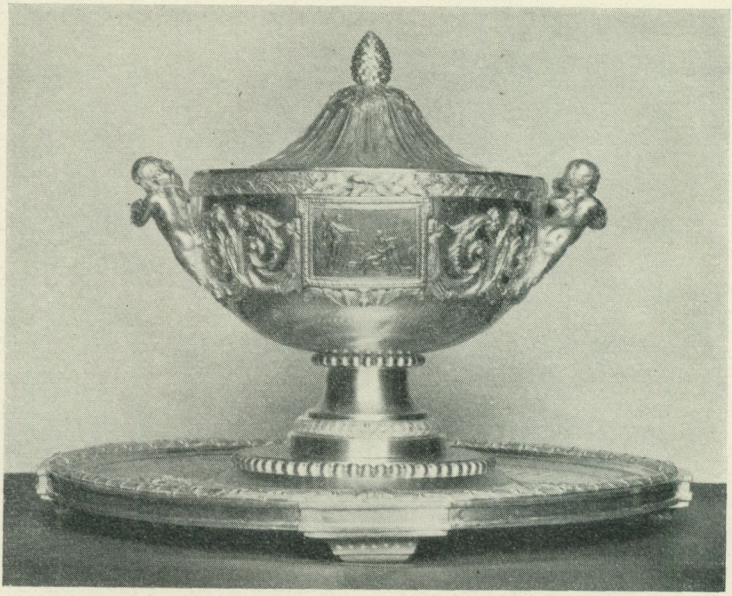

Fig. 13. Terrin till Creutzska servisen av Robert-Joseph Auguste 1775—76.

på sammansättningen av de vid 1700-talets mitt beställda serviserna. Några bilder må emellertid åskådliggöra karaktären å de pjäser, vilka bildade det s. a. s. gemena fotfolket i de dukade tafflarnas glänsande besättning vid århundradets mitt. Fatet, fig. 5, utfört av G. Stafhell d. ä. 1742 har med sin lite knyckiga kontur ännu en viss känning med senbarockens stilideal, och omöjligt är icke att det gjorts för att komplettera en äldre servis, som nu försvunnit. Hur de runda faten och tallrikarna sågo ut exemplifieras av fig. 4 och 11, den förra visande ett av den äldre Stafhell år 1742 utfört fat med kanten dekorerad av musslebildningar och korsade band och den senare presenterande ett arbete av A. Stafhell 1769, där uttrycket helt är koncentrerat i den livfulla profileringen. — Serien av ljusstakar, fig. 6—8, visar utvecklingen från den rationalistiskt strama stil, som var på modet här inom silversmidet på 1730-talet

Fig. 14. Såsskål till Creutzska servisen av Robert-Joseph Auguste 1775—76.

och som lånat grundläggande element från de engelska guldsmederna och fram till en mjuk och rörlig rokoko av galliskt kynne.

Något decennium efter 1750, sannolikt på 60-talet riktades den kungliga silverkammaren med en magnifik uppsats av förgyllt silver, utförd av berlinermästarna Müller och Marggraff och omfattande bland annat ett par stora terriner och kandelabrar. »Vermeil» var naturligtvis förnämare än »hvitt silfver», och dessa praktpjäser, som väl kommo hit tack vare Lovisa Ulrikas släktförbindelser med det preussiska hovet, gåvo klaven till en stor servis, som förfärdigades i olika repriser under 1770—80-talen och som kompletterades långt in på 1800-talet. De ofta avbildade terrinerna med två putti liggande å det goudronnerade locket bruka än i dag kopieras för gåvor till kungliga personer, fig. 10. Faten, som höra till »guldservisen»,

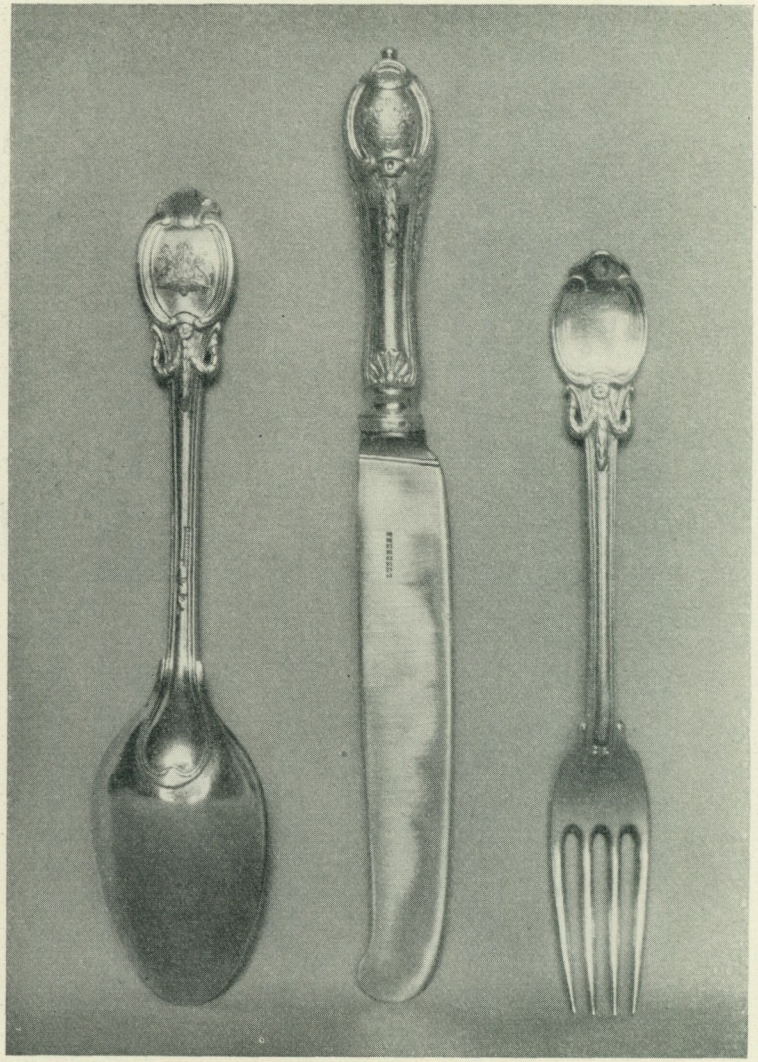

Fig. 15. Kuvertsilver av P. Zethelius 1770-talet.

Fig. 16. Terrin av J. A. Hallardt 1793.

ha den form fig. 12 utvisar (modellen är Müllers och Marggraffs, exemplaret är förfärdigat av P. Zethelius 1773); typen är alldeles den som var gängse för rokokon men genom att kanten belagts med en bandstav har fatet fått ett bestämt tycke av klassicism. Med utgångspunkt från dekorationsmotiv i berlinerpjäserna komponerades även en uppsättning kuvertsilver, vilket med sina å handtagen anbragta kartuscher och guirlander fullständigt passa in i den tidiga gustavianska stilen, fig. 15.

Ett synnerligen märkligt förvärv gjorde silverkammaren 1781, då Gustaf III från sin minister i Paris Gustaf Philip Creutz inköpte en större servis, som omkring 1775 utförts i den berömda Robert-Joseph Augustes verkstad, fig. 1, 13 och 14. I Slöjdföreningens tidskrift 1924 har jag utförligare publicerat dessa fulländade prov på fransk guldsmedskonst under den gamla regimens sista år. På ett för svensk konstslöjd genant sätt överglänsa de ifråga om kompositionens elegans och formens genomarbetning den serie av stora soppskålar i en militäriskt tillknäppt klassicism, som J. A. Hallardt levererade till silverkammaren på 1790-talet, fig. 16.

1800-talet skriver icke precis några lysande blad i vår kammares historia. Guldsmedskonsten dalar som alla övriga slöjder, när empiren löpt linan ut och stilanarkin bryter in. Men ifråga om vården av de gamla skatterna har man förfarit med större pietet än under föregående sekel. Smältugnarna ha icke matats från förråden. Gustaf V kan duka sin festtaffel med ungefärligen samma silver som Gustaf IV Adolf.

LÖVÄNG OCH TRÄDGÅRD

Några förutsättningar för den svenska trädgårdens utveckling.

Av Mårten Sjöbeck.

Sedan förhistorisk tid har Skandinaviens människor umgåtts med omgivningens vilda växter. Det är utmärkande för germanska folkslag att näringslivet ursprungligen i största utsträckning varit baserat på utnyttjande av vegetationen. Tacitus omtalar, att germanerna tillbådo sina gudar i lundar, och i den äldre litteraturen finnes en mångfald belägg för att man långt in i kristen tid betraktat vissa träd och buskar med helig vördnad. Idegranens utbredning i vårt land är sålunda mycket märklig. Den förekommer ofta just inom sådana landsdelar, där livet pulserat särskilt rikt under förhistorisk tid. Boskapssköt-

Vignett. Fig. 1. Lövängsfragment med ek. Tingstads socken, Vikbolandet, Östergötland. Foto Mårten Sjöbeck 1928.

seln har utgjort en av huvudbetingelserna för människans existens, och denna näringsgren har tvingat henne att redan tidigt beakta landskapets naturliga resurser med hänsyn till växtligheten. Lövskog och naturliga beten ha ivrigt eftersökts och först tagits i besittning. Sådana möjligheter ha förelegat på lerslätter, i floddalar och utmed insjöstränder, där också den äldsta bebyggelsen i vårt land slagit rot. Näringsfattiga moränområden, av ålder bevuxna med övervägande barrskog, ha i allmänhet koloniserats först under kristen tid, när människan genom svedjebruk lärt sig att på gammal barrskogsmark frambringa lövvegetation. Denna har eftersträvats för all fast bosättning.

Inom Sydsveriges urgamla centralbygder bär landskapet övervägande lövträdsväxtlighet eller tydliga fragment av sådan. Detta gäller icke blott Sydsveriges centrala och östliga områden utan också västkustens numera huvudsakligen kala trakter. T. o. m. i Bohusläns yttre skärgård, vilken under de sista århundradena beskrivits som kal, talar floran alltjämt och överallt ett mycket tydligt språk, som säger att boskapsskötsel under förhistorisk tid och äldre medeltid utgjort huvudnäringen, under det att fisket framstår såsom underordnat och sekundärt i förhållande härtill. Fisket, som tidvis varit mycket givande, har vid olika tillfällen givit upphov till en stark rörelse i det yttre havsbandet. Det har varit gott att lita till såsom binäring samt för fåtalet och under korta tidsperioder även som huvudnäring, men man har aldrig vågat att på denna näringsgren uteslutande och i stort grunda existensen. Den norske arkeologen A. W. Brögger har fullt riktigt understrukit detta.

Under förhistorisk tid har lövfångst betytt mera än höfångst på med konst frambringad slåttermark. Lövtäkten är i Skandinavien lika gammal som boskapsskötseln. Denna mycket viktiga verksamhet har redan under forntiden framtvingat en gallring och ett urval i de naturliga växtbestånden (jämför författaren: Det äldre kulturlandskapet i Sydsverige. Svenska skogsvårdsföreningens tidskrift, 1931, häfte 1). All sydsvensk löv-

Fig. 2. Lövängsfragment med ask, präglat av lövtäkt. Invid gränsen mellan Hålanda och Erska socknar, Västergötland. Foto Mårten Sjöbeck 1931.

vegetation är sålunda allt sedan forntiden årligen påverkad och formad av människan. På sydsvenska höglandet utgöra de ofta synliga asplundarna en erinran om en skärpning av den verksamhet som lövtäkten innebar, fig. 8, och de tynande aspbestånd, som alltjämt vegetera i bergrötterna inom numera kala områden av norra Halland och Bohuslän illustrera samma sak. Överallt i Sydsverige, där till synes viltväxande lövvegetation förekommer utgör den ett arv från ett äldre på många håll rent av forntida kulturlandskap, inom vilket denna växtlighet betydde det huvudsakliga för existensen. Huru beroende den s. k. viltväxande floran är för ett bestämt, traditionellt arbetssätt kan man exemplifiera med Hallands traditionella karaktärsväxter, Genistaarterna. Efter lantbrukets rationalisering äro de på väg att försvinna från provinsen, även där ljungheden kvarligger milsvid och där intet positivt ingrepp gjorts. Arternas bortdöende beror i stället på underlåtenhet, negativism, från nutidsmänniskans sida. Genista är nämligen intimt beroende

av ljunghedens ålderdomliga behandling. När denna verksamhet upphör är växten dödsdömd, likgiltigt om den fridlyses och inhägnas. Det är mycket betecknande, att Genista i våra dagar visar sin mest livskraftiga utbredning utmed västkustbanans doseringar och skärningar. Varför? Jo, därför att dessa ställen av banbevakningen årligen svedjas till förhindrande av antändning från lokomotiven. Även Arnica och överhuvud ljunghedens traditionella flora söker en fristad å dessa ställen, som äro upplåtna ännu några år tills den elektriska driften kommer att göra ånglokomotiv obehövliga!

Från den tid då husdjuren under vintern nödgades livnära sig av under sommaren insamlade löv och tills man började målmedvetet utnyttja även gräset som foderväxt för vinterbehov ligger en betydande kulturutveckling. Vinterutfodring med löv är ålderdomligare än vinterutfodring med hö. Den naturliga höfångsten har i Sydskandinavien under tidiga kulturskeden icke varit betydande. Först genom systematiska, upprepade röjningar i lövskog uppstodo sådana tillfällen och härför erfordrades särskilda redskap. Men redan bronsåldern och i ännu högre grad järnåldern voro vuxna denna uppgift. Nu uppstår lövängen, som utgör en upplags- och samlingsplats för lövträd och buskar, vilka årligen gallras och behandlas med hänsyn till nyttan. För människan obrukbara arter ratas och fördrivas, under det att de gagnrika arterna skonas och få fortplanta sig. Vi stå sålunda i lövängen inför en växtlighet, som år efter år blivit skött och vårdad efter praktiska riktlinjer, alltså en trädgård. På plan eller relativt plan mark i Sydskandinavien, terräng i lidläge, skapade periodiskt utförda röjningar i lövskogen slåttermark, vars goda höutbyte eftersträvades i den mån detta kunde ske utan uppoffring av gagnträden. Genom ett sådant under många århundraden bedrivet, målmedvetet årligt arbete ha i Skandinavien de komplicerade växtlighetsföreteelser uppstått, vilka bland botanister gå under benämningen lövängar. I Bohusläns skärgård har på grund av extrema förhållanden, bl. a. svårigheten att i klippterräng frambringa slåttermark,

Fig. 3. Lövängsfragment på Björkö i Göteborgs skärgård. Bilden antyder huru livsbetingelserna gestaltat sig i förhistorisk tid inom västkustens numera som regel kala skärgård. De flesta av lövängens typiska arter finnas alltjämt bevarade. Det besådda området i förgrunden ursprungligen slåtteräng. Foto Mårten Sjöbeck 1931.

höfångsten ända in i historisk tid haft mindre betydelse än lövfångsten, vilken här som annorstädes varit av avgörande vikt för boskapsstockens vidmakthållande vintertid. Genom denna påverkan har samma vård utövats och samma urval skett som i det övriga Sydsverige, varpå Bohusläns skärgård än i dag framlägger tydliga bevis. Men lövväxtlighetens utnyttjande har här i stor utsträckning skett från båtar, varvid holmarnas och skärens stup och sluttningar såsom lättast åtkomliga också blivit mest humaniserade med hänsyn till floran. Även på de av gammalt obebodda holmarna i Bohuslän stå vi inför en av människor sedan urminnes tid gallrad och nyttiggjord växtlighet. Detta gäller också för Blekinges skärgård samt för Sydsveriges östersjöskärgård. Lövskogen uppträder här idag rikare än på västkusten, därför att fisket och sjöfarten direkt eller indirekt icke i samma utsträckning som i Nordhalland eller

Fig. 4. Löväng av ålderdomlig, typisk karaktär, formad såväl av slåtter som av lövtäkt. (Lövtäkten företagen på ask). Sirkön, Urshults socken, Småland. Foto Mårten Sjöbeck 1929.

Bohuslän i relativt sen tid ingripit förändrande och omgestaltande på vegetationen.

Lövängen och lövängsfragmenten i Sydsverige kunna därför betraktas som rester av Skandinaviska halvöns mest ursprungliga trädgårdar, oavsett om de befinna sig i Mälardalen, på Öland eller de yttersta holmarna i Bohusläns skärgård. Västeuropas fastland har — om de någonsin funnits — för länge sedan förlorat dessa företeelser, vilka i Norden böra ses icke som rester av ursprunglig natur utan som kulturlandskapstyper direkt nedärvda från ett förhistoriskt eller medeltida kulturlandskap. De kunna icke vidmakthållas genom skydd eller fridlysning utan endast genom bestämd, traditionell arbetspåverkan. Trädgårdsbruket bland allmogen i Skandinavien är primitivt. Det är också uråldrigt och sammanhänger med boskapsskötselns och naturahushållets rent praktiska behov. Naturen har varit läromästaren, och resultatet har blivit en om natur erinrande

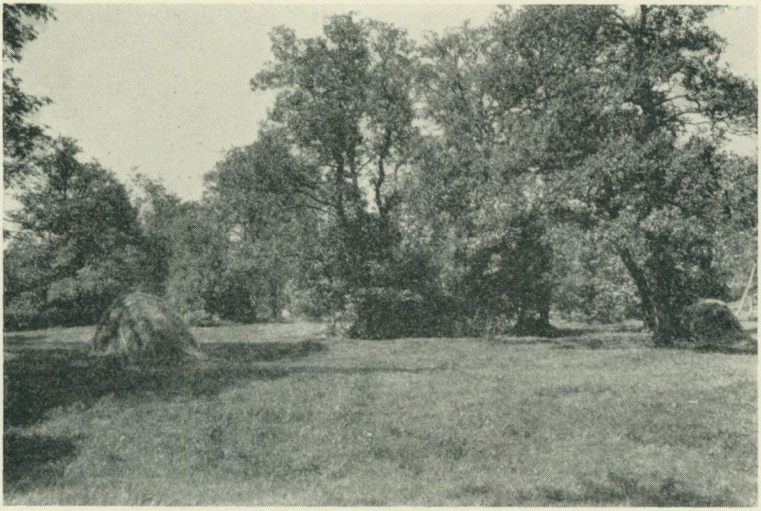

Fig. 5. Löväng formad av slåtter (märk höstackarna!) men numera ej av lövtäkt. Växtligheten består av al, ask, hägg, lind, ek, hassel och vildapel m. m. Ågård, Markaryds socken, Småland. Foto Mårten Sjöbeck 1930.

kulturprodukt. Lövängen står som uttryck för det mest ursprungliga trädgårdsbruk som existerar.

Om lövängens höga ålder behöver det icke råda någon tvekan. Den muntliga såväl som den nedskrivna gamla traditionen talar ofta om »förtrollade trädgårdar», det må gälla så avvikande landsdelar som Omberg i Östergötland eller Kosteröarna i Bohuslän. Vildapeln figurerar ofta i detta sammanhang. Det är anmärkningsvärt att benämningen trädgård förekommer bland allmogen innan begreppet utformats i verkligheten, d. v. s. i vår tids mening. I folktron ha förtrollade trädgårdar funnits överallt i Sydsverige. Det är väl obestridligt att denna vitt utbredda sägentradition återgår på förhållanden, då den hedniska kulten utövades i lövängens närhet i heliga lundar (»trädgårdar»). För rituella bruk voro vissa trädslag heliga. Tacitus omnämner detta. Såsom sådana ha de troligen vårdats inom stängsel. Man känner apelgårdar, ett ord som ingår i vissa ortnamn.

Kanske utgör apeln just ett sådant heligt träd, som även kristendomen upptagit. Mot det upphöjda och gudomliga stå naturligtvis de rent praktiska behoven, och det blir uppenbart att under förkristen tid både lunden, lövängen, vildapeln och många andra trädslag voro högt uppskattade behovsföreteelser även under vardagens id. Vildapeln växer i lövängen eller i lövängsfragmenten i hela Sydsverige. Särskilt allmän är den i det kala Bohuslän, där man ofta träffar den i bergsskrevor eller i undanskymda bergrötter. På den nakna Brattön i Bohusläns södra skärgård, som under århundraden beskrivits som fullständigt kal, har författaren iakttagit icke blott vildapel utan även blåsippor. Med visshet utgöra de kvarlevor efter en tidigare utbredd lövvegetation eller lövängsväxtlighet. Osebergsfyndet (800-talet) upptager bland de förnäma gravinventarierna flera ämbar med äpplen. Vill man gå längre tillbaka i tiden kan man peka på de rika äpplefynden vid stenåldersboplatsen i Dags mosse vid Alvastra. Apeln utgjorde av flera orsaker ett mycket uppskattat trädslag, och dess kultur går i Skandinavien mycket långt tillbaka i förkristen tid. Denna växt omnämnes här endast som ett exempel — med lika intressant utbyte skulle man kunna studera exempelvis asken —, därför att vildapeln i våra dagar alltid förekommer i förbindelse med löväng, eller också antyder trädets närvaro att löväng tidigare funnits på platsen. Vildapeln är en ledväxt, som, oberoende av det nuvarande, mycket tydligt angiver var den äldsta bebyggelsen slog rot. Ofta finner man den i påfallande stort antal inom trakter, där fornminnena ligga talrikt, såsom i Bohuslän eller på Öland (jämför Sernander: Löfängen i Bjärka-Säbys bebyggelsehistoria). Vildapeln såväl som många av lövängens mest framträdande träd och buskar äro också i allmänhet närvarande på och omkring anläggningar, som lagts i ruiner under medeltiden. Det är mycket viktigt att en sakkunnig inventering av floran göres, innan dessa ruinkullar avrödjas för undersöknings- eller restaureringsändamål. Vildapeln är i Sydsverige differentierad i flera raser med bl. a. olika fruktformer. Sernander har i sin

Fig. 6. Gammal vildapel växande på husgrund från romansk tid. Terrängen mellan Omberg och Hästholmen, Östergötland. Foto Mårten Sjöbeck 1928.

Bjärka-Säbymonografi bringat frågan på tal, men undersökningar i större omfattning ha ännu icke blivit utförda. Apeln har omhuldats i lövängen på samma sätt som ek, hassel, lind, hägg, Rhamnus cathartica, Viburnum opulus, Ribes-arter och många andra växter. Om den ursprungliga användningen av många av lövängens karakteristiska växtarter stå vi ännu spörjande. Detta är bl. a. fallet med Viburnum, fig. 7. Linnés lärjunge Kalm meddelar emellertid vid 1700-talets mitt, huru bären av allmogen salubjödos i ryska städer såsom livsmedel. Det kan ju tänkas att arten också i Sverige tidigare haft en snarlik användning, även om allmogen här i landet nu står främmande härför.

Lövängen är den nordiska allmogens så att säga naturliga trädgård. Med sina fria begränsningar förefaller den oss oordnad och planlös, samtidigt med att den bjuder största möjliga ändamålsenlighet för primitiva behov. Den är, om uttrycket tillåtes, funktionalistisk ungefär på samma sätt som den gamla bondgården i Norden var det. Trädgård i modern mening uppstår först, när man på nyttigföreteelsen anlägger jämväl estetiska synpunkter. Tidigast sker det i de erövrade danska provinserna vid 1700-talets början genom påverkan från adeln. I det övriga Sverige inträffar det i allmänhet senare, därför att den utifrån importerade utstyrseln måste ha varit i grunden främmande för nordisk allmoge och dess strängt genomförda naturahushåll. För den svenske bonden var lövängen skön i sig själv i sin förträffliga ändamålsenlighet. Löväng och trädgård förbliva också länge i konflikt med varandra. Samfälligheten och byalaget utgjorde heller icke någon gynnsam jordmån för uppkomsten av allmogeträdgårdar i vår tids mening. Först efter skiftena förelågo förutsättningar, som hastigt drevo allmogeträdgården framåt. På många håll i Sydsverige saknas alltjämt trädgård. Detta är bl. a. fallet i norra Halland, Bohuslän och Dalsland. Det är också regel ifråga om Nordskånes och Smålands äldre torpbebyggelse. Här finner man alltjämt ingen planmässigt utförd trädgård, men väl observerar man några

Fig. 7. Olvon (*Viburnum opulus*), en av den sydsvenska lövängens karaktärsväxter, vars bär av den ryska allmogen ännu vid 1700-talets mitt nyttjades som livsmedel. Löväng på Hallandsås, Skåne. Foto Mårten Sjöbeck 1930.

utan ordning planterade aplar invid husknuten. Någon gång kunna dessa aplar stå sammanförda i en liten grupp med eller utan stängsel omkring. En sådan apelhage kan befinna sig på rätt stort avstånd från boningshuset. Detta har författaren iakttagit icke blott i Småland och Nordskåne utan också i Nordhalland och framförallt i Bohuslän, fig. 9. På några håll har jag observerat, att aplar avsedda för fruktskörd i sen tid planterats även i lövängen, där denna med sina ytterbegränsningar nått nära bebyggelsen. Förhållandet måste otvivelaktigt ses såsom ett fasthållande vid ett traditionellt bruk.

Oförståelsen hos allmogen för den planmässigt ordnade trädgårdens fördelar eller skönhet återspeglas också däri, att allmogen ännu vid 1800-talets början gärna planterar gagnträd eller nyttigörter på eller invid bygatan, således på samfälld mark. Detta är fallet bl. a. med fläder och många läkedomsörter. Man bör i detta samband erinra sig att lövängen var i äldre tid sam-

fälld och nyttjades av byalaget gemensamt. Kalmus odlades i Sydsverige i bydammen, och en art av pil (Salix purpurea), vars böjliga kvistar i Skåne och Sydhalland i äldre tid användes till fastbindning av takhalmen, planterades invid bytomtens eller fägatornas hägnader. Det är alltjämt samfälligheten som gör sig gällande. Praktiska men icke estetiska krav bestämde detta. Detta bruk har senare — efter skiftena — överförts på de i Sydhalland och Skåne i anslutning till utflyttningarna och nyodlingarna upptagna märgelgravarna. Här finner man ofta gagnträd och nyttigörter planterade utmed stränderna, exempelvis den ovan nämnda pilarten. Det skulle behövas en inventering av de sydskånska pilvallarnas kulturvegetationer medan ännu möjligheter föreligga att utföra en sådan. Säkerligen skulle en dylik undersökning ådagalägga, att många kulturväxter för samfällt bruk med avsikt planterades där.

Hos allmogen har först sent de estetiska synpunkterna blivit bestämmande, och när man hittills i välvilligt nit tillagt allmogen sinne för de levande växternas skönhet såsom ett arv minst lika gammalt som klosterväsendet i Norden, så är detta överdrivet och felaktigt. Ännu vid 1800-talets början voro kryddhage, kålhage, humlehage, apelhage o. s. v. — företeelser som möjligen införts med klosterväsendet — skilda ting, som lågo var för sig fritt grupperade på gårdstomt eller byallmänning. Man uppskattade deras praktiska syften, men de tänktes icke sammanfogade till en enhet. Ännu vid 1700-talets mitt saknade de c:a 25 gårdarna i Hilleshögs by på Västerslätt i Skåne trädgårdar. Skifteskartan upptager endast kålhagar, en för varje nummer i byn, oregelbundet utströdda på bygatan. De visa fyrsidiga figurer, och den medföljande beskrivningen meddelar, att de äro omgivna av jordvallar, i vilka man planterat pil. Det är också betecknande, att gränserna för dessa anläggningar voro liksom lövängens ursprungligen oregelbundna och ungefärliga. Lövängens frihet går igen överallt, och känsla för ordning eller symmetri i planläggning och form, som är trädgårdskonstens kännetecken, förekom icke, fig. 10. I Halland har författaren

Fig. 8. Asplunden — sådan den ofta visar sig i våra dagar — företräder en skärpning av lövtäkten. Denna skedde i detta fall genom fällning av enstaka träd på rot. Inhägnad asplund på inägomark intill gårdstomt. Malmbäcks socken, småländska höglandet. Foto Mårten Sjöbeck 1929.

iakttagit ännu år 1930 att den på c:a 50 meters avstånd från boningshusen belägna gamla kålhagen alltjämt brukas för grönsaksodling. Vid sidan härav framträder den i sen tid invid boningshuset anlagda fägnadsträdgården som en onyttig och missförstådd modesak. Redan detta att anlägga en blomstertäppa omedelbart intill boningshuset är ett lån från överklassen. Dylika anläggningar funnos som sevärdheter i Skåne vid 1700-talets mitt och beskrivas bl. a. av Tidström och Linné. Den skånska slutna bondgårdsformen riktade verksamheten inåt, mot gårdsplatsen. Här fanns i Skåne, Halland och södra Bohuslän av gammalt bihagen eller bihaven, en liten inhägnad anläggning utanför boningsrummets fönster, vilka vette mot gårdsplatsen. Först sedan fönster upptogos jämväl i den av boningshusets väggar som vände sig mot yttervärlden framträdde önskemålet att på överklassmaner anlägga trädgård utan-

Fig. 9. Interiör av inhägnad apelgård av oregelbunden form, grundlagd utanför gårdstomt i löväng. Marken är täckt av lövängens karakteristiska gräs och örter. Rödbo socken, Hisingen, Bohuslän. Foto Mårten Sjöbeck 1931.

för gården i direkt anslutning till boningshuset. Härvid erfordrades dock att skiftena först röjt upp i den hopgyttrade bybebyggelsen, vilken i och för sig tillsammans med den uråldriga på samfällighet grundade betesorganisationen länge omöjliggjorde trädgårdsanläggningar.

Man märker tydligt att trädgården hos allmogen icke uppstått på grund av ett framsprunget levande behov. Förutsättningar härför ha självfallet icke kunnat föreligga. Med ordning och smak anlagda trädgårdar ha förblivit lyxföreteelser, som möjligen bondgårdar i sen tid haft råd att tillägna sig men icke torpbebyggelsen. Påverkan på allmogen under senare delen av 1700-talet och under 1800-talet av de högre ståndens trädgårdsanläggningar får likväl icke undervärderas. Fruktträdgårdar ha på många håll anlagts såväl vid bondgårdar som torp på direkt uppmaning och efter direktiv från en styrande överklass. I Östergötland synes ståndspersoners inflytande ha varit

Fig. 10. Kålhage av oregelbunden, rundad form, alltjämt nyttjad till grönsaksodling. Det höga trädet t. v. (lönn) såväl som fruktträden ha planterats i sen tid. Stamnareds socken, Halland. Foto Mårten Sjöbeck 1930.

stort, och allmogeträdgården framträder därför i våra dagars Östergötland med stora anspråk på hävd.

Efter den av aristokratien under 1600-talet införda franska trädgårdskonsten, där vegetationen endast tjänade arkitektoniska uppgifter, och där växtlighet behandlades som arkitektur på ett för allmogen obegripligt sätt, följde under 1800-talet såsom reaktion den engelska smakens trädgårdsstil. I Skandinavien har genom tillfälligheternas spel denna parkkonst — missförstådd inför det egna — kommit att på ett märkligt sätt stå lövängen nära. Detta har i vårt land blivit dess egenartade tjusning. Det blir också betecknande, att denna parkkultur icke fötts i Norden. I mötet mellan det välkända, primitiva och det konstfulländade har svensk allmoge intuitivt känt sig mera hemmastadd, och den har icke varit sen att tillägna sig de nya idéerna. De ha efter tycke och smak mer eller mindre tafatt omplanterats i täppornas mylla. Men därmed uppstår samtidigt

något helt nytt som saknar anknytning till det gamla. I lövängen står forskningen under några mycket korta nådeår alltjämt på säker grund. Endast med utgångspunkt därifrån är det oss möjligt att förlänga bakåt de perspektiv som mera exakt förmå belysa det nationellt säregna äldsta trädgårdsbruket i Norden.

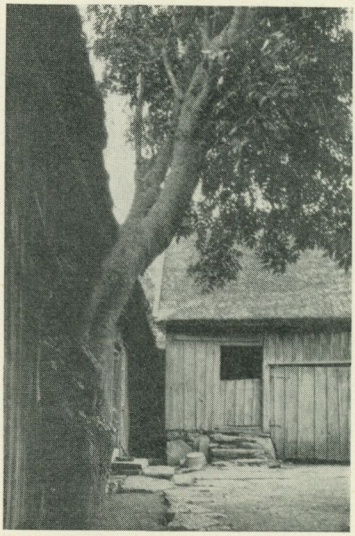

Fig. 11. Ask som vårdträd. Ånäs, Ås' socken, Halland.
Foto Mårten Sjöbäck 1930.

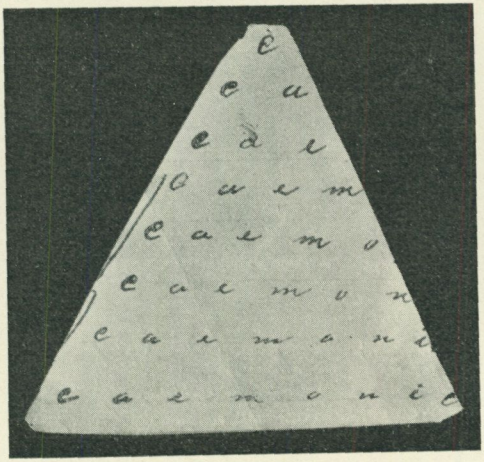

ORDETS MAKT

Medicinska formler och besvärjelser till invärtes bruk.

Av Louise Hagberg.

I oktober år 1890 erhöll Artur Hazelius från en vän, dåvarande provinsialläkaren Wilhelm Bergsten i Norrköping, ett brev, vari denne skriver:

»Här sänder jag widare en papperslapp med bokstäfver på. Denna påträffade jag upp i Kolmorden hos en familj som hade ett barn sjukt i frossan, och hade en dylik lapp ingifvits barnet för nämnd sjukdoms botande. Som Du ser är lappen 3-kantig. Af denna lapp hade, som qvinnan, modern, uppgaf,

Vignett. Fig. 1. Formellapp från Kolmården, Östergötland. Nordiska museet 62,450.

stycken afklippts och ingifvits barnet hvarje dag i 8 dagars tid och det så att första dagen uppåts det nedersta c, andra begge i, 3:dje tre n och så vidare.»

På av Hazelius' med anledning härav framställda frågor skriver Bergsten vidare i ett par senare brev: »Du frågar i ditt sista bref rörande den där amuletten för frossan (papperslappen med kabbalistiska ord), om den var en afskrift eller original. Jag tror att sådana lappar aldrig finnas i original, åtminstone har jag aldrig sett andra än som varit skrifna på nytt modernt papper och med nya typer. Och hur skulle det väl vara annorlunda, då man besinnar att lappen för att göra verkan måste uppätas och att således hans existens är ganska efemär. Pappersbiten fick jag af qvinnan och har i orubbat skick lemnat Dig densamma.» — »Den skrifna lappen för frossans botande, som jag sände Dig, var ämnad att uppätas, då jag af qvinnan mottog densamma.»

Detta var, vad doktor Bergsten hade att förmäla om lappen ifråga, som samma år införlivades med museets samlingar och här ovan finnes avbildad. De »kabbalistiska» orden utgöras av ordet »Calmonic» jämte förkortningar härav, skrivna i en triangel å ett likaledes triangelformigt papper. Det var fordom vanligt att vid utskrivandet av magiska formler skriva orden så, att de bildade en liksidig triangel, vilken bild i kristen tid använts som symbol av treenigheten. Men även judarna buro som talismaner papper med i triangel skrivna hebreiska bokstäver och likaså ha i Indien burits metallamuletter i triangelform (Seligmann, Der böse Blick). Av Bergstens brev att döma synas formellappar liknande den han sände till Artur Hazelius för hans Nordiska museum, då ej ha varit så alldeles ovanliga inom Östergötland. Men även från andra delar av vårt land känner man sådana. Från Södermanland omtalas, att en dylik lapp skulle klippas i tre eller nio bitar, varefter en tredjedel ingavs den sjuke, en tredjedel påbands honom, och resten förvarades i hans kläder. Här meddelas två variationer av den text lapparna försågos med:

K	F
Ka	Fö
Kal	För
Kala	Förf
Kalam	Förfr
Kalama	Förfro
Kalamar	Förfros
Kalamara	Förfross
Kalamaran	Förfrossa

Å formeln till höger säges det alltså rent ut, att det var frossan det gällde. Vidare kunde man för ett ältsjukt barn skriva på nio papperslappar: »Från oro till ro», varav en lapp skulle inges barnet varje torsdag. Den som berättat härom, den för sina uppteckningar av sörmländsk folktro från 1800-talets senare hälft kände metallarbetaren G. Ericsson, omtalar vidare, att man ävenså brukade rita en liksidig triangel på ett blad ur moderns fästmöpsalmbok och uppdela denna i ytterligare tre trianglar med siffrorna 3, 9 och 27 inom dessa. Huvudtriangeln klipptes sönder och de små trianglarna blandades om varann, varefter en ingavs den sjuke, en påbands honom, och en förvarades i hans kläder, vilket allt skulle ske honom ovetande. Här har det heliga tretalet, som ju utgjort magiens förnämsta tal, genomgående blivit använt och än ytterligare förstärkt genom upprepad multiplicering med sig självt. Denna kur kunde brukas till olika ändamål, under det att de förut omnämnda enbart användes mot frossan, av vilken det fanns mångahanda slag, såsom storfrossa, vår-, sommar- och vinterfrossa, annandagsfrossa o. s. v.

Alla barn »skulle» förr alltid frysa ältfrossan, vilken ej skulle botas, förrän det sjuka barnet frusit trenne gånger. Till Nordiska museets arkiv har doktorinnan Anna Arwidsson upptecknat, att det en gång var en liten gosse, han var född 1845, som frös älta, och som bot skrevs det något på en liten smal pappersremsa, vilken klipptes i ena kanten — troligen för varje

bokstav — varefter den rullades ihop. Sjuklingen fick ej se vad som stod på lappen. För var dag revs en bit av efter klippet, som han skulle äta upp, men han fick ej rulla upp remsan eller se på biten han åt upp, ty det skulle då ej hjälpa. Detta sades vara ett den tiden vanligt sätt att bota ältan. Den sjuke gossen, vilken på äldre dagar själv berättat härom, hade haft sin remsa förvarad i ett halvt urblåst äggskal.

Som ju inte vem som helst förstod sig på att »skriva bort» sjukdomar, vände man sig vanligen till någon »klok», som riktigt kunde konsten. Denne fick emellertid ej vara släkt med den sjuke och ej heller av samma kön. Allt skulle ske under djupaste tystnad; använde den kloke under behandlingen några vissa besvärjelser, mumlades dessa så lågt, att patienten ej skulle höra vad som sades, ty då kunde den magiska kraften förstöras. Formellappens innehåll hölls ävenså strängt hemligt, gjordes ej det, kunde sjukdomen förvärras, ja rent av sluta med döden. Den som vågade öppna en dylik sedel, sades bringa olycka över den sjuke, sig själv och hela sitt hus. Det är ju ej att undra på, om kunskapen om dylika lappar i våra dagar nästan alldeles försvunnit och det även å orter, där de för ej så länge sedan använts. På en färd i Uppland år 1929 för Nordiska museets räkning lyckades dock doktorinnan Arwidsson att få höra talas om dylika lappar. Vid samtal med en småbrukarhustru därstädes, inflyttad ifrån Västmanland, frågade hon henne, om hon kände till något botemedel emot frossan. Kvinnan ifråga, som hade varjehanda samlingar av gamla föremål, var mycket intresserad av allt, som rörde forna tider. Utan att svara steg hon upp och började att leta i sina gömmor efter en bit papper. Så fick hon omsider tag i ett och satte sig att skriva. När hon slutat lämnade hon papperet till doktorinnan Arwidsson med orden: »Där ska' hon få ett botemedel mot frossan». Hon hade då på lappen skrivit följande formel, som mycket erinrar om några av den bekanta folklivsforskaren Eva Wigström ur en skånsk svartkonstbok gjorda avskrifter:

Kulumaris
Kulumari
Kulumar
Kuluma
Kulum
Kulu
Kul
Ku
K

Vid arbete i vattensjuka åkrar ådrogo sig arbetarna ofta frosskakningar, så att de blevo alldeles blåa i ansiktet, vilket i Skåne kallades för »kålla», det vill säga frossa. Det var en gång en dräng i Åkarp, berättar Helge Rosén, som fått kållan och för att bota den fick han då av en klok gumma nio papperslappar. På den första hade hon skrivit ett »k», på den andra »kå», på den tredje »kål» och så vidare tills det på den sista stod »kållamana». Drängen fick noggranna föreskrifter att på morgonen före soluppgången gå ned till rinnande vatten och medhava den första med »k» skrivna lappen, doppa den i vattnet och därefter svälja ner den. Hade han den första kållan, skulle han då genast bli bra, annars var det att fortsätta med »kå»-lappen och så vidare, ända till dess han träffade på den rätta. — Först när man känner till en sjukdoms rätta namn, kan man ju få bukt med den. — Man kunde också skriva »Kållana», vilket säges betyda »mana bort frossan» (Torgny Segerstedt i Nordiska museets arkiv).

Att på detta sätt bota sjukdomar är icke senare tiders påfund. Det var ett redan under den klassiska forntiden känt och anlitat botemedel, varvid formlerna skrivits på papper, matvaror eller annat och så förtärts eller svalts ned. »Fylakterier» (d. v. s. skyddsmedel eller amuletter) »ätas», heter det i en på latin avfattad beskrivning från denna tid, »av människor, på det att de må bli delaktiga av den gudom eller gudomliga kraft, som finnes i fylakterierna». (Andree Eysn i »Volkskundliches».) Om de s. k. påvliga konceptionssedlarna, som voro gjorda av invigt

papper och av karmelitermunkarna till billigt pris försåldes, berättar Viktor Rydberg i sin »Medeltidens magi», att de, om de nedsvaldes, botade naturliga och övernaturliga sjukdomar.

Här i Sverige hade man under medeltiden brukat att skriva magiska ord på översidan av en matbit, som gavs den sjuke att äta. I Linköpings stiftsbibliotek finnes en märklig, av G. E. Klemming i tryck utgiven samling medeltida läkedomshandskrifter. En av dessa, vilken troligen är skriven i början av 1500-talet och synes ha tillhört en praktiserande läkares anteckningar, innehåller följande recept emot frossa: »För Kollsiucka skriff dessa 3 ord på 3 stycker huette brö. Ett ord på huartt stycke och giff thenn siucka att äta huar effter orden stå GADA + GABA + GALIA + giff tenn siuckä att äta när skelvan tager på mennsken.» — För ett par år sedan bekantgjorde K. Rob. V. Wikman i tidskriften Budkavlen ett intressant aktstycke, daterat 1582, ur det de la Gardieska arkivet i Lund. Här finnas ett par recept »för skelfuan», varav det ena med formeln Kalmerij. I Nils Gabriel Djurklous handskriftsamling i Örebro finnes en avskrift av en gammal svartkonstbok, benämnd »Salomoniska Magiska Konster». Där påträffa vi ett medel mot frossa, vari formelns fem sista rader äro de samma som i »Kalmerij»:

Kalamiber
Kalamibe
Kalamib
Kalami
Kalam
Kala
Kal
Ka
K

Och vidare läses i receptet: »Sedan klipper man emellan hvarje rad dock så at de hänga tilsammans; dessa wewas wäl tillsammans samt läggas i et stop *godt* öl. Något för än frässan kommer, tages in på en gång.» — Ett annat »säkert sympatie» för frossan ur samma källa återges å fig. 2.

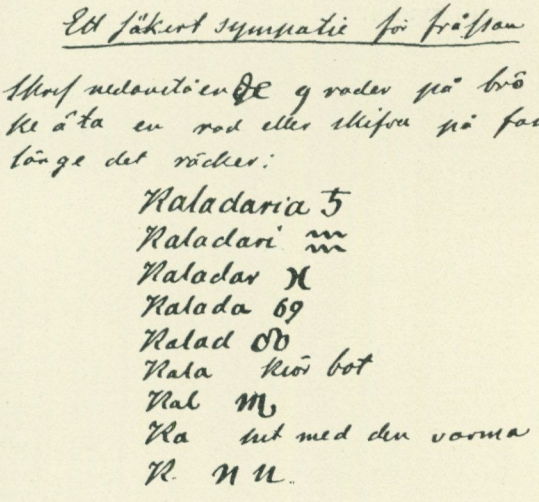

Fig. 2. Formel mot frossan. Ur »Salomoniska Magiska Konster» i Djurklous avskrift. Örebro läns museum.

Förutom mot frossa ha medicinska formellappar även mycket brukats mot tandvärk. Så omtalas ifrån Äppelbo i Dalarna en gammal trollgubbe, som kunde skriva lappar mot tandvärk. Åt en annan gubbe hade han en gång lagat i ordning fyra papperslappar. På den första skrev han: »I Jesu namn», på den andra: »Till bords vi gå» och på den tredje: »Välsigna Gud den mat vi få.» Att maten hade sin inverkan på tänderna synes han ha insett. Lapparna skulle intagas en och en i sänder, men vad som vidare åtgjordes mindes ej museets meddelare, ty det var minst en 60—70 år sedan Äppelbogubben praktiserade. Men det var nu inte alla, som kunde styra sin nyfikenhet beträffande de mystiska lapparna. I den danske biskopen E. Pontoppidans år 1736 på latin författade, av J. Olrik översatta och 1923 utgivna »Fejekost», en förmaningsskrift avsedd att »ur de danska länderna sopa ut den gamla surdegen av hedniska och katolska kvarlevor» berättas följande historia om en kvinna, vilken hade låtit åt sig skriva ett läkedomspapper för

tandvärk. Hon hade därvid fått föreskrift om att hon, utan att varken öppna eller läsa detsamma, skulle på den nionde dagen kasta papperet i eld eller rinnande vatten. Som hon emellertid ej kunde lägga band på sin nyfikenhet öppnade hon sedeln och fick då till sin förtrytelse läsa följande:

»Var du ey en skiden Soe
Da fik du vel i dine Tænder roe.»

Härigenom fick hon veta, att hon hade försummat att hålla sin mun ren, vilket var det bästa skyddsmedlet mot tandvärk.

Det var också allehanda andra slags sjukdomar som skrevos bort. I Vallby i Uppland fanns en klok gumma, som kunde konsten att skriva bort sjukdomar. Men det var längesedan hon levde, ty den som berättat härom, skriver en meddelare till Nordiska museet, var född år 1840 och hade hört talas därom av sin mormor, som ju måste varit född på 1700-talet. Den ovannämnda gumman brukade rita några kors och figurer på en liten lapp av tjockt papper och så stryka sirap på den, varefter den sjuke fick tugga sönder och svälja ned lappen, under det att gumman läste några besvärjelser, som ingen kunde få reda på. Och minst 150 år skall det vara, berättar vidare till Nordiska museet Edvard Olsson i Bålstad, sedan »Moffars Per» i Nordmark i Värmland utförde sina kurer, med vilka han botade både folk och kreatur. Han hade därvid små papperslappar, som han behandlade på något sätt, men ingen fick se på, när han ritade och skrev på lapparna, vilka han därefter lade in i litet havremjölsdeg, som rullades till en kula. När »Moffars Per» var ute och gick i gårdarna för att bota, svarade han aldrig på tilltal eller hälsade på någon, förr än han var på hemväg. Allt skulle ju ske i största tysthet. I Skillingmarks socken i samma landskap skall det för övrigt vid början av 1800-talet ha funnits många, som »gjorde åt för sjukdomar», varvid de gärna ville ha lappar ur en därstädes befintlig »trolleribok», som år 1794 hade ägts av en gubbe i Gunnerud. Lapparna troddes då bli

kraftigare. Men för övrigt var inte tillgången på papper förr i tiden så stor som nu, så att ofta blev det nödigt att ta något »bokbla» ur en bok. På lappen smordes en smörja av deg m. m. Mycket bra ansågs det vara, att i denna »påsmörjning» ta litet av »förbränne», d. v. s. de första dropparna som runno ut ur pipen, när de började att bränna brännvin. Den, som behandlat lappen, skulle också ge in den, och bästa tiden därför sades vara »andarnas tid», kl. 12 på natten, eller också 12 på dagen.

När det i Gräsmark — vi befinna oss fortfarande i Värmland — talades om »lappen», menades det alltid en med en besvärjelseformel påskriven lapp. Denna kunde av någon trollkunnig gubbe eller gumma inläsas i något, som den sjuke skulle äta eller dricka eller smörja sig med eller ha på det sjuka stället en viss föreskriven tid. Den å »lappen» skrivna besvärjelsen kunde också läsas in i något, som skulle kastas som offer i en bäck eller så. Med gott resultat säges den kuren i all hemlighet ha blivit utförd till och med i en sjukstuga och det så sent som för omkring en femtio år sedan. Det har även hänt, att läkares recept ibland råkat ut för att i likhet med de för sådant bruk avsedda formellapparna förtäras av den sjuke, men de innehålla ju också ofta konstiga latinska eller för övrigt svårtydda ord.

De medicinska formellapparnas tid är ännu ej förbi. I katolska länder anses sedlar med bilder av helgon eller madonnan, med eller utan barnet, såsom särskilt verksamma. Det finnes till och med särskilda för ändamålet tryckta bilder, vilka alltjämt säljas i de små invid vallfartskyrkorna belägna försäljningsstånden. Dylika sedlar, vilka även kallas för »andlig medicin», ha brukats uti Bayern, Österrike, Frankrike och Italien. Den här, fig. 3, avbildade inköptes av författaren år 1929 i ett dylikt stånd i vallfartsorten Maria Zell i Steiermark. Sedan en sådan lapp vigts eller välsignats i kyrkan av prästen, avklippes vid behov en bild och sväljes, varigenom den sjuke får bot genom den i bilden inneboende kraften. Dylika lappar

kunna även ges åt husdjuren. På tyska benämnas de betecknande nog: Esszett'l, Essbild'l och Schluckbilder, d. v. s. sedlar och bilder som ätas eller sväljas. Å orter, där sådana tryckta sedlar ej finnas tillgängliga, bruka bönderna i stället klippa ur och svälja ned de i de små för mindre läskunniga avsedda bondekalendrarna befintliga helgonbilderna, fig. 4.

Men annars ha, som vi ovan sett, lapparna i allmänhet innehållit skrivna formler, vilka utgjorts av mer eller mindre förvrängda, till synes alldeles meningslösa ord. För att verka behövde en dylik formel alldeles icke innehålla något förnuftigt. Det är det hemlighetsfulla, det obegripliga, som oftast tilltros den största verkan. Men vad kunna väl egentligen de här anförda mystiska formlerna ursprungligen ha betytt? Och hur ha de kommit till? Det är en lång historia, som dock här måste skildras i få ord. Det talade ordet har i alla tider ägt stor makt. I en gammal dansk läkebok kan man läsa en latinsk vers, på svenska av Martin Lundqvist sålunda återgiven:

»Ordet av Kristus fick makt,
så stenar och örter tillika,
stenar och örter gavs mindre,
för ordet får allting vika.»

Redan före Kristi födelse ha emellertid hos de gamla folken vissa uttalade ord tilltrotts magisk kraft, och genom besvärjelser eller läsningar innehållande mäktiga namn och formler ha människorna sökt att inverka på naturmakterna eller på gudomligheterna. Så har det varit hos alla folk. Vad särskilt de gamla nordborna beträffar, så veta vi genom fornnordiska urkunder, att våra hedniska förfäder betjänade sig av trollsånger och besvärjelser för att förmedelst dessas magiskt verkande kraft såväl avvända som framkalla ont. När så konsten att rista runor liksom senare att skriva bokstäver spred sig hit upp till Norden, kunde man ju genom dem kvarhålla de uttalade orden, vilka på så sätt blevo till en ständig besvärjelse, och som skydd

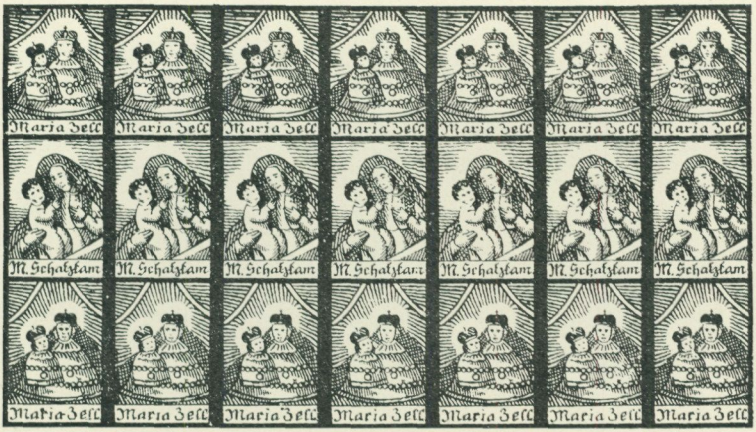

Fig. 3. »Esszettel» från Maria Zell, Österrike.

mot sjukdomar och förtrollning buros amuletter med kraftigt verkande magiska formler. Som skrivkonsten emellertid ej var allmän egendom, utan endast känd och utövad av några få, blev den för den stora mängden till något hemlighetsfullt och mystiskt och runor och bokstäver troddes besitta hemlig trolldomskraft. Ordet runa betyder också ursprungligen hemlighet. Det fanns mäktiga lärdomsrunor och talrika läsningar eller besvärjelser mot olika slags sjukdomar, och kunskapen härom kvarlevde ännu alltjämt efter kristendomens införande, ehuruväl kyrkan som trolldom och synd stämplade sådant som ej av den sanktionerats. Så fördömdes enligt Lagerbring i hans »Svea Rikes Historia» vid ett kyrkomöte i Arboga år 1412 användandet av bland annat »bokstäver och andra märken samt obekanta ord, som inte finnas i Skriften, vilka brukas att släcka eld, döva svärd, bota sjukdomar eller hindra döden och all slags skrift i bly eller på väggen emot tandvärk och frossor». Den, som därmed beträddes, borde straffas som för dödlig synd.

I klostren, som under medeltiden i det stora hela hade hand om läkekonsten, övades av präster och munkar allehanda signe-

rier, varvid latinska formler och ord av främmande ursprung användes, och efter klostrens indragning hos oss vid reformationen var det många munkar, som gingo ut i bygderna som läkare, varvid en mängd »läsningar» spredos bland befolkningen. När år 1596 ärkebiskop Abraham Angermannus företog sin ryktbara inspektionsresa, blevo därvid en mängd personer dömda och bestraffade såsom utövare av signeri, bland annat för signelse mot »tannawerk» och »skelfvan» d. v. s. frossan, vilken konst de vanligen uppgåvo sig hava lärt av någon gammal »munkapräst» (O. Holmström). Ännu efter reformationens införande fanns det en och annan präst, som övade signeri. Så anklagades år 1599, enligt vad professor Linderholm berättar i sin »Nordisk magi», en präst i ärkestiftet för att ha skrivit på lappar och hängt på sjuka.

Vid upprepat användande förvanskades snart nog de främmande orden till oigenkännliga ramsor. Men vad betydde det, att man icke förstod dem, den heliga mässan, som lästes på latin, förstod man ju inte heller! Ju obegripligare de hemlighetsfulla formlerna voro, ju kraftigare trodde man dem också vara. Den mycket använda trollformeln »Abracadabra» har även övergått till att beteckna något som ett obegripligt sammelsurium.

Förutom genom muntlig tradition ha läsningar och formler även spritts genom svartkonstböckerna, under vilket namn även läkeböcker och receptsamlingar ofta gingo. Mycket spridda i tysktalande länder ha bland andra de så kallade »Colomanibüchlein» eller »Kulmani—Kulumani—Culmoni» eller Kolomanisegen (Segen = välsignelse) varit, vilka innehålla välsignelsebringande formler till skydd mot sjukdomar, oväder m.m. Ända in i våra dagar ha de små Kulmoniamuletterna tilltrotts stor kraft. Men vem var då den, som givit upphov till detta kraftmedel? För att få reda på honom få vi gå tillbaka till början av andra årtusendet efter Kristi födelse. Gamla urkunder berätta nämligen om en abbot vid namn Coloman, vilken ursprungligen hetat Ethelred, och som var son till en konung i

Fig. 4. Sida för 11—31 oktober 1932 ur almanacka, tryckt i Graz.

»Yberien». På en pilgrimsfärd till Jerusalem år 1012 hade denne i Nedre Österrike blivit gripen som spion, marterad och avrättad. Efter sin död blev Coloman — namnet skrives även Colman, Colum, Columan, Columba och Columbanus — dyrkad som helgon uti Österrike och särskilt som Nedre Österrikes skyddspatron. (Hoffman-Krayer: Aberglaube.) Den helige Colomans dag infaller den 13 oktober, vilken dag i tyska och österrikiska almanackor bär hans namn, jämför fig. 4. Inom vårt land synes emellertid Colmaniböckerna ej ha varit spridda. Åtminstone ha vi hitintills icke här kunnat spåra dem. Men möjligt är ju att någon munk under medeltiden använt den helige Colomans namn som kraftig hjälp vid

sjukdomstillfällen. Helgonens namn ha ju tilltrotts magisk besvärjelsekraft, och genom att i sig upptaga ett heligt namn fick man del av den i detsamma inneboende kraften. Men när så den helige Colomans namn gång efter annan skrevs av, förändrades det efter hand. Redan tidigt hade ju namnet dessutom skrivits på olika sätt, och snart nog kunde sålunda Kulumani ha blivit Kulumaris[1], liksom Kolomann — Kålamana. När på den skånska landsbygden en dylik formellapp skulle användas för att bota frossan eller »kållan» (kollan) är det ej att undra på, ifall det främmande ordet omtyddes på svenska som en maning till sjukdomen att försvinna. Jämföra vi så vidare formlerna: »Kalamaran», »Kalamiber», »Kaladaria» och »Kalmerij» förete de ju en viss inbördes likhet som även tyder på ovanstående ursprung. Detsamma torde även formeln »Calmonic» ha. Steget från Colman till Calmonic är ej långt. Med all sannolikhet utgör alltså den för något över fyrtio år sedan på östgötabygden funna och nu i Nordiska museet förvarade formellappen ett minne av det österrikiska för över 900 år sedan levande helgonet, den helige Coloman. Man kan ej alltid så noga veta, var man kan finna nyckeln till en etnologisk företeelse.

[1] Lösningen till formeln Kulumaris fann författaren vid en utfärd i Kärnten år 1928 under ett samtal med den kände österrikiske etnologen Georg Graber.

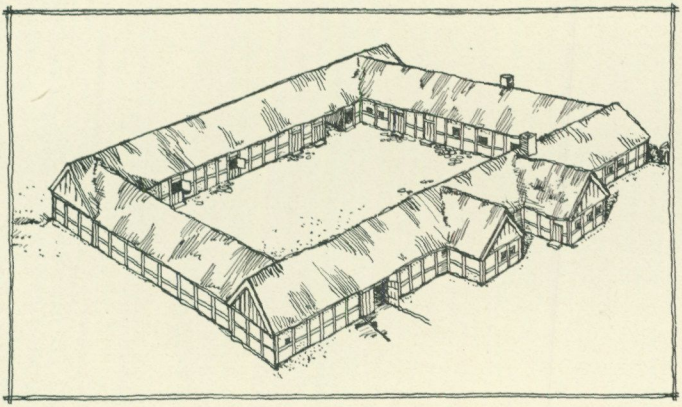

SKÅNSKA PRÄSTGÅRDAR FRÅN 1600-TALET OCH 1700-TALETS BÖRJAN

Av Gotthard Gustafsson.

Prästgården var i äldre tid ett boställe med åkerbruk; prästens lön utgick nämligen i naturaförmåner och bestod förutom tiondet huvudsakligen av den avkastning, han kunde vinna ur den till prästgården liggande jorden, den han i regel själv skötte med hjälp av dräng och dagsverken av bönderna på kyrko- och annexhemman. Det är därför helt naturligt att alla våra äldre prästgårdar förutom bostad med till denna hörande hus bestått av alla de byggnader och utrymmen, som fordrades för åkerbruket. Under 1800-talets förra hälft började prästerna själva rubba på detta system, därigenom att många av dem överlämnade jordbruket till en arrendator. Helt naturligt drog detta med sig vissa ändringar av gårdens bebyggelse; vanligen

Vignett. Fig. 1. Gärdslövs prästgård. Försök till schematisk rekonstruktion av exteriören 1716 på grundval av syneinstrument och lantmäterikartor.

nöjde man sig dock med att inreda bostad åt arrendatorn i någon av gårdens längor, och tack vare detta bevarades dennas ursprungliga form. Det är först vår egen tid, som spolierat den gamla prästgårdstypen, och detta på grund av att ett nytt lönesystem införts (se vidare S. Wallin, De svenska prästgårdarna som objekt för kulturhistorisk forskning, Fataburen 1918, sid. 128 och följande). Följden av detta blev en så oerhört omfattande rasering av de äldre prästgårdarna, att nu endast ett fåtal återstå; ingen av dessa är emellertid helt intakt och tillsammans utgöra de ej ett tillräckligt material för kännedomen om det äldre bostads- och byggnadsskicket inom denna bebyggelsegrupp. Lyckligtvis kan detta kompletteras med arkivmaterial från nära nog två århundraden. När socknens nyutnämnde kyrkoherde tillträdde sitt kall, skulle nämligen enligt förordning laga till- och avträdessyn hållas å prästgården och därvid upprättades ett protokoll med beskrivning av gårdens hus och utrymmen, ett så kallat syneinstrument. Dylika finnas från och med 1700-talets första årtionde, för ett fåtal prästgårdar redan från 1690-talet. De äro i regel ganska noggrant uppgjorda, oftast angivas byggnadernas mått. Rum efter rum beskrivas ingående med uppgifter om antal dörrar och fönster och deras utseende. Detta gäller icke endast manbyggnaden utan på samma sätt förfares med alla de uthus och byggnader, som höra till gården. I samband därmed meddelas en förteckning på alla de reparationer och ombyggnadsarbeten, som måste utföras, med noggrant specificerande av material och arbetskostnader. Därjämte redogöres för de arbeten, som förre innehavaren ombestyrt. Reparationer å »laga husen» ersattes, men sådant som han gjort för egen och familjens trevnad i gården blev i regel av synerätten dömt som »överloppshus». Prästerna ha nog oftast själva sörjt för och handhaft alla byggnadsarbeten i gården, men kostnaderna ha bestridits av sockenborna, och i många fall torde dessa även utfört det mesta av byggnadsarbetena.

I det följande behandlas på grundval av syneinstrument från

1690-talet och 1700-talets första årtionden (i Lunds landsarkiv) några skånska prästgårdar, av vilka inga till våra dagar bevarat den bebyggelse arkivalierna skildra. De ha alla under loppet av 1800-talet eller i början av detta århundrade ombyggts och ha nu tomter med spridd bebyggelse. Samtliga här avbildade planer äro rekonstruerade med ledning av syneinstrumenten och på grundval av lantmäterikartor.

Den 6 juni 1723 hölls »wederbörlig syn och granskning» i Osby prästgård, Ö. Göinge härad. Gården, som sannolikt uppförts långt före 1700, var fyrsidigt kringbyggd. Norra och västra längorna räknades som mangårdsbyggnader. Norra längan, 42 alnar lång och 10 alnar bred, var uppförd av knutat furutimmer under tak, dels av spån, dels av näver och torv samt på östra ändan av halm. »Dagelige Stufwan» var »anstruken inuti med watufärg, och ljus botn, hwarpå är målat löfwärk. Lofftet af bräder anstruket med gulbrun färg». Dörrarna voro brunmålade. I stugan funnos fyra stora fönsteröppningar med 3 fönster i varje, och sannolikt voro dessa försedda med blyspröjsar. Sängkammaren hade spis med vindspjäll. Från samma rum ledde en dörr till gården och utanför denna låg »en Kvist med säte å båda sidor» samt överbyggd med tak. Studiekammarens väggar voro dekorerade på samma sätt som stugans, men taket här var blåmålat. Förstugan hade stengolv och gulmålat tak. Utanför denna förstuga fanns även en kvist, »rödfärgad och i gott stånd». Spåntaket över stugulängan skulle strykas med trätjära och »brunrött». Under längan fanns en välvd källare. — Västra längan i mangården har utan tvivel varit en loftbod, uppförd över en murad källare. Bottenvåningen bestod av en gästkammare — från gården ledde dit en liten stegtrappa med »Pelarewärk på ena sidan» — samt av en »schola». Ovanvåningen, som var delad i två rum, nådde man genom en trappa till »en skunk äller Swale» och från denna ledde dörrar till de båda rummen. Mangårdsplanen var stensatt, och utanför stugufönstren fanns en »Bigård mäd Staketwärk omkring». Ladugårdsbyggnaderna, östra och södra läng-

orna, voro uppförda dels i knuttimring dels i skiftesverk. Dränghuset hade gråstensgolv och två väggfasta sängar. I stallet funnos tio spiltrum, och golvet var stenlagt. I södra längan låg bl. a. fähuset, som innehöll 22 »båsar», samt loge med golv av furuplank, omgiven av två stora »sädesgålfw». Utanför denna längas östra gavel stod ett gethus. Omedelbart norr om stugulängan lågo två hus med torvtak; i det ena voro bakstuga och »rullecammare» (mangelbod) inredda, det andra var bryggghus, där det fanns skorsten med spis och kölna (för torkning av malt). Till prästgården hörde även en bastu av »trint bola i knutar», d. v. s. den var uppförd av knuttimrat rundvirke, och med torvtak. I prästgårdens trädgård fanns endast »8 st. fruktbarne men gamle och merendels surnade trän»; humlehagen bestod av endast »50 stänger» och ansågs därför vara »af intet wärde».

På Ö. Kärrtorps prästgård, Färs härad, hölls laga syn 1696. Gården var uppförd i korsvirke med »lerklining» i väggfacken, halmtak och fyrsidigt kringbyggd. Gården var säkerligen byggd tidigt på 1600-talet, ty vid synen var den mycket förfallen, och större delen låg nedrasad. Norra längan var stugulänga och innehöll från väster räknat: gästkammare, sängkammare, förstuga och spiskammare, stuga, bakstuga samt dräng- och pigkammare. Vid längans norra vägg, intill stugan, låg en tvärlänga, bestående av kök, förstuga, sommarstuga och brygghus, där det fanns »skorsten» med kölna och en inmurad kittel. Stugan ägde en furudörr med panelarbete, »leerväggar utom den södra sijdan klädh medh Pernilarbete (panelarbete av furu), 1 slaghbord af förre med fot nagellfast i östra wäggen». Panelinredning i stugan synes ha varit ganska allmän, den omtalas i många syneinstrument, bland annat i Hemmesdynge 1720. I prästgården i Broby, Ö. Göinge härad, hade dageliga stugan 1737 »wäggarna beklädda mäd bräder och målade innantil». Om Ausås prästgård, S. Åsbo härad, säges vid synen 1720, att »wäggarne i dagelig stufwan förr varit medh gammalt Panelewärk kringbygde», men att detta borttagits på grund av

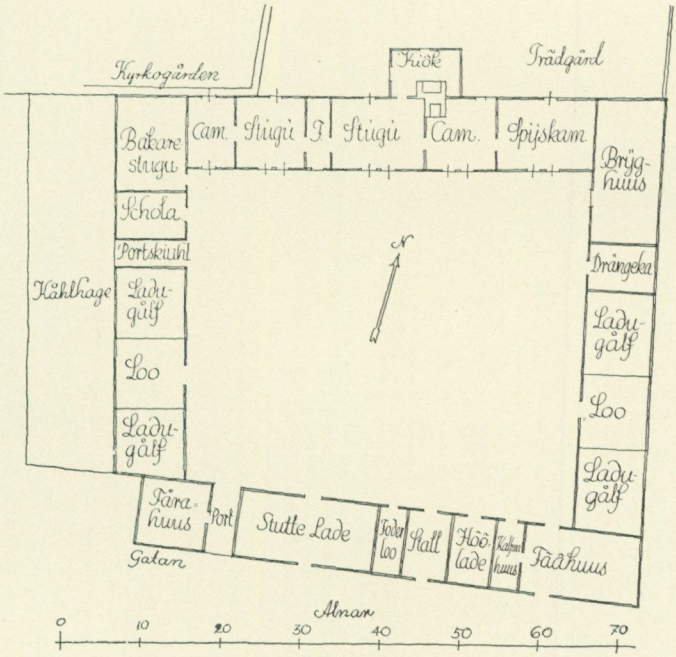

Fig. 2. Hardeberga prästgård, plan 1699.

att »wäggarne woro innanföre med råttebo och annan ohyra uthgrefne». Rester av dylik väggpanel förvärvade A. Hazelius 1879 från gården nr 2 i S. Håslöf, Skytts härad (se vidare A. Hazelius, Ur de nordiska folkens lif, I, sid. 31 och följande). Den är uppställd som interiör i Nordiska museet (»Håslöfs-stugan»). I Ausås prästgård hade 1600-talsanläggningen en i korsvirke byggd stugulänga »med sten och kalk murat mellan eketimmer under fönstren men öfver fönstren leer och stafrar» (syneinstrumentet 1699). De flesta av rummen hade lergolv och vitlimmade väggar. 1720 fanns här ingen trädgård »men en kålhage med 5 gamla träd utan wärde», och humlehagen omfattade 700 stänger.

Hardeberga prästgård, Torna härad, avsynades 1699. Den var fyrsidigt kringbyggd med slutna längor, fig. 2. I köket

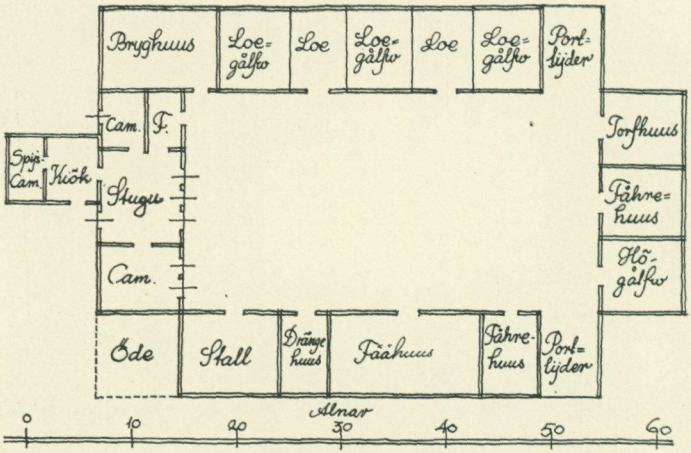

Fig. 3. V. Hoby prästgård, plan 1710.

fanns eldstad med bakugn; i brygghuset i ö. längan stod kölnan och här saknades loft. »Stutte Lade» i södra längan är oxstall. Synehandlingen för V. Hoby prästgård, Torna härad, 1710 skildrar en mycket enkel gård, fig. 3. Intet i plandispositionen skiljer den från bondgårdarna i samma trakt och från samma tid (se Å. Campbell: Skånska bygder under 1700-talets förra hälft, Uppsala 1929, sid. 203 och följande, där författaren behandlat bondgårdarna på grundval av synehandlingarna för militieboställena). Gården var sannolikt uppförd i början av 1600-talet, ty den var mycket förfallen och en del av stugulängan hade rasat, vilket allt skulle tyda på en ganska hög ålder. Den hade mycket små rum, stugan bestod av endast 3 binningar (väggfack) och hade lergolv. Eldstaden i brygghuset saknade skorsten. Stugulängan hade brädgavlar, men gårdens övriga tre längor voro försedda med risgavlar. Risgavlar nämnas även i syneinstrumenten över Ausås prästgård 1699 och 1720. Röddinge prästgård, Färs härad, hade risgavlar 1780. Prästgården i Hemmesdynge, Vemmenhögs härad, får stå som representant för »Söderslätts» prästgårdar från tiden omkring

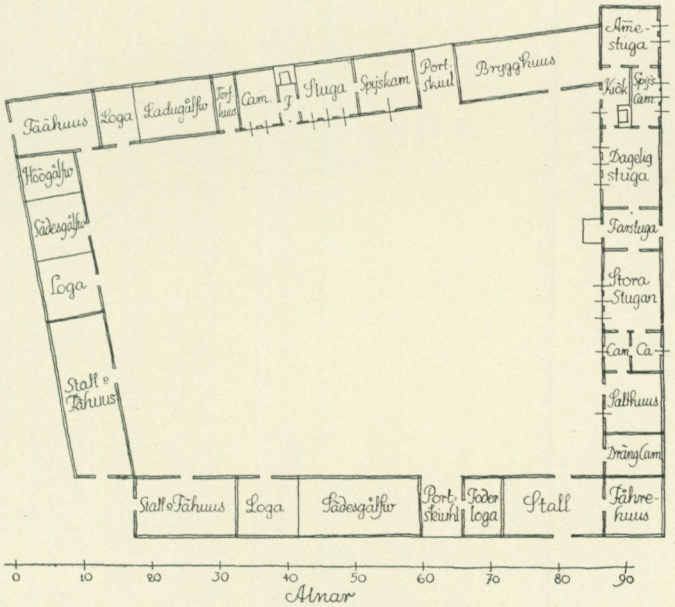

Fig. 4. Hemmesdynge prästgård, plan 1720.

1700. Det var en stor, fyrsidig, helt kringbyggd gård, fig. 4. Östra längan var den egentliga stugulängan. Här funnos »stora stugan» (salen) med tre par fönster åt gården, förstuga med ett litet bislag, och i »dageliga stugan» voro väggarna klädda med panel. Brygghuset i norra längan hade spis med skorsten, bakugn och kölna samt en brunn försedd med lock. Alla utrymmen voro rikligt tilltagna. Gården var byggd i korsvirke utan fotträd. Syneinstrumentet 1716 över Gärdslövs prästgård, Vemmenhögs härad, fig. 1, nämner »Wåhnings Sahlen». Den var mot söder utbyggd med en kammare, i vilken även var inrett ett hemlighus. Kammaren hade lergolv. Södra längan eller »Wåningslängan» innehöll i 26 binningar fr. v.: svinhus, stall, port och vagnskjul, uppgång till loften över längan, drängkammare, saltbod, »wåhningssalen», förstuga, dagelig stuga, denna även med utbyggd kammare, kök med spis, ytterligare en stuga samt spiskammare. I östra längan låg brygg-

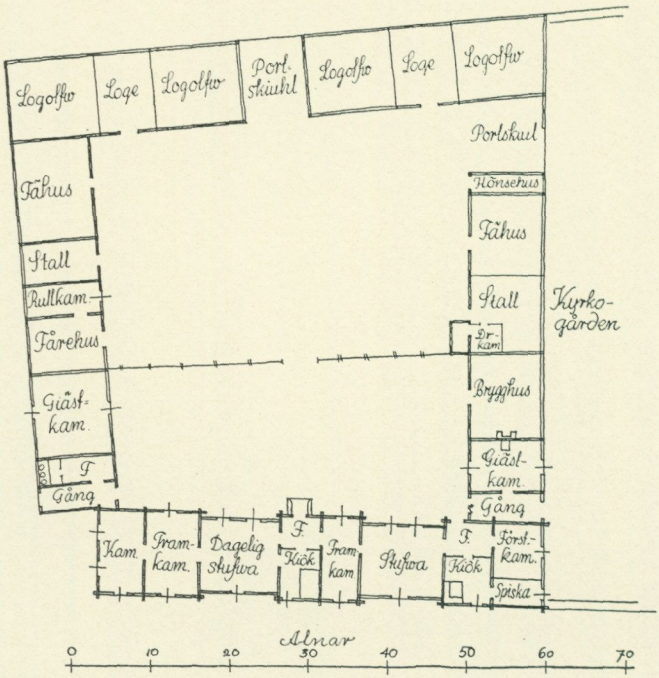

Fig. 5. Hjärsås prästgård, uppförd omkring 1695, plan 1750.

huset med kölna och intill detta en mjöl- och maltbod. Endast en gästkammare nämnes, och den fanns i norra längan mellan ett korngolv och hönshuset.

Prästgården i Hjärsås, Ö. Göinge härad, ödelades 1694 »genom en upkomen olyckelig wådeld». Den nybyggdes omedelbart, och med ledning av syneinstrumentet från år 1730 är här avbildade plan, fig. 5, rekonstruerad. Stugulängan var uppförd av knuthugget furutimmer under halmtak. I östra förstugan fanns nedgång till källaren »med lämm att fälla neder». Från förstugan ledde även en trappa till studérkammaren, som var inredd på loftet. I östra stugan fanns även en trappa ned till källaren, inbyggd i rummet tillsammans med två väggfasta

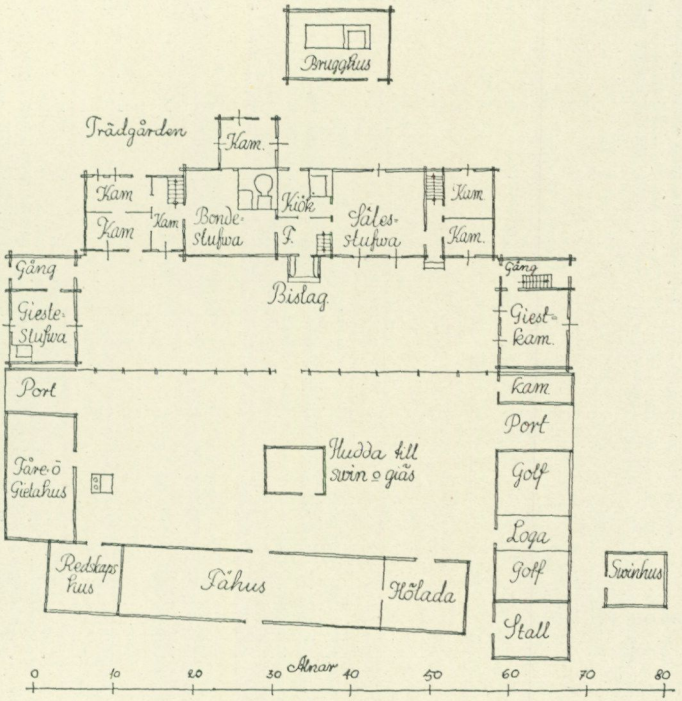

Fig. 6. Visseltofta prästgård, plan 1731.

skåp. Över samma förstuga och stuga funnos på taket två »hofmejor» (takkupor), den ena med trägaller, den andra »mäd dörr samt wind och trissa til sädens upwindande». — I Skåne har loftet över stugulängan nyttjats till upplagsplats för den tröskade säden. Det var det enda utrymmet i gården, som var lämpligt härtill. Här förvarades även brödet och andra matvaror. Stugulängans loft ersätter och motsvarar således de bodar av olika art, som för detta ändamål funnits i de svenska gårdstyperna. — I stallet och fähuset, som hade stenlagda golv, funnos inga brädloft, utan över bjälkarna hade lagts ris och åsar; anordningen kallades »Stenge», och de därigenom erhållna vindsutrymmena nyttjades till förvaring av hö. Så brukas det

än i dag i äldre bondgårdar i Skåne. Tvärs över gården hade den nye kyrkoherdens svärfader låtit uppsätta ett »plankwärk» för att särskilja mangårds- och ladugårdshusen. I östra trädgården fanns en »badstufwa af furutimer», 13 alnar lång och 6 alnar bred; vid ena gaveln fanns en förstuga med dörr och i bastun två lavar på gaveln och norra väggen samt ugn med spis och skorsten. Taket var täckt med näver och torv.

»Mannbyggnaden» (norra längan) i Visseltofta prästgård, V. Göinge härad, fig. 6, säges i synehandlingen 1731 bestå av »fem tid efter annan giorde till-byggen af Bohlewäggar, på östra ändan Halmtak med bräder under; elliest näfwer och torftak». Utanför förstugan vid »Sätesstufwan» stod ett »Bislag af bräder, med ett trappsteg, på sidorna Pelarwärck och twå Säten, tak af bräder och spån». Stugan härintill, »Bondestufwan af bohletimber upsatt för mång åhr tilbaka», var utan tvivel en ryggåsstuga och det äldsta partiet av längan (från 1600-talet?). Enligt synehandlingen fanns i densamma en spis med bakugn. »Giestestufwan» i västra längan hade »loft på 2ne ryggåsar och bräder» samt en spis med skorsten. Brygghuset var byggt av furuboler med torvtak och innehöll skorsten med kölna. Mellan mangårds- och ladugårdshusen fanns ett »Staketwerck af furubräder». Bastun låg nordöst om gården, byggd som de ovan omtalade.

Mangården i Hästveda prästgård, Ö. Göinge härad, bestod 1738 av tre byggnader. I mellanlängan fanns »dageliga stugan», och där var »lofftet lagt på twenne Ryggåsar och små sparrar med hwelfning». Stugan hade tre par fönster på norra och två par på södra väggen. I ett hörn låg en med bräder inbyggd nedgång till källaren. I Vinslöfs prästgård var 1761 källartrappan i stugan »överbyggd med skiänskskåp». — Köket hade stensatt golv, spis med eldstad och »Rör eller Pipa». I östra längan låg en stor gäststuga med loft och »spis med skorstenspipa». Till källaren under denna länga ledde en stentrappa från gården »medh en gammal brädehufw öwer». »Bondestufwa med spis med eldstad och bakareugn» fanns i den tredje man-

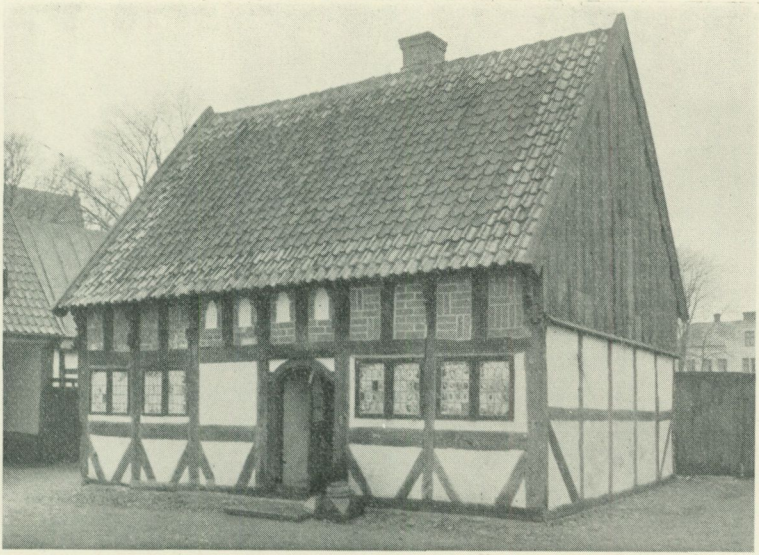

Fig. 7. »Kungsstugan» i Åhus prästgård. Foto Gotthard Gustafsson 1928.

gårdsbyggnaden. Ladugårdshusen voro uppförda i skiftesverk av furu och ek under halmtak. I södra längan låg brygghuset, där kölna och bakugn voro inrymda. Hela gården torde stamma från 1600-talet.

Det lilla hus i korsvirke, som avbildats i fig. 7, är den äldsta av Skånes nu bevarade prästgårdsbyggnader. Det har utgjort en del av en för ett trettiotal år sedan riven länga, som tillhört en ursprungligen fyrsidigt kringbyggd gård. Huset består av två rum, som i syneinstrumentet från 1740 kallas »målade Giäst Stugan» och »Comministerns Cammare». I det förra rummet finnas ett målat tak och rester av en väggdekoration med kraftiga akantusliknande bladrankor; mittposten i fönstren utgöres av en svarvad kolonn med änglamask, uppställd på en dekorerad volutformad konsol. Allt tyder på att huset uppförts senast omkring 1600. Västra längan, som rymde boningsrummen, var ett samtida korsvirkeshus i två våningar.

Samtliga här behandlade gårdar uppvisa många detaljer i planbildningen, som äro av mer eller mindre ålderdomlig art. Den fyrsidiga och helt slutna gårdsformen, med mangårds- och fägårdshus byggda i ett, har prästgården gemensam med den skånska bondgården. Men den har därjämte i Skåne även nyttjats som bebyggelsetyp för boställen av andra slag, och har till och med till långt in på 1700-talet levat kvar i herrgårdar och slott. Tidigt under detta århundrade börjar emellertid inflytandet från svensk högre ståndsbebyggelse genom statsmaktens ingripande göra sig gällande i de militära boställena. Därifrån och från herrgårdarna sprider sig detta så småningom ut till prästgårdarna, och vid sekelskiftet 1800 fanns, framför allt i Nordskåne, ett flertal prästboställen med uppluckrade gårdsformer. I regel är det endast stugulängan som frilagts som »karaktärsbyggnad», men ofta har man även skilt övriga längor från varandra. Om de inre förhållandena i gården lämna syneinstrumenten ytterst värdefulla uppgifter, av vilka de märkligaste relaterats vid respektive gårdskildringar. »Bondestufworna» i Göinge-prästgårdarna äro ryggåsstugor (med tre synliga åsar) av samma slag som de i bondgårdarna i samma område — därav namnet —, som sannolikt haft takfönster, och utan tvivel äro de rester av en äldre stugulänga. En senare form har tredingstak och väggfönster (Hästveda). Gäststugornas flygelartade placering i de båda sist avbildade planerna återgår på äldre (medeltida) gårdskick (se Erik Lundberg: Benhammar, Svenska kulturbilder X). Detta betonas ännu mera av uppgiften om förhållandet i Osby prästgård 1723, där gäststugan enligt det ursprungliga skicket ännu är inrymd i en loftbod. Även i annat avseende är uppgiften om denna synnerligen värdefull. Loftbodar ha nämligen ej bevarats till våra dagar i Skåne och från den tid synehandlingarna omfatta finnas beskrivningar av endast två exemplar, denna och en mindre vid Mölleröd i Finja, V. Göinge härad.

»STUNDANDE SKÖRDAR MÖDORNAS LÖN»

Rationellt jordbruk på det gamla bysamhällets tid.

Av Gösta Berg.

In i förra århundradet bibehöllos på väsentliga punkter hos våra svenska bönder jordbruksmetoder och jordbruksredskap, som varit i användning ända från den äldre medeltiden. Ett sådant segt vidhållande av åldriga sedvänjor finner sin bästa förklaring i den helgjutna och strängt klavbundna utformning, som bysamhället från början erhållit. Sigurd Erixon har närmare skildrat detta samhälles organisation i föregående del av Fataburen. »Denna lilla stat i staten har icke alltid följt med eller brytt sig om vad den stora statens lagar stadgat. Den har i viss mån följt sina egna traditioner, som icke så lätt läto sig rubbas utifrån.»

Vid sidan av denna konservatism möter man emellertid redan på det gamla bysamhällets tid en annan strävan, ett medvetet arbete till vår gamla modernärings förbättring och rationalisering.

Vignett. Fig. 1. Kungl. Lantbruksakademiens jetong. Första gången präglad år 1812. Efter exemplar i Nordiska museet.

Sparsamma källor från slutet av medeltiden och från 1500-talet vittna om hur denna strävan bars upp av tidens stora kyrkliga och världsliga jorddrottar. Reformerna siktade till jordförbättring — efter vad det vill synas redan under 1400-talet ett aktuellt problem —, ändrad jorddelning och väl även modernisering av redskapsbeståndet. På den sista punkten äro uppgifterna ytterligt få och svåranträffbara. År 1586 skrev emellertid riksrådet friherre Hogenskild Bielke en minneslista för sin fogde på Läckö slott Nils Jonsson, som bland annat uppmanas, att skaffa »sådane små ploger, som brukes på Lindholm» (Lindholmen i Strö socken på Kållandsö). Huvudsakligen ur några inventarieförteckningar från slotten kunna ett fåtal andra upplysningar erhållas i detta ämne.

I själva verket voro likväl verkningarna av dessa reformer och moderniseringar utan större inverkan på böndernas jordbruk. Väsentligen endast på enstaka herrgårdar och inom byar med jorden samlad på en enda hand kunde nyheter av genomgripande art komma ifråga. Helt andra bli förhållandena, då vi nå fram till 1700-talet och därmed till den egentliga genombrottstiden i vårt land såväl som i Västeuropas övriga länder för ett rationellt jordbruk.

Det gällde här främst en andlig strömning i tiden, en mäktig moderiktning, som länge förberedd i sydligare länder än vårt, fick styrka nog att göra sig gällande runt om i vår världsdel. Till en början buros även dessa nya reformsträvanden upp av den samhällsklass som redan tidigare företrätt experimentlustan och strävan till utveckling också på detta område, nämligen stormansklassen. Åtskilliga av de betydande godsägarna ha utfört en framträdande del av sin livsgärning just i kampen för det svenska jordbrukets omdaning till likhet med den rationella drift, som särskilt i England utbildats till ett mönster. Hit höra för att endast nämna några namn hovjunkaren J. Brauner på Grenome gård i Uppland, de båda bröderna Carleson, av vilka den ene, kanslirådet Edvard Carleson, brukade Hacksta gård och den andre, lagman Carl Carleson, Alby gård, båda även-

ledes i Uppland, Carl G. Löwenhielm på Apertin i Värmland och överintendenten Carl Johan Cronstedt på Fullerö i Västmanland (om den sistnämnde se författarens skildring i Västmanlands fornminnesförenings årsskrift 1931). Det faller i ögonen hurusom flera av dessa män voro ämbetsmän i Stockholm och brukade sina gamla fädernegårdar vid sidan av sin ordinarie syssla. Den tanken ligger då nära, att deras intresse för jordbrukets höjande på de egna säterierna men också i landet i stort, står i något förhållande till deras anknytning till de vidsynta och radikala kretsarna i rikshuvudstaden. På ett liknande sätt kom ofta jordbruket på de stora stadsjordarna och på de av borgare ägda gårdarna i städernas omgivning att framstå som mönsterbruk. Detta gällde kanske mindre Stockholm än många av provinsstäderna; fullt tydligt kunna emellertid sådana förhållanden iakttagas till exempel i Visby och i Malmö. En köpman i den senare staden, Frans Suell, har såsom Carl Gustaf Weibull påvisat, spelat en mycket framstående roll också i kretsar, där planerna på ett enskifte först framkommo och vuxo sig starka. En något utförligare behandling av stadsbornas jordbruk och den betydelse detta kom att få, ger författaren i Samfundet S:t Eriks årsbok 1932.

Redan efter få decennier hade emellertid det adertonde århundradets reformsträvanden på jordbrukets område vunnit en hjälptrupp som kom att bli av den allra största betydelse, icke minst när det gällde demokratiseringen av dessa strävanden. Jag syftar här på den stora skaran av boställsinnehavare, bestående av präster och officerare, vilken kanske mer än någon annan samhällsgrupp har bidragit att omskapa den gamla svenska bondekulturen i en modern tids anda. Utan dessa medhjälpare hade i varje fall alla de reformer och förbättringar som skedde också av böndernas jordbruk under 1700-talets senare del, blivit avsevärt fördröjda.

Ett rikligt material i form av samtida skildringar står den till buds, som vill söka närmare granska den viktiga insats prästerna gjorde vid skötseln av sina lönehemman. Detta lyckliga för-

hållande beror icke minst på, att den tidens prästgårdar som bekant också voro gästgivaregårdar för alla forskare och topografiska resenärer. Förhållandena ha emellertid varit så skiftande i olika delar av landet och framförallt i pastorat av olika storlek, att man har svårt att yttra sig generellt. Oftast var det också helt naturligt kyrkoherdarna och ej komministrarna som kunde uppträda som jordbruksreformatorer. De senare stodo väl bönderna närmare, men saknade också alldeles både resurser och intresse att påverka och inspirera. Kyrkoherdarna åter kunna kanske ej alldeles frånkännas vissa egennyttiga strävanden, som i detta fall riktade sig mot en höjning av de prästerliga inkomster, som utgjordes av tiondepålagor. Det säger sig självt och framkommer också stundom i handlingarna, att man varit fullt klar på att ett förbättrat jordbruk också skulle komma att avkasta större tionde.

Det gäller likväl både om de adliga godsägarna och om prästerna, att deras verksamhet för skapande av ett rationellt jordbruk i stort sett var av rent osjälvisk art. I många fall gav rationaliseringen redan av det egna jordbruket ingalunda någon vinst, mången gång åsamkade det i stället ren förlust. Om prästerskapet i Finland säger en finsk forskare: »Många slag av ekonomiska strävanden, såsom införandet av nya kulturväxter och husdjursraser, nya odlingsmetoder o. s. v., blevo ofta dyra experiment, som varken initiativtagaren själv eller ståndet i sin helhet hade någon omedelbar ekonomisk vinst av, men av vilka ett kommande släktled småningom skördade frukterna» (Gunnar Suolahti: Finlands prästerskap). När den kungliga lantbruksakademi 1812 bildades, som jämte hushållningssällskapen under 1800-talet övertog föregående århundrades reformsträvanden, präglade den sin jetong med devisen: Stundande skördar mödornas lön, fig. 1. Det var helt visst en hoppfull tanke, som burit upp även tidigare generationers ofta lönlösa arbete.

Alldeles saknas emellertid inte exempel på hur redan under 1700-talet också enstaka personer bland bondeklassen grepos av samma intressen som dem vi nyss skildrat. Samvetsgranna

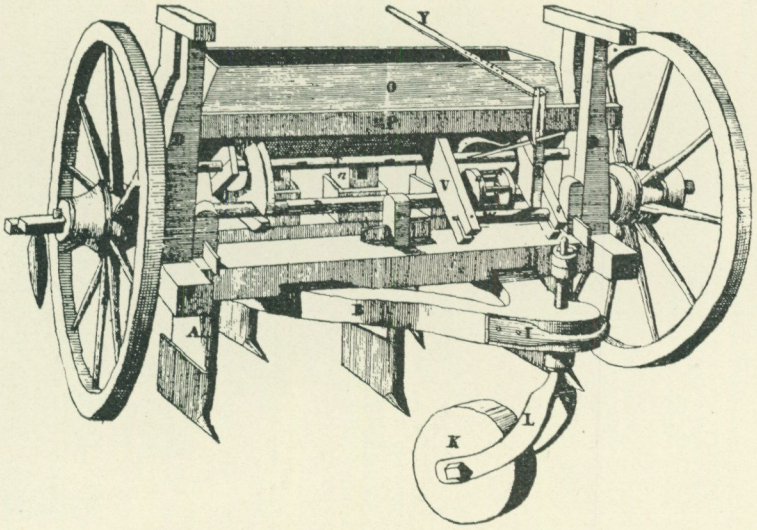

Fig. 2. Såningsmaskin, konstruerad av Carl Johan Cronstedt. Efter Vetenskapsakademiens handlingar 1765.

meddelare till den tidens jordbrukstidskrifter och flitiga dagboksförfattare ha till och med räddat åt oss namnen på upphovsmännen till sådana individuella insatser, ehuru å andra sidan ett par av de främsta uppfinnarna förblivit anonyma. Det förefaller som om vissa faktorer särskilt gynnat framkomsten av nya metoder och redskap genom bondeklassens egna insatser. Sålunda märker man hur sådana insatser lättare kommo till sin rätt på de enstaka gårdarna än i byarna, där rörelsefriheten var på ett helt annat sätt begränsad. Även i detta hänseende njöto de prästerliga och militära boställena fördelar, som de emellertid delade med storbondegårdar i olika delar av landet, framförallt kanske i Norrland.

Omvandlingen till rationellt jordbruk tog sig många uttryck, den verkade för ändrad och rikare växtföljd, för odling av foderväxter, för införande av nya redskap och förbättring av de redan förekommande, för mindre riskfyllda bärgnings-

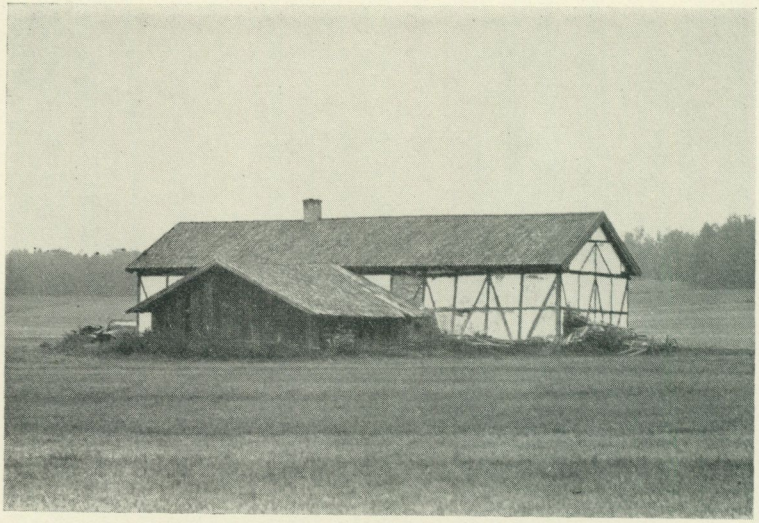

Fig. 3. Torkria för säd. Högsjö gård, V. Vingåkers socken, Sörmland. Foto Nordiska museet 1926.

metoder och för ett bättre tillvaratagande av skörden. Ännu märkligare än den mångsidighet som häri kommer till synes, är emellertid rörelsens förmåga att upptaga och assimilera lån från när och fjärran, samtidigt som den beredde marken för många nya och originella uppfinningar.

Ofta fick man i avlägsna landsbygder börja alldeles från början, när det gällde att gripa sig an med moderniseringsarbetet. Vi ha ingen anledning att betvivla Fale Burmans uppgift från 1700-talets sista år om att »spadningen i Västerbotten varade ända till dess att Officerarne på sina Boställen införde ett annat åkerbruk». Också från andra delar av vårt land liksom även från Norge finnas ännu minnen av denna tid före plogen, om vilken A. E. Holmberg för Bohusläns vidkommande ännu år 1843 kunde skriva: »Hackan, som warit Bohuslänningens älsklingsinstrument, är ännu på Oroust och Tjörn allt i allom; med den göres snart sagdt halfwa arbetet.» Redan införandet av plogen

Fig. 4. Torkria för säd. Abrahamsgård, Ljusnarsbergs socken i Västmanland. Foto Nordiska museet 1924.

och sedan successivt de förbättrade former av denna som utexperimenterades, blev en kulturgärning av stora mått. Den intresserade också i hög grad tidens ekonomer och många av dem gjorde själv uppfinningar på området, gemenligen i anknytning till teorier och förebilder inom den engelska jordbruksvetenskapen. På sina håll stod det till på samma sätt med det andra huvudredskapet vid jordbearbetningen. Från en socken i Jämtland anser sig den nämnde Burman böra anteckna, att »i Gåksjö brukas flitigt harfning på trädet, som gör bätre gagn än att hafva Svin på det samma». Liksom långt senare i Gudbrandsdalen hände nog eljest, att man efter sådden släppte småkreaturen lösa och jagade dem fram och tillbaka över fältet, såsom Anders Sandvig berättar (De Sandvigske samlinger, 1928).

Överallt fanns det möjligheter att gripa in och göra bruk av friska kunskaper och energisk vilja. De välskötta gårdarna kommo också mångenstädes snart att erhålla en pedagogisk

Fig. 5. Storhässja för sädens förvaring. Själevads prästgård, Ångermanland. Foto Nordiska museet.

betydelse. »Åkerbruket drifwes så wäl här som på Lökene och det öfriga som härunder brukas», skriver en författare vid 1700-talets mitt om det värmländska Apertin, »med så mycken flit och insickt, att det med skäl kan anses för en Landtmanna Schola i orten, hwarest förnuftigaste bruk, bästa åckerredskap, wigaste handgrep och nyttigaste lärdommar i detta ämne, kunna inhämtas och beskådas.»

Det kan inte nekas till, att rätt ofta också ett mekaniskt intresse utan närliggande praktiskt syfte kom att framträda. Det var

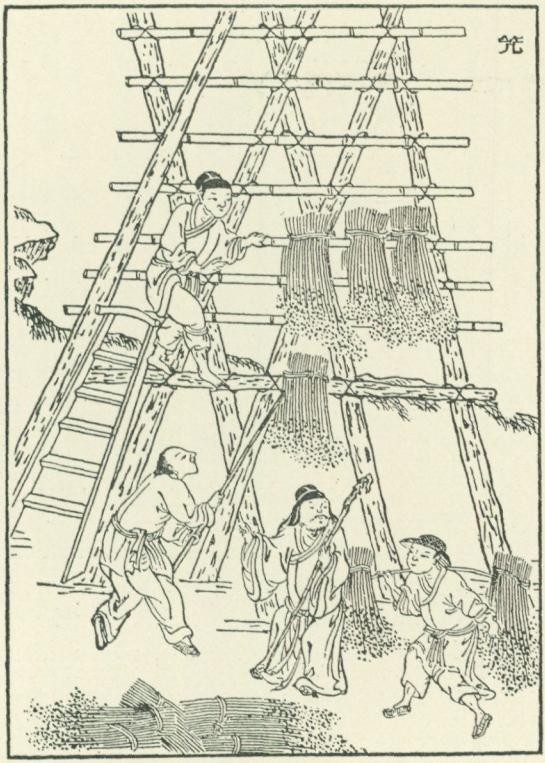

Fig. 6. Kinesisk storhässja för ris. Efter en kinesisk lärobok i jordbruk.

gott om »kuriösa magistrar», då mer än någonsin. Men det är också märkligt hur många av de uppfinningar som syntes samtiden »altfor sammensatte», utan stora ändringar men förmedlade av den anglosaxiska metallindustrin, kommit att ingå i varje modernt jordbruks redskapsförråd. Detta gäller till exempel just den av Carl Johan Cronstedt uppfunna såningsmaskin, fig. 2, om vilken en norsk prästman och topografisk författare år 1779 fäller nyss anförda omdöme.

Eljest voro alldeles givet de flesta uppfinningar, som fingo

Fig. 7. Tröskning på orientaliskt sätt på Hacksta gård, Uppland. Efter Vetenskapsakademiens handlingar 1751.

någon livskraft, ganska klart inspirerade av påtagliga och kännbara svårigheter, med vilka just vårt svenska jordbruk hade att kämpa. Sådana voro de ogynnsamma bärgningsförhållandena och svårigheten att få säden torr. För att råda bot på denna punkt införde man bruket av den finska rian, för vilken det finländska prästerskapet och andra jordbruksintresserade bedrevo en kraftig propaganda. Många olika typer av denna torkria kommo till användning även hos oss, fig. 3 och 4, men om dem alla gäller helt visst att de äro att betrakta som lånegods utan fast anknytning i den folkliga traditionen, med undantag likväl för de norrbottniska riorna. Detsamma måste gälla de så kallade finnhässjorna eller storhässjorna som i många nordsvenska bygder användas att uppsätta sädesbanden till tork, vanligen i närheten av själva rian, fig. 5. I Finland synas sådana hässjor ej vara vanliga eller av högre ålder. Å andra sidan kunna de ej skiljas från de kinesiska storhässjor, av vilka jag här meddelar en bild, fig. 6, och detta tyder bestämt på att vi ha för oss ett ostasiatiskt kulturlån av samma typ som den nedan omnämnda sädesfläkten. Det förtjänar i detta sammanhang att noteras, att redan Anders Tidström år 1756 i östra Skåne såg, hur »säden, sedan ladorna tagit sin lott, uppsattes på gården i en fyrsidig hässja».

Av lika vital betydelse för tidens jordbruk var frågan om tröskningen och den oerhört stora arbetskraft som denna syssla krävde. Gårdens eget folk räckte i sädesrika bygder ingalunda till; å andra sidan utgjorde tröskningen på beting, den så kallade

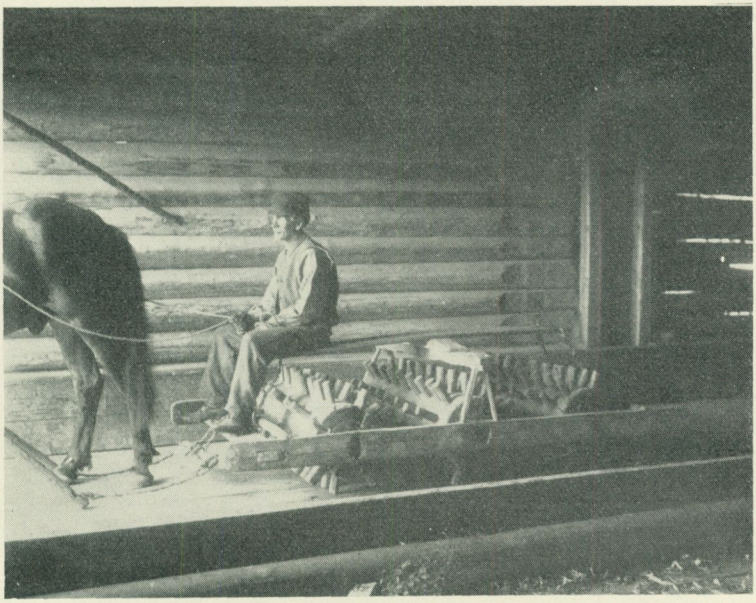

Fig. 8. Tröskning med vagn i långloge. Ångermanland.
Foto Nordiska museet.

spanntröskningen, ett av de viktigaste arbetstillfällena för befolkningsöverskottet i fattigare landsändar. Det är härpå Edvard Carleson syftar när han 1751 skriver: »När den Högste välsignar landet så rikeligen, som förledit år skedt, måste de vanlige arbetarne flere månader sysselsättas med tröskning, och ändock Spantalströskare dela med möss och råttor en vinst, för hvilken Jord-brukaren nog svårt arbetat hela året igenom.» Carleson själv hade härav fått den goda idén att i Sverige införa det orientaliska trösksättet med flintdrög, som han kände från sin vistelse som diplomat i Turkiet. Den 23 augusti 1750 utförde också en bulgarisk bonde på Hacksta gård sådan tröskning inför en säkerligen både intresserad och häpen publik, fig. 7. Proven utföllo till belåtenhet, men likväl kom icke metoden att vinna insteg i vårt land.

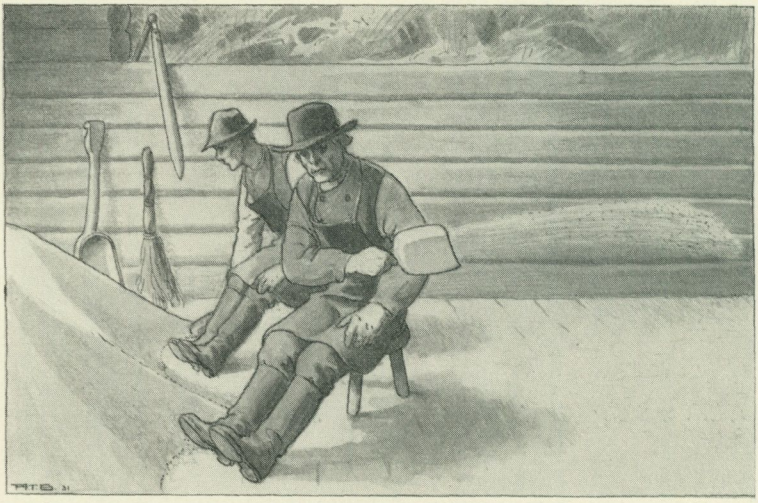

Fig. 9. Säden kastas på logen. Köla socken, Värmland. Teckning av A. T. Byberg.

Detta förhållande vinner sin förklaring i att när Carleson företog sina experiment, en effektivare metod redan var utarbetad och under spridning. Tröskvagnen, använd i en enkom för detta ändamål uppförd lång loge, har ända intill våra dagar varit i bruk i flera av Norrlands landskap, fig. 8. Märkligt nog förefaller det som om uppfinnaren, en lektor Magnus Stridsberg i Härnösand, fått själva idén från bibelns eljest säkerligen för den tidens läsare tämligen obegripliga ord:

»Ty man tröskar icke ärter med slago / och låter man eij heller wagnshiulet gå öfwer kummin: utan ärter slår man uth medh en staf / och kummin medh ett spödh.

Man maal thet til brödz / och man tröskar thet icke aldeles til intet / när man medh wagnshiul och hästar uthtröskar thet.

Thetta skeer ock af HERranom Zebaoth: ty hans rådh är underligit / och går thet härliga igenom» (Jes. 28 kap.).

En sådan förmodan överensstämmer väl med vad man eljest känner om sådana tröskvagnar och den bestyrkes måhända

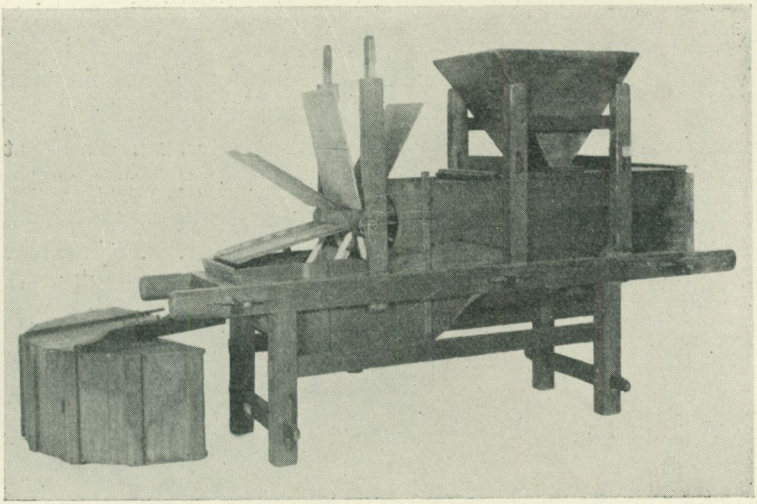

Fig. 10. »Den ostindiska kastmaskinen». Modell som ingått i Modellkammaren i Stockholm och nu tillhör Tekniska museet.

ytterligare av några ord, som Upplandskyrkoherden Nicolaus Vestrin uttalar 1761 i en liten propagandaskrift för en liknande tröskanordning. I det han åberopar ett par bibelspråk, bland vilka även det ovan anförda, skriver han: »Aldenstund i den Heliga Skrift av HErrans Anda, genom den stora Propheten Esaiä mun — — — talas om en — — — Tröskewagn — — —. Har man helt billigt hållit det tröske-sätt med wagnshjul och häst, om det rätt kunde påhittas, wara mångfaldt bättre, än som det tunga, tröga, lång- och swik-samma tröskandet med slagor.» Närmare har författaren skildrat den svenska tröskvagnens historia i årsskriften Västerbotten 1931.

Problemet med tröskningen löstes sålunda för Nordsveriges vidkommande långt före det moderna stifttröskverkets framträdande genom en inhemsk uppfinning. Rensningen av den tröskade säden åter, vilken av ålder skedde genom att för hand kasta säden från ena änden av logen till den andra, fig. 9, kom att mekaniseras genom lån av en kinesisk uppfinning. År 1749

såg den kände arkitekten Carl Hårleman i Ostindiska kompaniets hus i Göteborg »en slags Machine i China först upfunnen, sedan af Jesuiter Munkarne i Europa inbragt och nu på flera Utländske ställen nyttjad, hwarmed en gåsse beqwämligen kan kasta och ränsa ända til 17 Tunnor säd om dagen», fig. 10. På annat sätt kunna vi sluta oss till att denna sädesfläkt, i det väsentliga av samma typ som användes intill nu, hemförts av sedermera prosten i Valda socken i nordligaste Halland G. F. Hjortberg. Som ung skeppspräst företog Hjortberg flera resor till Ostindien och antagligen har han förvärvat apparaten i Kanton redan år 1747. Senare blev han en av föregångsmännen inom det västsvenska jordbruket och det är intressant att se, hur mer än ett kvartssekel senare, vid A. G. Barchæus' besök, sädesfläkten fortfarande användes på den av prosten ägda herrgården Gustafsberg. Ytterligare uppgifter om sädesfläkten och dess kinesiska förebild har författaren meddelat i Nordiskt folkminne, Studier tillägnade C. W. von Sydow $^{21}/_{12}$ 1928.

Ingen må tro att sädesfläkten endast är ett tillfälligt lån från den östasiatiska jordbrukskulturen. Tvärtom äga vi en hel rad vittnesbörd om påverkan från detta håll. Det gäller visserligen här som inom konsten att det mesta nådde oss över England och Frankrike, men exempel saknas, såsom vi redan sett, icke på direkt inflytande. Främst blev det i Ostindiska kompaniets tjänst anställda präster och officerare, som hemförde nyheterna och sökte sprida kännedom om dem. En av dessa, den framstående forskaren prosten Pehr Osbeck i Laholm, framlade till och med år 1758 såsom inträdestal i Vetenskapsakademien ett slags forskningsprogram för studier i det främmande landet. Det bär, detta program, den talande titeln: »Anledningar til nyttig uppmärksamhet under Chinesiska resor — — —.»

Att detta ordande om Kina och dess näringsliv trängde utanför kretsen av de närmast initierade, kan man se av många hänvisningar och paralleller i tidens vetenskapliga litteratur. Komministern i Stöde i Medelpad N. J. Nordenström skriver till exempel omkring år 1770: »Man betänke hwad en Chinesare, en

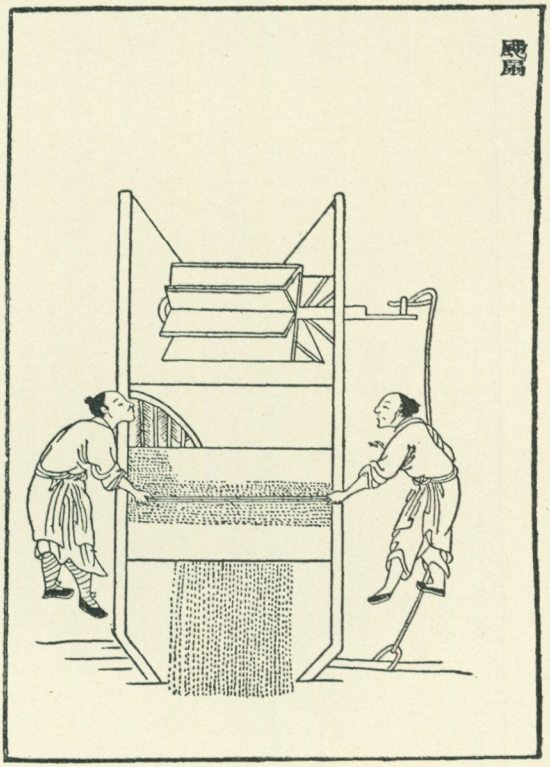

Fig. 11. Kinesisk sädesfläkt av en primitivare form än den som kom att efterbildas i Sverige men konstruerad efter samma princip. Efter en kinesisk lärobok i jordbruk.

Japonist eller Fransk man gör sig för afrad af sine små jordegor, och döma om widsträckta jordegods båta i Norland; i proportion mot de små.» En alldeles särskild aktualitet ha väl de kinesiska parallellerna erhållit genom omständigheterna i norra delen av vårt land, där åkerbruket mångenstädes först under det adertonde århundradet på allvar kom i kampställning mot boskapsskötseln. »Således kan Chinesen använda all den tiden til sitt åkerbruk, som hos oss nödwändigt fordras til ängarnas

rödjande, bärgande och hägnad», skriver Osbeck (Ostindisk resa 1750—52).

En bestämd strävan kommer ofta till synes att skapa om Norrland med dess egenartade och ålderdomliga jordbrukskultur, i vilken boskapen spelade en så stor roll, till en i främsta rummet åkerbrukande provins. Till detta jätteföretag, som ännu i våra dagar ej fått sin avslutning, spände sig krafterna, och ingen skall förneka att här kom till synes ett oegennyttigt och sällsport vackert drag hos dem som buro upp strävandena. Om förhållandena vid mitten av 1700-talet i Jämtland skriver också Burman: »På den tiden var en märkelig täflan ibland Presterskapet och andra Ståndspersoner, i uppodlingar och annat, som hörer till Landtbruket.»

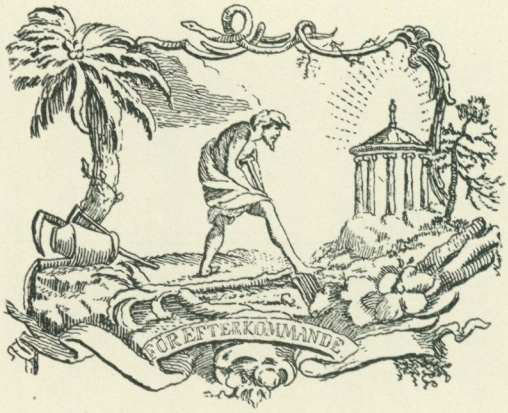

Fig. 12. Vignett till Kungl. Vetenskapsakademiens handlingar 1745—1824.

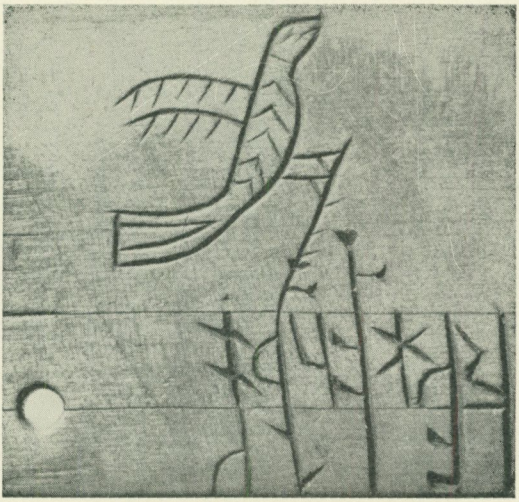

RUNSTAVEN, EN URSVENSK RÅDGIVARE ÅT SVERIGES BÖNDER

Av Nils Lithberg.

I det berömda memorial, genom vilket konung Gustav II Adolf med biträde av Johan Buræus den 20 maj 1630 lade grunden till vårt riksantikvarieämbete, föreskrives, att rikets antikvarier och hävdesökare bl. a. skola inhämta upplysningar om allehanda kalendrar och runstavar »i hwadh form eller skippelser dhe wara kunne». — Runstaven, det är böndernas gamla runalmanacka, »den gamla Svenska Hushålls-almanackan».

Det finns ett gammalt talesätt, att den som ingen klocka har

Vignett. Fig. 1. Detalj av runkalender i trä, Linköpings stift. Göken på kvist å Markus 25. 4. Nordiska museet 175,015.

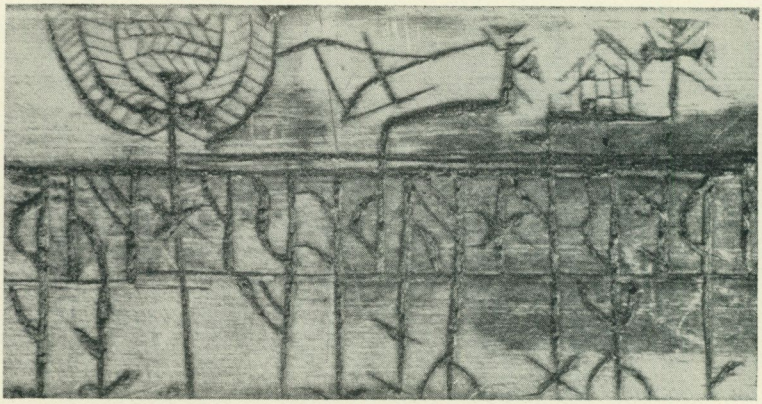

Fig. 2. Detalj av runstav från Uppland. Kapell å Gertrud 17. 3., plog å Bengt 21. 3., krona å Marie beb. 25. 3. Nordiska museet 25,371.

och ingen almanacka, »han lefver ännа som på en slump». Vi i vår radioupplysta tid ha svårt att riktigt fatta vad almanackan i forna tider betydde, men vad som är alldeles säkert det är, att den under många generationer hörde till de allra viktigaste inventarierna i gården. Almanackan innehöll upplysningar om väderleken för alla dagar i året, och eftersom dessa upplysningar voro mera bestämda än våra dagars väderleksrapporter, stämde de också ännu mera sällan. Efter almanackan rättade bonden sina sysslor. Med särskilda tecken funnos i äldre almanackor angivna vilka dagar man kunde låta åder, vilka dagar som voro bra att så och plantera, vilken tid man borde lägga grunden till hus o. s. v. I almanackan kunde bonden notera tiden, när hans ko skulle kalva eller hans sugga skulle få smågrisar, fast han här hade även andra hjälpmedel. Ett sådant var att göra ett riss vid roten av tumnageln, då varade suggans dräktighetstid precis så länge som det behövdes för att risset skulle växa ut i nagelspetsen, d. v. s. 18 veckor.

Efter almanackan kände bonden vidare tiden för de stora rörliga festerna under årets första hälft — fastlag, påsk och pingst. Och kännedomen härom var av betydelse icke endast för festerna

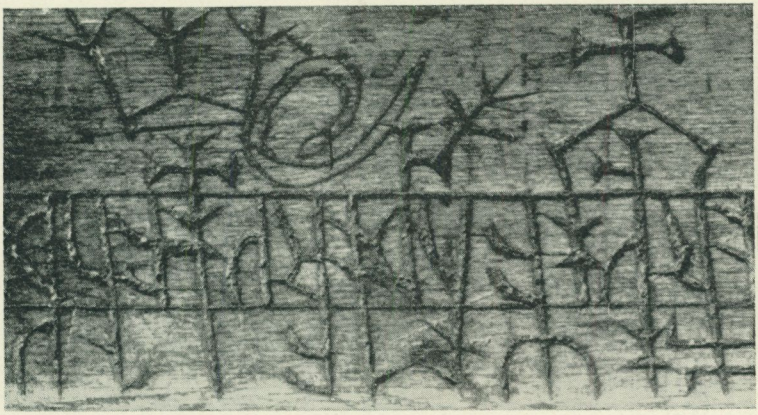

Fig. 3. Detalj av runstav från Linköpings stift. Kapell å Gertrud, orm och ris å Bengt, krona å Marie beb. Nordiska museet 175,068.

som sådana utan också för att veta tiden för viktiga marknader. I äldre tider voro nämligen marknaderna intimt knutna vid de kyrkliga högtiderna. De marknader, som inföllo på midsommarsdagen, vid Mikaeli (29/9), Tomasmässa (21/12), m. fl., voro lätta att hålla reda på, då de hade fasta data, men marknaderna under första halvåret voro i stor utsträckning beroende av påskterminen. Sålunda inföll den stora vintermarknaden i Strängnäs, den s. k. Samtingen, på första söndagen i fastan, vårmarknaden i Hälsingborg hölls fjärde onsdagen i fastan, Sigtuna hade sin stora marknad torsdagen före fastan, Lund Kristi Himmelsfärdsdag, Vadstena torsdagen efter pingst o. s. v. Då nu påskveckan alltid faller under fullmåne, blevo ett flertal marknadsterminer i yttersta hand beroende av månens växlingar. Och detsamma gällde ännu en stor marknad, Uppsala Disting, vilken firades under andra fullmånen efter jul, säkerligen med rötter nere i hednatidens festkalender.

Den första svenska almanackan trycktes 1540, men först under 1600-talet fingo almanackorna en större spridning. Det hjälpmedel, man förut betjänat sig av, var runstaven. Oftast uppträder denna under formen av ett träsvärd med en mängd

Fig. 4. Detalj av samma runkalender som fig. 1. Kors å Korsmässa om höst 14. 9., bock å Matts 21. 9.

olika tecken och figurer, som för lekmannens ögon te sig som det rena trolleriet. Men med hjälp av dessa figurer kunde bonden icke blott säga på vilka veckodagar det löpande årets olika data inföll; den som var riktigt säker i sina stycken, kunde ange veckodagarna för årets data under vilket år som helst, sedan han först räknat ut dettas s. k. söndagsbokstav, och dessutom kunde han för det löpande året, liksom för varje annat år, ange, när månens nytändningar inträffade, och sålunda också utleta såväl påskfullmåne och påskdag som också alla de för hans ekonomi så betydelsefulla marknadsdagarna. På staven fanns nämligen en rad runor bestående av de sju första mynderna i runalfabetet — en runa för varje veckodag — och dessa upprepades 52 gånger, d. v. s. lika många gånger som veckorna i året, och slutligen betecknade en tilläggsruna årets 365:te dag. Under denna veckodagsrad fanns en annan rad runor, vilka hade talvärden efter sin ordning i runraden, så att första runan

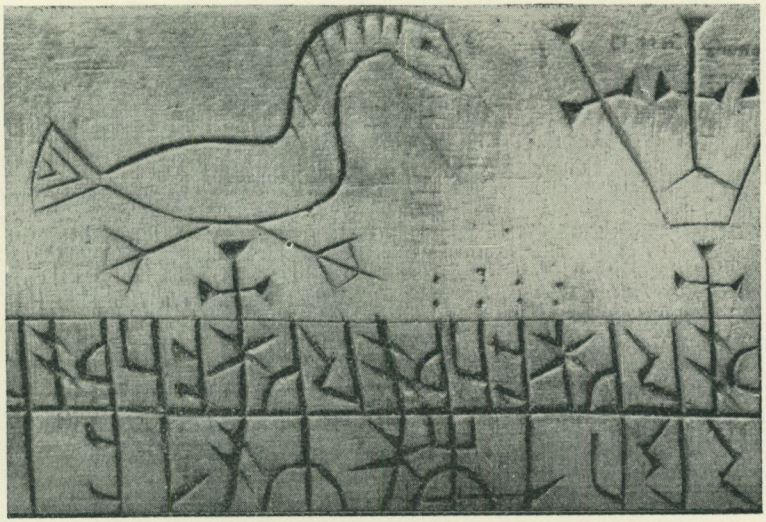

Fig. 5. Detalj av samma runkalender som fig. 1. Krona å Allhelgona 1. 11., gås å Mårten 11. 11.

ᚠ betydde 1, åttonde runan ᚼ betydde 8, tolfte runan ᛏ betydde 12 o. s. v. Med hjälp av dessa runsiffror kunde man ange månens lopp under året, man kunde bestämma påsk och pingst och, vad som var det icke minst viktiga, man kunde förutsäga ny och nedan. I ny borde nämligen de flesta företag utföras, ty liksom månen då tilltar, så tilltar och förkovras allt annat som nu påbörjas. Fast det heter också, att det som skall växa uppåt och ovan jord skall sås i ny, men det som skall gro under jorden i nedan. I nedan skulle också gärdselvirke och byggnadsskog fällas och helst i marsnedan, om det skulle bli varaktigt, träd till bränsle däremot skulle huggas i ny, annars kom veden att svartna i spiseln.

Redan i de avseenden, som nu berörts, var runstaven en viktig rådgivare åt bonden, men dessutom innehöll den liksom en hel krönika över året. Genom särskilda figurer betecknades alla de dagar, bonden hade att särskilt iakttaga. Pålsmässa (25. 1.)

betecknades av ett svärd, nu var halvfallen snö och halvätet hö, d. v. s. det var mitt i vintern. Bengtsdagen (21. 3.) betecknades på vissa stavar — särskilt de uppländska — med en plog, ty nu skulle vårplöjningen börja, fig. 2; på andra stavar — de östgötska — var här en orm utsatt, fig. 3, vilket skulle beteckna, att ormarna nu kröpo fram ur sin vinterdvala. De voro emellertid ännu icke giftiga; det blevo de först Tiburtiusdagen (14. 4.). Den dagen kallades »första sommardag» och var på runstaven utmärkt genom ett träd med uppåtriktade grenar, angivande att lövsprickningen och våren nu skulle börja. På motsvarande sätt var »första vinterdag», Calixtusdagen (14. 10.), utmärkt av ett träd med slokande grenar. Markusdagen (25. 4.) har en fågel, nu är det »Markus med göken» och göken kommer, fig. 1. På andra håll ansågs göken icke komma förrän första maj, och då stod fågeln över den dagen. Bonde-Knut (10. 7.) skall slåttern börja, och därför står här en lie, fig. 6. Mattsmässa (21. 9.) skulle bockarna gällas o. s. v., fig. 4. Mest berömda äro tecknen för julen. Vid julens början stå ett eller flera uppresta horn till betecknande av den rundliga förplägnad, som nu vankas, men 20:de dag Knut då står hornet upp och ned, ty nu är julen slut och ölet utdrucket. Mårtensdagen har naturligtvis gåsen som sitt märke, fig. 5.

Vanligare än de nu anförda tecknen äro dock de från den kyrkliga symboliken hämtade attributen, kronan över jungfru Marias olika dagar, kniven på den hudflängde S:t Bartolomei dag, Andreaskorset på Andersdagen, hjulet på Katarinadagen, ankaret på Clemensdagen o. s. v. Här kunna vi också finna särdeles lustiga folkliga omtydningar. Den Hel. Birgittas dag (7. 10.) var med hänsyftning på de uppenbarelser hon nedskrev, utmärkt av ett bokställ med en uppslagen bok. Detta tydde bönderna som en karda, härav uppkom talesättet, att man nu skulle börja karda ullen, och så kom seden, att man på Sankt Britas dag skulle börja att sitta kväll — ett kuriöst exempel på talesättets makt över folkseden. S:t Mikaels dag (29. 9.) var utmärkt av en våg eller en lur, men luren missförstods och

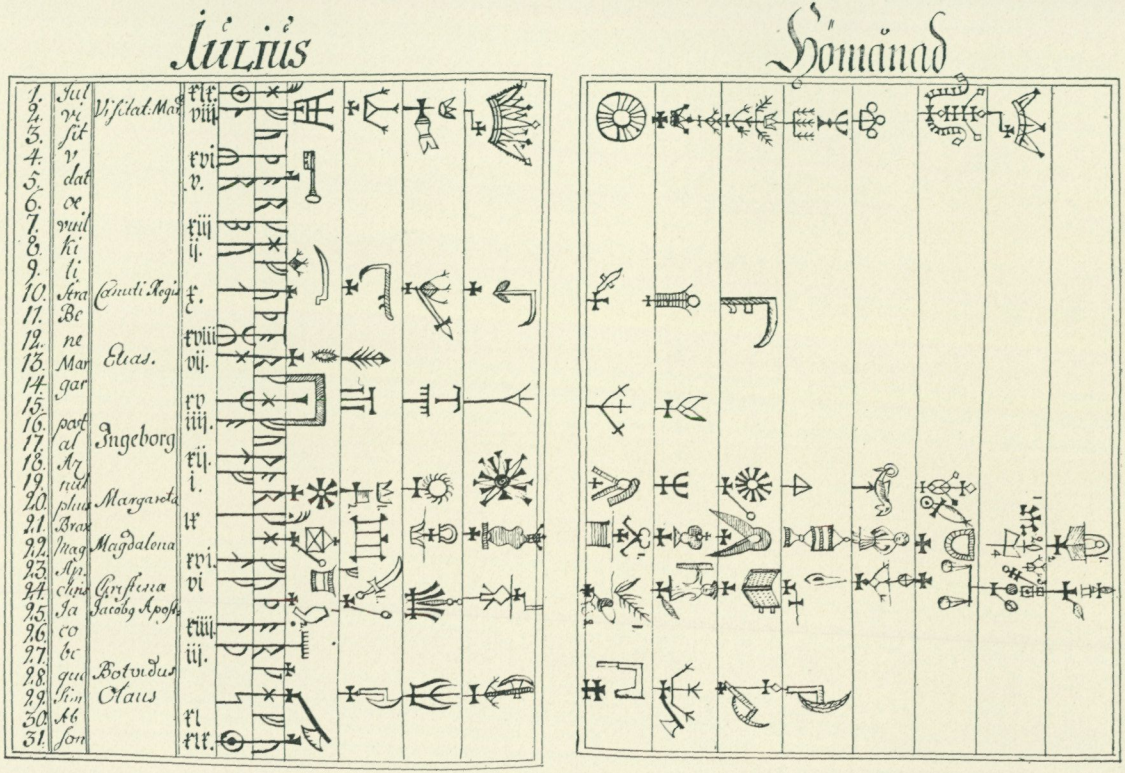

Fig. 6. Ur Rhezelii runstavsbeskrivning från 1630-talet, kopia 1699. Handskrift i Kungl. biblioteket.

Fig. 7. I runstavskunskapen undervisade fäderna sina söner och mödrarna sina döttrar. Ur Olaus Magnus' Historia om de nordiska folken, 1555.

gjordes — under påverkan från vågen — till ett bessman, och så sades det, att bessmanet betydde, att husmodern nu skulle väga in sina varor från sommaren. På liknande sätt har Sankt Eriks svärd blivit ett sädesax i anslutning till det allkända: »När Erik ger ax, ger Olov kaka.»

Genom allt detta blev runstaven en oumbärlig följeslagare åt bonden i de små växlingarna i hans skiftesfattiga liv. Den landsflyktige biskopen Olaus Magnus berättar också i det arbete om »De nordiska folkens liv», som han utgav i Rom 1555, att de svenska bönderna enligt gammal plägsed använde runstavarna att stödja sig på, när de gingo till kyrkan, »och när de så träffa samman», fortsätter han, »pläga de med hjälp av tillförlitliga beräkningar draga sina slutsatser om det kommande årets beskaffenhet, varvid de törhända komma sanningen närmare än andra, som hängiva sig åt spekulativa vetenskaper och bedrägliga teckentydningar.» Och han berättar också, att fäderna undervisa sina söner i runstavskunskapen, ja, även mödrarna sina döttrar, antingen i hemmen på lediga dagar eller under gåendet

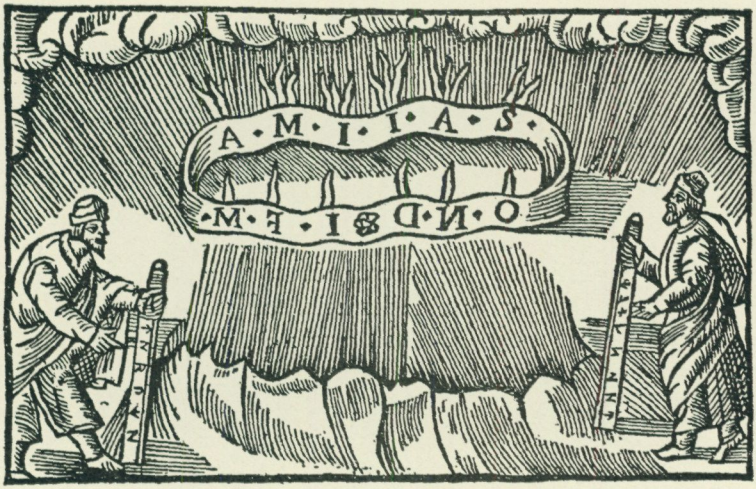

Fig. 8. Runstaven styr tidens gång och vandrarens steg. Ur Olaus Magnus' Historia om de nordiska folken, 1555.

till kyrkan, så att de dag för dag förkovras i kunskaper och praktisk erfarenhet rörande denna konst, fig. 7 (Ol. Magn. Lib. I, cap. 34).

Att detta icke är enbart en skönmålning av Olaus Magnus framgår av många andra utsagor. Jag skall nöja mig med att anföra ett par exempel på förhållandena mer än 100 år efter att Olaus Magnus lämnat landet. I det inledningsvis berörda kungliga memorialet hade föreskrivits icke enbart att efterforska runstavar och utleta deras åtskillnad på olika orter, utan ock att »förfara, huru ägarna själve dem förstå, deras namn som däri kloka finnas dem till berömmelse anteckna, så ock huru många (runstavar) i var socken äro funne». I samband härmed förtecknades från Fresta socken i Uppland 14 runstavar med den anmärkningen, att 44 personer förstå dem och en kan skära stavar, i grannsocknen Hammarby funnos omkring 1630 22 stavar och 50 som förstodo dem. År 1634 förtecknades från 11 socknar i Kalmar län 55 runstavar, därav från Misterhult 12 st. Om Nils i Sanhult i Döderhults s:n heter det, att han »kan skära

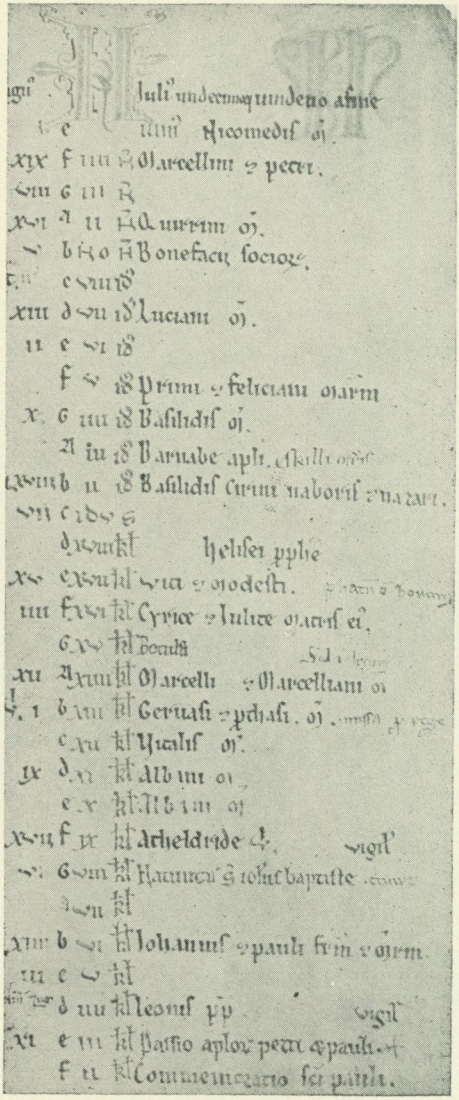

Fig. 9. Juni månad enligt Vallentuna-kalendariet från 1100-talets slut.

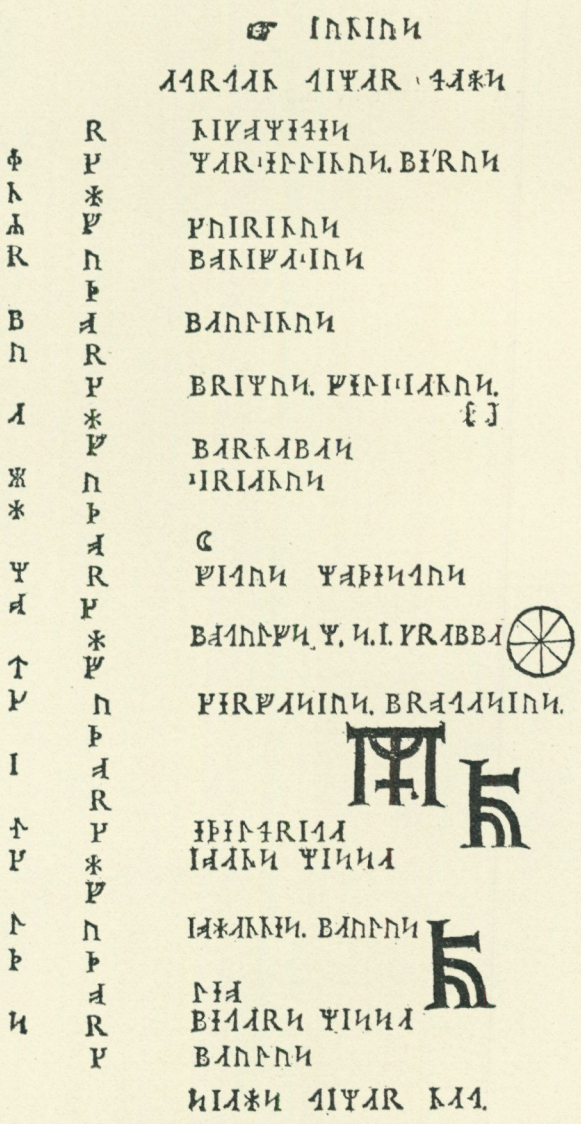

Fig. 10. Juni månad enligt gotländsk runkalender från 1328. Efter Worm.

dem ok är nog slug att räckna på dem». Bengt i Vi i Källa s:n på Öland ägde vid samma tid en stav i svärdsform och två andra runkalendrar väl skurna av hans fader, och det tillägges, att »denne gamle man, bemälte Bengt i Vi, är ock mägta klok på dem, ock må han berömmas för alle på Öland derutinnan». Rhezelius har också i en handskrift, som visserligen icke är bevarad i original, men som är känd genom ett par vid 1600-talets slut verkställda avskrifter, sammanställt ett antal tecken, som förekommo på olika runstavar och troligen även kompletterat dessa med tecken, som han sett på andra bildkalendarier, fig. 6.

Det nu anförda torde vara tillräckligt för att visa, vilken i fullaste mening folkets egendom runstaven var, ännu ner mot 1600-talets mitt. Och något senare betygar Loccenius att runstaven har en dubbel användning, både att styra tidens gång och vandrarens steg, »sese commendat usu duplici, dum rector temporis atque pedum», fig. 8.

Då Gustav II Adolf utfärdade sitt memorial för rikets antikvarier och hävdasökare, var detta icke förestavat av enbart historiska intressen, det låg även en politisk grund bakom. Det unga uppåtsträvande svenska riket behövde för sin auktoritet en vördnadsvärd historia. Därför måste alla skrivna dokument insamlas och genomforskas, och när de skrivna dokumenten tröto, måste urkunderna sökas på annat håll, i forntida lämningar, i folkets sägner och berättelser, i de ålderdomliga minnen, som folkspråket eller ortnamnen kunde bevara. Härtill kom den mycket besvärande omständigheten, att den danske läkaren och fornforskaren Ole Worm redan i åratal varit sysselsatt med just sådana forskningar för att hävda uråldrigheten i Danmarks historia, och att hans resultat med alla medel måste grundligt vederläggas. Nu hade Worm 1626 under titeln Fasti danici utgivit ett stort arbete om danskt kalenderväsen och därvid även behandlat de nordiska runkalendrarna. Man förstår vilka tankar det måste ha väckt i Sverige, när man där, sid. 2, fick läsa bl. a., att danskarna, som i begåvning icke stå några andra efter, vissa tider härskat över hela Norden och andra delar av världen;

Fig. 11. Fickkalender från 1560, den s. k. Erik XIV:s almanacka. Kungliga biblioteket.

sina bokstäver kallade danskarna runor, och genom att på trä och pergament inrista runor och andra tecken sökte de ge de mindre kunniga begrepp om tideräkningen. Och så skriver Worm, anf. arb. s. 11: »Att norrmän och svenskar fått runkalendrarna från danskarna bevisas i synnerhet därav, att den andliga odlingen i allmänhet står högre här hos oss (danskar), samt att i hela världen alla konstfärdigheter liksom innebyggarna själva småningom utbrett sig norrut till de omildare luftstrecken» (efter O. Almgren i Fornvännen 1931, sid. 29 o. f.).

Men när nu det svenska patriotiska nitet riktades på runstaven, fick det om någonsin en fullträff. Ty runstaven är verkligen en uteslutande svensk sak, så svensk, att den, frånsett ett par undantagsfall i Blekinge och Värmland, saknas i alla våra gammaldanska och gammalnorska provinser. De stavar, som Worm beskrev såsom danska, visa sig också vid en närmare granskning antingen härstamma från svenskt influerade delar av Norge

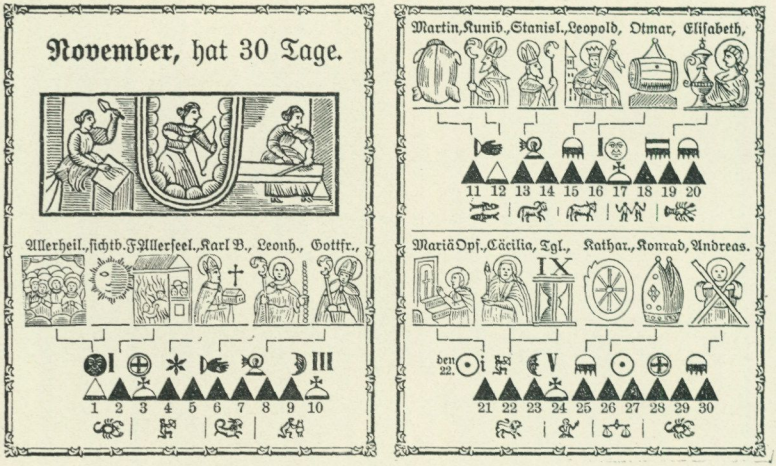

Fig. 12. Bildalmanacka från Österrike, tryckt i Graz 1929.

eller vara av rent svensk härkomst, och den runkalender på pergament från år 1328, som han återger, är skriven på forngotländska, fig. 10.

Både i Norge och Danmark finnas kalenderstavar, men av en helt annan typ än de svenska. De norska ha, om man frånser några runstavar från gränsbygderna mot Sverige, endast skåror för att beteckna årets dagar samt tecken för märkedagarna, dylika s. k. primstavar förekomma i Sverige i Skåne, Bohuslän, Dalsland, Värmland, Härjedalen och Jämtland. De danska stavarna skilja sig från de norska genom att de stundom ha talen för månens nytändningar angivna medelst en art strecksiffror, som även förekomma i Tyskland och Mellaneuropa. Denna danska primstavstyp går i Sverige upp till Älvsborgs län.

De verkliga runstavar, som nu bevaras i svenska och utländska samlingar, torde uppgå till inemot 1,000. Där direkta upplysningar om härkomsten saknas, är denna i regel dock lätt att fastställa. I fråga om märkedagarna ansluta sig nämligen runstavarna till resp. stiftskalendarier. Dessas helgonlängder förete en hel del avvikelser sinsemellan. I Strängnäs stift firades den

Fig. 13. Bildalmanacka från S:t Olofs socken, Skåne. Nord. mus. 162, 630.

Helige Eskils dag den 11 juni, i hela det övriga Sverige den 12 juni; den Heliga Elin av Skövde firades i Skara stift den 30 juli, i det övriga Sverige den 31 juli; Annadagen inföll i Sverige den 9 dec. men i Åbo stift var den förlagd till den 15 dec. Dessa och många andra särdrag återfinnas på runstavens olika landskapstyper, på sörmlandsstavarna är vidare Botvidsdagen (28. 7) i regel utmärkt, på stavarna från Västmanland och Dalarna David (25. 6.) o. s. v. Egendomligt nog förekomma också på vissa upplandsstavar ett par dagar, som icke kunna med bestämdhet namngivas, den ena är den 11 maj, vilken saknar namn i samtliga svenska medeltidskalendarier, den andra dagen är den 6 nov. I 1700-talets förklaringar över runstaven säges härmed betecknas Gustav Adolfs dödsdag, men då denna dag med samma tecken finnes angiven redan å den stav, konungen erhöll i nyårsgåva av sin vän Buræus år 1615, fig. 18, kan det icke vara Lützendagen som avses. Utom i fråga om helgonlängderna finnas olikheter i runtyper, i märkedagsfigurer, i stavens hela form, som underlätta härkomstbestämningarna. Och det visar sig, att de rikaste runstavsbygderna äro det gamla Linköpingsstiftet,

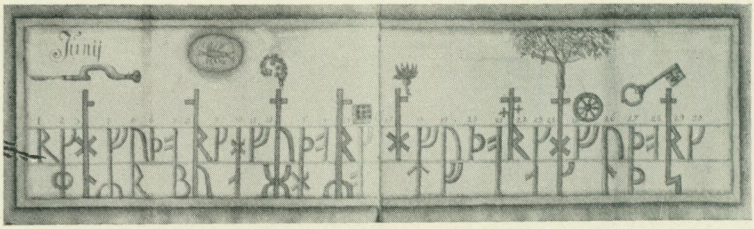

Fig. 14. Runalmanacka från 1685. Tillhört den Törnhjelmska samlingen under början av 1700-talet. Skara museum.

omfattande Östergötland och Kalmar län, samt Uppland och Dalarna. Från Bergslagen och Västergötland är materialet sparsammare och i Älvsborgs län befinna vi oss redan utanför runstavsområdet. Däremot förekommer runstaven i Finland och i svenskbygderna i Östersjöprovinserna; Nordiska museet äger t. o. m. ett par runkalendrar, som under slutet av förra århundradet förvärvades nere i Gammalsvenskby. Från svenskarna har runstaven vandrat över till finnarna, och dess östgräns ligger i Karelen, där östeuropeiska primstavar, besläktade med de norska och danska, ta vid. Norrut har runkalendern spritt sig till lapparna.

Av denna geografiska översikt framgår, att vi med rätta kunna beteckna runstaven som en rent svensk företeelse, ett av de få, om icke rent av det enda ursvenska föremålet i hela vårt allmogeinventarium. I museerna i Moskva och London, i Leyden och Madrid och på otaliga andra håll ute i Europa finna vi runkalendrar skurna i trä, och i regel synas de ha kommit dit som presenter furstliga personer emellan eller som suvenirer mellan vetenskapsmän. De äro ofta utställda som märkliga rariteter från den gamla nordiska kulturen, men alla bära de sina bestämda kännemärken från olika bygder av det gamla svenska väldet.

Då vi säga, att runstaven är en rent svensk sak, är detta icke så att förstå, som skulle hela idéen att för tideräkning använda en trästicka med inskurna märken vara av svensk upprinnelse.

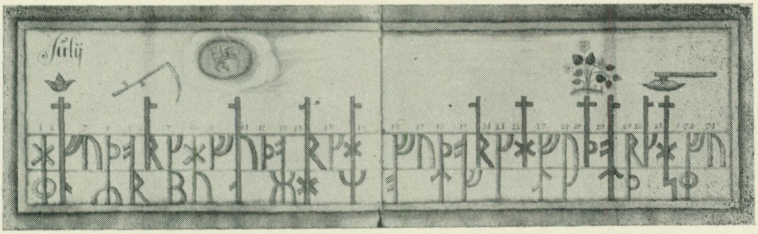

Fig. 15. Runalmanacka samma som fig. 14. Almanackan är målad på papper.

Tvärtom är detta ett påfund, som synes tillhöra mänskligheten barndom. På Nikobarerna i Bortre Indien, i Nordasien, i Ryssland, i Balkanländerna, i Nordnorge finna vi trästavar med inskurna streck för var och en av årets dagar och med festdagar eller helgdagar särskilt markerade, det är från dem som den vanliga norska primstaven är en vidare utveckling, och en ytterligare fullkomning av dylika stavar möter oss i Danmark och hos södra Englands allmoge. Med största sannolikhet ha träkalendrar motsvarande de norska primstavarna en gång funnits även i de gamla centralsvenska bygderna, men när den lärda kyrkokalendern, troligen på 1100-talet, blev bekant hos oss, voro runorna ännu en levande kunskap. Den lärda kalendern hade som tecken för veckodagarna alfabetets sju första bokstäver, A—G, upprepade vecka efter vecka; dessa kallas söndagsbokstäver. Tiderna för månens nytändningar, de s. k. gyllentalen, angåvos med de romerska siffrorna I—XIX i en viss ordningsföljd. Ett kalendarium från 1100-talets slut från Vallentuna i Uppland illustrerar denna uppställning, fig. 9, och en gotländsk runkalender från 1328, fig. 10, visar hur ett dylikt kalendarium tar sig ut översatt i runor, med söndagsbokstäverna återgivna i de sju första tecknen i runalfabetet ᚠ - ᚼ samt gyllentalen — såsom redan ovan, sid. 5, antytts — återgivna med runor, som åsatts talvärden efter sin ordning i runraden.

De icke läskunniga voro ju föga betjänta med de utskrivna

namnen på helgdagarna, vare sig dessa voro i latinsk skrift eller i runor. För deras räkning använde man sig av bilder för de olika märkesdagarna. Sådana bildalmanackor förekomma på Europas fastland i betydande antal från slutet av medeltiden och från Norden äro ett antal sådana almanackor kända huvudsakligast från 1500-talet och troligen i huvudsak av dansk härkomst, fig. 11. I vissa delar av Österrike förekomma sådana bildalmanackor ännu i dag som allmogekalendrar, fig. 12, och även från vårt land är åtminstone en sådan almanacka känd, fig. 13. Jämför man med denna en runkalender målad på papper från 1685, fig. 14, 15, och i sin tur jämför denna med bladkalendrar skurna i runor på trä, fig. 1, 4, 5, ligger förbindelsen mellan de lärda kalendrarna och de kalendrar, vi möta i våra runstavar, fig. 16—20, tydlig och klar. Vi behöva därvid blott hålla i minnet, att runorna ursprungligen erhållit sin form genom att antika bokstäver ombildats för att kunna skäras i trä, och sedan den romerska kyrkokalendern en gång »översatts» till den i landet gängse runskriften, förelågo inga som helst tekniska hinder för en vidaretransponering till folkets strecktecknade kalenderstickor. Det är denna transponering som är det specifikt svenska hos runstaven.

Och vad som gör denna ännu mer svensk är den omständigheten, att inom hela det område, runskriften omfattar, är det Sverige enbart, som vågat försöket att överföra kyrkans hela lärda kalendarium i trä och därigenom också mer än något annat land lyckats bibringa sina innebyggare det mest minutiösa kalendariska vetande. Klassisk är i detta avseende Olof Rudbecks skildring av hur han lärde sig förstå runstaven. Runstavskunskapen började nu slockna ut, och Rudbeck fick göra flera försök, innan han träffade någon, som kunde inviga honom i dess hemligheter. Men så mötte han i Distingen 1689 en gammal gråhårig bonde, som gick och sålde bast. Denne kunde icke blott sin runstav, han kunde också undervisa Rudbeck i hur man räknade ut månens tider på himlavalvet, och genom märken på gamla runstavar visste han, att nytändnings-

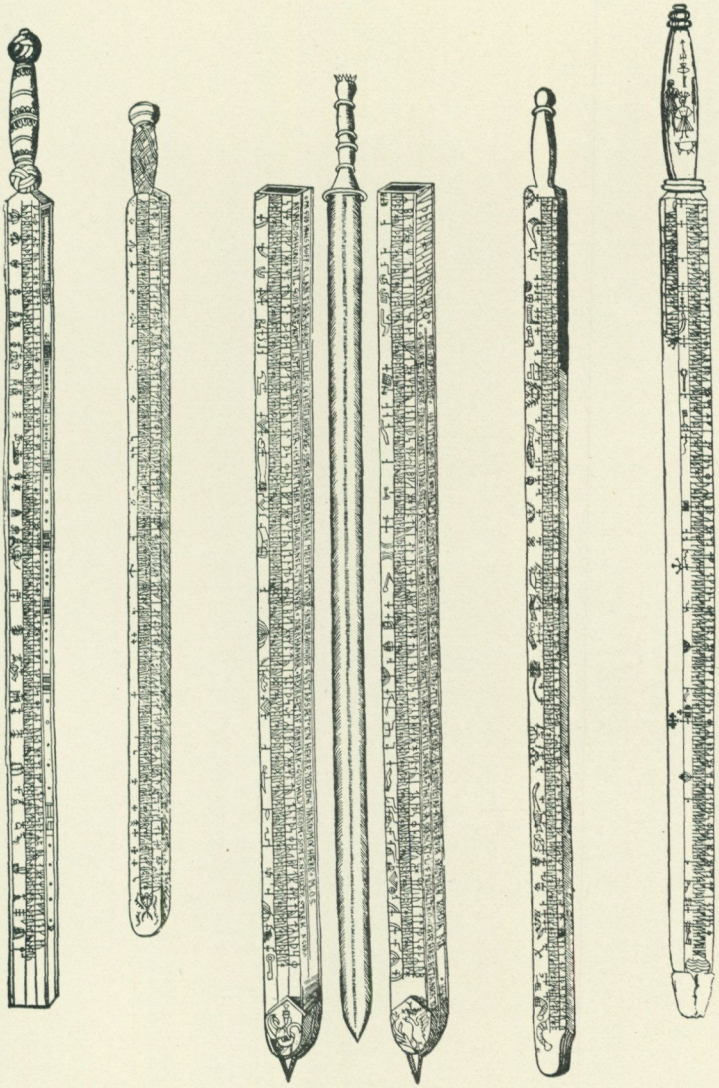

Fig. 16—20. Runstavar från Mälardalen. Fig. 16—17. Nord. mus. 174 984 och 174,980. Fig. 18. Svärd med skida av runstav. Livrustkammaren. Fig. 20. Nord. mus. 174,976. — Fig. 16—19 efter Peringsköld. Fig. 20 tecknad av Carl Hagelborg, »med Odens, Thors och Friggas bilder».

dagarna vart 300:de år flyttade sig tillbaka en dag i solåret. Det är en scientia populi, en folkets vetenskap av rent imponerande slag, som framlyser ur denna Rudbecks märkliga berättelse.

Händelsen vid Uppsala Disting 1689 är anmärkningsvärd även på annat sätt, ty det var nu som Rudbeck började på allvar studera runstaven och kom till det resultatet, att den uppfunnits av svenskarna år 1859 efter världens skapelse (Atland II, sid. 186). Vår tid drar på munnen åt en sådan slutsats, men utifrån sin samtids lärda grundsanningar är den erhållen med en kombinationskonst och en logisk skärpa, som lämna intet övrigt att önska. Här som på så många andra punkter är Rudbecks Atlantica ett ypperligt exempel på relativiteten och ofullkomligheten i alla tiders — även vår egen samtids — vetenskapliga forskning.

År 1615 hade Buræus till landets unge konung i nyårsgåva överräckt ett svärd, vars skida han låtit förfärdiga av en runstav från Täby. Svärdet och skidan äro ännu i behåll, fig. 18; den senare utgöres av en typisk uppländsk runstav, och dess smalsidor äro silverbeslagna samt försedda med följande inskrift:

GVDS STAF SOM MOISE GAFS VTHI HAND
VTAF NÖD HALP TIL SIÖ OCH TIL LAND
SÅ BEWARE GVD SWERIGIS GVSTAF
THIN HIELP HERRE SLÅ HONOM EY AF
ATH THE IV PÅ SKAMMEN KOMME MÅ
FÖR ORÆT SWRIGE [sic] STRIDE OPÅ
ALT TETTA ÆR SKEDT K: GVSTAF TIL ÆRE
DEN GOTES STAFS NAMPN MED-RÆTTA BÆRER
OCH TIL NYAR ÆR TETTA SÅ SKÆNCKT
LOF MED ALL TRO OCH ÆRA BETÆNCHT
PÅ GVD HANS HOPP I ALLAN FARA
HONOM TILL LIF OCH SIEL BEWARE
SWERIGE REGERER HAN MED RÆTT
VTAF GAMBLE KONVNG GOSTAFS ÆTT

EN HERRE MED DYGD MANDOM OCH ÆRE
AF VNGDOM HOLLEN TIL GOD LÆRE
KOM TIL SIT REGEMENTE VNGER
OCH FIK THER MED BÖRDAN FAST TVNGER
NÆR HAN VAR BEKRIGET AF DANMARK
GVD HALP HONOM SOM EN HIELTE STARK.

Sist läses MOS NYCOP, och på svärdsknappen finnas ingraverade riksvapnet, konungens initialer och årtalet 1615.

Redan å sin 1599 utgivna Runtavla hade Buræus avbildat en runstav. Genom den nyss anförda undersåtliga gåvan med den åtföljande versen, som i radernas begynnelsebokstäver innehåller konungens namn, och slutligen genom ett troligen med konungens goda minne år 1628 utfärdat brev är den svenska runstavsforskningen inledd. Så kom det förutberörda memorialet 1630. Ännu så länge nöjde man sig med anteckningar och avbildningar, men på 1680-talet började runstavar även insamlas i original, och vi ha ännu i dag i behåll sådana med av Hadorphs egen hand vidfästa etiketter, innehållande uppgift om härkomst och föregående ägare.

Vad Gustav Adolf och hans gamle vän Buræus avsett, då de ryckte in utforskandet av runstaven i memorialet för rikets antikvarier, det blir nu genom Rudbeck verklighet, och för honom och hans samtid blev runstaven ett av de viktigaste bevisen för att svenskarna sedan världens begynnelse innehaft Svea rike. Redan 1690, året efter Atlantikan, utkom en liten undervisning för gemene man, hur man skulle förstå runstaven, och nu får denna en plötslig renässans uppifrån, från den lärda världen. I ett planerat runverk, varav nu endast några provtryck återstå, skulle Peringsköld ha givit oss de första vetenskapligt tillfredsställande avbildningarna av runstavar, fig. 16—19, 1714 föreläste matheseos professor Per Elvius över runstaven vid universitetet i Uppsala, nya fina runstavar skuros, som användes till spatserrör av tidens herrar, stora samlingar av allmogens runstavar gjordes för Antikvitetsarkivet och för Uppsala univer-

sitet, och till utländska furstar och furstinnor och till vetenskapens utövare eller gynnare i främmande land gingo runstavar i present såsom exempel på fornstorheten hos det folk, vars rykte ännu genljöd efter Karl XII:s sagolika bedrifter.

Svensken har anseende för att vara systematisk, och han blir gärna byråkrat. Han är också en ypperlig ingenjör. Allt detta har sin grund i ett spekulativt sinne och en starkt vetenskaplig läggning. Det är väl detta som är upphovet till att Sveriges bönder grundligare än någon annan allmogebefolkning gjort sig hemmastadda i kalendervetenskapens irrgångar. I släktled efter släktled blev runstaven bondens oumbärlige rådgivare, i dess kunskap undervisade fäder sina söner och mödrar sina döttrar, runstaven blev den trogne följeslagaren på kyrkvägen eller till marknads. Såsom en av de sista bärarna av denna tradition möter oss den vithårige bonden som går och säljer bast på Uppsala Disting 1689. Men samtidigt som han här företrädde en nästan slocknad bondelärdom, kom han att bilda upptakten till en kunskap i runstaven av helt annat slag. Av Rudbecks snille lyftes den nu upp till de akademiska katedrarna och upp till dem som stå på samhällets tinnar. Den blev ett bevis för svenskarnas urgamla odalrätt till sitt land, och den erhöll en särskild suggestivitet genom den mystik, de underliga tecknen förlänade den. Den mystiken äger den nog alltjämt både hos lekt och lärd, men i grunden är den ett ärevördigt minne från gammal bondeklokhet, liksom den även utgör ett kapitel för sig i den fosterländska forskningens och även i svenskhetens historia.

VIKINGASKEPPENS ÄTTLINGAR I SVENSKA FARVATTEN

Av Ernst Klein.

Det är skada, att Sveriges jord i motsats till Danmarks och Norges hittills icke velat lämna något tillbaka av de farkoster, för vilka svearna dock tidigare än något annat nordiskt folk varit berömda. Sannolikt beror det icke blott på en tillfällighet, att det just är på tal om svearnas stammar, som den romerske hävdatecknaren Tacitus omkring 100 år efter Kristi födelse offrar ett helt stycke av sin bok om germanerna på beskrivningen av de nordliga barbarernas båtar. Dessa räknas nämligen som en alldeles särskild maktfaktor hos svearna, och detta icke minst tack vare deras ändamålsenliga byggnadssätt.

Vignett. Fig. 1. Snipa med sprisegel i Fågelsundet, Hållnäs socken, Uppland. Filmfoto Nordiska museet 1929.

De ha nämligen, säger Tacitus, stävar i båda ändarna, så att de kunna framdrivas lika väl åt ena som åt andra hållet. Denna rörlighet förstärkes ytterligare därav att årorna icke äro ordnade i fasta lägen och att rodret är flyttbart.

De märkliga fynd av båtar från järnåldern, i ett fall säkert åtskilliga århundraden äldre än Tacitus, i andra fall från tiden för det romerska rikets upplösning ända upp till den redan mer än halvt historiska vikingaåldern, som gjorts på danskt och norskt område, bekräfta som bekant i stort sett Tacitus' utsagor. De äldsta av dem äro större eller mindre roddfartyg. Först med vikingatidens begynnelse finner man spår av att även segel använts.

Trots bristen på jordfunna fartyg i Sverige sakna vi icke alla möjligheter att bilda oss en föreställning om förhistoriska svenska båtar. De äldsta av dessa vittnesbörd äro de svårtydda skeppen på hällristningarna, av vilka de äldsta nå tillbaka till bronsåldern, de yngsta möjligen till förromersk järnålder. Ungefär samtida med den äldsta danska båt av något så när »modärn» form, som finnes kvar, det s. k. Nydamsskeppet, är en uppländsk bildsten från Häggeby, som visar en stor roddsnipa av likartad typ. Jämnlöpande med norska båtfynd från folkvandrings- och vikingatid äro många utomordentligt upplysande, tyvärr hittills ännu icke tillräckligt studerade skeppsbilder på gotländska bildstenar.

Under de senaste åren ha Uppsalaarkeologerna med stor noggrannhet sökt göra iakttagelser rörande de helt och hållet förmultnade båtar, som i enlighet med ett just i det centrala Uppland under tiden från omkring 600 till omkring 1000 vanligt gravskick nedsatts i en serie gravar vid Valsgärde i närheten av Gamla Uppsala. Genom att noggrant mäta in läget av alla nitar och beslag som utgöra de försvunna båtarnas enda rester, har man här haft möjlighet att utföra förvånansvärt säkra och i många avseenden upplysande rekonstruktioner.

Tar man ytterligare till hjälp de visserligen rätt summariska men dock icke alldeles betydelselösa upplysningar, som s. k.

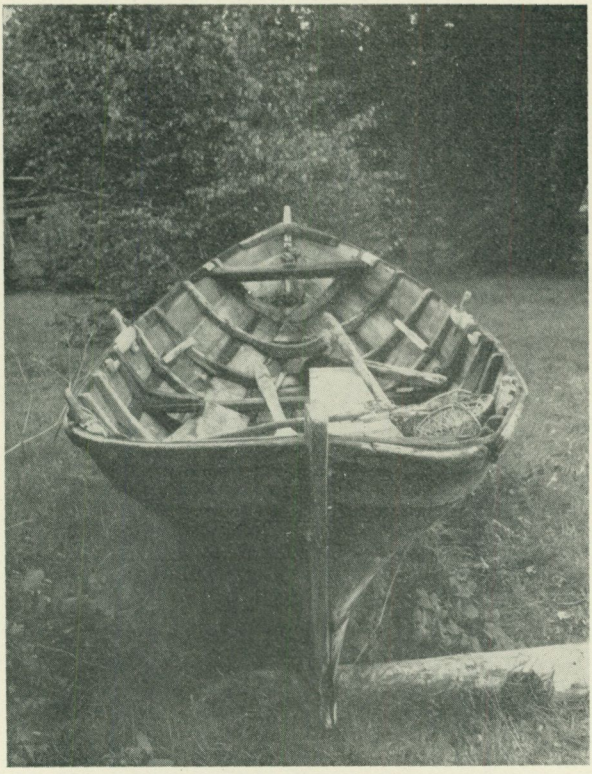

Fig. 2. Snipa från Singö, Uppland. Foto Nordiska museet 1929.

skeppssättningar från skilda förhistoriska perioder kunna giva, är Sveriges bidrag till kännedomen om forntidens nordiska fartyg icke så obetydligt, som det i jämförelse med de stora skeppsfynden på andra håll först kan förefalla.

Emellertid är detta material ingalunda det enda, genom vilket vi kunna öka fornkunskapen på detta område. Den genomforskning av inhemsk svensk kultur, som är en av Nordiska museets huvuduppgifter, har tyvärr endast sedan ganska få år tillbaka och med alldeles otillräckliga krafter inriktats på studiet av den svenska allmogens båtbyggnadstraditioner. I samband med en

undersökning av äldre tiders fiskemetoder vid vår östkust och våra insjöar har dock redan så pass intressant material kommit i dagen, att det kan vara skäl att framlägga några på detta sätt vunna rön, om icke för annat, så för att visa vad man har rätt att vänta av ett fortsatt arbete efter de nu uppdragna linjerna. Syftet med de följande sidorna skall då vara att fästa uppmärksamheten vid några karakteristiska detaljer hos svenska allmogebåtar, vilka synas stå i obrutet traditionssammanhang med de forntida farkoster, som redan på Roms tid behärskade det Baltiska havet.

Genom Tacitus och fornminnena veta vi, att den typiska båtformen hos oss varit snipan. Hos en sådan båt äro båda hälfterna från midskepps räknat tämligen lika, fig. 2. Framför allt har den typiska svenska båten sålunda haft akterstäv, ej akterspegel, och denna stäv har varit ansluten till båtsidorna under något så när samma vinklar som förstäven, sålunda ej så, att båtens akter varit rundad. Ett annat mycket väsentligt drag är det, att stävarna alltid utgöra en direkt fortsättning av kölens linjer och sålunda icke, såsom på många sydliga båttyper, äro mer eller mindre vinkelrätt ställda på kölens tvärt avskurna ändar. Denna mjuka övergång från köl till stävar är ett urgammalt nordiskt drag, som finns redan på Nydamsskeppet, medan den andra typen, som i våra dagar är hemma även på vår västkust, har anor så långt tillbaka som till den tidiga järnåldersbåten från Hjortspring på ön Als och sannolikt även till de båttyper som hällristningarna avbilda. Våra svenska snipor ha sålunda en minst femtonhundraårig tradition bakom sig i fråga om de väsentligaste formgivande faktorerna.

Vad bredd och längd beträffar, finnas även vissa karakteristiska drag, som icke övergivits. Jämför man en typisk gammaldags svensk båt med dess motsvarigheter i nordvästra Tyskland eller Holland, ser man strax, att våra båtar i regel äro mycket smalare. Visserligen har detta drag i forna tider varit ännu mera utpräglat. Nydamsskeppets längd är 6.5 gånger dess bredd. En från vikingatiden härstammande, 8 m. lång båt

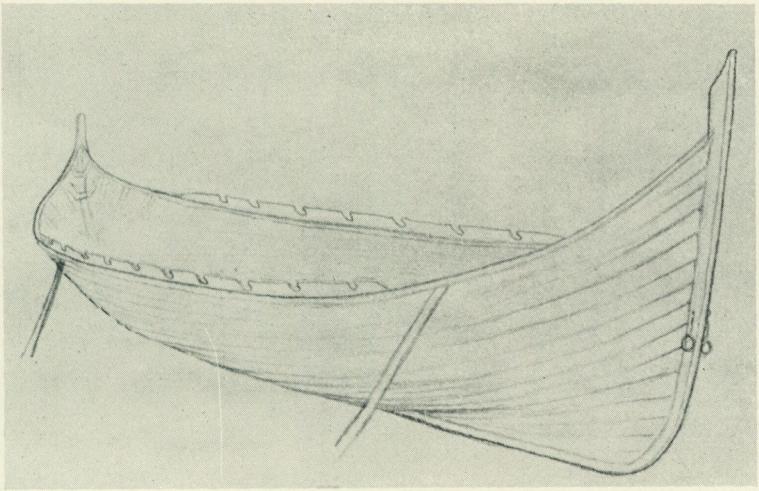

Fig. 3. Kyrkbåt från Siljan. Teckning av E. Winge. Nordiska museet.

från Valsgärde visar förhållandet 1 : 5.7. Svenska båtar från Östkusten hålla sig i allmänhet någonstans mellan 1 : 3 och 1 : 4. Undantag finnas likväl även i våra dagar. Sålunda äro de stora kyrkbåtarna, som ännu finnas kvar i Siljanstrakterna utomordentligt smala i förhållande till sin längd, fig. 3. En av dem visar en längd som mer än sju gånger överstiger bredden. En likartad kyrkbåt från Hälsingland visar proportionerna 1 : 6.5, d. v. s. exakt samma som Nydamsbåten. Men dessa kyrkbåtar ha varit byggda för alldeles speciella syften, nämligen att i gott väder på insjöar forsla största möjliga antal passagerare med högsta möjliga fart en relativt kort sträcka. Särskilda förhållanden, framför allt kravet på grundgående, lätthet och smidighet, ha gjort älvbåtarna i övre Norrland extremt smala, fig. 4. Måhända ha liknande skäl medverkat till de från vår synpunkt ovanliga och egendomliga proportionerna hos några av forntidsbåtarna. Andra, t. ex. Osebergs- och Gokstadsskeppen äro icke tillnärmelsevis så smäckert byggda; det förra är 1 : 4.66.

De ålderdomliga allmogebåtarna äro, liksom forntidsfartygen ända från Nydamsskeppet, klinkbyggda. Som bekant består denna konstruktion däri, att båtsidornas bräder läggas med kant över kant, så att närmast övre varv delvis täcker närmast undre. Redan före vikingatidens början har man i Norden börjat sammanfoga borden med hjälp av järnnaglar, nitade på insidan över en särskild liten bricka. Denna omsorgsfulla nitningsmetod torde numera i de svenska båtarna vara övergiven. Antingen begagnar man särskilt smidda båtspikar, som på insidan bockas och nitas in i bordet eller också, och detta endast i det utomordentligt omsorgsfulla och ålderdomliga båtbyggeriet i övre Dalarna, nyttjar man ett slags speciella krampor av klippt plåt. Detta sammanhänger med det förhållandet, att man genom stark avfasning av bordens kanter vill ge båten en så vitt möjligt alldeles slät yta, en metod som redan förekom i fornnordisk tid. Den norske språk- och sakforskaren Hjalmar Falk påvisar nämligen i sin avhandling Altnordisches Seewesen (Wörter und Sachen, band IV, Heidelberg 1912, sid. 49), att Snorres Edda talar om en så vacker sammanfogning av skeppsborden, att man icke ser fogarna.

De klinkbyggda båtarnas konstruktion vilar helt och hållet på den ryggrad, som bildas av kölen och stävarna. Det är dessa som först av allt sättas upp, när en dylik båt skall byggas. Kölen har en från början fyrsidig, mer eller mindre långsträckt genomskärning, men förses utefter två sidor med en urtagning (spunning), som gör genomskärningen mer eller mindre ⊤-formig. På undersidan av detta ⊤:s armar nitas de nedersta borden fast. Men dessförinnan måste stävarna resas. Hopfogningen av köl och stävar sker i allmänhet så, att båda sneddas av tvärs över bredden och dragas ihop med nitar, fig. 5. Denna enkla form av hopfogning finnes redan på åtminstone en av de mindre, förhistoriska båtar, som hittats vid Kvalsund på norska Vestlandet (Haakon Shetelig og Fr. Johannessen, Kvalsundfundet, Bergen 1929), medan de stora vikingatidsskeppen visa ett annat slags skarv. Ännu en tredje form av sammanfogning finnes på Ny-

Fig. 4. Norrbottenssnipor på Paitasjärvi. Foto Nordiska museet.

damsskeppet. Den är så tillvida finare, som stäv och köl försetts med mot varandra svarande rätvinkliga urtagningar. Egendomligt nog ha vissa båtar i övre Dalarna en lask som i någon mån påminner om denna, i det stävarna i sin nedre ände äro vinkelformigt utskurna och kölens fram- och översidor inpassas i denna urtagning, fig. 6. Ännu närmare Nydamsskeppet kommer stävlasken på en fiskebåt från Bunge socken på Gotland, uppmätt och utförd i modell av artisten D. Ljungdahl, fig. 7. En egendomlig skarv fanns på de gamla Vaxholmssniporna, fig. 8. Vi torde här ha rätt att se ytterligare ett ålderdomligt drag i de till hela sin typ utomordentligt gammaldags båtar, det här är fråga om.

»Spunningen» fortsätter från kölen direkt upp på stävarna, och bordens ändar infogas undan för undan i dessa, där de fästas med spikar.

Hela båtskrovet är sålunda till form och täthet fullständigt, innan spant och annat innanmäte kommer till. Hela denna inre

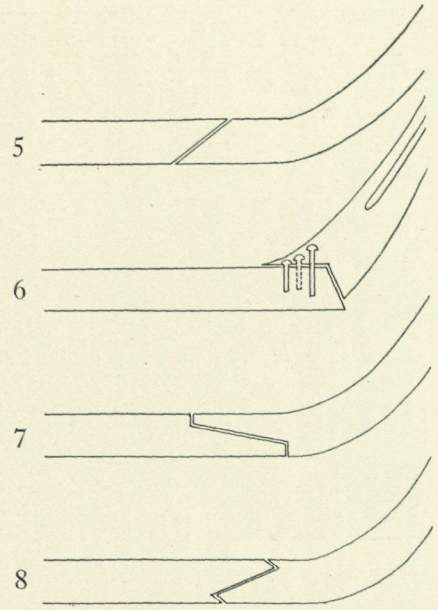

Fig. 5. Vanlig fogning mellan köl och stäv. Fig. 6—8. Olika fogningar från övre Dalarna, Gotland och södra Roslagen.

konstruktion tjänar endast till att skänka båten ökad stadga och motståndskraft, men får icke göra skrovet för stelt. Ty då skulle de relativt tunna och breda borden (ju ålderdomligare dess bredare och tunnare) lätt kunna bräckas vid farkostens rörelser i sjön. För att undvika detta ha de förhistoriska båtbyggarna i Norden icke spikat, utan surrat fast spanten vid borden. Detta förfaringssätt har icke kvarlevat till våra dagar, men åtskilliga av våra ålderdomliga svenska båtar tillämpa en annan metod med samma syfte, nämligen att fästa spanten vid borden med inborrade tränaglar, icke med spikar eller nitar av järn, fig. 9. Särskilt när dessa naglar, såsom ofta är fallet, äro väl täljda och försedda med stora, försänkta huvuden, äro de betydligt mindre påfrestande för borden, än vad spikar skulle vara.

Borden själva söker man få så lätta och långa som möjligt.

Fig. 9. Tränaglar fasthålla spanten på denna båt från Edskö, Hille socken, Gästrikland. Märk också det typiska årläget, en »hå» av gammaldags byggnadssätt. Foto Nordiska museet 1931.

I äldre båtar, särskilt sådana som äro byggda i skogrika trakter, äro de dessutom mycket breda, så att en medelstor fiskebåt på omkring 7 meters längd får sin tillräckliga höjd genom allenast fyra eller fem bord på vardera sidan. Men lika mycket som materialets lätthet och styrka betyder för en båts nautiska egenskaper skrovets form, dess linjer. De äldre svenska båtar som det här är fråga om äro liksom forntidens antingen helt avsedda för rodd eller för omväxlande rodd och segling. Av samma skäl som de förhistoriska båtarna måste de därför lägga an på sådana linjer som göra dem lättrodda. Först och främst gäller det då att en sådan båt är lätt, föga djupgående och i de delar, som ligga under vattenlinjen, så skarp som möjligt, så att den gör

minsta möjliga motstånd i vattnet. Det avgörande för dessa egenskaper ligger främst i de nedersta bordens vertikala resning och deras kurvor från stävarna in mot båtens mitt.

Såsom ålderdomliga drag, vilka utmärka åtskilliga svenska allmogebåtar, t. ex. de som brukas på Gotlands östkust, i norra Uppland och Gästrikland samt åtskilliga insjöbåtar, måste räknas en tvär resning och en med kölen mera jämnlöpande, flack kurva hos de nedre bordgångarna, fig. 10. Det gamla sättet att utan mycken matematik åstadkomma dessa linjer är att skaffa sig sådana ämnen till de mot stävarna riktade delarna av de två eller tre nedersta borden, som av naturen äga de rätta kurvorna i vertikal- och horisontalriktningen. Sådana får man ur vinda trädstammar och de heta därför i många svenska dialekter vindor eller vindningar. Samma term brukas i fornnorskan (Falk, sid. 52), vilket tyder på att den enkla metoden är urgammal. Resandet av övriga bord sker sedan i anslutning till vindorna, »på gehör», som en gammal skutbyggare i Roslagen uttryckte saken. Vid större byggen eller där det gällt att noggrant kopiera en viss omtyckt modell, kan man till ytterligare hjälp använda ett s. k. pass. Detta är en enkel lodbräda med den rätta lodlinjen för vissa punkter på varje bordgång utsatt och nummermärkt. Genom att resa varje bord efter lodets anvisningar får man exakt samma vertikala linjer på alla efter samma pass byggda båtsidor.

Man förmådde icke blott att utan mallar ge varje bord dess rätta form. På Gästriklandskusten plägade de gamla båtbyggarna, när de fått upp alla borden, med kniven skära ut den i deras tycke vackraste kurvan på översta bordgången från stäv till stäv. Den minsta avvikelse från det idealiska »springet» föreföll dem lika ful som en felaktig linje på en hatt måste förefalla en välklädd dam. Vid Huse fiskeläge på Gotland byggde gamle Ekdal, som var verksam mellan 1850 och 1890, en stor fiskebåt, en s. k. tremänning, på tre dagar. Första dagen sträckte han kölen, satte upp stävarna och satte fast ett bottenbord på vardera sidan. Andra dagen gjorde han de övriga borden och drog ihop

dem, så att han hade båtsidan utlagd på marken. Tredje dagen formades och fästes båtsidorna vid bottenbord och stävar, vilket skedde efter ögonmått med hjälp av i marken nedsatta stöttor. Åtminstone beskrevs denna fast otroliga procedur på detta sätt för mig av en gammal Husefiskare.

Insättandet av spant och inredning i båtarna sker som sagt, först sedan skrovet fått sin form. De äldsta spant vi känna på nordiska fartyg, nämligen på en från århundradena f. Kr. härrörande, halvt kanotartad båt från Hjortspring på ön Als, äro i likhet med de allra modärnaste böjda (och möjligen även »basade») av ursprungligen rakt trä. Redan tidigt förekomma emellertid spant, täljda av krokvuxet virke, och det är sådana, som höra hemma i de gammaldags svenska allmogebåtarna. De kunna vara hela eller sammansatta (i så fall ofta av två, någon gång av tre delar), smäckra eller grova, många eller få allteftersom det har ansetts viktigt att få båten »styv» eller smidig, eller man lagt större eller mindre vikt vid lättheten. De norrländska älv- och sjöbåtarna äro lättast och glesast spantade. Gotlandsbåtarna bära både täta helspant och mellan dem ofta »halvvränger», som räcka endast över några bord. För en genomsnittlig svensk östkustbåt torde man böra räkna med ungefär två spant på metern, tätare midskepps, glesast föröver.

I norska fornfynd, liksom bland resterna av en i Malå i Västerbotten funnen, troligen lapsk, sydd båt, finner man, att de närmast ändarna belägna spanten egentligen äro ett slags »skott», d. v. s. tvärväggar mellan båtsidorna. De äro nämligen täljda av ett rotstycke så, att den nedåtriktade, efter båtens inre triangulärt formade delen stänger av »plikten», båtens yttersta, trekantiga rum från kölen ett gott stycke uppåt, fig. 11. Från denna vägg fortsätter i övre hörnen ett par armar, vilka som andra spant ansluta sig till båtsidan. Även detta uråldriga sätt att spanta har hållit sig hos svensk allmoge, särskilt i nedre Norrlands kustland, i Hälsingland och Dalarna. De lappländska båtarna ha oftast en lättare form av samma art, en bett med två självväxta knän, som ansluta sig till båtsidan, men också

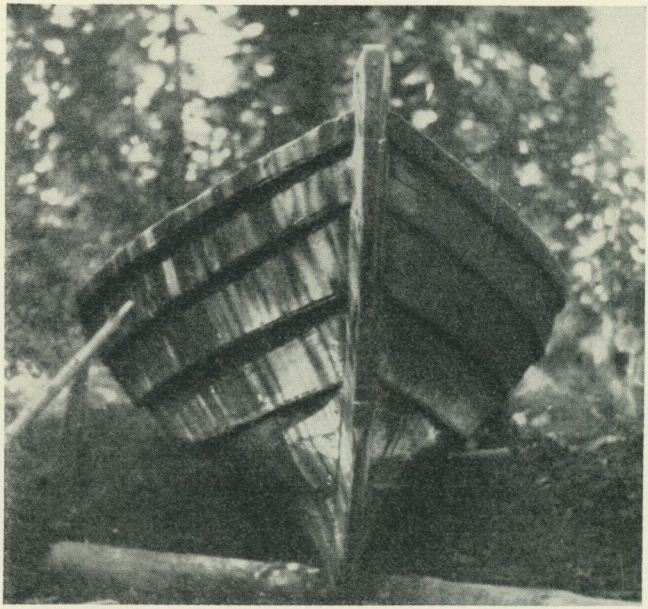

Fig. 10. Höga och branta resa sig båtens bord, särskilt de två nedersta, de s. k. vindorna, på denna snipa från Gåsholma på Gästriklandskusten. Foto Nordiska museet 1931.

skott av samma slag som de andra nyssnämnda, fast tunnare och mera fintäljda, förekomma.

På den nyssnämnda järnåldersbåten från Als liksom på de svenska hällristningsbåtarna hade man icke årorna på något sätt fastgjorda, utan måste ha paddlat sig fram; kanske var detta ännu fallet på Tacitus tid, eftersom han talar om svionernas lösa åror. Redan några hundra år senare, på Nydamsbåtens tid, fanns likväl det årstöd, som ännu lever kvar på åtskilliga svenska båttyper och som vi, med ett redan i fornspråket förekommande och ännu i dialekterna brukat ord, böra kalla »håar» och »håband», fig. 6. En särdeles tydlig svensk bild av denna anordning ha vi på en omkring 1430 utförd miniatyr i en K. Biblioteket tillhörig handskrift av Magnus Erikssons landslag, fig. 18. Den består

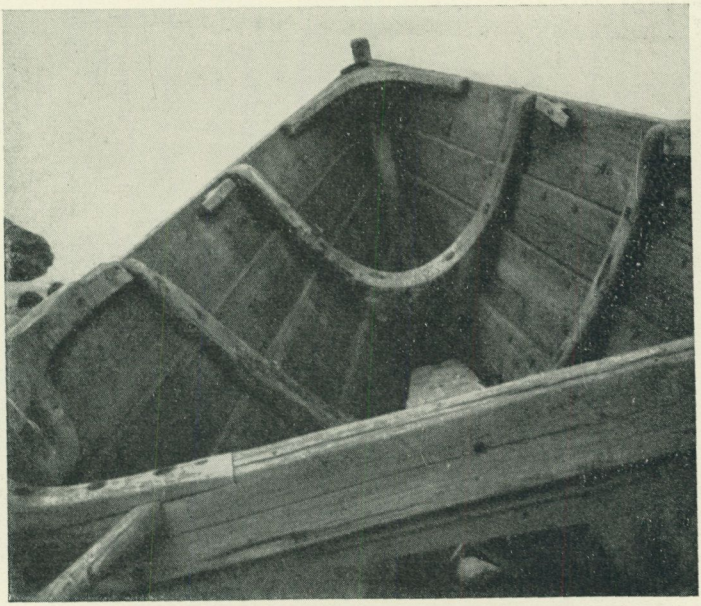

Fig. 11. Det aktersta, liksom det förligaste spantet i denna båt (densamma som på fig. 9), visar den ålderdomliga, »skott»-liknande formen. Foto Nordiska museet 1931.

enklast av en grenklyka så täljd, att ett stycke av stammen på ömse sidor om grenen behålles och passas till relingen, medan en lagom lång stump av grenen får stå upp. Vanligen lagar man så, att grenen står snett mot stammen, och riktar då den mindre vinkeln åt aktern, den större mot fören. I den mindre vinkeln vilar åran, då man ror. För att den icke skall glida ifrån en, fasthålles den av en vidjelänk eller en repögla, som löper genom ett hål i den uppstående delen av hån.

I många delar av Sverige är denna enkla anordning numera okänd. I andra finns den, men bara på storbåtarna, som man använder i grov sjö, där andra, styvare fastsättningar av åran äro farliga och obekväma. Så är t. ex. fallet vid Sörmlandskusten och omkring Siljan (där det huvudsakligen är kyrk-

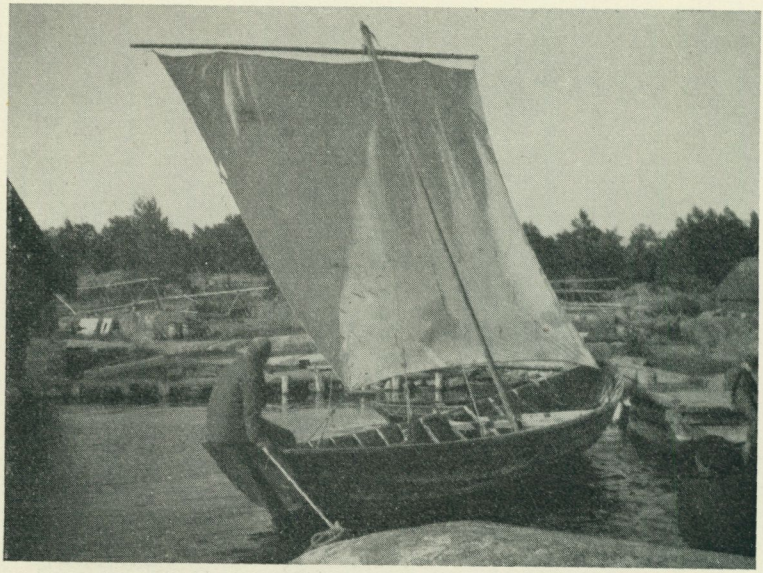

Fig. 12. Råsegelsrigg från Krampö, Bälinge socken, Södermanland. Foto Nordiska museet 1927.

båtarna som bevarat ett slags håar). Från trakten av Singö i Upplands norra skärgård och norrut äro håarna allmänt i bruk. Stundom göras de så, att den uppstående delen stickes ned genom en kloss, som är fästad vid relingen. Ur denna form uppkommer sannolikt den t. ex. i Stockholms norra skärgård vanligaste formen för årstöd, två på detta sätt nära varandra anbragta flata klossar, mellan vilka åran ligger alldeles lös. Denna form har, näst håarna, den kanske vidsträcktaste utbredningen i nordiska farvatten. Andra former, såsom den av järn smidda »tullpinnen», som brukas från Södermanland söderut längs hela östkusten, liksom på Gotland, äro, så vitt jag vet, icke påvisade i fornfynden och torde väl vara en yngre typ än de två förutnämnda, om också vida äldre än de nu ofta brukade järnklykorna.

Till sist endast några ord om ålderdomliga drag i de svenska

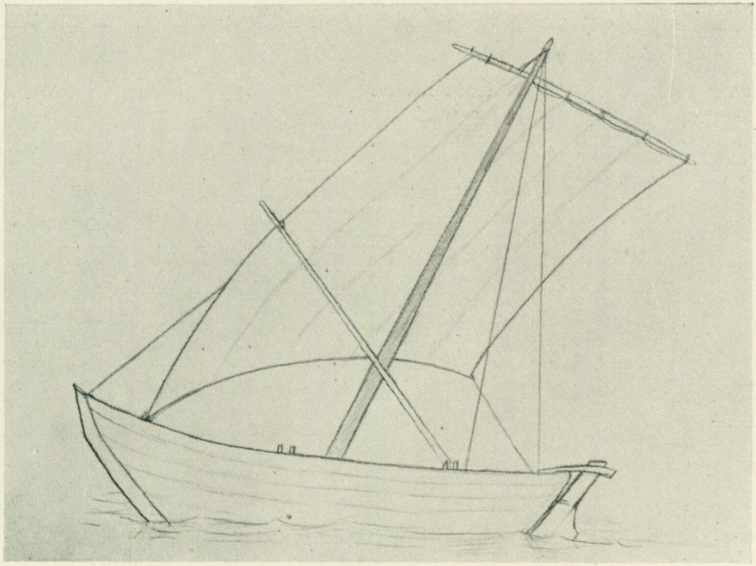

Fig. 13. Råsegelsrigg vid Svenska Högarna, före 1874. Teckning av E. Winge. Nordiska museet.

allmogebåtarnas rigg. I den mån dessa båtar äro avsedda att framdrivas med segel, är det i regel åtminstone på östkusten först sent som de mindre båtarna fått en rigg av mera sammansatt art. Ännu för ett par hundra år sedan torde endast större, för fraktfart och långfärder avsedda bondbåtar ha fört gaffel- eller sprisegel, stagfock, mesamsegel o. dyl. De mindre, för fiske och smärre resor avsedda farkosterna torde i många trakter ännu långt senare, in på andra hälften av 1800-talet, ha fört ett enda råsegel. I mannaminne har denna urgamla rigg levat kvar bl. a. i Södermanlands och Upplands kusttrakter, samt i Blekingeskären, fig. 12. Även i norra delen av Bottniska viken har ett råsegel länge brukats på de »isbåtar», som använts vid säljakten. Jag har icke varit i tillfälle att konstatera, huruvida de möjligen äro i användning ännu i dag.

Denna råsegelsrigg är icke helt densamma som den gamla,

från järnåldern nedärvda, vilken av bilder att döma ännu vid 1700-talets slut måste ha varit rätt vanlig och som ännu lever kvar vid de nordliga delarna av Norges kust liksom å vissa ställen på tyska Östersjökusten. Denna gamla rigg bestod av ett symmetriskt skuret råsegel. Det till våra dagar kvarlevande svenska råseglet däremot, är osymmetriskt, i det det främre stående liket är betydligt längre än det bakre, så att hela seglet föröver är utdraget och nedtill slutar i en spetsig vinkel. Denna snedd tjänar samma syfte som ett stagsegel vid bidevindsegling, d. v. s. gör det möjligt att hålla båten bra mycket högre upp i vinden än vad ett liksidigt segel, symmetriskt uppsatt i förhållande till masten, skulle göra. Ett dylikt segel göres fast vid lovarts reling förut med sin främre hals och kan, då man vill gå högst upp i vinden, ytterligare sträckas med hjälp av en »klostång», ett slags lång båtshake, vars ena ände stickes in i en ögla på främre liket, medan den bakre spännes mot ett bett eller ett vant, fig. 13. Denna »klostång» är möjligen detsamma som den »bet-ås», fno. beiti-ass, som nämnes hos Falk, sid. 61, och som, enligt honom, brukades vid bidevindssegling. Själva det svenska namnet »klostång» bör kanske sättas i samband med termen »klo», varmed både i fornnorska och nynorska betecknas ett slags öglor vid stående liket på ett råsegel, motsvarande dem, där klostångens ena ände fästes.

Tillbehören till en dylik rigg äro delvis av uråldrigt slag. Rån fästes vid masten med en »rack» (fno. rakki, Falk, sid. 61), »ursprünglich vielleicht eine Tauschlinge — — später vielleicht ein an die Rahe gebundenes Krummholz». Bägge de av Falk ifrågasatta formerna förekomma hos oss. I förra fallet äro stundom på tågslingan uppträdda ett antal svarvade kulor, vilket torde vara övertaget från de stora fartygens rigg. Den vanligaste racken till småbåtar bestod hos oss av en stark, ofta av masurbjörk utskuren halvring, som i båda ändarna hade stroppar, med vilka den fästes vid rån, fig. 15. Samma form har den f. ö. på den norska »Söndmörsbåten», vars segel och hela rigg starkt påminner om den svenska. Även den gamla,

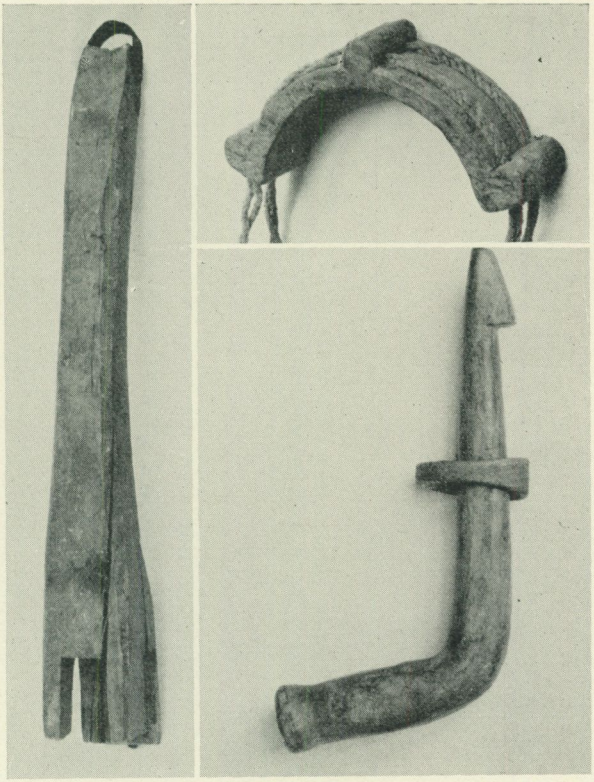

Fig. 14. »Tjällrå», tältstöd från Gryts socken, Östergötland. Längd 86 cm. Nordiska museet 173, 145. Fig. 15. Rack till råsegel, från Svärta socken, Södermanland. Nordiska museet. 173,182. Fig. 16. Tågnål från Svärta socken, Södermanland. Nordiska museet 173,174.

ännu i mannaminne brukade »Bornholmsekan», som tillhörde samma typ, hade en liknande anordning.

Seglet hissades med ett fall, som helt enkelt löpte genom ett hål i masttoppen eller, om det skulle vara riktigt fint, över en i detta hål rullande trissa. Dess övre ände var bunden i racken. Dess nedre ände, liksom skotet, belades på knapar invid styrmannens plats akterut. Man fick vara ytterst försiktig med

dessa segel, som hade ett väldigt vindfång och i motsats till de nyare norska råseglen icke hade andra säkerhetsanordningar än ett par rev. Vid en häftig by hjälpte inte annat än att hastigt släppa ned rån eller, i nödfall, låta hela riggen gå omkull.

Även detta kunde ske mycket lätt, ty masten stod helt enkelt i en grund mastsko och med stöd mot en halvcirkelformig urtagning i mastbettens aktra kant, men fick sin stadga endast och allenast av staget och vanterna, fig. 12.

Dessa voro vanligen tre, av vilka alltid två sattes i lovart och ett i lä.

För att lätt kunna lossa dem, vare sig för att lägga ned masten eller för att stagvända — rån måste då firas och föras över på motsatt sida av masten — hade man dem ansatta med hjälp av s. k. tågnålar, en anordning, som också förekom både på Bornholmsekan och Söndmörsbåten, fig. 16. Även tågnålen torde vara en gammal uppfinning. Falk (sid. 57) sätter den i samband med en hos Snorre anförd term, *stagnagli*. Det udda vantet, som alltid flyttas över i lovart, har också en fornnorsk benämning. Det kallas *stödingr*.

Om också själva formen på det sista svenska »enhetsseglet» är en relativt sen anpassning efter de ökade anspråken på kryssningsförmågan, visa sålunda dock dess enskildheter på en vördnadsvärd ålder. Urgammal är också den tradition, som ännu i mannaminne gjorde alla hotellkostnader överflödiga för våra skärgårdsbor, när de med sina öppna båtar foro på ofta månadslånga handelsfärder inåt landet för att byta ut sin saltströmming mot råg. Man tältade då i båtarna, precis som vikingarna gjorde trots förbudet i Fritjofs vikingabalk. Det fanns en särskild anordning, *tjaldstuðill* (= tältstöd) på vikingaskeppen för detta ändamål (Falk, sid. 12). Hur denna var inrättad, är dock ej klart, men otvivelaktigt har Falk rätt, när han (sid. 11) jämför ordet *klofi*, som omnämnes i Egilssagan, kap. 27, med de saxar till tält, som funnits i Gokstads- och Osebergsskeppen. Det är roligt att kunna belägga samma sak i det nutida sakbeståndet hos Östergötlands skärgårdsbefolkning.

Fig. 17. Skärgårdsbåt med »tjäll». Detalj ur litografi från 1800-talets mitt.

Där finns nämligen både *klofi* och *tjaldstuðill*. Den förra är en enkel sax av två ribbor, avsedd att ställas upp i fören. Den senare är en upptill med en ögla försedd stång, vars nedre del är utsågad så att den kan trädas över akterspegelns kant, fig. 14. I saxen och »rån» (så kallas den aktre klykan) lade man en spristång till ås, och fäste så ett segel som tak över det hela. Detta kallades att »tjälla», samma ord som det gamla *tjalda*.

Samma ord, »tjäll», brukas om det utspända segel, under vilket uppländska bönder lågo i sina båtar vid Munkbron i Stockholm helgakorsafton om hösten, som var en lördag, nådens år 1511, enligt ett utförligt protokoll i stadens tänkeböcker för detta år. Denna enkla skyddsanordning lockar en vid ett-

slaget efter midnatt promenerande knekt till ett i hans tycke lustigt spratt. Han roar sig nämligen med att kasta stenar, som *gik genom there sigel och tiel och in paa the ffatige men wunder laaghe*. Nöjet fortsättes från båt till båt, till dess skämtaren olyckligtvis råkar på en bonde utan tillräckligt sinne för humor. Denne tar fram sitt gamla armborst och efter tre varningar skjuter han en skäkta genom halsen på knekten. Han slipper varje straff. »Tjället» åtnjuter tydligen samma laga skydd som ett vanligt hem. — Bilder av på detta sätt »tjällade» båtar äro särdeles vanliga på svenska hamnvyer från äldre tid, fig. 17.

Vad som här framdragits, är kanske inte så sensationellt. Men det torde vara tillräckligt för att visa, att våra gamla allmogebåtar äro mera värda att studeras, än man kanske i allmänhet ansett. Tvivelsutan skola de nu blott påbörjade undersökningar av vilkas resultat här några provstycken givits, kunna lämna många betydelsefulla upplysningar om gammalt svenskt sjöväsen, om de blott kunna få fullföljas i ett icke alltför långsamt tempo. Ty tiden går fram med motorfart i alla våra farvatten!

Fig. 18. Svensk köpman i sin skeppsbåt.
Miniatyr från c:a 1430 i K. Biblioteket.

SKANSENS HERRGÅRD

Av Andreas Lindblom.

I den bild av det levande förflutna, som Artur Hazelius ville forma åt eftervärlden genom Skansen, skulle herrgårdskulturen icke saknas. Sjätte året efter Skansens födelse framhåller han i Meddelanden från Nordiska museet såsom en naturlig sak, »att det avsides liggande, förfallna gamla herresätet kunde komma att inom ett friluftsmuseums hägn få en sista tillflykt». Och när sedan 1902 frågan kom upp om hur arvet efter grundaren skulle skiftas och man inom Nordiska museets styrelse dryftade möjligheterna för museets och Skansens eventuella administration under olika chefer, anförde hans son bland sina skäl för nödvändigheten att bevara sambandet inom institutionen, att frågan om »det yttre uppförandet eller den inre inredningen av exempelvis en herrgård från sjuttonhundratalet på Skansen» krävde intimt samarbete med och så att säga lån av sakkunskap från museet vid Lejonslätten. Erfarenhe-

Vignett. Fig. 1. Skogaholms herrgård på Skansen 1932.

Fig. 2. Valsta i Västmanland. Foto Nordiska museet.

terna, ej minst vid herrgårdens slutliga tillkomst, visa också hur rätt Gunnar Hazelius hade.

Historien om Skogaholms förvärvande är vid det här laget ganska väl känd, men torde dock förtjäna att repeteras, ej minst med hänsyn till att en del detaljer icke ännu bragts till allmänhetens kännedom. Det var en i trakten bosatt, intresserad person, som vid ett tillfälle påpekade för dåvarande styresmannen, Gustaf Upmark, att den öde byggnaden ägde många av de egenskaper, som just en Skansens herrgård borde ha, och att det sannolikt icke skulle vara omöjligt att förvärva den. Saken bragtes så långt, att Nordiska museets nämnd 1926 beslöt uppdraga åt styresmannen att underhandla med ägarna, men därvid stannade det också denna gång. Underrättelsen om att en vitputsad, timrad flygelbyggnad på gården nyss blivit riven — dess pendang hade försvunnit redan före 1867 — samt att inredningsdelar från manbyggnaden börjat bortflyttas, föranledde undertecknad att sommaren 1929 tillsammans med intendenten Sigurd

Fig. 3. Skogaholm under Skansens karolinska dagar 1930.

Wallin besöka platsen och inleda nya underhandlingar med ägarna. Då vi emellertid icke ville gå i vägen för de kulturminnesvårdande intressena inom länet, särskilt som tidigare den dåvarande landshövdingen, Henning Elmquist, arbetat för byggnadens räddande, vände vi oss i frågan till landshövding Bror C. Hasselrot i Örebro, som önskade undersöka, huruvida möjlighet fanns att uppbringa nödiga medel för herrgårdens bevarande på platsen. Det visade sig emellertid, att så icke var fallet, och jag erhöll i slutet av augusti det meddelandet, att man i Närke ansåg det »vara lyckligast, om Nordiska museet toge hand om frågan». I anledning härav träffade jag definitiv överenskommelse med ägarna, brukspatron Ivan Svensson och hans anhöriga, och genom brev den 20 september 1929 överlämnade dessa eller rättare sagt Skyllbergs Bruks A.-B. byggnaden till Skansen. Nordiska museets nämnd tackade varmt de välvilliga givarna och uttalade sin livliga förhoppning, »att medel måtte kunna anskaffas till förflyttningen, så att den gamla minnesrika byggnaden för framtiden kunde bevaras såsom ett vackert monument över den odling, vilken under stormaktstiden växte upp i Närke på grundvalen av den bruksdrift, vars traditioner alltjämt på ett så framgångsrikt sätt hållas vid makt genom Skyllbergs Bruks A.-B.».

Därmed var emellertid frågan ingalunda bragt i hamn, ty det gällde nu att skaffa de erforderliga penningmedlen. I november kunde jag emellertid meddela nämnden att fyrtiosex tusen kronor[1] voro insamlade, och på grundval härav beslöts byggnadens uppförande på Skansen. Det maktpåliggande nedtagnings- och flyttningsarbetet, som helt bekostades av Skyllbergs bruk, utfördes i december och i påföljande januari månader under ledning av förste amanuensen Gösta Selling och verkmästare O. Andersson. En solig vårvinterdag, den 14

[1] Samtliga kostnader för Skogaholm, vilka givetvis betydligt överstigit denna summa, ha bestritts genom gåvor från enskilda personer. Redogörelse härför finnes införd i Nordiska museets och Skansens i Fataburen tryckta årsberättelser fr. o. m. 1929.

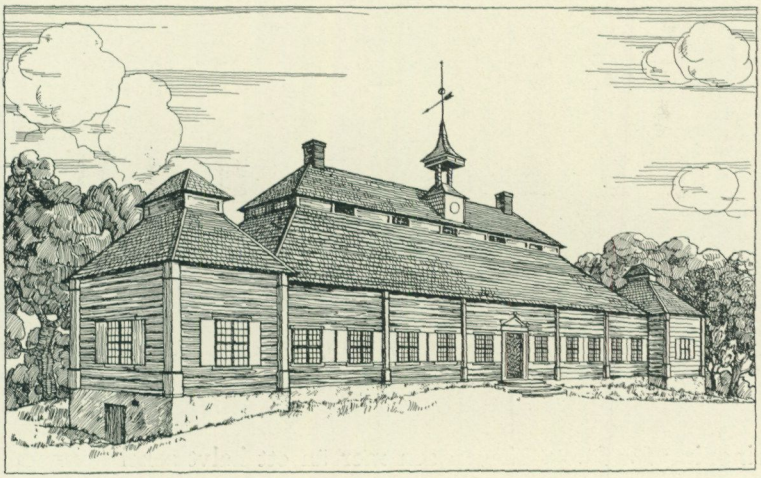

Fig. 4. Rekonstruktion av det karolinska Skogaholm.
Teckning av Gotthard Gustafsson.

mars 1930, kunde hertigen av Närke lägga grundstenen till Skansens herrgård i närvaro av en stor skara inbjudna med prins Carl i spetsen, såsom närmare finnes skildrat i Fataburen 1930. Återuppförandet fortskred sedermera i jämnt tempo under ledning av intendenten Erik Lundberg och amanuensen Selling, och vid Skansens höstfest, »de karolinska dagarna», omkring den 1 september samma år, kunde byggnaden med sitt rekonstruerade ursprungliga utseende användas som fond för ett skådespel med motiv från kung Karls tid; jämför fig. 3. Under vintern 1930—31 var det särskilt husets inre, som sysselsatte våra arbetskrafter. Först när sommarvärmen äntligen kommit, kunde putsningen av huset ske, och ungefär samtidigt ägde den slutliga inredningen och möbleringen rum. De voro lyckligen fullbordade vid Skogaholms högtidliga invigning, som ägde rum den strålande Mikaelisöndagen, 4 oktober 1931, då efter anföranden av kronprins Gustaf Adolf, prins Carl, överståthållare Elmquist, landshövding Hasselrot och Nordiska museets styresman herrgården under musik, salut och klock-

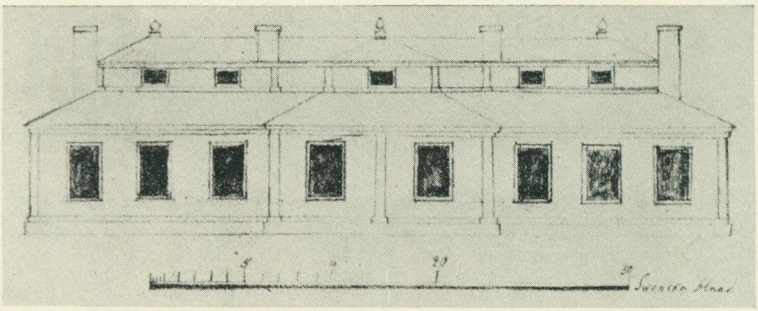

Fig. 5. Ritning till översteboställe (baksidan), 1600-talets slut. I Krigsarkivet. Märk den eleganta lösningen av risalitens taktäckning.

ringning för första gången sen mer än ett halvt sekel öppnade sina portar för inbjudna gäster.

Skogaholms herrgård är en envånings, timrad och fordom rödmålad byggnad med spånat säteritak. Husets ursprungliga yttre kom ganska tydligt fram under rivningsarbetet, jämför bilden i Sellings uppsats. På tvenne ställen, nämligen i de främre hörnen av byggnaden, funnos utknutarna kvar — eljest hade de avsågats vid putsningen — och man kan sålunda med ganska stor visshet förutsätta den ursprungliga tillvaron av utknutar inklädda med ljust målade bräder, bildande pilastrar enligt vedertagen karolinsk modell, jämför fig. 2. Byggnadens dimensioner äro ganska ansenliga, dess längd utom paviljongerna är 29.11 m. (inklusive paviljongerna 38.25), dess bredd 12.6 och höjd omkring 10.5 m. Bredden å mitten är 15.6 m., i det att enligt tidens sed husets baksida är försedd med mittrisalit, varigenom en från tre sidor väl belyst mittsal uppstår. Vid restaureringen 1793—94, varom mera nedan, ändrades risalitens yttertak, så att det erhöll det utseende, som fig. 7 utvisar. Dess ursprungliga anordning har däremot enligt Sellings iakttagelser med visshet varit av enklaste art: sadeltaket har nedtill helt enkelt fortsatts över risaliten. Säkerligen har detta litet

Fig. 6. Stora Sköndal i Södermanland. Baksidan. Huset har hörnpaviljonger å framsidan såsom Skogaholm. Foto Nordiska museet.

snöpliga takarrangemang icke varit regel under karolinsk tid; fig. 5 och 6 visa vida bättre lösningar av detta arkitektoniska problem.

Nästa stadium i byggnadshistorien betecknas av hörnpaviljongerna, som tillfogas efter allenast en kort tid, ett eller ett par årtionden — de genom paviljongerna dolda röda hörnen å Skogaholms första byggnad hade nämligen, som Selling meddelat, endast nätt och jämt hunnit patineras. Utan tvivel ha paviljongerna en gång varit täckta upptill i harmoni med säteritaket, d. v. s. på ungefär det sätt som rekonstruktionsritningen, fig. 4, åskådliggör.

Skogaholms utseende och byggnadshistoria äro till sina huvuddrag synnerligen typiska för svensk tradition. Det timrade, rödmålade och pilasterindelade envåningshuset med från baksidan utskjutande sal och säteritak är för tiden 1690—1740 lika karakteristiskt för vår landsbygd som de mansardtäckta, putsade byggnaderna under närmast följande halvsekel. Men Skogaholm har intressant nog berikats utöver den vanliga normen, nämligen genom hörnpaviljongerna. Visserligen ha dessa av byggherren icke från början varit tilltänkta, utan de ha kommit till efter någon kortare tid för att tillfredsställa hans vaknade önskan att åt huset förläna en mer monumental karaktär,

Fig. 7. Skogaholm 1932. Märk skillnaden i fönstrens höjd.

i någon mån överensstämmande med de De la Vallée-Tessinska slotten. Trots skillnaden i material och dimensioner blir härvid en jämförelse med Sjöö, fig. 8, ganska givande. Grupperingen av massorna, motsättningen mellan den kraftigt utskjutande salen å baksidan och de framtill placerade paviljongerna, fönsteraxlarnas antal och en relativt sällsynt detalj som laterninen med sin ringklocka och urverket där nedanför innebära överensstämmelser av påtaglig art. Vi skola längre fram finna, att även plafondutsmyckningen i Skogaholm pekar mot Sjöö. Därmed vill jag icke ha påstått, att det blygsamma Skogaholms byggmästare inspirerats direkt från det stolta Sjöö; man måste nog räkna med länkar i kedjan som försvunnit.

I Närke håller den De la Vallée-Tessinska, monumentala slottsstilen med hörnpaviljonger och säteritak sitt intåg i och med Magnus Gabriel de la Gardies Kägleholm. Det har av August Hahr på goda grunder tillskrivits De la Vallée, och Karling har visat, att bygget börjat på våren 1674 samt att hela den präktiga anläggningen stod färdig 1682. Kägleholm som visar H-formig plan och saknar utskjutande sal, har säkerligen ej varit förebild för Skogaholm, men kan med visshet antagas ha verkat eggande på den närkiska lantadelns byggnadsambition.

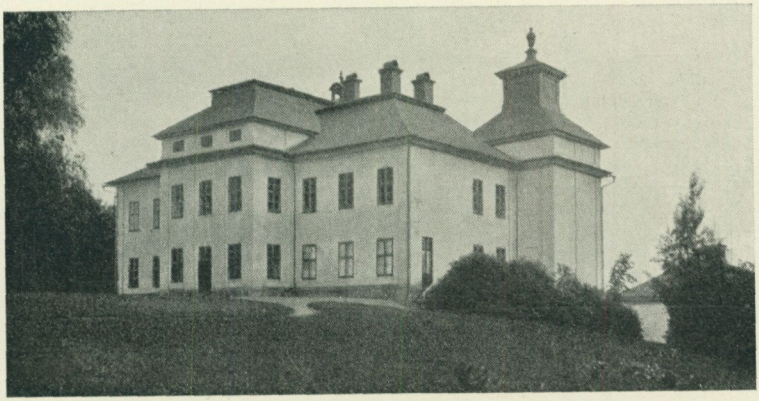

Fig. 8. Sjöö i Uppland. Efter Svenska slott och herresäten.

Mer givande är då att rikta blicken på en med Skogaholm kommensurabel storhet, nämligen den av Sigurd Wallin noggrant undersökta bruksherrgården Stora Lassåna i Närke, belägen ej fullt 40 kilometer väster om Skogaholm. Trots ombyggnad under adertonhundratalet kan man dock mycket väl rekonstruera dess karolinska karaktär: timrad, rödmålad envåningsbyggnad med säteritak; visserligen finnes ingen utskjutande mittsal som på Skogaholm, men däremot ett par främre hörnpaviljonger, vilka i senare tid dock blivit lika avsnoppade upptill som Skogaholms, jämför fig. 1 med 9. Den stora skillnaden är emellertid, att paviljongerna i Stora Lassåna äro ursprungliga; de äro därför inbakade i byggnadskroppen på ett vida mer organiskt sätt än i Skogaholm. Stora Lassånas byggnadsår, vid pass 1685, stämmer väl med vad vi nedan skola komma till för vår herrgård.

Grundplanen i Skogaholm är till sin disposition klar som kristall. Den företer en intressant sammansmältning av ålderdomliga traditioner och nyheter. Till de sistnämnda får man räkna den stora utskjutande salen i husets mitt och den framför liggande vestibulen, vilka behärska hela rumsbildningen. Denna axiala anordning, i Sverige förknippad med Tessin d. ä., har

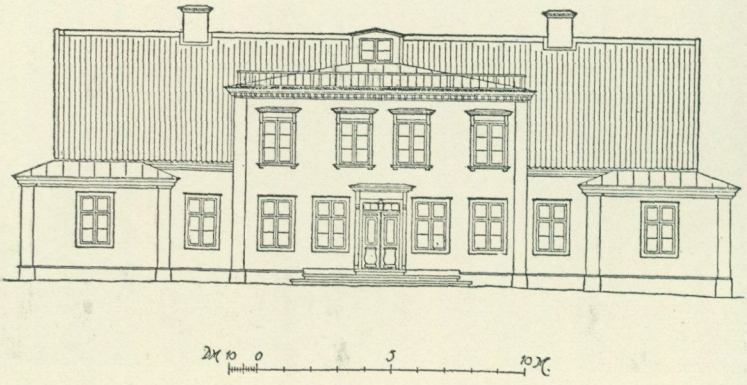

Fig. 9. Stora Lassåna i Närke. Efter Wallin.

sitt ursprung i Frankrike, där den genomfördes redan omkring 1650. Likaså är fördelningen av våningarna på ömse sidor om förstugan med en svit rum för husets herre och en annan svit mitt emot för husets härskarinna fullt à la mode. Men den längsgående, breda korridoren, som klyver huset på längden och gör förbindelsen mellan rummen ytterst obekväm icke minst vintertid, då ingen självständig uppvärmning av korridoren är möjlig, är däremot ett primitivt drag, notabene då det som i detta fall är fråga om husets enda våning. Dylika på längden gående korridorer äro visserligen brukliga på sexton- och sjuttonhundratalen i Frankrike för suterrängen och framför allt för våningen en trappa upp — ihågkommas bör då, att det i Frankrike ju alltid är bottenvåningen som är huvudvåning. Man har där med andra ord reserverat bruket av den längsgående korridoren för att förbinda sådana utrymmen, som tjäna hushållets praktiska ändamål och för gästrum o. d., vilket givetvis är förmånligt. Den av Hårleman beundrade Briseux har sålunda så gott som undantagslöst korridor från kortvägg till kortvägg i våningen en trappa upp, såsom framgår av mångfaldiga exempel uti hans berömda »L'art de bâtir des maisons de campagne», 1743. På sjuttonhundratalet möter oss också ofta den längsgående korri-

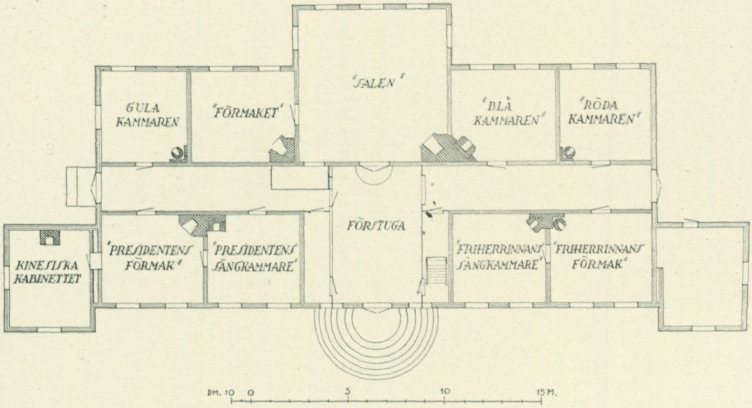

Fig. 10. Plan av Skogaholm. Uppmätt 1932.[1]

doren i Sverige som ett uttryck för franskt inflytande, dock aldrig i huvudvåningen. Jean Erik Rehn, vilken efter Hårlemans gallicismer återgår till den tessinska traditionen med bostadsvåningen en trappa upp, förlägger ibland en dylik korridor till bottenvåningen, exempelvis i Ljungs slott. Korridorens förekomst i bostadsvåningen, såsom i Skogaholm, torde däremot vara en relikt från en åldrigare tradition. Vi ha exempel därpå hos oss i en del sextonhundratalsslott äldre än den tessinska tiden, Häringe, Ulvsunda, Lagmansö (ombyggt på 1700-talet) o. s. v.

Vad som mest imponerar i byggnadens yttre är taket, ett valmat sadeltak med dubbla fall, skilda av en vertikal avsats. Det för svensk karolinsk tradition så betecknande säteritaket visar sig här i sin slutgiltiga form, med ädlaste proportionering. Om denna taktyps ursprung har hittills endast föga varit känt, man har dock i allmänhet i densamma velat se uttryck för äktsvensk tradition. Takformen ifråga uppträder ej å våra herrgårdar förrän under 1600-talets senare del. Wallin har i Västmanlands fornminnesförenings årsskrift 1931 med utgångspunkt från studiet av en större grupp dylika takanläggningar kommit

[1] Inom citationstecken angivas rummens benämningar enligt bouppteckningarna, antingen 1778 eller 1815.

till följande intressanta slutsatser, som förtjäna att anföras ordagrant:

»Det synes som om man ur de många trevande konstruktionsförsöken skulle kunna utläsa, att säteritaket just var en form, som icke betingades av ett egentligt byggnadsbehov, utan var en exteriörsak, avsedd att tjäna som gradbeteckning på manbyggnaden å adelns sätesgårdar, ett privilegium rent av jämte de övriga. Det är då icke mer än rätt och billigt, att ett säteritak i den förnämaste form, med karnisformigt svängda takfall, kröner det svenska ridderskapets och adelns gemensamma residens, Riddarhuset i Stockholm. Och det är i allra högsta grad riktigt och naturligt, att en dylik förebild givit upphov åt avkomlingar sådana som Fullerö sätesbyggnads svängda säteritak. Denna förnäma form har dock i verkligheten måst bli undantag, medan det stora flertalet fått den för träkonstruktionen naturligare formen med raka takfall.»

Varifrån Jean De la Vallée fått sin idé till Riddarhustaket är däremot icke fullt klart. Ragnar Josephson har pekat dels på tornlanterniner o. d., dels på den för alla stockholmare under sextonhundratalet så välbekanta utformningen av Johan III:s slottskyrka med dess pseudobasilikala yttre, där »Gröna gången» på taket representerade säteritakets övre fall och avsats. I själva verket har Johan III använt sig av detta medeltida takmotiv på flera kyrkliga byggnader, Linköpings domkyrka och Stockholms Storkyrka till exempel. Men även bland samtidens utländska profana byggnader är typen icke alldeles okänd: den möter oss sålunda exempelvis i Caprarola (gårdsfasaden).

Är det Riddarhustakets arkitekt, Jean De la Vallée, som äran tillkommer att ha infört säteritaket i svensk herrgårdsarkitektur? För min del är jag övertygad därom. I och med Riddarhusets tak var ju principen klar. Tillämpningen följer i varierande former, men efter tvenne huvudlinjer. Med svängt nedre fall begagnar De la Vallée sin idé för Skällnora och Karlberg, medan Tessin tar upp den i Drottningholm och Ericsberg; andra exempel på denna kategori erbjuda Görväln, Ekolsund, Löf-

Fig. 11. Förstugans plafond.

Fig. 12. Plafond i presidentens sängkammare.

stad etc. Den andra utvecklingslinjen innebär förenkling, men en sådan som har förmåga att erövra framtiden: takets båda fall bli raka, varigenom säteritaket i egentlig mening uppstår. Bland Jean De la Vallées verk av denna art från 1660- och 1670-talen äro att anteckna Östermalma och Kägleholm (tillskrivet). Viktigast i detta sammanhang är Östermalma, dels emedan det, som Sven Brandel konstaterat, är ett odisputabelt verk av De la Vallée, dels därför att det, så vitt jag vet, är det tidigast daterbara exemplet — taket lades på huset 1668 — på säteritak med raka fall. Utvecklingen går emellertid under

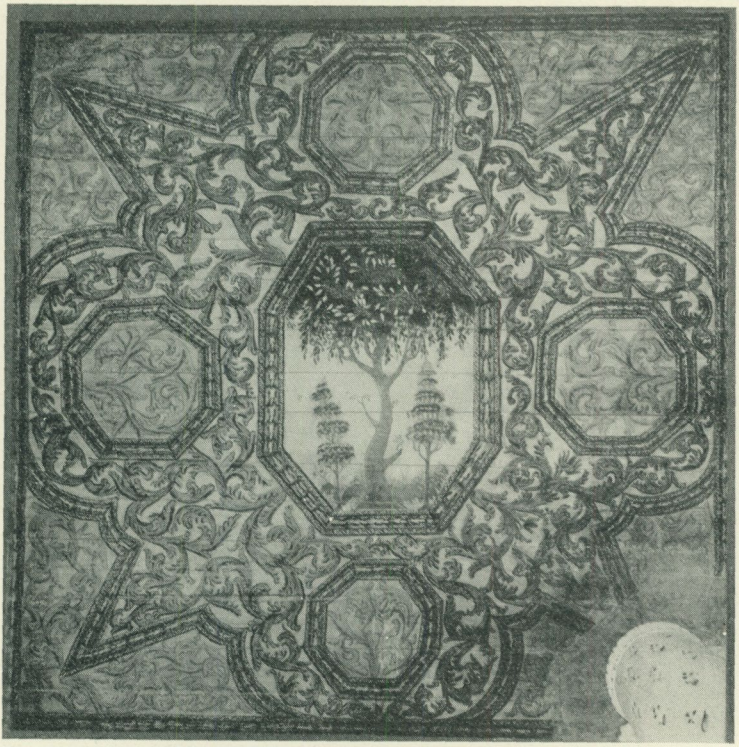

Fig. 13. Plafond i röda kammaren (barnkammaren).

70- och 80-talen tydligt mot den monumentala, förenklade form som Skogaholm visar; att döma av daterbara Sveciastick (Östanå, Kiersöö etc.) är denna taktyp fullt utbildad senast vid 1690-talets början, för att därefter behärska svensk landsbygd under bortåt ett halvt århundrade.

Av det karolinska skedets inre dekoration i Skogaholm återstår utom plafonderna endast obetydligt. Å förstugans vägg framkommo under rivningsarbetet fragment av en målad arkitektur med kolonner och marmorering, och i den vänstra korridoren finnes alltjämt en ålderdomlig, måhända ursprunglig stänkning

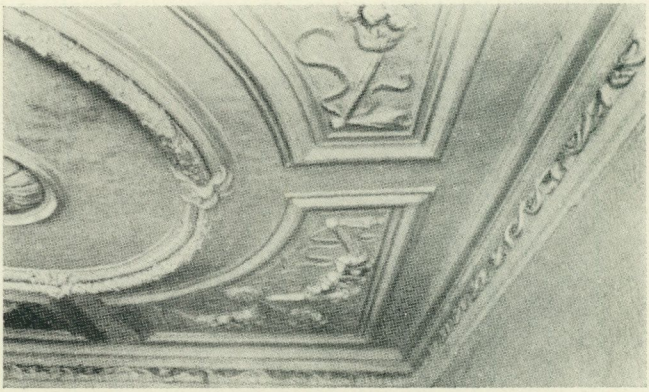

Fig. 14. Plafond i Sjöö slott.

kvar å väggarna jämte en enkel taklistornering. I den högra korridoren skymta under taklistens gustavianska vitlimning rester av två äldre orneringar. En sådan finnes även i den östra paviljongen.

Mycket bättre ställt är det lyckligtvis med plafonderna, av vilka, frånsett fragment, fem äro bevarade, representerande tre skilda sorter, var och en i sitt slag synnerligen tidstypisk. En möter besökaren redan i förstugan. Denna plafond, målad i limfärg, präglas av den fullkomligt oarkitektoniska, barocka naturalismen, som låter rummets ram sprängas av atmosfären i samband med en övernaturlig uppenbarelse, fig. 11. I detta fall är det tvenne av Olympens härskarinnor, som begivit sig den långa vägen till Närke. Bland lätta moln ser man Ceres med krona av ax och sädeskärve på armen, och vid hennes sida tronar Pomona med fruktkorg och skära. Framför gudinnornas char svävar en renommée, och över deras huvuden strör ett Floras nakna barn blommor ur sin korg, medan nedanför vagnen en kvinnlig gestalt sitter hopkrupen med dok över huvudet och en lagerkvist i handen. Det är Vintern, medan Våren, Sommaren och Hösten representeras av respektive Florabarnet samt Ceres och Pomona. Hela denna grupp som i förstugan välkomnar besökaren passar onekligen gott i ett lant-

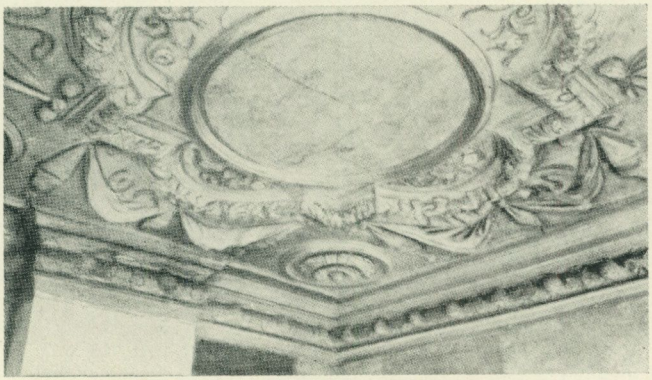

Fig. 15. Plafond i Sjöö slott.

ligt hem. En luftig komposition i Ehrenstrahls anda, vacker i färg och effektfull, om också valhänt i detaljformerna.

Den andra plafondtypen, som finnes företrädd genom ej mindre än tre exemplar, målade i limfärg, uppvisar en helt ornerad yta, med ett ramverk som bildar grundstomme i en centraliserad komposition, vars mittspegel upptages av naturalistiska motiv. Ramarna själva äro dekorerade med fast bundna girlander av akanthus, medan mellanrummen upptagas av yppiga, fritt växande och i varandra slingrade akanthusrankor. Koloriten är antingen byggd på kraftig kontrastverkan: stålblått på grå botten står mot tegel och gulbrunt i presidentens förmak, blågrönt på grått mot tegel på laxfärg i röda kammaren, fig. 13. Eller också är den diskret och förnämt heltonig, byggd på idel läderbrunt och svart mot grå botten, såsom i presidentens sängkammare, fig. 12. Alla tre plafonderna visa i mittspegeln ett jättelikt lagerträd, som lyfter sin krona mot en mer eller mindre starkt aftonrodnadsfärgad himmel. Står icke detta utpräglade intresse för lagerträd i samband med det förhållandet, att lager utgör huvudmotivet i den Wennerstedtska adelsskölden?

Tredje typen slutligen företrädes av ett å väv målat tak — de

Fig. 16. Dörröverstycke i friherrinnans förmak.

förut omtalade äro av bräder — vilket tyvärr ej kunde uppsättas. Dess dekoration är avsedd att vara imitation av ett spegelvalv med stuckdekorering; plafondens mitt upptages av en inramad figurkomposition, föreställande Diana. Färger: grått och rött på vit botten.

Sannolikt äro taken av första och tredje typen något yngre än de övriga.

Den stil som präglar dessa målade plafonder brukar till sitt yttersta ursprung etiketteras med namnet Jean Le Pautre, den store franske dekoratören, som genom sina kopparstick helt dominerar stilbildningen under sextonhundratalets tredje fjärdedel i sitt hemland och som härskar nära nog till sekelslutet i Europas utkanter. Men till de svenska plafonderna letar man i regeln förgäves efter några direkta förebilder vare sig hos mästaren själv eller hos utländska samtida. Detta beror på två omständigheter, dels att Le Pautre och hans krets arbeta med ytterligt rik figurkomposition, vilken hos oss måste utelämnas av tekniska och ekonomiska skäl. Dels att det ingalunda bara är från Frankrike som vi få de konstnärliga inspirationerna, utan lika mycket från Italien. De stucktak, som i Skogaholm och

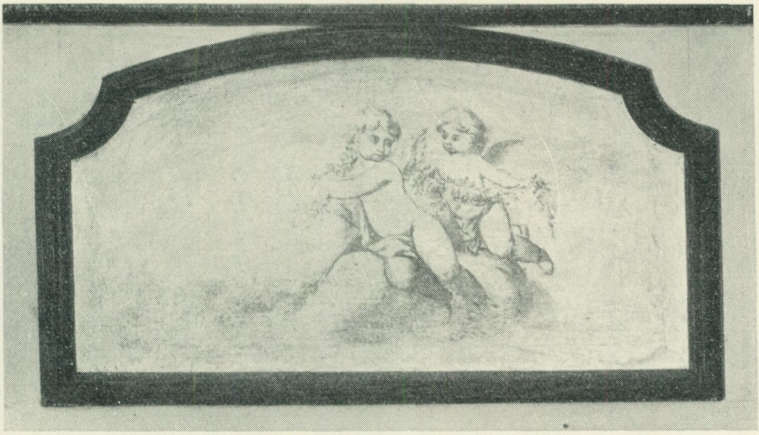

Fig. 17. Dörröverstycke i friherrinnans sängkammare.

på flera andra ställen översatts i färg, äro nämligen merendels utförda och ej sällan även komponerade av bröderna Carove, som bekant italienare och inkallade för Drottningholm på 1660-talet. Det är onekligen högst intressant att finna, hurusom de plafondtyper som Skogaholmstaken företräda — för övrigt ingalunda vanliga bland de karolinska stucktaken — ha sina fränder just i Sjöö, som vi redan tidigare på grund av arkitekturen ha kunnat sätta i ett visst samband med Skogaholm. Jämför man fig. 12 med fig. 14, ser man hur den schematiska indelningsprincipen är densamma. Även taken med inramning av cirkelsegment och spetsvinklar, fig. 13, ha såvitt jag kunnat finna sina förebilder i stucktak som fig. 15. Starka formella reduktioner förstås! Här liksom på många andra punkter ger Skogaholm ett nästan rörande uttryck åt den svenska fattigdomens lyckliga förmåga att på ett smakfullt och värdigt sätt omsätta material och former, som äro skapade för andra luftstreck.

När byggdes och inreddes detta det karolinska Skogaholm? Vi veta det ej exakt. Stildragen peka på sent 1600-tal eller början av nästa århundrade. Före 1680 eller efter 1730 kan huset ej

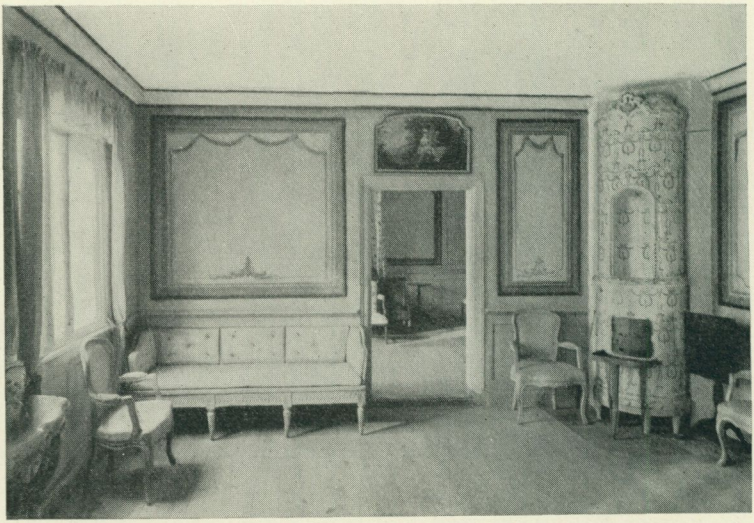

Fig. 18. Friherrinnans förmak. Märk väggdekorationens blandning av rokoko och gustavianskt.

vara, ifall våra konsthistoriska regler hålla streck. Att f. n. kunna leda en säkrare datering i bevis är icke möjligt. Familjehistoriskt sett förefaller det knappast troligt, att något behov av nytt corps-de-logi på gården förelegat, innan arvtagerskan till Skogaholm Catharina Rosenberg 1684 gick i brudstol med dåvarande överstelöjtnanten Anders Wennerstedt, den förste av sin ätt. Hennes föräldrar, krigsrådet Simon Rosenberg och Margareta Larsdotter, dogo på Skogaholm resp. 1689 och 1691, och hennes enda kvarlevande syskon, brodern Mårten, som var officer i tysk tjänst, omtalas sistnämnda år som död. En ansenlig förmögenhet tillföll då dottern och mågen, och man skulle därför vilja gissa på att om huset icke uppförts redan till bröllopet 1684, så skedde det nu. Att räkna med de följande decennierna av örlog och nöd som tillkomsttid för den onekligen ganska påkostade nya manbyggnaden förefaller mindre välbetänkt. Den gissningen vore lockande, att huset byggdes

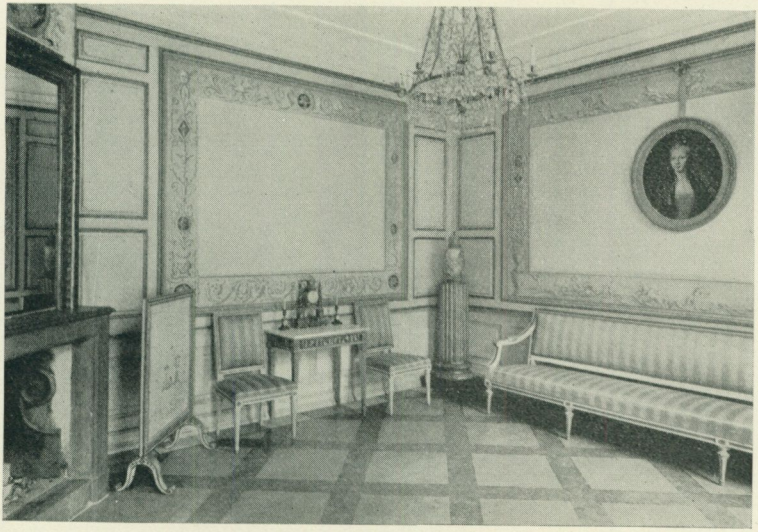

Fig. 19. Förmaket innanför salen. Märk väggdekorationens sengustavianska stränghet.

kort före 1684, men att det fick sina hörnpaviljonger först när Stora Lassåna blivit färdigt (vid pass 1685) och såsom efterapning därav — Wennerstedts Skogaholm fick icke vara oansenligare än den mäktige Anton von Boijs träslott!

Om Skogaholms konsthistoriska öden under rokokotiden och det äldre gustavianska skedet veta vi föga. Ett läckert amorinpar i blått på vitt (camaïeu bleu) bildar dörröverstycket i friherrinnans sängkammare, fig. 17, skvallrande om en modernisering på 1750- eller 60-talen. Erotikens genier med fackla och rosengirland sväva ned i sängkammaren som sig bör. En del tapetfragment av papper stamma även från samma tid. Enligt Selling måste av tekniska skäl de båda dörröverstyckena i friherrinnans förmak, beläget utanför sängkammaren, anses som samtidiga med amorintavlan i den sistnämnda; de bestå av landskap, det ena visande den Heliga familjen, det andra

Caritas, symboliserad genom en kvinna med barn, fig. 16. Rummet har tydligen varit helgat familjelyckan: med stor sannolikhet har friherrinnans förmak fått tjäna som vardagsrum för barn och blomma. Detta rum berättar genom sin dekorativa sammansmältning av rokoko och gustavianskt på ett intressant sätt om de nya stilidealens framträngande genom Närkes skogar; dess i olja på väv målade väggfält har en anstrykning av omisskännlig övergångsstil: rokokoblad nedtill, gustavianska festoner upptill, fig. 18. Allt i smältande toner av grått, pärlvitt, rosa och blekgrönt. Man skulle av stilistiska skäl vara frestad datera denna dekoration till 1770-talet, vilket synes stödjas av det faktum, att bröstpanelen är av helt annan typ än i de andra rummen. Vissa tekniska skäl tala dock för att förmakets inredning (med undantag för dörröverstyckena) tillkommit samtidigt med eller endast obetydligt tidigare än den stora restaureringen i gustaviansk anda.

Denna, den mest radikala förändring som Skogaholm över huvud taget genomgått, ägde rum under 1790-talet. 1791 hade den 1778 avlidne presidenten Carl Gustaf Wennerstedts son Gustaf Philip lyckats lösa ut sina medarvingar från fädernegården och var härigenom ensam vorden dess herre. Han ansåg tydligen att tiden nu var mogen för ett kraftigt ingrepp i syfte att forma Skogaholm efter tidsmodets tvångströja. Gösta Selling har genom gårdsräkenskaperna kunnat med ganska stor visshet datera denna genomgripande förändring till 1793 och 1794.

Lustigt nog återspeglas vad som förstnämnda år var i görningen uti ett brev den 11 mars 1793 från sedermera landshövdingen Carl Gustaf Armfelt till brorsonen Gustaf Mauritz Armfelt, den ryktbare gustavianen: »Her lefver di galandt och dansar hurtit desse . . . söta charmanta ungar, Caroline spelar och sjunger på harpan, spelar som en Engel och många som bockar men ännu tror jag ingen är desiderad, hon gör vist en man lycklig och Mor Bror har varit ovanligt frisk hela detta året, och nu börjar han embellera litet omkring stora bygningen och den gamla partern är

Fig. 20. Skogaholm 1932. Dess yttre bär prägeln av restaureringen 1793-94.

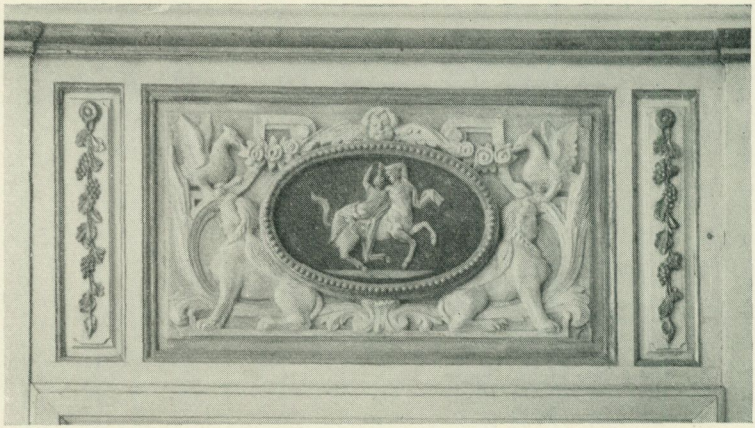

Fig. 21. Dörröverstycke i förmaket.

nerrifven.» Tydligen började man utvändigt för att sedermera fortsätta med själva boningshuset.

Man måste nog säga, att Gustaf Philip Wennerstedt for ganska hårdhänt fram med sitt gamla hem. Låt oss först och främst skärskåda vad som sker i det yttre, fig. 20. Paviljongernas spåntak försvinna, de få en nästan platt avslutning och förses med järnräcken i takkanten; baksidans risalit bygges på för att ge plats åt en högre sal; risalitens yttertak blir liksom tillförne ett pulpettak, men nu såsom fortsättning nedåt av säteritakets övre fall (förut fortsattes det nedre fallet), vilket ingalunda är till fördel i estetiskt avseende. Fönstren göras helt nya och ökas ut med ruta upptill, verkliga i sal och förmak, blinda på övriga ställen; en tandsnittslist i svart och vitt sättes in under takkanten; en rundtrappa av kalksten med kalkstenskolonner och tungt utformad träbaldakin arrangeras. Viktigast av allt är dock, att de röda timmerväggarna gömmas bakom ett lager av gulvit puts. Det kan ingalunda sägas, att husets proportioner genom dessa åtgärder förbättrats, tvärtom: en del av dess nobless har ohjälpligt gått sin kos. Man märker det till exempel å baksidan, där till vänster om risaliten de ursprungliga, vackra

Fig. 22. Dörröverstycke i salen.

fönsteröppningarna av oss bevarats, utan förhöjning, fig. 7. Men den litet valhänte arkitekt som bär ansvaret för det hela — det verkar nästan som om en målares hand här varit verksam — har dock förstått att trolla fram uttryck av verklig karaktär: horisontaliteten och marmorintrycket hävda den nya stilviljan, och baldakinanordningen, hur egendomlig den än må te sig, utgör dock en verkligt sammanhållande accent å den långa, monotona fasadlinjen. Vår kunskap om baldakinens utseende och anordning grundar sig dels på bevarade fragment, dels på den vackra akvarell från omkring år 1800,[1] som finnes å Kulla, jämför bilden i Sellings uppsats. Man ser hurusom å akvarellen baldakinen krönes av en kentaur och en ryttare, sannolikt i järnplåt. De äro tyvärr försvunna, men ha av oss ersatts genom tvenne ryttarbilder, kopior av dem som enligt Broocman 1733 uppsattes å Kimstads kyrkas tak i Östergötland och som även dekorera grindstolparna vid Ottenby stuteri på Öland. Kanske har Carl Gustaf Wennerstedt, som Gösta Berg framkastat, just av figurerna i Kimstad inspirerats till den romantiskt originella dekora-

[1] Å bilden synas personer i svenska dräkten, vilket ger ett datum, som rimligtvis bör ligga före 1810.

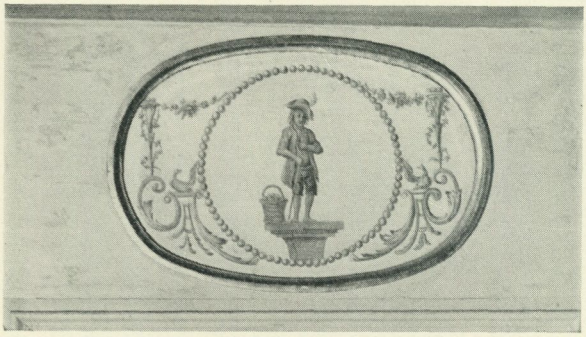

Fig. 23. Dörröverstycke i röda kammaren.

tionen av Skogaholms baldakin? Med de förstnämndas utseende var han som överste för Östgöta kavalleri säkerligen väl förtrogen. Enligt säkra uppgifter skulle även väggfältet under baldakinen, närmast ovanför ytterporten alltså, varit dekorerat med ett fyrspann inom en omramning. Hur detta närmare varit utformat, vet man dock ej.

Viktigast av de inre förändringarna var onekligen salens omgestaltning. I stället för två fönster på långsidan fick den tre, vidare höjdes den vid pass 70 cm., fick ny taklist samt hel väggboasering i pärlvitt och guld, med skurna dörröverstycken, i vars mitt ovala, kaméliknande gipsreliefer äro insatta, flankerade av skulpterade kentaurer, fig. 22, eller — över huvudingången — gripar, de sistnämnda ätten Wennerstedts vapendjur. Ovalerna uppvisa kentaurmotiv i vitt mot porfyrfärgad botten; tydligen ha dessa reliefer utgjort en lagerartikel hos någon gipsmakare i Stockholm, emedan de identiskt återfinnas både i oval och rund form bland flera inredningar i Stockholm, t. ex. Kungl. slottet samt från husen Nybrogatan 9 och Stora Nygatan 32. I salens tio fält insattes nu familjeporträtt inom förgyllda ovala ramar, försedda med underskrifter. Dessa porträtt lära redan vid mitten av 1800-talet ha avlägsnats. Men det har lyckats oss att med största sannolikhet identifiera dem å de

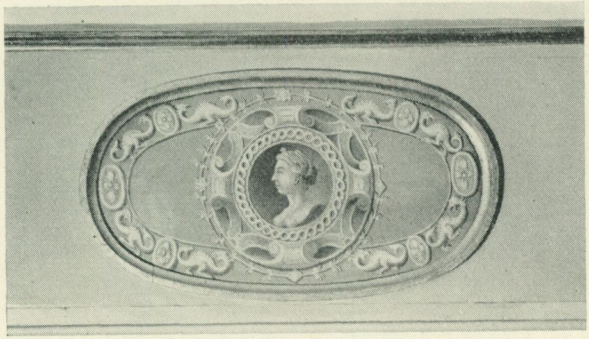

Fig. 24. Dörröverstycke i blå kammaren.

herrgårdar, Runstorp, Främmestad och Kulla, där de nu befinna sig, och de av fru Anna Schwab målade kopiorna ge på sina rätta platser ett fullt pålitligt intryck av originalen. Vi vilja dock icke släppa hoppet, att de sistnämnda förr eller senare från sin landsflykt skola återvända till sina ursprungliga platser i stora salen på Skogaholm!

Det bredvid liggande förmaket erhöll pärlvit boasering med guldlister, mycket lik den i salen. Några av väggfälten äro dock här av spänd väv, målade i rosa och med ramverk i Wedgewoodblått, mot vilket figurer avteckna sig i grisaille jämte kaméer i kraftiga färger. Motiven variera: genier och kentaurer i lek och fejd med allehanda marina fantasifoster, vaser som sinnrikt upptornats tillsammans med figurer o. d.; byster och rankverk m. m., fig. 19 och 28. Rummet har dörröverstycke med sfinxer flankerande en oval kamé med kentaurmotiv, fig. 21; å spiseln en spegelinfattning i guld med överstycke i rosa, å vilket man ser änglar hållande en skulpterad relief, föreställande Pan och Syrinx mot blågrön botten, fig. 31.

Ytterligare fyra rum gustavianiseras nu grundligt med fönsterfoder, paneler, vävtapeter och dörrar; överhuvud taget finnes egendomligt nog blott en enda ursprunglig karolinsk dörr bevarad å Skogaholm! Allt snickeri målas i variationer av pärl-

färg, som tillsammans med väggtapeternas och listverkens livligare nyanser och de nya spännpapptakens vita smälter samman i läcker, blek heltonighet.

Blå kammaren fick nu pärlgrå fält med guldlister och Wedgewoodblå ramar, å vilka vaser, figurer, medaljonger och girlander avteckna sig i grisaille eller camaïeu bleu,[1] det sistnämnda även å dörröverstycket, avbildat här ovan — ett rum av raffinerad färgverkan. Röda kammaren, barnkammaren, erhöll pärlvita väggfält med guldlister och rosafärgade, målade ramar med vinblad och -rankmotiv i grisaille samt dörröverstycke i camaïeu rouge, fig. 23 och 30; den gula kammaren orneras med paneler i grå toner samt blekgula väggtapeter med guldlister och ramverk i guldbrunt; dörröverstycket visar två lagerkrönta huvuden samt festoner i guldbrunt, fig. 27. Det fjärde rummet som nu nygestaltas är friherrinnans sängkammare, vilken målas i pärlgrått med pärlvita väggfält, ornerade med stramt listverk i grönt och grålila.

Om vi notera den östra korridorens beklädnad med vita tapeter (nu förnyade) och dess utrustande med enkla dörröverstycken i målning visande allehanda attribut, infattade i hängande ovala medaljonger, samt dröja i beundran inför förstugans enkelt värdiga väggindelning och festonutsmyckning i grått och pärlfärger med rosetter i guldbrunt, fig. 25, så är därmed vårt kritiska skärskådande av herrgårdens omvandling 1793—94 fullbordat.

De sengustavianska dekorationsmotiven i Skogaholm tillhöra vad förstugan, salen och sängkammaren angår periodens gemensamma förråd. Vida mer originella äro röda kammarens, gula kammarens och östra korridorens utsmyckningar.

Som en stilistiskt sluten grupp, välbekant i sin art, möta oss förmakets och blå kammarens målade dekorationer. Denna stil med dess myller av antikiserande ornament- och figurmotiv i liten skala, fris- och pilastermässigt uppradade, korteligen med dess klart groteska prägel, är intet annat än den sengustavi-

[1] Camaïeu är målning i olika nyanser av en och samma färg mot en kontrasterande bottenyta.

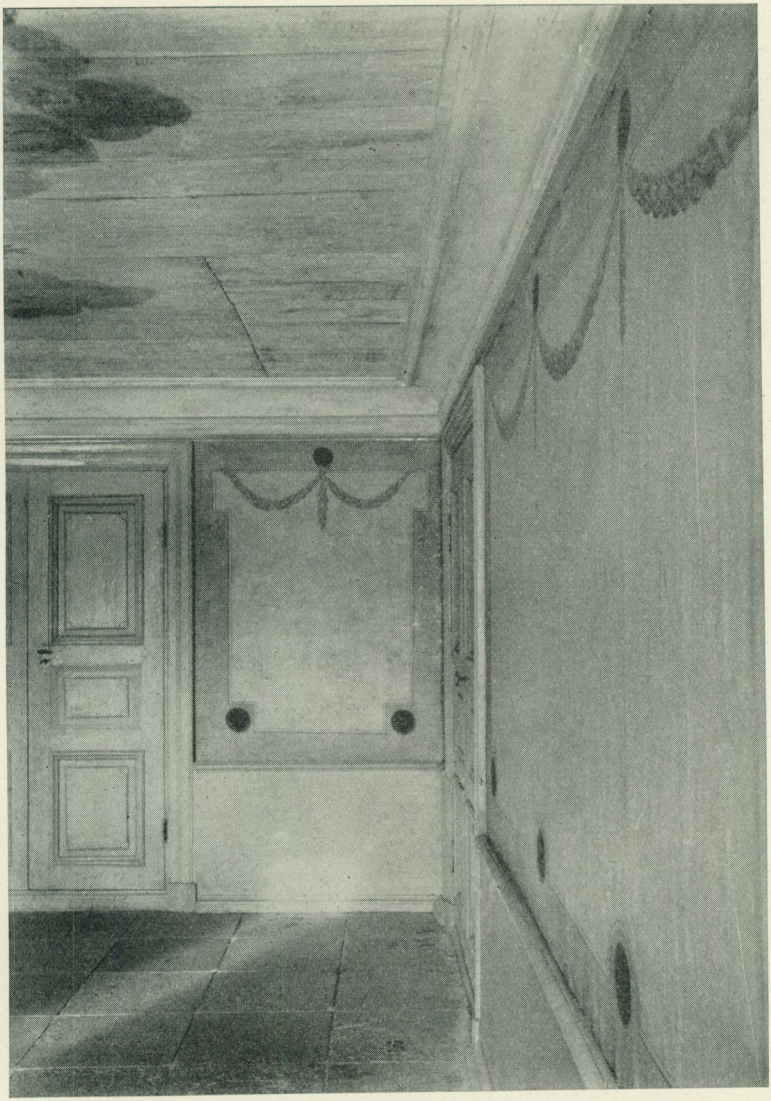

Fig. 25. Interiör av förstugan.

anska dekorationsstil, vilken hos oss är knuten till namnet Louis Masreliez. Under inspiration huvudsakligen från Pompeji, Rafael och Giulio Romano födes stilen i England redan kort efter århundradets mitt, slår igenom i Frankrike omkring 1780, för att efter Louis Masreliez' hemkomst från Paris 1783 tillämpas i Stockholm. Intet är naturligare än att man tio år senare möter den i Närke. Som C. D. Moselius visat, är Masreliez' första stilfas präglad av hans smak för komposition i grisaille mot blå botten (t. ex. i det 1785—86 inredda rummet utanför Gustav III:s divan å Stockholms slott); man jämföre Skogaholms blå kammare! Efterhand blir Masreliez' kolorit livligare och får på 1790-talet ett nytt element, nämligen de i dekorationen här och var inplacerade kamémotiven, ej sällan hållna i mörk bottenfärg — jämför Skogaholms förmak. Det är särskilt i Sofia Albertinas, nu Arffurstens palats, som denna Masreliez' senare stilfas under åren 1791—94 firar triumfer.

Kvalitetsskillnaden mellan professorn-slottsdekoratören i Stockholm och hantverkaren i Skogaholm är dock stor. Likväl äro överensstämmelserna både i form och färg så pass påtagliga, att man får en ganska livlig förnimmelse av att den svenska landsorten den gången omsorgsfullt följde med sin tid. Bristen på verkliga detaljöverensstämmelser gör emellertid, att man icke vågar antaga att vår man utbildats i Masreliez' ateljé; på vad sätt han skolats, återstår att i framtiden reda ut. Möjligen har denne onekligen lite valhänte dekoratör, som på 1790-talet målade i Skogaholm, varit bosatt i Närke, väl i Örebro. Åtminstone är det frestande att antaga detta, då man tack vare det av Arvid Bæckström och Sten Kalling sammanbragta bildmaterialet från Närkes herrgårdar kan konstatera, att han åtminstone på två ställen till i landskapet efterlämnat prov på sin glada och troskyldiga konst. I Myrö charmanta lilla slott från 1774 har han dekorerat ett gästrum med grisailler på blått, så gott som identiska med ramverket i blå kammaren på Skogaholm, men med en del skära isättningar. I samma rum på Myrö finnes också vinrankornamentik av liknande art som i röda

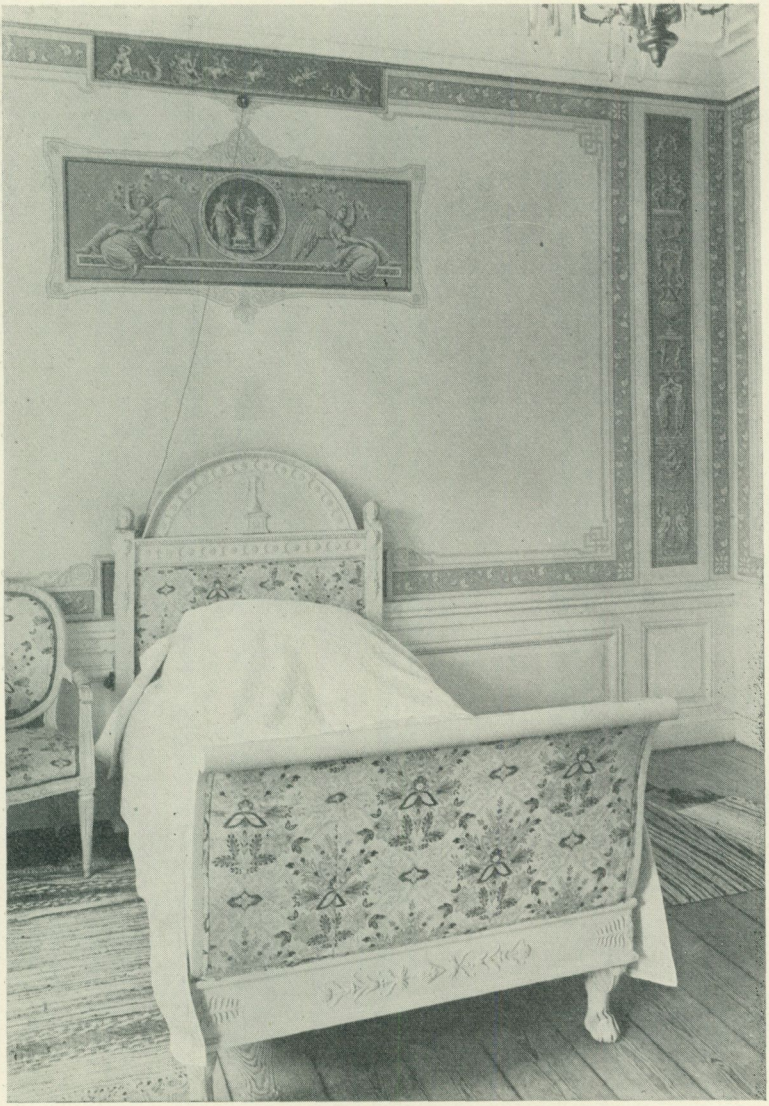

Fig. 26. Interiör av stora gästrummet på Esplunda i Närke.
Foto Nordiska museet.

Fig. 27. Detalj från gula kammaren.

kammaren. Även taklisten i ett sovrum därstädes tycks återgå till hans hand. Och från den nedrivna manbyggnaden å Esplunda har till ett gästrum i det nya corps-de-logit överflyttats papperstapeter med påklistrade ramar, som förråda samme man. Utom vinrank- och vasornamentik, fig. 26, liknande röda kammarens och förmakets i Skogaholm, förekomma här ävenledes figurala kompositioner av samma art som i det sistnämnda rummet. Bilden ger ett intryck av hans kompositionsförmåga, även då det gäller dörröverstycken av annan typ än dem på Skogaholm. Kanske gårdsräkenskaperna i Esplunda eller Myrö kunna förråda vår »mästares» namn? Att han tillhört de lantliga konstnärernas krets, därför talar den röra av motiv varur han samtidigt öser och som gör Skogsholmsdekoreringen till en riktig provkarta på gustaviansk smak.

Skogaholms öden under 1800-talet ha tecknats av Carl Sahlin. Beträffande dess interiörer tyckas inga nämnvärda förändringar skett, blott en del omflyttningar av dörröverstycken o. d. till och från den bredvidliggande flygelbyggnaden av sten. När huset blev öde, eller rättare sagt, när det upphörde att användas som bostad för ståndspersoner, kan icke exakt uppgivas. Enligt vad fru Hilma Helling, som från och med 1873 under en lång följd av år bodde i stenflygeln, till mig uppgivit, skulle den gamla manbyggnaden, sedan gården 1841 övergått i det då nybildade Skogaholms aktiebolags ägo, knappast mera begagnats för sitt ursprungliga ändamål. Efter sagda tidpunkt har huset, ehuru blott i ringa utsträckning, tagits i anspråk som bostad för

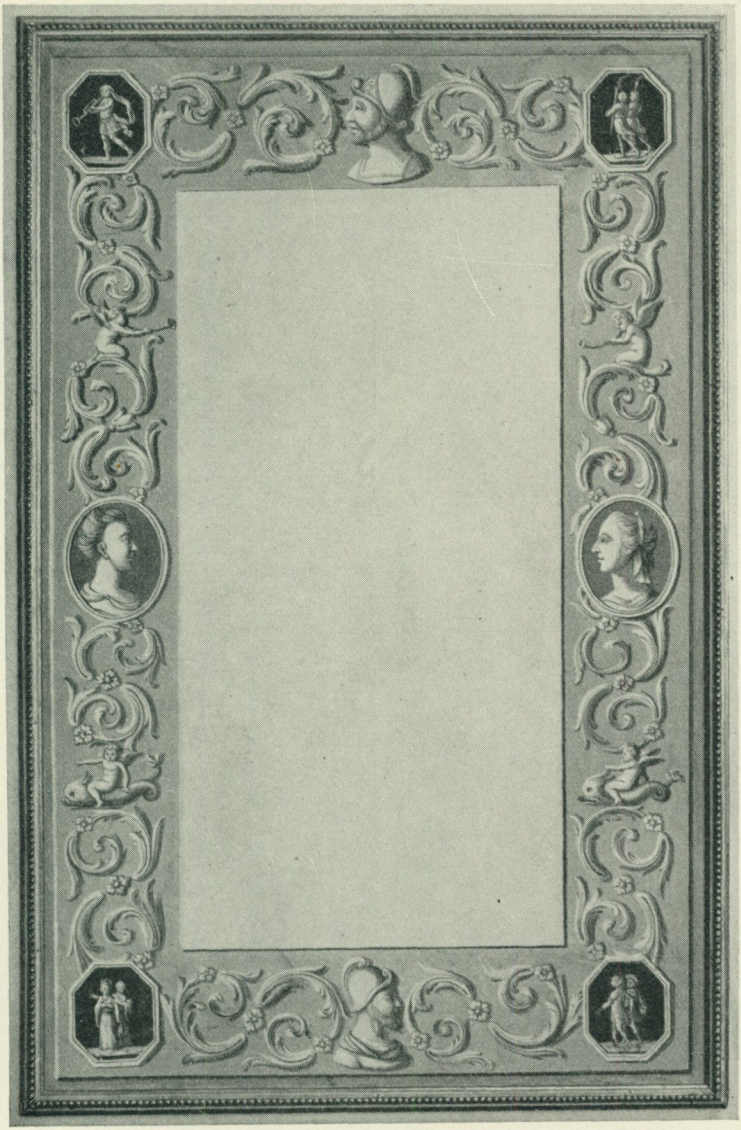

Fig. 28. Väggfält från förmaket.

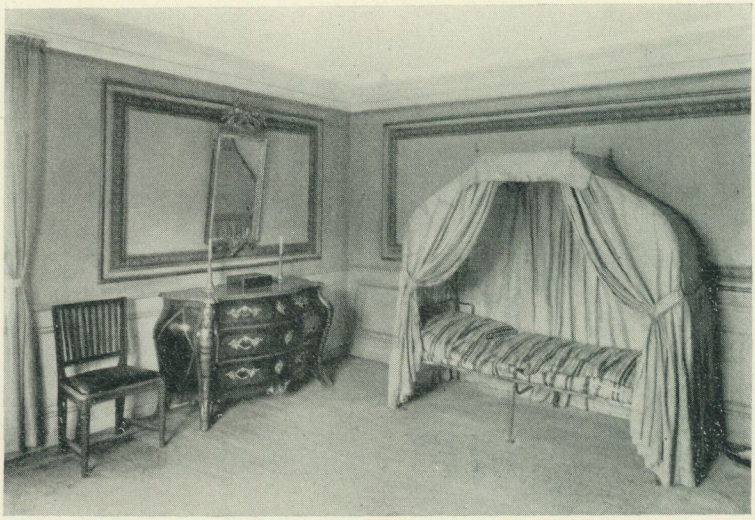

Fig. 29. Gula kammaren, ordnad som gästrum.

tjänare och underlydande, medan däremot stenflygeln å gården långa tider inrymt herrskapen. Dessa förhållanden ha nog varit till gagn ur kulturhistorisk synpunkt. Ty genom att manbyggnaden i stort sett lämnades öde undslapp den, om också ingalunda förfall, så dock de beskäftiga och omilda restaureringar och moderniseringar, genom vilka adertonhundratalets senare hälft brukar dokumentera sig.

Är Skogaholm en typisk svensk herrgård? Denna fråga brukar ibland framställas av intresserade Skansenbesökare. Härpå måste svaras: svenska herrgårdar som äro »typiska» i den bemärkelse som exempelvis allmogehusen inom en viss landsdel, vilka i normaliserad form återspegla gemensam tradition och stil, finnas över huvud icke. Den svenska herrgårdens inre gestaltning har alltid starkt växlat, och dess yttre kan endast med många undantag och blott för kortare perioder sägas ha varit typiserat. Däremot skulle man våga påstå, att Skogaholm

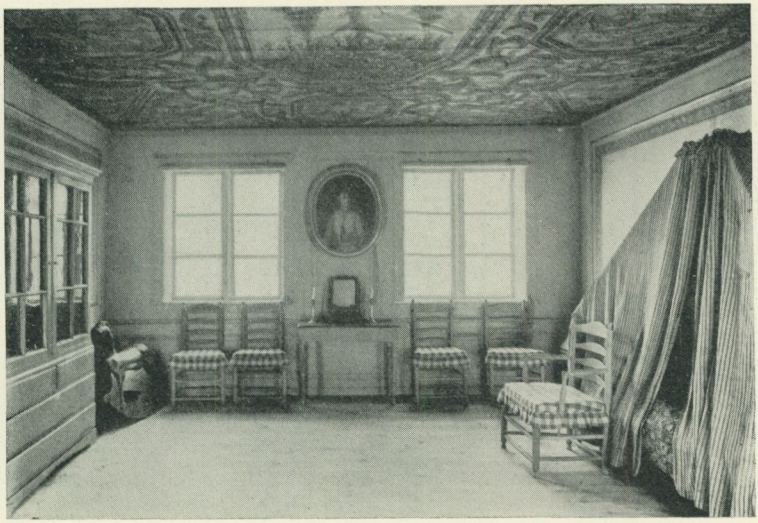

Fig. 30. Röda kammaren, ordnad som barnkammare.

företer en hel rad för våra nationella traditioner ytterst typiska drag. Hit hör dock ej t. ex. salens monumentalt dekorativa utsmyckning, ej heller baldakinanordningen, vars kuriösa utformning närmast smakar av en byggherres nyck. Utan jag tänker på den första karolinska byggnadens yttre, på idén att genom hörnpaviljonger försöka attrappera den tessinska slottsstilen, på de festliga barockplafonderna och de sirliga gustavianska vävtapeterna, präglade av den goda smak och vilja till förnäm stil, men tillika rörande lantliga valhänthet, som äro så typiskt svenska. Jag tänker också på själva det historiska förloppet: det karolinska rödmålade timmerhuset, som gustavianiseras i marmorfärgad puts, en scenförändring som i stort sett varit regel på svensk landsbygd. Ur dessa synpunkter kan man med skäl säga, att Skansens herrgård är typisk, ja, man kan till och med våga påstå, att valet svårligen kunnat bliva bättre. Byggnadens värde i dessa avseenden hade dock icke enbart kunnat motivera den radikala förändring som ett dyrbart kulturminnes

förflyttning ur dess rätta miljö dock alltid innebär. Det som för oss blev avgörande var, att det sovande träslottet i Närkesskogen ju för länge sedan upphört att vara levande samt att det på grund av sitt förfall icke utan hårdhänt omdaning skulle kunnat göras beboeligt. Och utan corps-de-logi står Skogaholms gods inte, alldenstund på platsen alltjämt kvarstår den vackra, väl bevarade stenflygeln i tvenne våningar, stammande från 1700-talets mitt, vilken nu vida bättre än förut kommer till sin rätt. Slutligen må i detta sammanhang ej heller glömmas: om Skansen ej räddat Skogaholm, så hade mänskligt att döma den förnämliga byggnaden gått sin säkra undergång till mötes.

Fig. 31. Pan och Syrinx.
Från förmaket.

DET ÅTERUPPBYGGDA SKOGAHOLM

Av Gösta Selling.

Den som sett Skogaholm på dess ursprungliga plats i Närke tycker måhända, att den gamla byggnaden icke är sig riktigt lik uppe på Skansen. Att man icke längre ser kokspisar i förmaken, pärlspånt och snusbruna 80-talstapeter i salig presidentens sängkammare förvånar väl ingen, men andra detaljer kunna nog väcka en smula undran. Varifrån kommer baldakinen över porten och den halmgula putsfärgen på fasaderna? Vad ha barocktapeterna och de målade kakelugnarna med Skogaholm att göra? Det finnes i själva verket så pass mycket, som förändrats under husets återuppförande på Skansen, att en kort redogörelse för de principer, som tillämpats vid rekonstruktionen och konserveringen, samt för arbetets fortskridande kan vara av ett visst intresse.

Vignett. Fig. 1. Från restaureringsarbetet på Skogaholm.

När Skogaholms gamla huvudbyggnad skänktes till Skansen, utgjorde den visserligen ett minnesrikt och värdefullt byggnadsverk, men den var knappast mer än en skugga av vad den en gång varit. Skogaholm var en ödegård med den ödsliga stämning av långsamt smygande förfall, som en obebodd gård alltid ger. Dess huvudbyggnad var berövad allt det, som gör ett hem av ett hus. Tiden och utvecklingen hade redan för tre kvarts sekel sedan satt Skogaholms huvudbyggnad på undantag, och även om detta faktum betytt, att några vandaliserande ombyggnader icke företagits, hade dock de många åren icke gått spårlöst förbi.

Man märkte det kanske icke så tydligt i exteriören, fig. 2, och icke heller genast vid inträdet i huset. Det var här mest smärre skavanker, som föllo i ögonen, flagrande färg, repor, fuktfläckar och lagningar, som gjorts för det nödtorftiga underhållets skull men icke med den omsorg, som man brukar lägga ned på det egna hemmet. I entrérummet frapperades man sålunda icke i första hand av brister och förfall, utan av de aldrig övermålade gustavianska tapeternas vackra dekoration och det präktiga stengolvet, som visserligen gick en smula i vågor. Även i den stora salen, centralrummet mitt i huset, var den fasta, gustavianska väggbeklädnaden i behåll, och de väl proportionerade boaseringarna i vitt och guld hade heller aldrig någonsin reparerats eller övermålats. Men den svit av familjeporträtt, som en gång suttit infälld i väggfälten, var sedan länge försvunnen. Endast inskrifterna och de med papp eller väv täckta hålen vittnade om deras plats. En tid hade detta stora rum tjänat som slöjdsal för sockenskolan; spikhål och blyertskrumelurer skvallrade om denna mindre ståndsmässiga användning. Man kunde också i detta rum se, att byggnaden farit illa av väder och vind. Salen låg mot norr, och ytterväggen hade tydligen icke kunnat hindra fukten att så småningom tränga in. Nedtill voro långa stycken av panelen angripna av röta, och över hälften av golvet hade tydligen av samma orsak blivit utbytt mot nytt virke, även det dock numera anfrätt av fukten.

Fig. 2. Skogaholms huvudbyggnad på sin ursprungliga plats i Närke.

De övriga rummen på ömse sidor om salen hade även de sin gamla inredning i behåll. I två av dem, de som vi nu kalla förmaket och blå kammaren, voro väggdekorationerna i likhet med salens aldrig övermålade. I förmaket hade emellertid den öppna spisen med dess spegel flyttats bort, och på fönstervägen var en del av panelen bortruttnad. Även här var en del av golvet utbytt, men på ett par av de gamla golvtiljorna såg man en rutmålning, som tydligen hade imiterat ett enkelt parkettgolv med stenfris. I blå kammaren voro kakelugnen och dörröverstycket borttagna, men eljest var detta rum med sin vackra, sengustavianska dekorering det kanske bäst bibehållna i hela huset. Gavelrummen på denna sida voro däremot i sämre skick. I det västra, som nu kallas gula kammaren, kunde man ännu se de stramt målade ramverken och dörröverstycket med sina filosofhuvuden, men både panelerna och väggfälten voro övermålade och dessutom både smutsiga och sönderspikade. Det ena fönstret var igensatt och det andra försett med järn-

galler. Rummet hade nämligen tjänstgjort som magasin, något varom även en rad med rått hål vid golvet talade. Det andra gavelrummet — nu barnkammaren — hade däremot någon tid begagnats som bostad för någon av brukets understödstagare. Därför fanns det en järnspis i rummet, golvet var nylagt och de gamla panelerna och väggfälten helt övermålade.

Rummen åt gårdssidan voro jämförelsevis sämre bibehållna än de nyss beskrivna. De lågo mot söder och hade därför alltid varit varmare och mera beboeliga. Under senare tid hade de också tid efter annan använts som bostadsrum åt åtskilliga av brukets underlydande. Två av rummen — nu friherrinnans förmak och sängkammare — hade visserligen den gamla väggbeklädnaden i behåll, men den var helt dold av papp och målning. Lösa garderober, golv och eldstäder voro av sent datum; i det ena rummet fanns en spis för matlagning.

I den rumssvit till vänster om förstugan, som nu kallas presidentens, kunde man före flyttningen icke upptäcka något spår av äldre inredning. Pärlspänt, maskinhyvlade foder och lister samt tryckta papperstapeter klädde väggar och tak i dessa rum, fig. 10. Då voro de båda längsgående korridorerna mera givande. Den västra, med den originella serveringsskrubben, hade sin gamla stänkta träpanel helt i behåll. Den östra hade ljusa papperstapeter med ett enkelt, målat ramverk, som vid första påseendet såg gammalt ut. Det visade sig dock vara målat på modern spännpapp; men man hade följt ett gammalt mönster, och fragment av den ursprungliga, gustavianska tapeten funnos kvar. Bl. a. hade man ovanför tre av dörrarna skurit ut ornamenten från de gamla dörröverstyckena och klistrat dem på den nya tapeten. Det fjärde överstycket var oljemålat på duk och försett med träomramning och hörde tydligen hemma i något annat rum.

Kanske har det i ovanstående redogörelse framskymtat, att alla de äldre inredningar, som man före flyttningen kunde skönja i Skogaholm, voro gustavianska. Men som bekant härstammar själva byggnaden icke från denna period utan från den karolinska

Fig. 3. På sjösidan hade timret på flera ställen angripits av röta, något som framgår av denna bild. Man kan här också se, hur salsutbygget och dess fönster höjts; den ursprungliga taklinjen framgår av lappningarna ovanför det stora fönstret på salens kortvägg.

tiden. Man kunde alltså förmoda och hoppas, att under nedmärkningen äldre inredningsdetaljer, såsom tapeter eller takmålningar, skulle kunna påträffas.

Husets yttre bar liksom interiörerna vittne om en genomgripande modernisering under gustaviansk tid. Efter den tidens stil voro väggarna reveterade och putsade, nya fönster voro insatta, och till yttermera visso voro de höjda, de flesta medelst blindrutor för att giva de karolinskt tunga fasaderna ett luftigare utseende. Även de små flygelpaviljongerna hade på gustaviansk tid fått sina låga, barriärförsedda tak, medan huvudbyggnadens höga säteritak med sin lanternin var det, som i första hand vittnade om det karolinska ursprunget. I exteriören fattades emellertid en ganska väsentlig sak, nämligen portalutsmyckningen. Att det fattades något kring entréporten var tydligt, putsen däromkring var lagad och taklisten lappad. Och dessutom kunde

Fig. 4. Under nedmärkningen kunde man konstatera, att Skogaholmsbyggnaden ursprungligen sett ut på ungefär detta sätt: rödfärgad och utan hörnpaviljonger. Alla prydande element på fasaden äro dock här borta, såsom fönsterfoder, fönsterluckor och knutpilastrar. Jämför den tecknade rekonstruktionen, sid. 163 i Lindbloms uppsats.

gamla minnesgoda Skogaholmsbor tala om, att det funnits ett par pelare kring porten, vilka burit upp någon sorts tak. Några ryttarbilder figurerade också i beskrivningarna, men uppgifterna om hela anordningen voro en smula dunkla och varandra motsägande.

Den första tiden av arbetet med byggnadens nedmärkning var tämligen händelselös. När man lossade och tog ned panelerna i de olika rummen kunde man endast konstatera, att timret därunder blivit ovanligt väl rengjort. I stort sett visade sig timret vara väl bibehållet, men på vissa ställen, i synnerhet åt sjösidan, hade läckor i taket och putsen gjort, att rötan gripit omkring sig. I salen hade man sålunda för ett antal år sedan varit tvungen att hänga upp bjälklaget i järn, eftersom nästan hela ytterväggen och bjälklagets bjälkändar voro avruttnade. I ett annat rum höll taket på att rasa ned, då väggpanelen togs

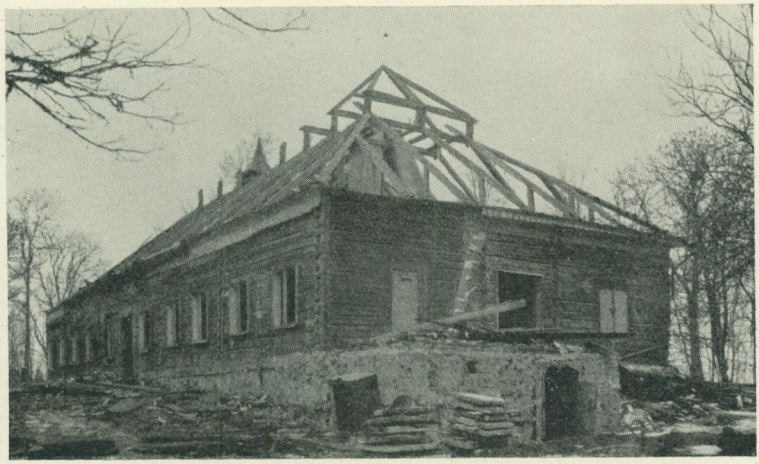

Fig. 5. En bild från nedmärkningen, som visar att flygelpaviljongerna ej varit med från början. Hela gaveln är rödfärgad och man ser till vänster ett ursprungligt fönster, som förändrats till dörr och sedan igensatts. Gavelfönstret till höger har varit överputsat och den ursprungliga karmen sitter därför kvar.

bort. Väggen var nämligen så dålig, att takbjälkarna förlorat sitt fäste, fig. 3.

När man började avlägsna fasadernas revetering, som givetvis ej kunde flyttas, kunde man ganska snart se, hur byggnadens yttre ursprungligen tett sig. Fönstren hade varit nästan kvadratiska och placerade tämligen långt ned på den höga, rödfärgade timmerväggen. Två ursprungliga fönsterkarmar, som igenmurats vid reveteringen på 1790-talet, blottades vid rivningen. I den ena satt den smidda luckhaken ännu kvar. De långa rödfärgade fasaderna hade endast livats av fönsterluckor och utskjutande knutskallar. Dessa senare hade, efter vad man kunde spåra, varit pilasterformat inklädda och i likhet med fönster och dörrfoder målade, troligen i grått. Omkring stora dörren kunde man även skymta svaga märken efter en omfattning av trä, vilken efter allt att döma bestått av en pilasterburen gavelanordning. När reveteringen kommit bort från paviljongerna,

kunde man konstatera, att även de härstammade från barocktiden, men att de dock voro yngre än byggnaden i övrigt. De hade nämligen icke konstruktivt sammanhang med denna. Hela kortsidorna på själva huset hade från början varit rödfärgade, och två ursprungliga gavelfönster hade vid paviljongernas tillbyggnad förändrats till innerdörrar, fig. 4 och 5.

Allteftersom rivningen fortskred, blev det alltmera tydligt, att några mera betydande fynd av tapeter o. d. ej skulle kunna göras i det inre. Vid nyinredningen på gustaviansk tid hade man nämligen rensat väggarna med nästan pedantisk noggrannhet. Vi kunde i flera rum se spikrader efter nedtagna tapetvåder, och på ett par ställen, i svåråtkomliga skrymslen och t. o. m. i fyllningen, fann jag små fragment av målade rokokotapeter av papper. På ett ställe hade en bit tapet med blomstermålning och guldornament klistrats som underlag på väggen med målningen inåt. Det tog en rundlig tid att med hjälp av våta kompresser få den losstagen utan alltför mycken åverkan. Remsor av samma tapet återfann man f. ö. senare på baksidan av det gamla bokskåp, som nu står i »presidentens förmak». Endast på ett ställe i huset hittades ett större stycke gammal tapet, och dess ålder och utseende var föga imponerande. Det var en papperstapet, som använts på båda sidor. Äldst var baksidan, vilken var dekorerad med ett enkelt schablonmönster, troligen från början av 1800-talet. När detta blev omodernt, hade tapeten som en gammal kostym blivit vänd samt den ursprungliga baksidan målats och stänkts med limfärg. Ute i förstugan slutligen fanns det kvar några bräder, som visade fragment av målad, strängt arkitektonisk dekoration, med kolonner och bågar i röd och vit marmorering. Dessa bräder, som sutto kvar på sin ursprungliga plats, visade också, att den egendomliga lösningen av förstugans plan med tunna mellanväggar, som delade två fönster mitt itu, förvånande nog var ursprunglig.

Voro fynden av äldre väggdekoration sålunda ganska magra, var lyckan mera bevågen, när turen kom till innertaken. Visserligen blev man besviken, då det konstaterades, att takpanelen

under gipsen i salen och förmaket var nyinsatt på gustaviansk tid; i dessa centralt belägna rum hade man helt visst i enlighet med bruket på karolinsk tid koncentrerat den dekorativa utstyrseln. Därav fanns intet spår.

I den vackert dekorerade förstugan hade man icke gått fullt så hårdhänt tillväga vid nyinredningen, utan nöjt sig med att täcka över den gamla utsmyckningen. När gipstaket höggs ner, blottades sålunda en (tyvärr illa åtgången) allegorisk målning, som avbildas och närmare beskrives av prof. Andreas Lindblom. Detta fynd gjorde, att man med en viss förhoppning grep sig an med nedtagningen av taken i ett par av de mindre rummen. Där voro nämligen innertaken icke gipsade, utan bestodo av vitmålad väv, spänd under takpanelen. På grund härav borde eventuella målningar kunna vara jämförelsevis väl bibehållna. Och förväntningarna svekos icke. När den vita väven i den s. k. röda kammaren lossades, blottades ett schwungfullt målat tak, som var så friskt i färgen och så väl bevarat, att det föreföll vara målat för endast några år sedan. Man fann i det rum, som vi nu kalla friherrinnans sängkammare, ännu ett tak av samma typ, men detta var utfört i helt andra färger och icke så väl bibehållet. Stor var skillnaden dock icke. Färgerna voro klara och virket friskt, men här och där syntes fläckar av fukt och limfärg, och de över skarvarna fastlimmade pappersremsorna hade i stor utsträckning spruckit. Dessa pappersremsor vållade f. ö. ett visst besvär vid nedtagningen. Av naturliga skäl var det omöjligt att bortflytta taken hela; man fick taga en bräda i sänder, och det gällde här att med yttersta försiktighet öppna de igenklistrade springorna.

Tyvärr kommo icke flera dekorerade tak än de nu nämnda i dagen under nedmärkningen. Man kunde emellertid konstatera, att takdekorationer av liknande typ som de båda sistnämnda förekommit i åtminstone tre rum till. Men i dessa hade man målat över dekorationen med vitt, och då denna tydligen varit utförd i limfärg, hade den starkt spolierats. Som vi skola se, gick det dock att med konservator A. Nilssons förfarna hjälp

få fram ett av dessa tak (se fig. 11; närmare avbildning och beskrivning i prof. Lindbloms uppsats).

När man flyttar en gammal byggnad, är det självfallet, att man i möjligaste mån söker använda det ursprungliga byggnadsmaterialet. Måste man utbyta några detaljer — som angripits av mask eller röta eller på annat sätt förstörts — söker man göra dem identiskt lika med de ursprungliga. Och måste man för att fullborda en spolierad inredning e. d. tillgripa rekonstruktioner, söker man göra dessa så stil- och tidstrogna som möjligt. För den skull måste man noga studera likartade detaljer på andra byggnader, där de bättre bevarats.

Dessa allmänna och ganska självklara synpunkter böra givetvis vara ledande under hela arbetet — från det man sträcker syllarna och till den stund, då man utför de sista retuscheringarna på det återuppståndna byggnadsverket. Men trots detta börjar man i allmänhet återuppförandet av ett flyttat hus med att helt kasta alla kulturhistoriska synpunkter över bord. Det bör dock tilläggas, att detta sker innan man sträcker syllarna. Det gäller nämligen grundläggningen. I allmänhet äro de gamla byggnadernas grunder förvånansvärt dåligt konstruerade. När man återuppför ett gammalt hus på ett friluftsmuseum med tanke på att bevara det för all framtid, kan man därför knappast tillåta sig att begagna gammaldags grundkonstruktioner, då man vet, att de skulle förorsaka icke blott sättningar i huset utan även röta i syllar och bjälklag.

Så var det även med Skogaholm. Så gott som alla syllstockarna ha måst utbytas mot nya, då de voro mer eller mindre uppruttna. Samma var förhållandet med golvens bjälklag. Nu har grunden konstruerats och isolerats efter moderna principer, och mänskligt att döma bör Skogaholm därför också ha möjlighet att stå till evärdliga tider. Man har dock aktat sig noga för att utåt visa de moderna konstruktionerna, eftersom de, om de vore synliga, säkerligen skulle väsentligen störa det intryck av äkthet i varje detalj, som man strävat efter att ernå. Fördenskull ser grunden

utåt likadan ut som på den gamla platsen: på gårdssidan är den klädd med flata kalkstenshällar, på baksidan med huggen gråsten, och runt omkring är den försedd med en dropplist av kalksten.

Uppförandet av timmerstommen, takstolarna och lanterninen innebar knappast några svårlösta problem. En mängd stockar måste utbytas mot nya av samma format och sammanfogade på samma sätt, men det var också allt. Det första stora problemet var, hur fasaderna skulle behandlas. Onekligen var det frestande att söka återställa det ursprungliga utseendet med rödfärgade, nakna timmerväggar, fig. 4. Det var bl. a. estetiskt mest tilltalande, och jag har hört flera personer förvåna sig över, att icke det rödfärgade stadiet bibehållits. Men om så skett, skulle åtskilliga svårbesvarade frågor uppställt sig. Hur hade knutarnas inbrädning sett ut, hur fönsterbågarna och fönsterfodren? Hur hade entréporten och yttertrappan varit konstruerade under den äldsta tiden? Och hur skulle man förfara med salsutbygget, som blivit höjt och vars fönster blivit flera och högre, när huset reveterades? Hur hade flygelpaviljongernas tak ursprungligen tett sig? De nuvarande, låga och barriärförsedda taken äro ju även samtida med reveteringen. Samma var förhållandet med fönsterkarmarna och fönsterbågarna, de voro nämligen icke ursprungliga, utan hade tillkommit på samma gång som reveteringen och den gustavianska inredningen. Skulle de anpassats efter de nakna timmerväggarna, hade de måst byggas om. En del av dessa frågor skulle nog ha kunnat lösas, men i andra fall hade man varit tvungen att giva sig ut på de fria fantasiernas gungfly. Dessutom fanns det ett mycket viktigt skäl för att åter putsa huset. Reveteringen hade direkt samband med den gustavianska inredningen, och den gav därför åt byggnaden en enhetlig stilkaraktär, som man knappast kunde bortse ifrån. De gustavianska rummen skulle helt enkelt ha kommit in i orätt hus, om de placerats i en till det yttre rekonstruerad karolinsk byggnad. När det alltså var bestämt, att huset åter skulle reveteras, återstod dock att bestämma ytterligare en sak, nämligen färgen på putsen. Den hade senast varit vit, men

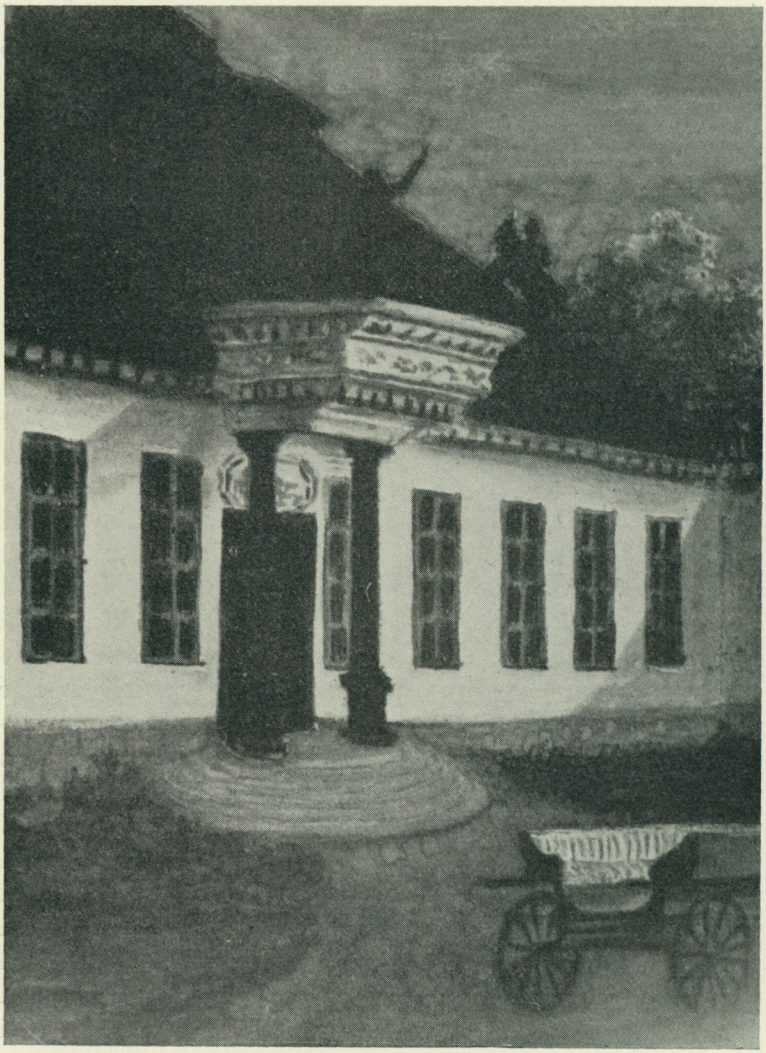

Fig. 6. Huvudentrén till Skogaholm. Detalj ur en akvarell av Carolina Wennerstedt. Tillhör baron och friherrinnan G. Armfelt, Kulla.

Fig. 7. Huvudentrén till Skogaholm på Skansen. Omfattningen rekonstruerad bl. a. med hjälp av akvarellen fig. 6.

därunder kunde man på bevarade putsprov se blekgul färg. Denna färgton var till att börja med mycket svår att träffa — ända tills man plockade fram ett 1700-talsrecept. Med en blandning av järnvitriol och kalkvatten, struken på en vit kalkfärgsgrund, fick man inte blott den riktiga färgtonen utan även den rätta strukturen på färgen.

Därmed var dock fasaden icke färdig. Det saknades tvärtom en mycket väsentlig sak, nämligen den ovan omtalade portalutsmyckningen. Till en början såg det ut, som om man skulle helt få avstå från den, då mycket litet fanns kvar därav och uppgifterna voro så svävande, att en rekonstruktion föreföll vara omöjlig. Delar av den ena kolonnen hade visserligen under rivningen återfunnits, liggande invid ett magasin ett stycke från gården. Det var en lantlig och underlig variant på den toskanska ordningen. Man kunde också konstatera att ett par hål i väggen ovanför porten, en motvikt av timmer uppe på vinden, och en del av taklisten måste ha haft något sammanhang med den kolonnburna baldakinen, det var allt. Förmodligen hade saken definitivt uppgivits, om icke baron och friherrinnan Armfelt på Kulla ställt till vårt förfogande en gammal akvarell av Skogaholm, målad omkring 1800 av general G. Ph. Wennerstedts äldsta dotter. På denna kunde man ganska tydligt se, hur den något originella baldakinen tett sig, och tavlan verifierade också en del av de uppgifter, som man tidigare knappast vågat sätta tro till. Ett förnyat besök på Skogaholm medförde också upptäckten av de trasiga, men fullt kompletta delarna av den andra kolonnen. De hade legat gömda i fyllningen under den gårdsflygel, som revs på sommaren 1930.

Tack vare att bl. a. ett par passbitar med dubbhål funnos kvar, kunde man nu få den exakta placeringen av kolonnerna, och det visade sig, att de egendomligt nog stått i själva trappan. Dessa båda sista upptäckter gjorde, att man slutligen ansåg tillräckligt material föreligga för ett rekonstruktionsförsök. Det skulle dock föra alltför långt att här i detalj skildra, hur denna rekonstruktion med hjälp av skisser, arbetsritningar, modeller och

jämförelser med gamla listprofiler etc. skred framåt för att äntligen resultera i den nuvarande baldakinen. Den intresserade kan genom att studera fig. 6 och 7 måhända se, huru pass nära vi kommit sanningen. Slutligen hänvisas till Lindbloms uppsats, sid. 183, där de krönande ryttarfigurernas förebilder och historia närmare beskrivas.

I det inre fanns det, som vi kunna förstå, ett flertal rum som ganska lätt kunde återställas till sitt ursprungliga utseende, nämligen de, i vilka de gustavianska inredningarna aldrig varit övermålade. Det gällde där endast att tvätta bort smuts och damm i dukar och trävirke och slutligen att med yttersta försiktighet retuschera skavankerna i färgen. I förmaket fattades som nämnts den öppna spisen med sin spegel. Men denna brist var snart avhjälpt, i det att Skyllbergs Bruks A.-B. återställde den senare till dess förra plats och spisomfattningen direkt kunde kopieras. Även sviten av familjeporträtt i salen kunde återställas till sin plats — tyvärr t. v. dock endast i form av kopior. Att det är de rätta porträtten[1] som kopierats är tämligen säkert, i all synnerhet som åtskilliga av dem hade kvar sina originalramar, vilka passade precis i väggfyllningarnas ovala hål. Även ramarna kunde därför kopieras.

När de övermålade väggfälten i friherrinnans sängkammare rengjordes från övermålning, gjordes en mindre behaglig upptäckt. Dörren, som från detta rum ledde ut till korridoren, hade tagits upp i senare tid, och när detta skett hade ett stort, målat väggfält skurits sönder. Emellertid lyckades konservatorerna plocka samman och hopfoga bitarna, vilka hade varit uppspikade på flera olika ställen i rummet. Bland annat hade en bit suttit ovanför rummets återstående dörr. Frågan blev då, vart det ursprungliga dörröverstycket tagit vägen. En möjlighet var, att det överstycke, som före flyttningen suttit i korridoren men som tydligen aldrig hört till dess inredning, kommit just

[1] Ett undantag utgör porträttet av Magnus Vilhelm Armfelt till vänster om dörren till förmaket. Man kan nämligen ej med visshet avgöra, vilket det porträtt var som befann sig här vid tidpunkten för avlägsnandet.

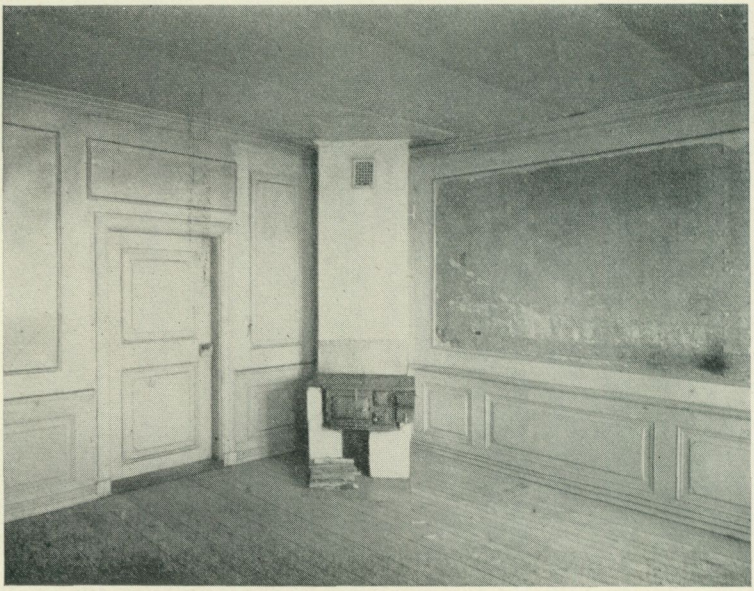

Fig. 8. Röda kammaren före flyttningen. Både panelen, listerna och väggfälten äro övermålade och det ursprungliga dörröverstycket ersatt med ett stycke målad väv. Det dekorerade paneltaket överspänt med väv.

från sängkammaren. Efter litet letande återfunnos två ursprungliga spikhål i detta överstycke, och likaledes fann man två hål i en timmerstock ovanför dörren. De olika hålen passade precis emot varandra.

I flera av de gustavianska rummen gällde det att komplettera inredningen med kakelugnar. Det fanns ju som nämnts icke kvar en enda gammal kakelugn i huset. Som ledning hade vi blott två lösa kakel, ett helgrönt och ett gult med enkel ornering samt en kakelugnsfot av trä, alltsammans funnet uppkastat på vinden. På grund av dessa fynd ansågo vi oss ha orsak att sätta upp helgröna kakelugnar i tre rum, så mycket mera som de passade utmärkt både i fråga om tid och utseende. I ett rum — röda kammaren — placerades en gulglaserad kakelugn, som till sin karaktär något påminner om det nämnda gula kaklet.

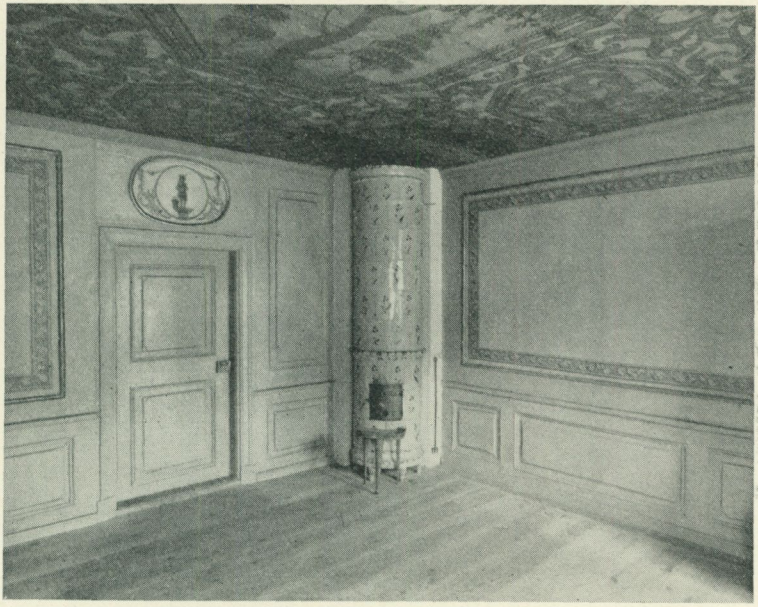

Fig. 9. Röda kammaren efter flyttningen. Den ursprungliga färgen och dekoreringen å tak och väggar framtagna, och det ursprungliga dörröverstycket återuppsatt på sin gamla plats.

Dessutom härstammar den från Bergslagen, varför den kanske kan räknas till släkten. I de två återstående gustavianska rummen uppsattes kakelugnar, vilka valts endast därför, att de i färg och stil slöto sig väl till väggarnas dekoration. Båda äro av Stockholmstillverkning, vilket givetvis icke kan anses utgöra något hinder för deras placering i en mellansvensk herrgård. De stockholmska fajansfabrikernas och krukmakarnas vackra alster hade som bekant under 1700-talet avsättning i hela landet.

När man under nedmärkningen av byggnaden hade påträffat de målade karolinska taken, uppstod ganska förklarligt den frågan, om man icke rent av skulle kunna återställa något eller några av rummen med helt karolinsk inredning. Självfallet var detta möjligt endast i de rum, som saknade gustaviansk inred-

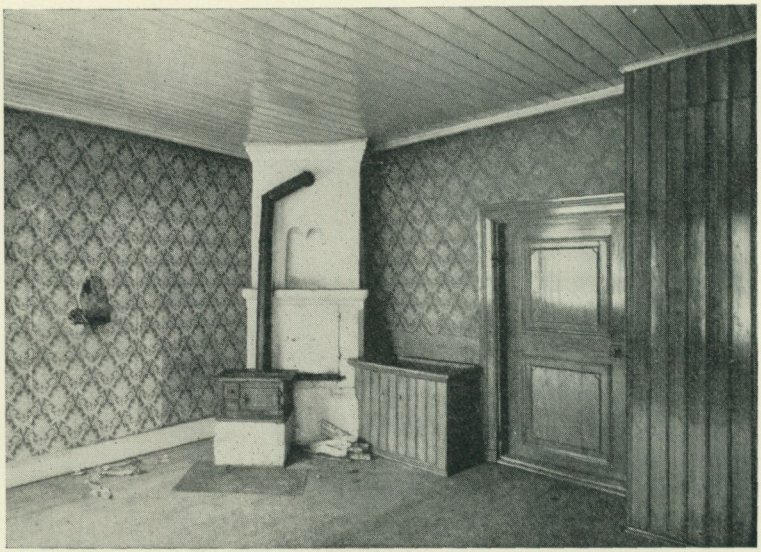

Fig. 10. Sådan tedde sig presidentens forna sängkammare före flyttningen. Taket både putsat och panelat med pärlspånt, väggarna putsade och tapetserade. Kakelugn och järnspis av sent datum, liksom garderob och diskbänk. T. v. skymta konturerna av den igensatta dörren.

ning, d. v. s. i ett par av rummen till vänster om förstugan. I det inre av dessa — presidentens sängkammare — lyckades man under puts och övermålning få fram den ursprungliga takdekorationen, men i det andra hade ornamentiken nästan helt och hållet spolierats. Man tillgrep då en nödfallsutväg; det karolinska tak, som påträffats i ett av de gustavianska rummen, flyttades. Ur stilsynpunkt kanske detta rent av var en fördel. Ett i mörka och kraftiga färger dekorerat barocktak passar onekligen icke riktigt bra i en f. ö. ljus och luftig gustaviansk interiör och skulle nog knappast heller ha tolererats av den gustavianska tidens stilistiskt ganska doktrinära och mycket litet pietetsfulla människor[1].

[1] I den s. k. röda kammaren — barnkammaren — ha vi i detta fall tillåtit oss en viss inkonsekvens, i det att det målade barocktaket sitter i ett

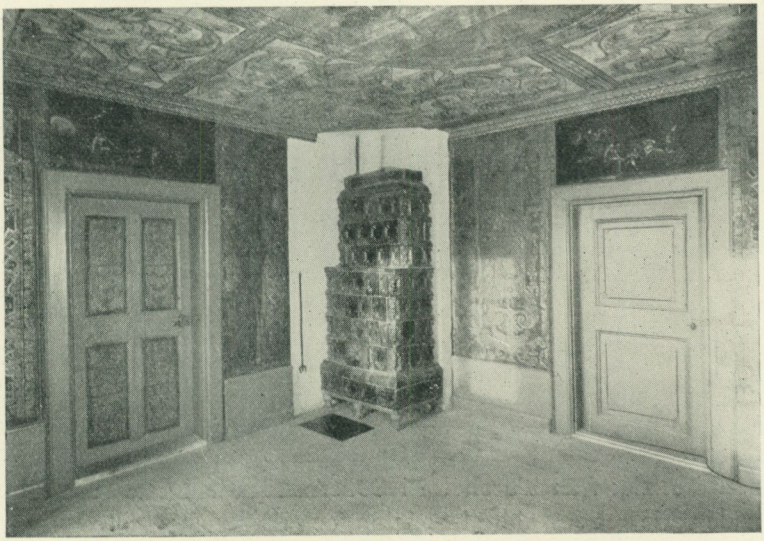

Fig. 11. Presidentens sängkammare efter flyttningen. Takets dekoration framtagen och konserverad, väggarna klädda med stofttapeter från början av 1700-talet, dörröppningen t. v. åter upptagen. Grön kakelugn av karolinsk typ från Jakobsbergs herrgård i Södermanland.

Flyttningen av taket underlättades i hög grad av, att byggnaden var så symmetriskt byggd och rummen av ungefär samma storlek. Tyvärr hade icke ens det minsta spår av någon karolinsk väggdekoration påträffats i huset, och därför blev man nödsakad att helt och hållet hämta väggbeklädnaden i dessa rum från annat håll. För det inre rummet, sängkammaren, fanns i museets ägo en s. k. stofttapet, som både i stil och färg passade utmärkt och som med oväsentliga kompletteringar räckte till i rummet, fig. 11. För det andra rummet visade det sig svårare att finna något lämpligt, då de barocktapeter museet ägde icke alls passade till det i kraftiga färger målade taket. Men endast

rum som har gustaviansk väggdekoration. Man kan möjligen försvara detta med att taket var alltför praktfullt och väl bibehållet för att täckas över och att tak och väggar trots allt passa ganska väl tillsammans, fig. 9.

några veckor innan Skogaholm i övrigt var färdigt, överlämnade baron August Trolle Löwen en del gamla föremål, som härstammade från den bekanta sörmlandsgården Sjösa och som länge legat obrukade på dess vind. Däribland fanns också en packe tapeter, och dessa visade sig vara den mest idealiska väggbeklädnad i det nämnda rummet.

Icke nog med att de ur stil- och färgsynpunkt passade, de voro precis lagom långa och räckte till för hela rummet. Det var vävtapeter, målade i grönt med ett kraftigt bladmönster i annan nyans, tydligen imiterande damast.

Det finnes ännu ett rum i samma svit, som numera har gammal inredning, nämligen det kinesiska kabinettet, inrymt i den västra flygelpaviljongen. Det är den enda inredningen i huset, som icke alls har något att göra med Skogaholm. Den härstammar i stället från Tureholm i Södermanland. Detta rum saknade varje spår av äldre inredning, och då museet ägde en serie pannåer från Tureholm, som mycket väl skulle sluta sig till de övriga rummen och som även till storlek och antal passade just här, ansågs det vara en mycket god lösning av frågan, hur detta rum skulle disponeras, fig. 12.

Kanske finna de besökande i Skogaholm, att golven verka väl nya. Man kan trösta vederbörande med, att detta är något, som torde gå över ganska snart. Under de första fyra månaderna på Skansen ha över 20,000 personer besökt Skogaholm, och det bör därför icke dröja länge, förrän tiljorna äro lika nötta, som om flera generationer här framlevat sitt liv. Man kan f. ö. icke i ett hus med stort besökarantal lägga in tunna och mycket slitna golv. De skulle spolieras alltför snart. Och om de nuvarande golven ännu icke fått ålderns patina, se de dock ut som de gamla golven en gång gjort. De äro hyvlade och spikade på samma sätt, och plankornas bredd överensstämmer ganska nära med förebilderna.

Över huvud har man, där nya detaljer måst göras, i allt sökt utföra dessa enligt de gamla metoderna. Det kan måhända anses onödigt, att man använt smidd spik med stora skallar till dörr-

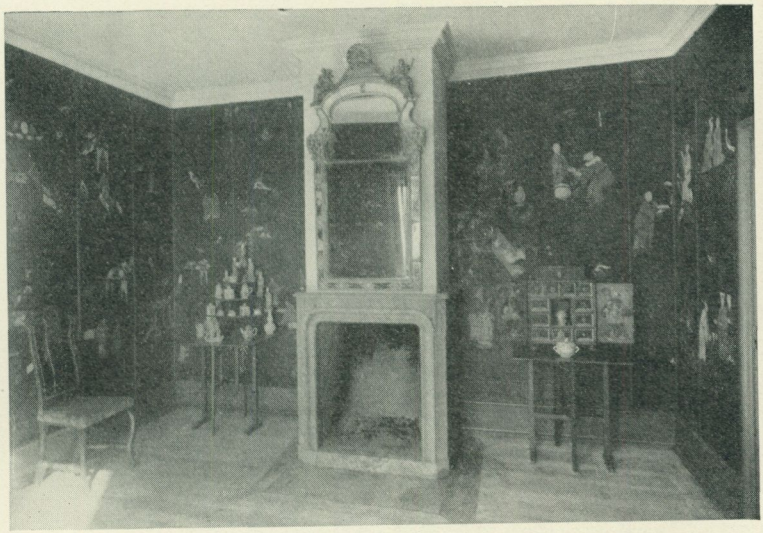

Fig. 12. Kinesiska kabinettet med pannåer från Tureholm, Södermanland.

foder och takpanel eller att man konstruerat spjällen på de öppna spisarna efter originalmodeller, som faktiskt varit svåra att uppspåra. Men jag tror dock, att även dessa obetydligheter till en viss grad bidraga till det helhetsintryck man strävat efter. Och man får icke glömma, att ett kulturhistoriskt museum också är till för att visa gamla konstruktioner och gamla arbetsmetoder.

Givetvis är det relativt få av de stora och små problem, som flyttningen av Skogaholm fört med sig, vilka här kunnat beröras. Av det sagda har kanske ändock framgått, att flyttningen av en stor byggnad med en lång och invecklad byggnadshistoria är en ganska komplicerad sak, ett puzzle, som det kräves en god portion tålamod och ett visst intresse för att lägga. Säkert är, att Skogaholmsbyggnadens flyttning aldrig gått att genomföra, om icke hela den arbetsstyrka, som varit verksam därmed, varit besjälad av ett levande och ofta också osjälviskt intresse. Sär-

skilt vill jag här framhålla de förtjänster, som nedlades av verkmästare O. Andersson samt konservatorerna Alfred Nilsson, Sven Dahlén och B. Pedersen.

Fig. 13. Från arbetet på Skogaholms återuppförande.

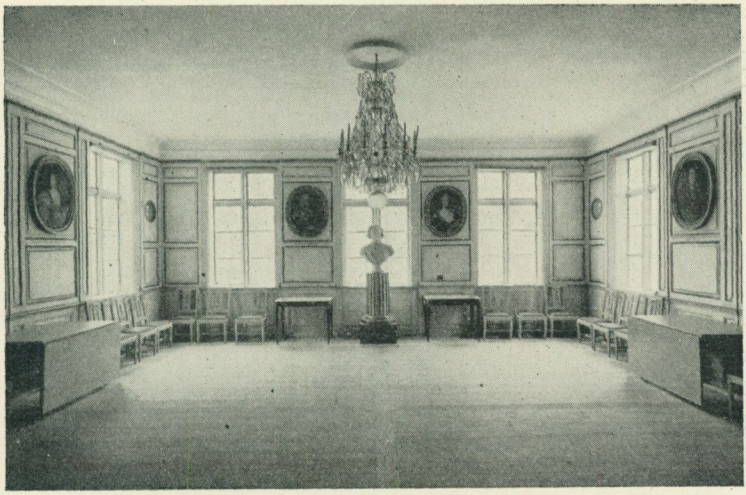

MÖBLERINGEN AV SKOGAHOLMS HERRGÅRDSHUS PÅ SKANSEN

Av Sigurd Wallin.

Den fasta rumsinredningen i ett gammalt hus kan under goda omständigheter och med skicklig behandling återställas till ett stadium, som mycket nära ansluter sig till det ursprungliga utseendet, även om senare tider förändrat mycket och täckt över snart sagt alla ytor med lager av nyare inredningar. I en serie av på dylikt sätt behandlade rum, sådan som Skogaholmsbyggnadens, kommer dock icke ett omedelbart intryck av ett gammalt hem besökaren till mötes, om icke också en sammanhörande möblering med alla dess olika tillbehör kompletterar rummens fasta inredning. Men det ligger i lösörets natur

Vignett. Fig. 1. Stora salen sedd från ingångsdörren.

att lättare skingras och försvinna än rumsinredningarna. I bästa fall kan man i ett gammalt hus ha kvar äldre tiders bohag i stor utsträckning, kanske t. o. m. fulltaligt, men man vet ändå ytterst sällan, hur den ursprungliga placeringen av de enskilda föremålen kan ha varit gjord, och vissa arter av bohagsting äro nästan undantagslöst borta, t. ex. gardiner, möbelklädslar och mycket annat, som för ett fullständigt intryck av ett rum är nödvändigt. En möblering av ett rum, vilken fixeras till en viss historisk tidpunkt, blir under dessa omständigheter alltid en rekonstruktion, och i viss mån måste den bli en nykomposition, men det är dock så, att vissa rätt betydelsefulla hjälpmedel stå till buds, genom vilka det är möjligt att ge en dylik rekonstruktion ett visst, kanske icke alltför obetydligt, historiskt sanningsvärde.

Det gustavianska herrgårdshemmet på Skogaholm hade skingrats ganska grundligt, och på själva Skogaholm fanns vid tidpunkten för flyttningen till Skansen endast ett mindre antal föremål kvar från denna period. Åtskilligt finnes emellertid, som genom arv följt familjen och nu befinner sig på många skilda händer, och av detta ha redan vissa föremål som gåvor återkommit till sitt gamla hem, andra, såsom porträtten, i kopia blivit satta tillbaka i hålen i salspanelen, fig. 1. Men i stort sett var situationen inför möbleringen av Skogaholmshuset liktydig med en nyuppsättning av gammalt husgeråd, hämtat från de källor, över vilka en museiinstitution kan förfoga. Normerna efter vilka detta arbete blivit utfört och de stöd det kunnat hämta i urkunder, skall här nedan något närmare antydas och exemplifieras.

Urkunderna kunna gälla å ena sidan det individuella fallet, det Wennerstedtska hemmet på Skogaholm, å andra sidan heminredningens allmänna karaktär eller dess smådetaljer under ifrågavarande period. I det förra avseendet är det bouppteckningarna efter Skogaholmsherrarna, som varit huvuddokumenten. I det senare fallet ha samtida hemskildringar i bild fått tjänstgöra som läromästare, i den mån som dylika finnas

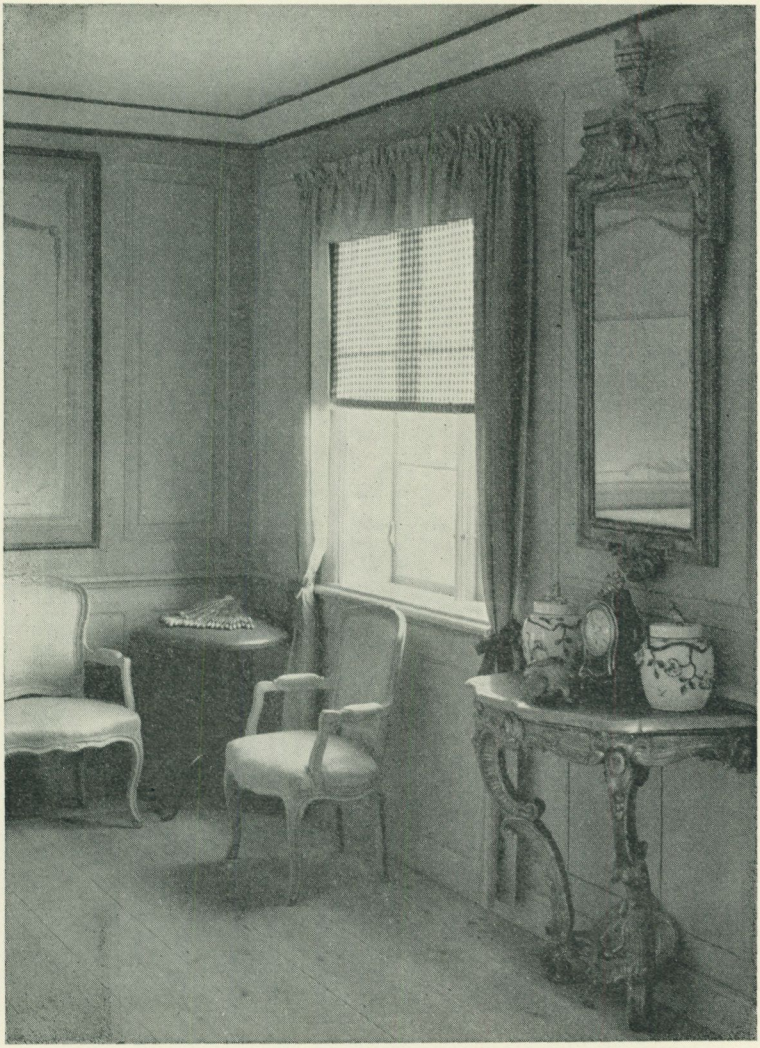

Fig. 2. Fönsterväggen i friherrinnans förmak, möblerat med både gustavianska och rokokomöbler.

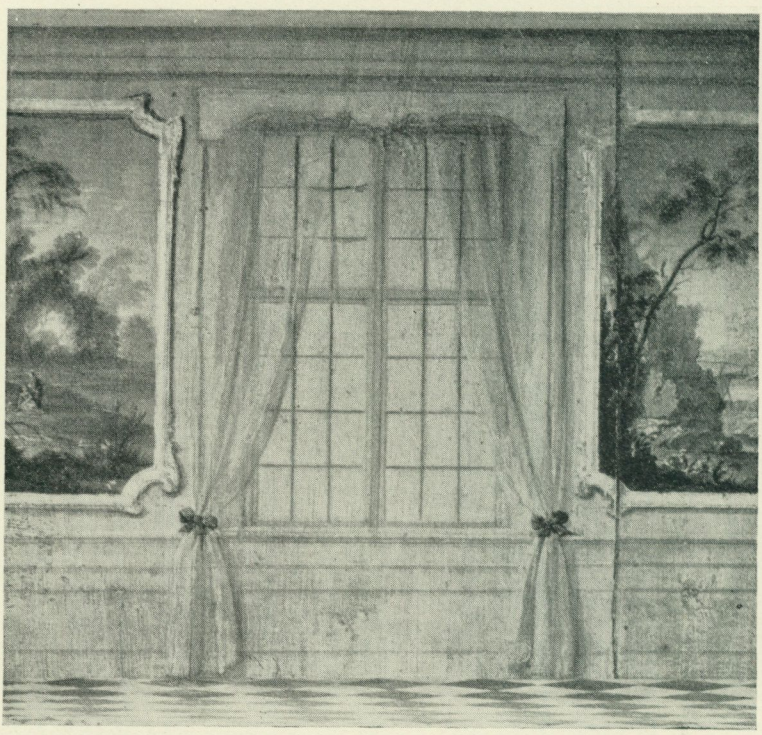

Fig. 3. Parti av fönsterväggen i stora salen i ett gustavianskt dockskåp, nu uppställt i Skogaholms barnkammare (röda kammaren).

att tillgå. Men till jämförelse och för att få fram en något större allmängiltighet ha inventarielistor och boupptecknings från andra samtida hem också i viss utsträckning tillgripits.

Boupptecknings från Skogaholm, som äro uppsatta rum för rum, ge för varje rum exakta upplysningar om antalet möbler av varje slag, om småsaker, om gardiner, rullgardiner, eldgaffel etc. Men man lämnas helt naturligt i okunnighet om de olika möblernas placering i rummet och om deras utseende, den exakta kvalitén etc., deras huvudstadsmässighet eller lantlighet. Ofta ges en uppgift om tygsorten på möblerna, i enstaka fall

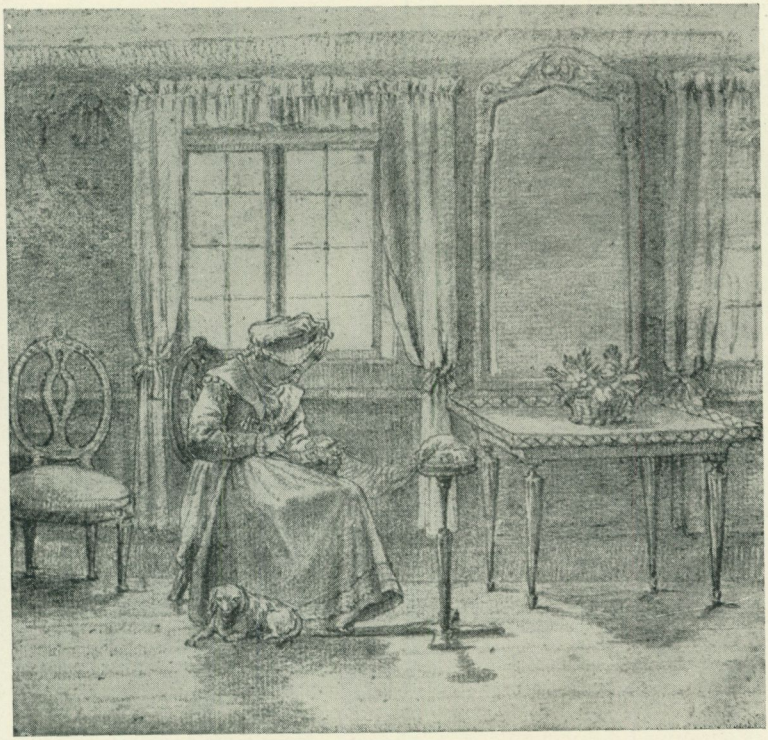

Fig. 4. Ett rum i Ribbingsfors herrgård i Västergötland.
Teckning av Adolf von Numers, 1780-talet.

en detaljbestämning av någon pjäs, tillräcklig för att fixera dess karaktär. Bouppteckningen blir på så sätt den fasta grundvalen för möbleringen, framför allt för den individuella karaktären hos densamma. Men dess tabellariska inventeringsprotokoll räcker icke ensamt till, när det gäller att låta rummet återuppstå i konkret gestalt, det räcker icke lika bra som till att i berättande form ge sådana dock så påtagligt verkande synbilder som de Levertinska. Snickare-, målare- och tapetserarearbetet har intet artistiskt skymningsdunkel att hölja vetandets små brister uti, och det blir så lätt de nya rekonstruerade detaljerna, som lysa

Fig. 5. Salongen på Löfstad i Östergötland år 1812. Akvarell av D'Aumont duc de Pienne.

i ögonen och jaga bort illusionen ur tavlan. Här blir man i allra högsta grad beroende av att kunna falla tillbaka på verkliga belägg i allehanda detaljfrågor, och det ligger vikt på att man noga följer dylika anvisningar. Ty miljön är en sträng granskare av allt som man försöker passa in i dess ram. När den fasta rumsinredningen är genomförd i en viss tidskaraktär, när allt främmande och nytt är utrensat och både skavanker och lagningar dämpats in i helhetstonen, då reagerar rumsmiljön snabbt och bestämt i gillande eller ogillande riktning för varje föremål som ställs in. Det gäller visst inte en absolut fordran på stilrenhet och icke heller på likvärdighet i kvalitet de olika elementen emellan. I båda dessa avseenden har verkligheten kunnat tåla många avvikelser från den snörräta receptmässig-

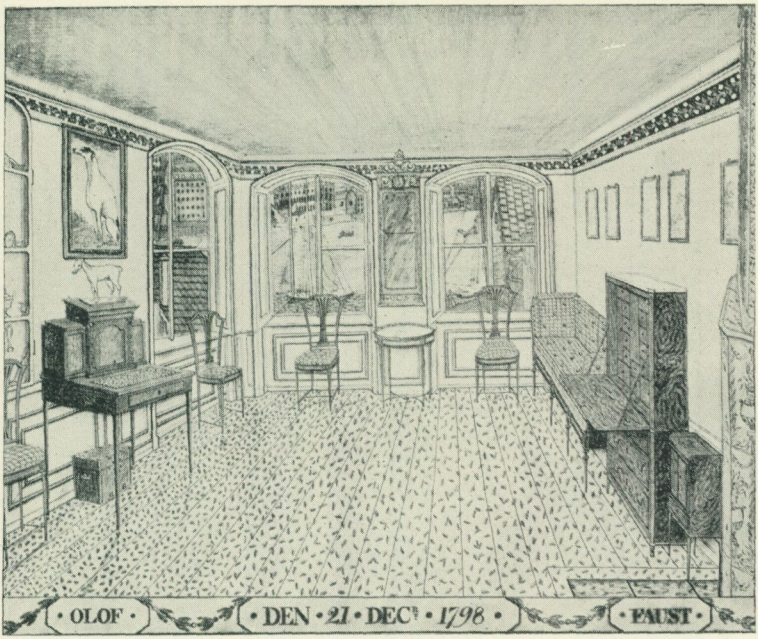

Fig. 6. Rum i sadelmakareåldermannen Johan Rosenlinds hem, Lilla Nygatan 22 i Stockholm år 1798. Akvarell av Olof Faust.

heten. Men det är en viss rätt svårbestämbar karaktärslikhet som är nödvändig och som, när den är uppnådd, ger åt interiören en enhetskaraktär, som låter oss tro, att vi stå i ett rum just sådant, som det kan ha varit under sin egen tid.

Vi äga intet stort överflöd på exakta bilder från herrgårdshemmens inre, sådana dessa tedde sig i Sverige på 1700-talet. Sådana individuellt bestämda avbildningar äro nästan lika få som de skriftliga memoarerna och brevsamlingarna äro många. Man får därför söka tillgodogöra sig det som de få teckningarna visa. Ett par teckningar från Ribbingsfors herrgård i norra Västergötland, gjorda av A. von Numers, en återgiven i fig. 4, visa sålunda en gardinuppsättning med en smal rynkad kappa och ett par rätt långt tillbakadragna långgardiner, vilken äger

Fig. 7. En dam vid sitt toalettbord. Detalj ur oljemålning av Pehr Hilleström, 1770-talet.

en sådan karaktär av allmäntyp, att den fått tjäna som mönster för gardinuppsättningarna i flera av Skogaholmsrummen. Långgardinernas sammanfästande nere vid fönsterbänken med ett i rosett knutet brett band lär man känna också i en målad dockskåpsinteriör i en möbel, fig. 3, som numera återfinnes i Skogaholms barnkammare. En 1700-talets rullgardin av brunrutigt lärft med en rullanordning med snören, som omfatta gardinens båda sidor och sätta den nedre gardinkäppen i rotation, så att gardinen rullas om densamma, kan man lära känna på ett så

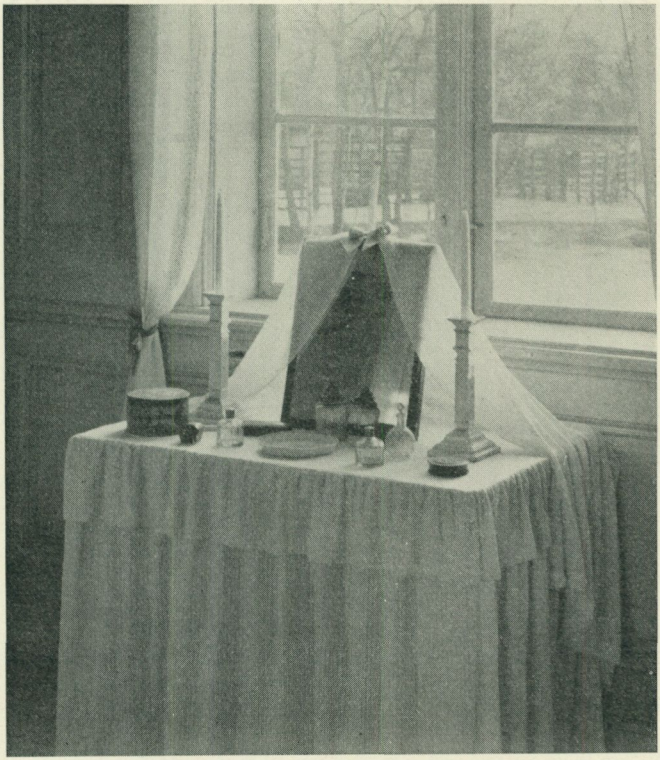

Fig. 8. Toalettbord i friherrinnans sängkammare. Rekonstruktion gjord med ledning av samtida avbildningar.

överraskande sätt som i källhuset vid Forsmarks bruksherrgård i Uppland, där den blivit fotograferad vid en av Nordiska museets studieresor till svenska herrgårdar. Det är ej en 1700-talsrullgardin i original, som sitter kvar i källhuset, utan i dekoreringen av dettas interiör ingår ett målat blindfönster, där hela denna anordning är återgiven och på så sätt lyckats bevara sig oförändrad. Vi ha också en sådan bild som den av stora salongen på det Piperska Löfstad i Östergötland, fig. 5, ett rum som numera är bibliotek. Där kan man på ett intressant sätt

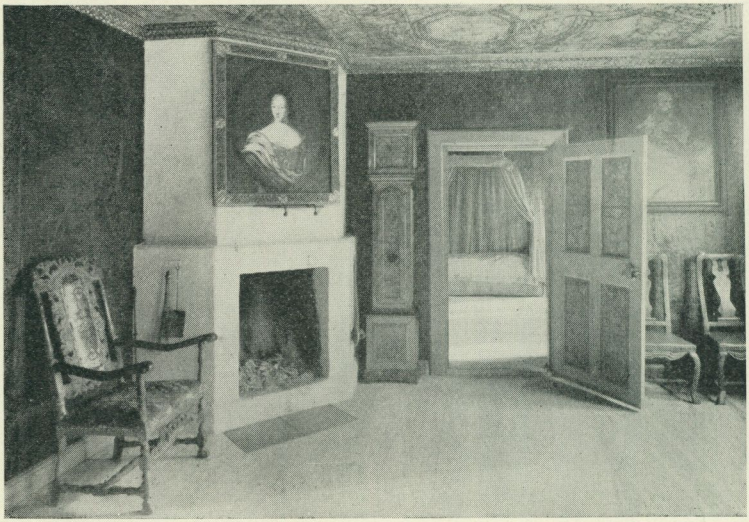

Fig. 9. Presidentens förmak med dörren öppen in till sängkammaren.

lära känna innevånarnas hemvanor, men man kan också i detta högförnäma hem iakttaga en ganska långt gående stilblandning, och man får slutligen vissa goda tips angående möblernas vardagsklädsel. En bild av ett Stockholmshem, visserligen borgerligt men efter allt att döma högmodernt för sin tid, existerar i sadelmakareåldermannen Rosenlinds salong från år 1798, fig. 6. Den visar oss de överdrivet smäckra sengustavianska möblerna i mahognyrött, klädda med blårutigt tyg, och det enrisströdda golvet, och på åldermannens sekretär står en gipshäst, alldeles som hos kavallerigeneralen Gustaf Philip Wennerstedt på Skogaholm enligt hans bouppteckning.

Dessa individuella avbildningar, som ofta just tack vare sina upphovsmäns egenskap av amatörer, äga en för våra ändamål betydelsefull detaljrikedom, äro givetvis ytterst viktiga kunskapskällor, men de äro tyvärr mycket fåtaliga. En rikare flödande källa är Per Hilleströms stora œuvre av genrebilder från svenskt 1700-talshemliv. De utgöra tillsammans en bilderbok, som visar

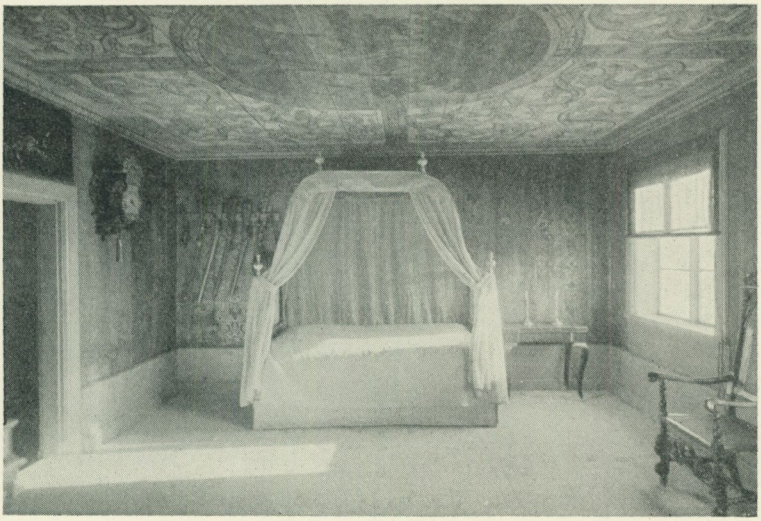

Fig. 10. Presidentens sängkammare med sängen klädd med grönt myggtjäll.

oss mångfaldiga hemlivets situationer och likaledes återge sina ämnen med mycket detaljintresse. Detta intresse hämtar emellertid sitt stoff från flera håll än det direkta naturstudiet i svenska hem. Konstnären har haft tillgång till samtidens rika förråd av franska gravyrblad, och frestelsen har varit honom för stark att låna utländska fjädrar för att pryda upp den svenska fattigdomen, en frestelse, som ännu alltjämt infinner sig hos den, som skall rekonstruera! Underkastar man emellertid Hilleströms verk en viss källkritik och rensar bort sådant, vars utländska förebilder man spårat upp, blir även han en god läromästare för vårt speciella ändamål, i flera fall rent av oumbärlig.

Av de fasta inredningarna i Skogaholmshuset ha de flesta, de gustavianska, insatts av generalen Gustaf Philip Wennerstedt, vars installering i de nyinredda rummen vi säkerligen ha rätt att se registrerad i den bouppteckning, som upprättades år 1815 efter hans frånfälle. Det torde vara uteslutet att några större omändringar eller nymöbleringar företagits sedan bosta-

den väl blivit ordnad efter den genomgripande nyinredningen. De rum som vid flyttningen till Skansen fått tillbaka en inredning av tidigare karaktär, de tre barockrummen, kunna närmast antagas vara i det skick, vari de befunno sig under presidenten Carl Gustaf Wennerstedts dagar. Den bouppteckning, som år 1778 upprättades över hans kvarlåtenskap, blir i detta fall användbar som rättesnöre.

Det är särskilt i fråga om dessa senare rum, framför allt presidentens sängkammare och förmak, som man kunnat följa bouppteckningen nästan bokstavligen ord för ord. Det torde vara upplysande att som exempel återge listan på dessa båda rums innehåll:

»*Uti Salig Præsidentens Rum.* 1 st. Skrif Pullpet med skop. 1 st. Spehl Bord af Ek. 1 st. Liten Klåcka med Lod. 1 st. stor Foutelje. 1 st. Natt Commod. 1 st. Säng med Zittcer Cattun. 2 st. Gröna Rull Gardiner.

Uti Dess Förmak. 1 st. Stort Bokskåp med glas Dörrar. 1 st. Wägg Uhr med Fouteral. 2 st. Fouteljer. 1 st. Gammal Modig Soffa. 2 st. Gröna Rull gardiner. 2 st. Karmstolar.»

Man kan jämföra dessa listor med vad som nu är inplacerat i samma båda rum, fig. 9 och 10. Där står bland annat ett stort ljusgrönt bokskåp med gamla gröna glasrutor i dörrarna, vilket följt med huset vid flyttningen och alltså med stor sannolikhet är detsamma som bouppteckningen beskriver. I de fall, där avvikelser i en eller annan detalj nu kunna spåras, böra de ej uppfattas som försök att korrigera historien, utan grunden är då att söka i det förhållandet, att fullt överensstämmande pjäser ej för närvarande stått till buds. Exempelvis står i sängkammaren en himmelsäng, vars överdrag ej är »Zittcer Kattun» utan myggtjäll, ett material, som emellertid finnes företrätt för liknande ändamål på andra platser i samma urkund.

En sak som gör att man vid rekonstruktionen av de gustavianska rummen ej kunnat fullt lika direkt och slaviskt följa general Gustaf Philip Wennerstedts bouppteckning är den, att den yngre generationen tagit den stora stenhusflygeln i bruk för direkt

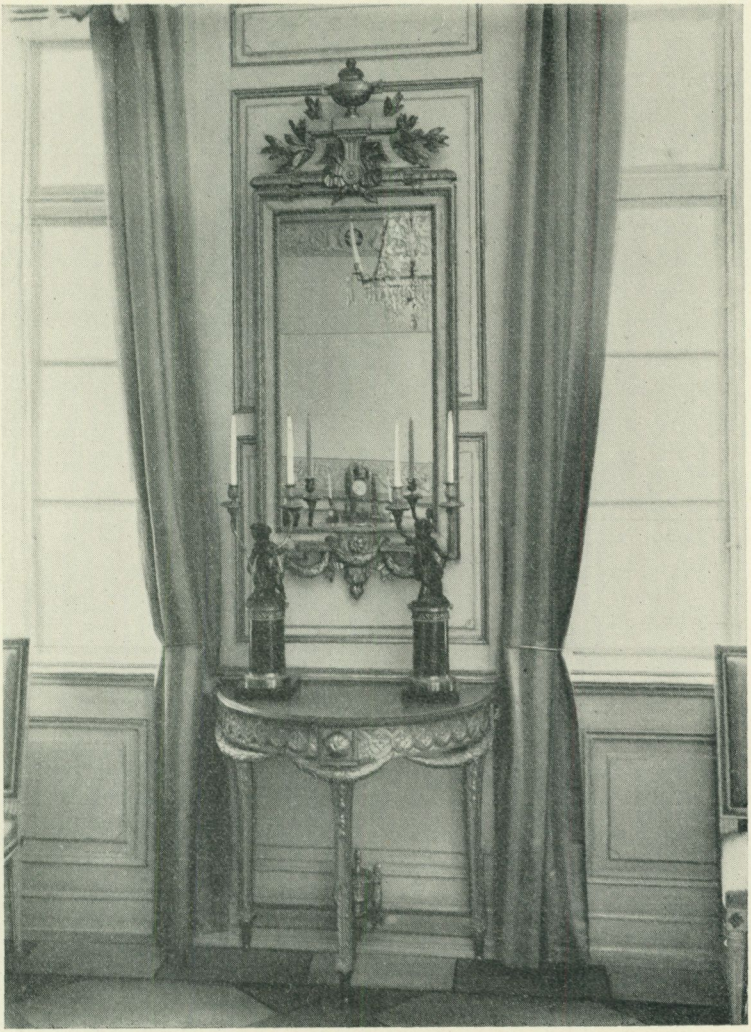

Fig. 11. Gustaviansk spegelgrupp mellan fönstren i förmaket invid salen.

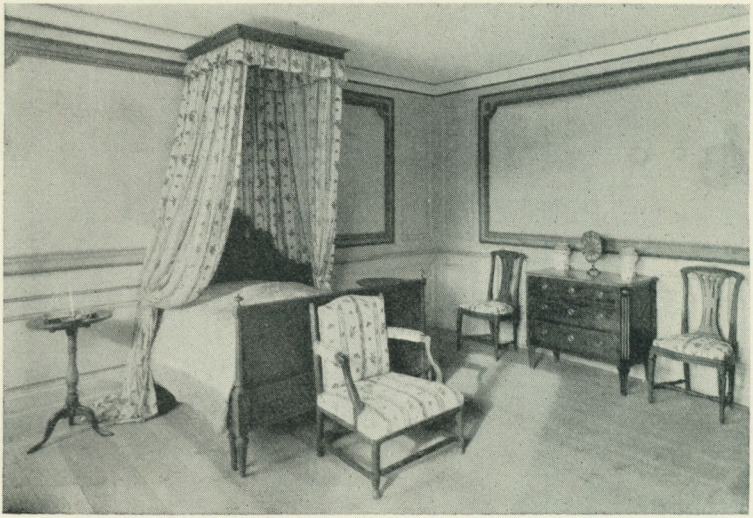

Fig. 12. Friherrinnans sängkammare.

eget bostadsbehov i högre grad än vad som skedde på presidentens tid. Då nu 1700-talsstenhuset ej ingår i herrgårdsanläggningen på Skansen, har en viss förskjutning av rumsdispositionen mot huvudbyggnaden varit nödvändig och motiverat, att man kunnat med fördel tillämpa även vissa partier ur motsvarande rumsförteckningar från stenhuset på respektive rum i huvudbyggningen. Salen i stenhuset hade t. ex. under generalens tid tydligen blivit den under vanliga förhållanden använda matsalen, så att herrgårdens gamla stora sal, den i huvudbyggnaden, kunnat inrymma biljarden. Detta senare rum och det angränsande förmaket heta därför i bouppteckningen 1815 biljardsalen och biljardförmaket, och en biljard med tillbehör är installerad i salen jämte den ordinarie salsmöbeln, som framför allt omfattar »24 Stolar af Tageltyg».

Man skulle här kunna upprada många exempel, då bouppteckningens korta anvisningar icke bokstavligen kunnat följas i detalj, antingen på grund av att de ej äro möjliga att klart tyda,

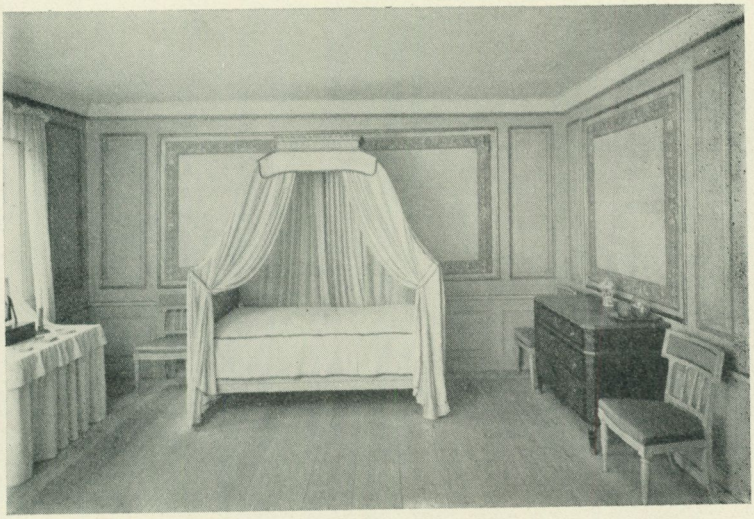

Fig. 13. Blå kammaren.

eller därför att fullt motsvarande föremål icke nu varit tillgängliga. Men i vissa fall äro uppgifterna detaljerade och ha kunnat följas. Som exempel skulle kunna framdragas den »bordstudsare med lampa», som stod i friherrinnans sängkammare år 1815, och den nu i motsvarande rum placerade bordklockan med rörlig siffertavla, vars perforerade siffror upptill passera en rödfärgad hornskiva, bakom vilken en nattlampa haft sin plats på en plåt med uppvikta kanter.

Det skall alltid i detalj kunna ifrågasättas, huruvida urvalet av möbler och andra husgeråd är riktigt ur kvalitetens och orts- och tidsfärgens synpunkt. Bevisen härför skola vi aldrig kunna lägga fullt ovedersägligt på bordet. Men det är ej uteslutet att förmågan att bedöma dessa frågor kan komma att växa med uppnåendet av mer ingående kunskaper om det svenska herremanshemmets forna inrättning. Det försök, som Skogaholmsmöbleringen utgör, skulle icke ha varit möjligt utan de kunskaper om svenska herrgårdar, som under Nordiska museets tid småningom

insamlats i dess förråd i form av samlingar och i lika mån i form av bilder och beskrivningar. Och dock måste man medge, att studiet av de kvarstående gamla herrgårdshemmen i Sverige ännu befinner sig på ett tidigt stadium. Om detta studium kan få fortgå, innebär det ett löfte om många nu saknade kunskaper. Det kan förtjäna påminnas om att i privat ägo existerar ett antal föremål, som en gång stått just i dessa rum och för vilka de nu inflyttade museipjäserna måste betraktas som tillfälliga ställföreträdare. Ett närmare studium av dessa ursprungliga Skogaholmsmöbler, särskilt av dem, som tillhöra de bägge i den nuvarande möbleringen representerade stilperioderna, blir den bästa prövostenen på den nu gjorda möbleringens karaktär.

Jämförelsevis få gamla möbler ha undgått att under tidernas lopp bli på ett eller annat sätt förändrade. Övermålning är ett av de allra oftast förekommande sätten, och intet är vanligare än att gamla möbler, särskilt stolar, äro försedda med målning i lager på lager, stundom så tjocka att möbelns ursprungliga former blivit åtskilligt förändrade. Skall en dylik möbel kunna tjäna som exponent för sin tids möbelsnickeri, bör den därför befrias från de senare tillsatserna. Övermålningarna böra borttagas på ett så finkänsligt sätt, att den gamla ytan åter kommer i dagen och möbeln återfår både färg och form från sin första tid. På detta sätt ha de flesta på Skogaholm inflyttade möblerna behandlats, och där den ursprungliga färgen varit skadad på annat sätt än en naturlig nötning åstadkommer, har den blivit med varsam hand retuscherad. Det ursprungliga möbeltyget är i regel en omständligare sak att återställa. Endast i undantagsfall ligger det kvar under de senare lagren av klädsel, och då nästan undantagslöst i ett beklagligt skick. Här finnes alltså knappast någon annan utväg än att tillsätta nya element för att ge det helhetsintryck som fordras för miljöverkan. Sätter man alltså på nya tyger, är det knappast tillräckligt att kunna peka på ett tygnamn i bouppteckningen och anskaffa ett tyg med samma benämning. Termerna variera på detta område hastigt och grundligt liksom mönsterformerna. Ett stycke närmre

Fig. 14. Skänken intill stora salen sedd genom luckan från gången.

Fig. 15. Stolklädsel i petit point från 1700-talets början, härstammande från Skogaholm. Gåva av baron och friherrinnan Gustaf Armfelt, Kulla.

ett pålitligt resultat kommer man, om man kan minutiöst noga i mönster, teknik, material och färger efterbilda ett original från tiden, vare sig det gäller vävning eller mönstertryckning. Efter denna linje ha kompletteringarna av möbeltygen gått vid Skogaholmsmöbleringarna med undantag av ett viktigt och sällsport fall, då en serie ursprungligen på Skogaholm befintliga, delvis säkerligen där tillverkade stolklädslar blivit bevarade och återskänkta till byggnaden, fig. 15 och 16. Här är det ovanligt nog möbeln, som fattas.

De mest synliga textilkompositionerna i 1700-talsrummen äro ovedersägligen sängarna, som för övrigt uppträda i åtskilligt flera av rummen än vi efter vår tids vanor skulle vänta. 1700-talssängarna äro tämligen undantagslöst försedda med himmel och sänggardiner. I enstaka fall har man kunnat ställa upp en

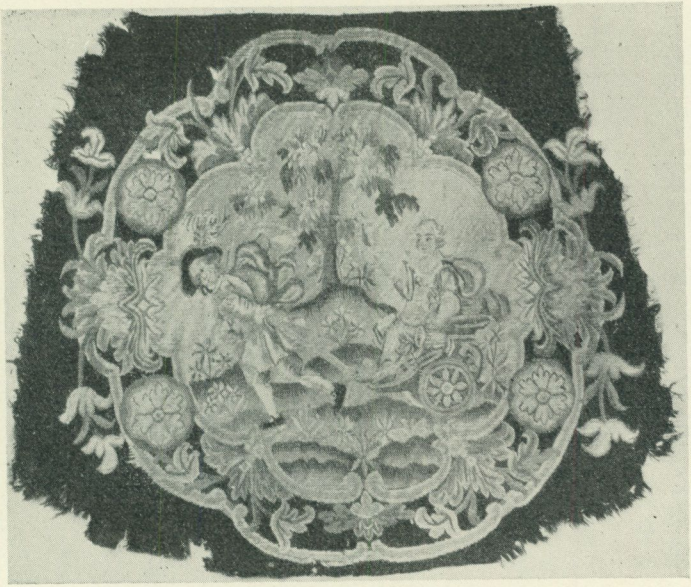

Fig. 16. Stolklädsel i gobelinvävnad från 1700-talets början, härstammande från Skogaholm. Gåva av baron och friherrinnan Gustaf Armfelt, Kulla.

säng med bevarat gammalt omhänge av tryckt kattun. I andra fall har den gamla gardinen varit så skör, att den ej skulle kunnat stå ut med den slitning det medför att stå i ett rum, som besökes av en stor publik, och klädseln har då kopierats i nytt material, medan originalet förvaras i museets magasin. I flera fall, då de gamla sängarna över huvud icke haft kvar någon ursprunglig klädsel, ha sådana tillverkats som kopior efter samtida tygprover. Detsamma gäller möbeltygerna och gardinerna, och i fråga om tapetserarearbetet har stoppning och klädsel av möblerna skett efter de metoder, som man kunnat iaktta på bevarade exemplar, vilka ofta blotta små variationer i arbetssättet, vilkas iakttagande har en betydelse för det slutliga intrycket, som man ej har orsak att avstå ifrån.

Den som emellertid här skulle fördjupa sig i alla de yrkens

detaljer, vilkas hjälp behövas för en heminredning, skulle snart förlora läsarens intresse. Vad som är huvudändamålet med en sådan sak som anordnandet av ett helt herrgårdshem inom ett friluftsmuseum, är ju främst den möjlighet, som detta erbjuder att skänka intrycket av en sluten miljö. De enstaka rumsinteriörer, som kunna uppställas inom ett museums väggar, äro icke i stånd att ge detta intryck av rummets sammanhang med bostaden i övrigt. Sådana interiörer ha andra historiskt-pedagogiska uppgifter, och man önskar helst att de utställda föremålen där skola direkt kunna meddela originalpjäsens historiska beviskraft. Friluftsmuseets herrgård skall i bästa fall ge vår tid ett direkt intryck av, hur man under en gången tid, som med stort intresse vårdade sig om hemmets anordnande, kunde inrätta ett svenskt herrgårdshem. Ett typiskt sådant rymmes emellertid ej i en enda byggnad, och därför behöver Skansens herrgård även ur heminredningens synpunkt en kompletteering av flyglar, och det som varje besökare genast inser är, att ett herrgårdskök är nödvändigt för att över huvud taget illusionen av herrgårdsliv skall kunna inställa sig.

Köket har på Skogaholm befunnit sig i en flygel, från vilken maten burits in i den östra korridoren till en lucka i den skrubb, som tjänar som skänk till stora salen. Denna visar för övrigt en välbevarad skänkinredning, och även i andra avseenden är skänkrummet intressant och originellt med sin paneldörr in till salen och sin marknadsbodsliknande lucka för brickorna från köket, fig. 14.

På den nutida besökaren göra nog flera detaljer än detta skänkrum ett intryck av primitivitet. Att det är gammalmodiga rum man ser, förvånar nog ingen. Det är ju just vad som är meningen. Men mången, som känner sig ha varit med tillräckligt länge för att i sin barndom ha sett den riktigt gamla tiden, kan fästa sig vid anordningar, som då räknades som alltför enkla för att brukas i vårdade bostadsrum. Detta är helt naturligt, ty en gammal person nu har sina barndomsintryck en eller två generationer senare än den tid, då Skogaholm nyinreddes

Fig. 17. Stol i röda kammaren med nyvävt rödrutigt linnetyg efter 1700-talsmönster och rynkad kappa efter avbildningar från tiden.

sista gången. Och alla modevanor befinna sig i ständig glidning nedåt på den sociala rangskalan. Det finns många sådana småsaker att observera i Skogaholmsmöbleringen; frånvaron av gardiner i vissa rum hör kanske till de mest iögonenfallande, för att blott nämna ett exempel. Detta påpekande om att det personliga minnets räckvidd i de flesta fall är för kort för rekonstruktionen av ett 1700-talshem, är här avslutningsvis till-

fogat som en ytterligare erinring om, att man är hänvisad till andra källor vid ett sådant arbete. En dylik källa är en museiinstitutions samlade erfarenhet från beröringen med en stor mångfald av gamla husgerådsting, i detta fall representerad av tjänstemännen vid Nordiska museets högreståndsavdelning, som närmast haft möbleringsarbetet om hand.

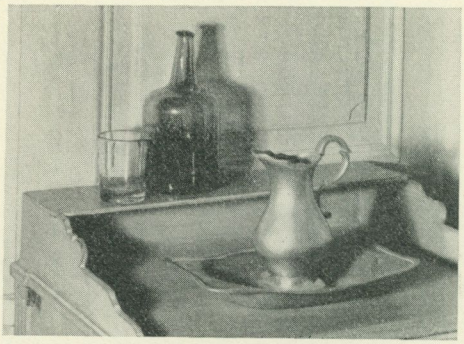

Fig. 17. Tvättservisen i röda kammaren.

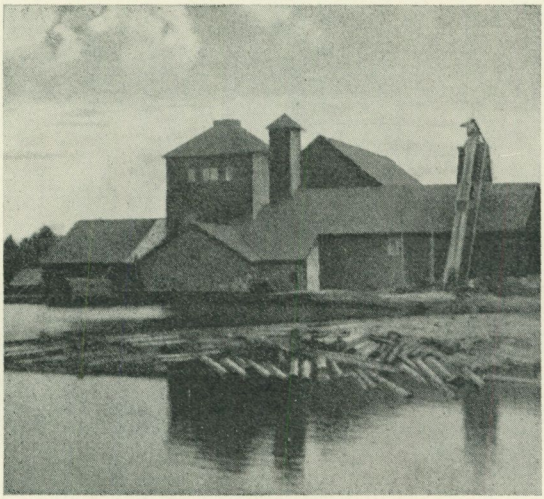

SKOGAHOLMS JÄRNBRUK

Av Carl Sahlin.

Den vid Skogaholm under 1600-talet grundade och först år 1925 nedlagda bruksrörelsen har ägt äldre föregångare i orten, fastän driften haft form av bondenäring. Enligt den äldsta bevarade jordeboken funnos år 1555 i Svennevads socken, där bruket ligger, 37 skattebönder och 5 kyrkolandbor, som erlade skatt eller avrad i osmund, d. v. s. av dem i primitiva ugnar framställt smidbart järn, och de gamla slaggvarpen vid Essböle och Skåleklint inom Skogaholms område erinra även om masugnsdrift före brukets uppkomst.

De villkor en anläggare under 1600-talet hade att fylla, då han ville slå sig på järntillverkning i bruksmässig skala, voro i synnerhet tillgång till skog, malm och vattenkraft. Ett

Vignett. Fig. 1. Skogaholms sista masugn, jämför fig. 8.

tillräckligt skogbärande område borde stå till förfogande för egen kolning eller köp av träkol, malmfyndigheter borde vara att tillgå på ej för långt avstånd och som brukstomt måste kunna disponeras en plats, där lättbyggt vattenfall med nödiga dammsjöar förefunnos. Emellertid kunde man komma betydligt enklare till målet, om man inskränkte sig till anläggning av allenast stångjärnsbruk, för vilket tackjärn då måste beräknas kunna inköpas från främmande masugnar.

Skogaholms grundläggare, lagläsaren Zacharias Andersson, slog till en början in på en sådan genväg. Ett gott bruksläge med en rad av obegagnade fall fann han vid vattendraget, som genom Hallsbergs och Svennevads socknar leder Tisarens vatten till Sottern. Och någon brukstrångsel hade ännu icke inträtt på Tylöskogen, där det några år förut anlagda Skyllberg egentligen var det enda grannbruket. Tillräcklig kolfångst borde sålunda stå till buds. Efter ansökan erhöll Andersson den 7 okt. 1641 General-Bergsamtets privilegium på en stångjärnssmedja, vilken anläggning erhöll namnet Skoga hammare. Såsom vanligt vid denna tid, beviljades anläggaren sex års frihet från hammarskatten.

Emellertid befanns det ganska snart olämpligt för bruket att vara helt beroende av köpt tackjärn, vars kvalitet icke kunde så noga kontrolleras, och redan 1643 ingav Andersson och femton med honom associerade bönder ansökan om privilegium på en masugn. Tillståndet erhölls den 18 okt. samma år 1643 och även nu beviljades sex frihetsår. Denna masugn torde hava anlagts vid sjön Tisarens utlopp på den plats, som nu — efter en här för malmtillförseln anlagd sluss, riven 1879 — benämnes Å sluss, varest träkolsstybb och masugnsslagg ännu kvarligga i tämligen stor mängd. Stället är beläget inom Hallsbergs sockens rå. Åt hyttan gavs den kortast tänkbara benämning Å masugn, namnet hämtat från det invidliggande hemmanet Å. Till undvikande av kameral förväxling med den i Lerbäck belägna Västra Å masugn ändrades namnet längre fram till Östra Å, ehuru befolkningen dock vidhöll det

Fig. 2. Skogaholms äldsta stångjärnsstämpel, fastställ år 1641.

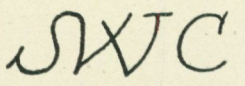

Fig. 3. Skogaholms år 1730 fastställda stångjärnsstämpel i dess äldsta form. Bokstäverna tydas sålunda: Wennerstedt. Skogaholms och Carlshammars bruk.

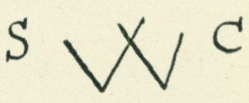

Fig. 4. 1730 års järnstämpel, sådan den användes på 1770-talet.

Fig. 5. 1730 års stämpel med ändrad bokstavsföljd, använd från 1790-talet till 1910, då smidet nedlades.

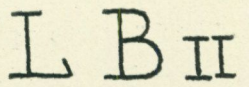

Fig. 6. Åmasugns tackjärnsstämpel. Bokstäverna betyda: Lerbäcks Bergslag, masugn n:r 2.

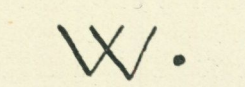

Fig. 7. Skogaholms manufakturstämpel, fastställd troligen år 1750.

kortare namnet Å, som en gång vunnit burskap. Malm till blåsningarna erhölls ur den 1/4 mil från bruket belägna Skåleklintsgruvan, om vilken det år 1666 i Bergskollegiets relation heter att den gav litet malm, men av god art. Att Andersson vid hyttans uppförande medtog så många främmande inbrukare torde hava berott på att de varit ägare till denna fyndighet. Senare upptogos även andra gruvor i trakten, ehuru ingen visade större uthållighet på djupet.

Kort efter brukets kompletterande med andel i masugn sålde Zacharias Andersson det hela till krigskommissarien Simon Rosenberg, som ägde stor jordegendom i närheten. Detta skedde år 1645. Emellertid förblev, efter vad kyrkoherde E. J. Andersson genom sina forskningar gjort sannolikt, Å masugn ända in på 1730- eller 1740-talet en särskild ekonomisk enhet, vari visserligen Skogaholm ägde andel, men som dock drevs under särskild förvaltning, troligen under ledning av störste delägaren. Kyrkoböckerna nämna sålunda under perioden 1702—49 bruksägarne Gillis de Bèsche, Anders Hirsman och Carl Tisell. Åtminstone de två sistnämnda bodde vid Å, sannolikt å det så benämnda hammanet. Masugnen ombyggdes och förstorades år 1684, varvid densamma flyttades längre ner vid vattendraget till den plats, som nu kallas Masugnsbacken och som fortfarande utmärkes genom stora kvarliggande slaggvarp. Hyttans sista främmande inbrukare torde hava utköpts av Skogaholms bruksägare på 1740-talet. Säkerligen har emellertid som regel allt det tackjärn, som i hyttan blåstes ända från dess grundläggning, delvis alltså efter försäljning till bruksägaren, levererats till Skoga hammare och där färskats. Smidet härstädes uppgick under första tiden till 400—500 skeppund per år. Hyttan drevs, såsom var vanligt under 1600- och 1700-talen, blott en kort tid — en eller ett fåtal månader — årligen. På den nya platsen bibehölls hon till år 1879.

Efter Rosenbergs död 1689 övergick Skogaholms egendom genom dottern Catharinas gifte med generallöjtnant Anders Wennerstedt till denna släkt, varinom bruket bibehölls till år 1815. Under största delen av den Wennerstedtska perioden synes bruksdriften hava fått löpa i gamla hjulspår utan några större ansatser till utveckling. Och härtill är det icke svårt att finna förklaringen. Liksom förhållandet var vid så många andra svenska bruk vid denna tid, hade ägarna såsom militära eller civila ämbetsmän sin huvudsakliga verksamhet förlagd till annan ort, under krigstid oftast till utlandet. Bruks-

Fig. 8. Skogaholms sista masugn.

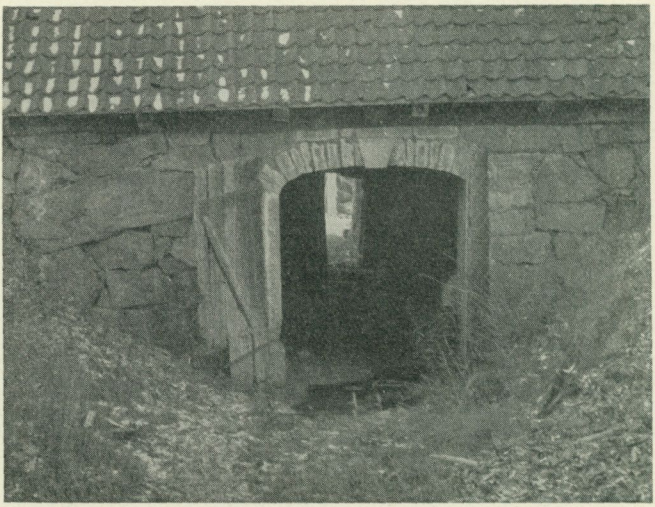

Fig. 9. Skogaholms stångjärnssmedja. Portvalvet med inskrift å slutstenen rörande smedjans uppförande 1798. Foto John Hellquist 1931.

rörelsen omhänderhades av inspektorer med starkt beskuren handlingsfrihet. Minsta möjliga utlägg till förbättringar, men högsta möjliga reveny för ägaren var den regel, efter vilken driften skulle ledas. Ofta voro emellertid bruksinspektorerna kraftiga och metallurgiskt skickliga män, som trots allt drevo rörelsen framåt. Även Skogaholm hade under vissa tider av nu ifrågavarande period, särskilt senare hälften av 1700-talet, inspektorer eller förvaltare vid ledningen, vilkas namn ännu med erkänsla ihågkommas. Här må blott nämnas två av dessa, nämligen sedermera brukspatronen Anders Eneström och inspektoren A. Wahlenberg. Den förre var en kraftfull natur, intresserad av allt nytt. Han förde både bruksdrift och lantbruk framåt. Speciellt är han ihågkommen på grund av sin iver att lära befolkningen att odla och äta potatis. Särdeles vackra skörderesultat beträffande »jordpäron», erhållna härstädes åren 1787—90, har han publicerat i »Ny Journal uti Hushållningen» för år 1791. Det var ock efter hans planlägg-

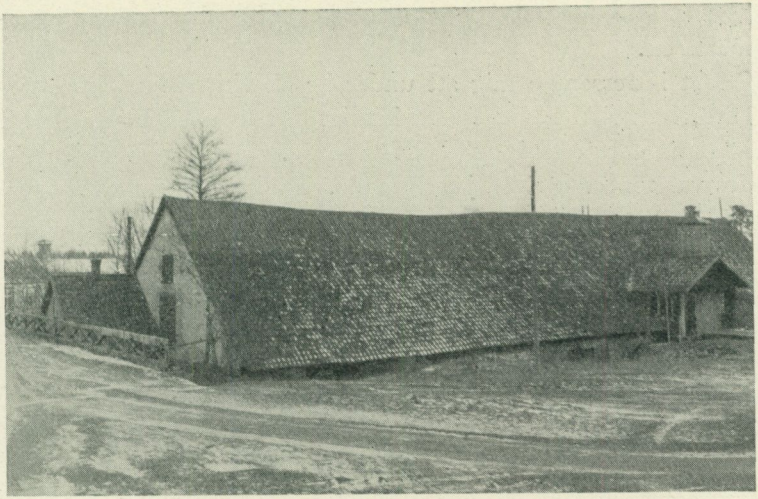

Fig. 10. Skogaholms stångjärnssmedja. Järntillverkningen för export nedlades 1904, allt smide upphörde 1910. Foto John Hellquist 1931.

ning som smidet flyttades från Carlshammarsmedjan, belägen nedanför Skogasjön, till ett bättre fall och läge vid nuvarande bruksplatsen. Flyttningen verkställdes år 1798 av hans efterträdare, ovannämnde A. Wahlenberg. Det var under den driftige generalmajoren Gustaf Philip Wennerstedts tid. Denne har genom inskriptioner på slutstenarna i portvalvet, som leder in till den ännu kvarstående smedjan, fig. 9 och 10, ej blott för eftervärlden omtalat att han låtit uppföra »verkstaden» det nämnda året och därvid önskat göra huset solitt och varaktigt, utan, vad märkligare är, ristat ett tack till sin förvaltare. Inskriptionen i denna del återfinnes på den inåt smedjan vettande valvbågens slutsten och lyder sålunda: Erkänslan ristade här minnet af Inspectoren A. Wahlenbergs förtjänst vid denna byggnads uppförande. Någon gång finner man husbondens tack till anställda duktiga bruksmän uttalad å gravvårdar, men denna inskription å en bruksbyggnad är som sådan tro-

ligen enastående och hedrar lika mycket byggherren som byggmästaren.

Det intresserade mig att under besök vid Skogaholm efterhöra, huruvida bland folket kvarlevde någon tradition om de nämnda eller andra duktiga förvaltare. Svaret blev nej. Och det var för övrigt vad jag väntade. I allmänhet är det så ute vid bruken, att endast chefer, som i sitt förhållande till arbetare och andra underhavande ådagalagt hårdhet eller gjort sig skyldiga till orättrådighet hava utsikt att bli omhändertagna av traditionen med därtill hörande legendbildning. Även vid Skogaholm var det lätt att få fram belysande exempel. Med en viss mystisk lågmäldhet berättade min sagesman om en inspektor — hans namn må här förbigås — som i nyssnämnda hänseenden skaffat sig ett dåligt eftermäle. Men så hände det också många olyckor under hans tid, tillades det. En stor kolbädda tog eld och brann upp utan att elden kunde släckas, vattnet skar sig genom dammen och flera människor kommo till olycka i smedjan och skogen.

Då den ovan omnämnda smedjeflyttningen säkerligen är det märkligaste som i bruksrörelsens historia vid Skogaholm under 1700-talet inträffade, må här en kort beskrivning på det nya verket tilläggas. Tvärs över vattendraget drogs en dammkropp, varmed vattnet uppdämdes. Omedelbart nedanför dammen på vattendragets högra sida byggdes den lågt liggande smedjebyggnaden, parallellt med och intill ån med ena gaveln vänd mot dammkroppen. Huset täcktes med tegel för brandfarans skull. Till dess inre ledde en enda ingång, förlagd till den mot smedjebacken vettande långväggen. Fönster saknades, men ljus kunde insläppas genom en lucka på ena gaveln. För arbetet i härd och vid hammare ansågs tillräckligt ljus erhållas från de brinnande kolen och det glödande järnet. Smederna önskade för övrigt halvmörker för att bättre kunna bedöma färskningens gång och smältornas beskaffenhet. En hårdbas i den glödande järnmassan upptäcktes lättare i mörkt rum än i dagsljus. Tackjärnet, stångjärnssmedjans råvara, inforslades

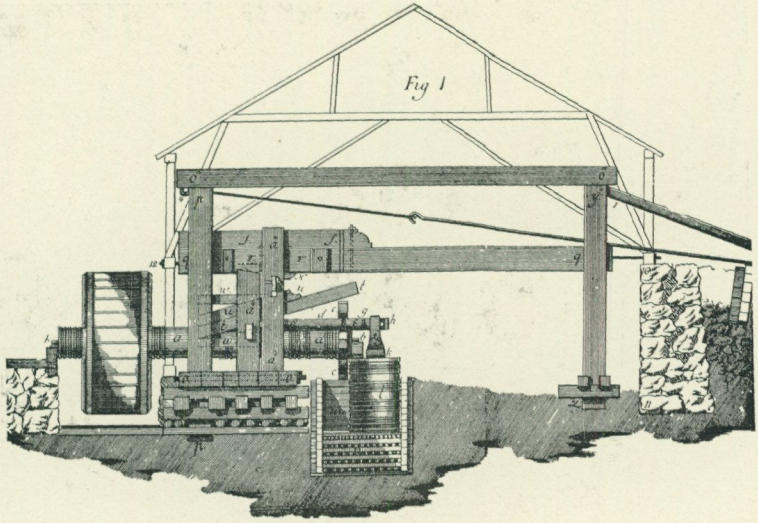

Fig. 11. Ungefärliga konstruktionen av stora smältkammaren i Skogaholms stångjärnssmedja. Ur planschbandet till Sven Rinmans Bergverkslexikon 1788—89.

på skottkärra genom porten, träkolen skötos in på kolkärror genom en med ett litet sadeltak täckt öppning på smedjetaket nära porten. Den ursprungliga inredningen bestod av två hammare och två härdar. De sistnämnda voro s. k. tyskhärdar, i vilka dels tackjärnet med kol och bläster och ett konstmässigt brytningsarbete färskades till mjukt smidesjärn och dels detta sistnämnda värmdes till vällhets vid utsmidning till stångjärn under räckhammaren, fig. 13. Tyskhärden bestod av en på smedjegolvet uppmurad, fristående ugn, uppåt avsmalnande till en genom taket uppstickande skorstenspipa. Själva ugnsrummet var på två sidor öppet och tillgängligt för smedens arbetsredskap. Utanför och intill härden lågo de två med vattenhjul drivna bälgarna, som levererade blästern. Båda tyskhärdarne utrevos år 1853 och ersattes med slutna Franche-Comté-härdar, av vilka en ännu står kvar i smedjan. De båda

Fig. 12. Stora smälthammaren i Skogaholms stångjärnssmedja, byggd 1798. Foto John Hellquist 1931.

ursprungliga hamrarne voro av en ålderdomlig konstruktion, av vilken för närvarande blott tre exemplar äro i behåll här i landet, därav den ena glömt sig kvar i Skogaholmssmedjan. (De två övriga äro till finnandes vid Häfla bruk i Östergötland, den äldsta, och vid Hedvigsfors bruk i Hälsingland.) Hammarställningen, vari hammarna hade sitt fäste och sin rörelse, är sammanhuggen av grova träd, kraftigt armerade med grimmor och stag av järn. De i golvet nedgrävda fram- och bakstandarna äro av fyrkantbilade stockar av dimensionerna 480×480 mm. och det dem sammanbindande slagträdet är förfärdigat av två 11 meter långa bjälkar av 380×380 mm sammanlagd grovlek, fig. 11 och 12. Även på en nutida bruksman gör denna hammarställning ett från hållfasthetssynpunkt särdeles vederhäftigt intryck. Det nuvarande hammarhuvudet är gjutet vid Finspång av bästa och segaste kanontackjärn. När hammaren först byggdes, var det sed att smederna själva tillverkade behöv-

Fig. 13. Räckhammare i Skogaholms stångjärnssmedja. Till höger om städet en kärra med Franche-Comtésmälta. Foto John Hellquist 1930.

liga hammarhuvuden, vartill då smidesjärn användes. Förfärdigandet av dessa tunga pjäser var ansett som ett stort konststycke. Vanliga vikten av ett hammarhuvud var 40 lispund eller omkring 340 kg. Därtill åtgingo 13 särskilda, var för sig tillformade järnstycken, vilkas sammanvällande till en symmetrisk hammare erfordrade mycken vana och skicklighet. Och pålitliga måste vällsömmarna vara och det i all synnerhet »storvällen», ty eljes hände att de öppnade sig under de kraftiga påkänningar, för vilka hammarhuvudet i smidesarbetet var utsatt. Senare blev man lite mera bekväm av sig vid Skogaholm och inköpte sina hamrar färdiga från Avesta. Och slutligen övergick man, som redan sagt, till att låta göra dem av tackjärn vid Finspång.

Nu nämnda smedja lämpade sig endast för tillverkning av stångjärn, fyrkant och platt, av grövre tvärmått. Första början till utsmidning av finare dimensioner, s. k. knippjärn, skedde

år 1750, då privilegium erhölls för en härför byggd särskild smedja. Den var utrustad med lättare hammare med snabbare gång. Samtidigt upptogs tillverkning av spik och svartsmiden. På 1770-talet hade man kommit upp i 945 skeppunds årlig smidesrättighet, varefter Skogaholm kunde räknas till de medelstora bruken. Köpetackjärn måste dock vid så stor tillverkning anskaffas. Det medförde en viss osäkerhet om kvaliteten och i en stämpelbok av år 1777 angivas brukets produkter lida av kallbräcka, ett dåligt betyg, som dock torde haft sin grund i någon tillfällighet, ty kort därpå och alltsedan placeras bruket i högsta kvalitetsklassen. Att smidet sköttes med sakkunskap och noggrannhet bestyrkes även genom till buds stående siffror från Örebro järnvåg under 1770- och 1780-talen. Allt för export avsett järn var ju underkastat syning och provning av officiella järnvräkare. Om man undantager åren 1784 och 1785, då resp. 68 och 31 stänger (0.75 och 0.34 %) kasserades, utgjorde det vrakade järnet en ren obetydlighet, 2—7 stänger årligen, och dessa säkerligen underkända på grund av något kvaliteten ovidkommande ytfel.

Det påföljande seklet bragte med sig bland mycket annat en starkt ökad konkurrens på den internationella järnmarknaden. Det blev alltmera nödigt att hålla kvaliteten i hög klass och att vid export av svenskt järn betona dess godhet och pålitlighet, för att därigenom erhålla företräde till orderna. Det blev ock nödigt att införa förbilligande förbättringar i tillverkning och transport, om man överhuvud ville fortsätta med bruksdriften. En annan utväg, som även beträddes av många svenska bruk, var att införa manufakturering, så att järnet i största möjliga utsträckning kom i marknaden i förädlad form. Vid granskning av Skogaholms historia under 1800-talet finner man att ingen av dessa utvägar lämnades oförsökt. I första hand sökte man genom ökad produktion få ner tillverkningspriset. År 1805 utverkade sig bruket sålunda privilegier för ytterligare 600 skeppund årligt smide, därav 300 skeppund skulle vid bruket manufaktureras. Därefter hade man här

Fig. 14. Brukspatron Sten Helling 1796—1858.

i gång 3 härdar och 2 stångjärnshammare samt 1 ämneshammare med 1 härd. Den summerade smidesrättigheten belöpte sig till 1,545 skeppund årligen. Köpetackjärn måste i alltmera ökad mängd anskaffas, enär det egna tackjärnet blev dyrt i framställningskostnad, då ortens gruvor voro utbrutna och malmen måste hämtas från Nora bergslag, därifrån väglängden var 7 mil. Från år 1801 inköptes gruvlotter i Stribergs m. fl. gruvor och malmen fördes av forbönder till brukets malmgård i Örebro, därifrån den sedan avhämtades av egna underhavande. Det var en mycket betungande och kostsam transport. Men man hade tydligen satt sig i sinnet att icke ge sig och med energi bekämpades svårigheterna. År 1816 inbyggdes en plåthammare för tillverkning av tunn järnplåt. Då hade året förut generalmajor Wennerstedt avlidit och i hans ställe hans måg, generalmajor Carl Armfelt, blivit brukspatron på Skogaholm. Liksom svärfadern såg denne i rörelsens utvidgning medlet att göra densamma vinstgivande, men svårigheterna blevo allt större, och 1833 måste bruksegendomen försäljas, efter att hava gått i arv ända från år 1645.

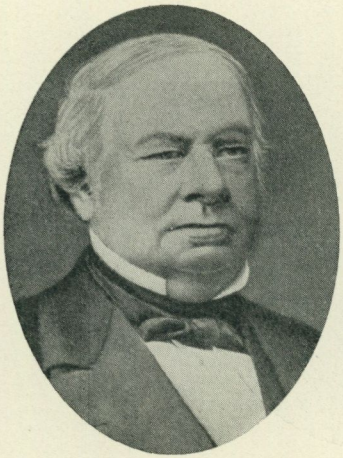

Fig. 15. Brukspatron
Gustaf Bernhardt 1806—1880.

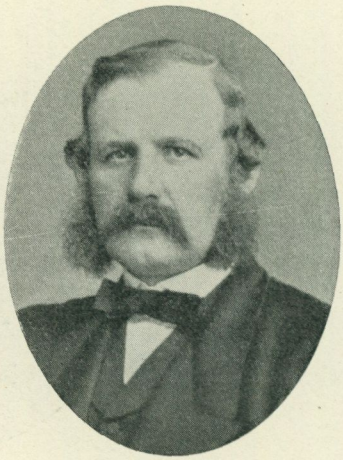

Fig. 16. Brukspatron
Nils Sundin 1828—1898.

Köpare var friherrinnan Hedvig Christina Åkerhjelm, född Burenstam, som 1841 överlät gården till fyra personer, däribland en på sin tid mycket känd storspekulant, Per Jansson, ursprungligen en fattig skjutspojke från Lerbäcks gästgivaregård, vilken genom sagolik framgång blev ägare av ett mångtal bruk och storgods. Delägarna i Skogaholm inskränktes så småningom till tre, nämligen lagman K. Sundin och brukspatron Sten Helling, ägande vardera 1/4, och brukspatron G. Bernhardt ägande 1/2. År 1841 hade Skogaholms bolag bildats, varefter bruksegendomen stod under ledning av en disponent och en honom underställd, på platsen bosatt förvaltare. Bolagets förste disponent, vald 1841, var brukspatron Sten Helling, som vid sin död 1858 efterträddes av brukspatron Nils Sundin på Alkvettern. Denne avled 1898 och fick till efterträdare disponenten Edv. Rahmberg, förvaltare vid bruket sedan 1891 och bosatt därstädes till sin avgång 1911. Bruksbolaget förändrades år 1893 till Aktiebolaget Skogaholms bruk. Samtliga aktierna

Fig. 17. Disponent
Edvard Rahmberg 1854—1911.

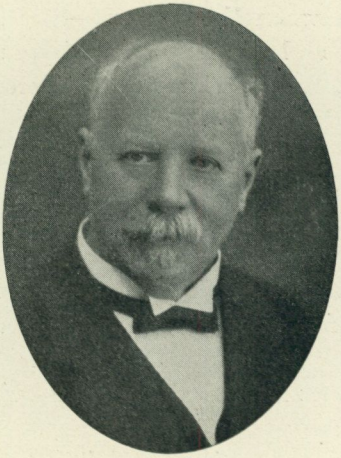

Fig. 18. Brukspatron
Ivan Svensson 1858—1918.

såldes i maj 1903 till grannbruket Skyllberg för 930,000 kronor; tilläggas de med köpet övertagna skulderna, utgjorde köpeskillingen omkr. 1,400,000 kronor. Verkställande direktör för Skyllbergs bruks aktiebolag, med vilket Skogaholms öden nu förenades, var brukspatron Ivan Svensson, som med känt intresse utvecklade skogsdriften å bolagets stora domäner. Hans son, Ivan Svensson, tillträdde år 1927 chefskapet över Skyllbergs och Skogaholms bruk.

Beträffande bruksegendomens areal är att anteckna, att den genom köp av hemman efterhand tillväxte. Största ökningen inträffade på 1850-talet, då Vissboda bruksegendom förvärvades. Därefter omfattade Skogaholmsbolaget 1,676 tunnl. odlad jord, 2,867 tld äng och 14,800 tld skogs- och hagmark eller tillhopa med impedimenter cirka 20,000 tld samt med vattenytorna inberäknade 26,000 tunnland. Inom detta område ligger den för alla skogsmän välbekanta Skepphultaparken, som anses innesluta vårt lands högsta barrträd, varibland furor av 36 meters höjd och granar, som nå upp till 43 meter. Dessa jättar

hava en ålder av 170—200 år. Parken bär vittne om markens och lägets stora lämplighet för skogsbörd. Skogaholm kan berömma sig av tidigt införd ordnad skogsdrift och skogsvård. Inom dess skogsparker var det ock som Uno Wallmo på 1890-talet införde och praktiskt utprovade sin numera mycket använda blädningsmetod.

Återgående till järntillverkningens historia, finna vi fortsatt strävan från ledningens sida att utöka densamma. 1834 beviljades hitflyttning av Ervalla bruks smidesprivilegier, varefter Skogaholm kunde ståta med 1905 skeppunds smidesrätt per år. Därmed var dock icke utvidgningen avslutad. På 1840-talet färskades och räcktes vid 5 härdar 2,090 skeppund stångjärn per år och år 1865, då näringsfriheten var i full tillämpning, uppgives produktionen till cirka 3,500 skeppund järn per år, en kvantitet, som gör att bruket måste räknas till de större tillverkarna av hammarräckt stångjärn. De sista mera avsevärda förändringarna i bruksdriftens teknik bestodo i det redan omnämnda införandet av ny färskningsmetod år 1853 samt ombyggnad och flyttning av Å masugn år 1879. Den gamla hyttan hade varit föremål för en hel del förbättringar, den viktigaste utförd under ledning av direktör Ludvig Rinman år 1850. Då upptogos två nya formbröst och stället infodrades med rammad kvartsmassa. Pipan var emellertid för liten för det växande tackjärnsbehovet och sedan erhållna järnvägsförbindelser medgivit hemfraktning av malm till relativt billigt pris, beslöt man att bygga ny masugn. Den lades ett stycke längre ner efter ån, där högre fallhöjd genom uppdämning kunde erhållas och dit malmpråmar sedan kunde föras från järnvägen ända fram till malmbacken. För tiden moderna inrättningar för malmens rostning, krossning, uppspelning och uppsättning byggdes, likaledes för blästerns alstring och uppvärmning samt för tackjärnets och slaggens hanterande och transport. Här blåstes nu tackjärn för det egna Franche Comté-smidet, till dess detta för avsalu inställdes 1904. Efter det året hava de gamla stångjärnssmederna blott då och

Fig. 19. Den 83-årige mästersmeden Johan August Skeppstedt framför härden i Skogaholms stångjärnssmedja. Foto John Hellquist 1931.

då fått draga på den för dem så kära smedjan, nämligen då det gällt att av skrot och gamla rester räcka stångjärn för eget behov vid lantegendomar och skogshantering. År 1910 släpptes vattnet för sista gången på för att driva det gångande verket. Hammaren dunkade »tung och dof» under några få dagar, varefter det hedersamma stångjärnssmidet, som här pågått sedan år 1641, för alltid upphörde. När jag i december 1931 talade med den nu 83-årige mästersmeden Skeppstedt om detta förhållande, fick han tårar i ögonen. Så även jag.

Masugnens tid var ännu icke ute. Dess tackjärn försändes från 1904 till Skyllbergs bruk för att färskas i Rönneshyttans Lancashire-smedja. I okt. 1919 härjades emellertid masugnen av en svår vådeld, som lade allt brännbart i aska. Hyttan återuppbyggdes under 1920, ty en kort period av »goda tider» gav hopp om återvändande av de före världskriget rådande industrikonjunkturerna. Såsom vi nu veta, gick detta hopp om intet. År 1925 nedblåstes Å masugn för alltid och år 1930 nedrevs den med alla tillhörande byggnader. En del husgrunder och maskinfundament samt rostugnens nakna bottenblock är det enda, som i dag erinrar om att en masugn här stått.

Vart har det myckna järn tagit vägen, som vid Skogaholm under mer än 260 år tillverkats? Av stångjärnet har säkerligen minst 90 à 95 % gått på export till olika länder inom och utom Europa. I synnerhet under det sista halva seklet, som räcksmidet var i gång, sökte sig järnet ut till mycket avlägsna länder, där man då fortfarande fordrade att det svenska järnet skulle visa märken efter hammarslag för att erkännas som äkta. En del järn av mindre tvärdimensioner avyttrades inom orten, särskilt som ämnesjärn till det i Lerbäck och angränsande socknar florerande nubbsmidet. Den hammarsmidda spiken gick huvudsakligen till järnkramhandeln i Örebro och Stockholm, men under 1700-talets senare hälft var Amiralitetet i Karlskrona brukets största kund i denna artikel. Före järnvägarnas tid fördes allt järn med forbönder på landsvägen till Örebro, där det mottogs av brukets faktor och infördes på Örebro järnvåg vid Skebäck. Därifrån gick det vidare med skutor över Hjälmaren och Mälaren till Stockholm, där det åter vågfördes. Brukets kommissionär var under långa tider det stora handelshuset Tottie & Arfwedson, som även verkställde exporten. Av en tillfällighet äro denna firmas kontokuranter med bruket bevarade för åren 1777—86. Därur inhämtas att järnet dessa år övertogs av exportören till fast pris fritt å våg i Stockholm. För stångjärnet utgjorde priset 6 riksdaler specie år 1777. Det föll sedan till lägst 5 1/8 riksdaler

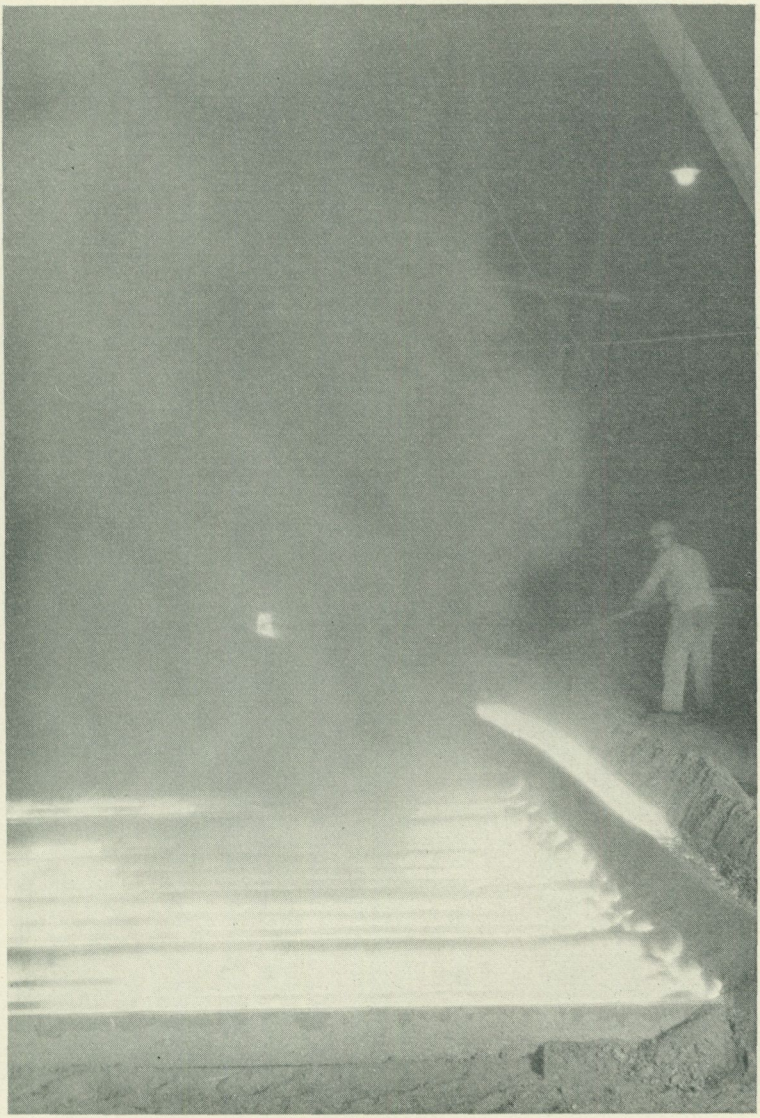

Fig. 20. Sista utslaget ur Skogaholms masugn, gjort 1925.

år 1782, för att åter stiga till 5 5/6 riksd. 1786, allt per skeppund stapelstadsvikt (136 kg.). För knippjärnet betalades det sistnämnda året 7 riksdaler skeppundet. Emellertid voro dessa priser ej nettoberäknade. Bruksägaren hade att betala »inkommande tullen», dragarpengar och vägararvode samt järnkontorsdalern. Likviden till bruket erlades i ett mångtal poster under årets lopp emot »herr Barons assignation», oftast innebärande förskott, så att intresseräkningen kom att ytterligare belasta bruket. Sättet att sälja järnet till fixt pris till exportören var knappast det vanliga. Han var i regel brukets kommissionär i egentlig mening och sålde på utlandet »bäst möjligt» mot provision samt avräknade med bruket för varje exporterad post järn, dock i regel icke meddelande köparens namn eller den hamn i utlandet, där järnet levererats. Sådant ansågs tillhöra köpmannens hemligheter, dem han åt ingen utlämnade.

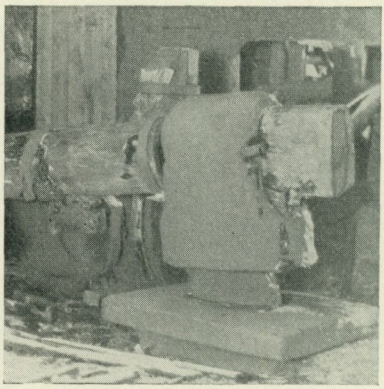

Fig. 21. Stora smälthammaren, jämför fig. 12.

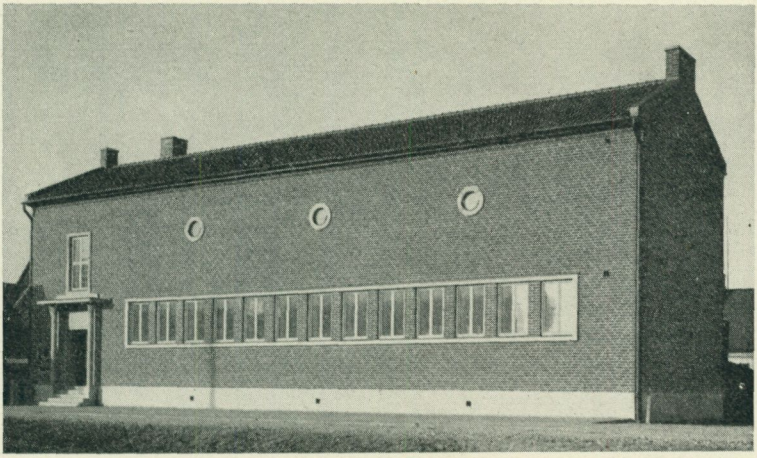

FRÅN LANDSKAPSMUSEER OCH HEMBYGDSGÅRDAR

En översikt för år 1931.

Av Sigfrid Svensson.

Museikrönikan för 1931 kan icke såsom för det föregående året uppvisa en rad av händelser, som berört hembygdsarbetet i hela landet. Det viktigaste i detta fall, som är att notera, är ombildandet av Svenska museimannaföreningen, vars styrelse betydligt utvidgats för att kunna inrymma representanter dels för olika arter av kulturhistoriska museer, dels för olika landsändar. Föreningen omfattar nu praktiskt taget samtliga fackutbildade museitjänstemän landet runt. I samband med

Vignett. Fig. 1. Skånska dragonernas museum i Ystad.

omorganisationen har även föreningens arbetsprogram omlagts. Om den betydelse föreningen kan få, är det givetvis ännu för tidigt att yttra sig.

Skåne. Ej mindre än fyra nya hembygdsföreningar ha under året bildats, nämligen Ljunits och Herrestads häraders hembygdsförening, Hembygdsföreningen för Skytts härad, som också omfattar städerna Trälleborg, Skanör och Falsterbo, Frosta härads hembygdsförening samt Örkelljungabygdens hembygdsförening. Till den förstnämnda föreningen har hovjägmästare G. A. Hagemann upplåtit en del av gamla slottsbyggnaden och slottskyrkan vid Bergsjöholm och även ställt i utsikt att i närheten uppföra ett gammalt torp från 1700-talet. Sammanställningen av herrgården och torpet ger en karakteristisk bild av denna bygds kultur, även om de båda byggnadsformerna sedda i sitt förhållande till varandra inte just väcka till livs vackra minnen från hoveriets dagar. Ett annat svunnet kapitel i Ystadbygdens historia har också under året fått sitt monument i Skånska dragonernas museum, vars byggnad nu står färdig, fig. 1. De samlingar som här skola förvaras, komma att i icke ringa grad anknyta till skånsk adlig personhistoria. Minnet av ett av skånsk adels främsta namn, som dock icke lyser med krigets men med forskningens mera hållbara glans, har också under året hugfästs i det att Tycho Brahe-museet på Ven invigdes i juni.

Småland. Kalmar läns fornminnesförening har kunnat fira sitt sextioårs minne med öppnandet av en ny stor avdelning i Kalmar slott, bestående av den s. k. ståthållarevåningen, en rumsfil om 12 rum på nedre botten. Flera av rummen äga utsökta dekorationer från 1600- och 1700-talen, och museet har här utställt större delen av sin samling högreståndsmöbler och porträtt, så att goda och rymliga tidsmiljöer åstadkommits, fig. 2.

Under året har bildats Jönköpings läns hembygdsförbund såsom en sammanslutning av länets kulturminnes-

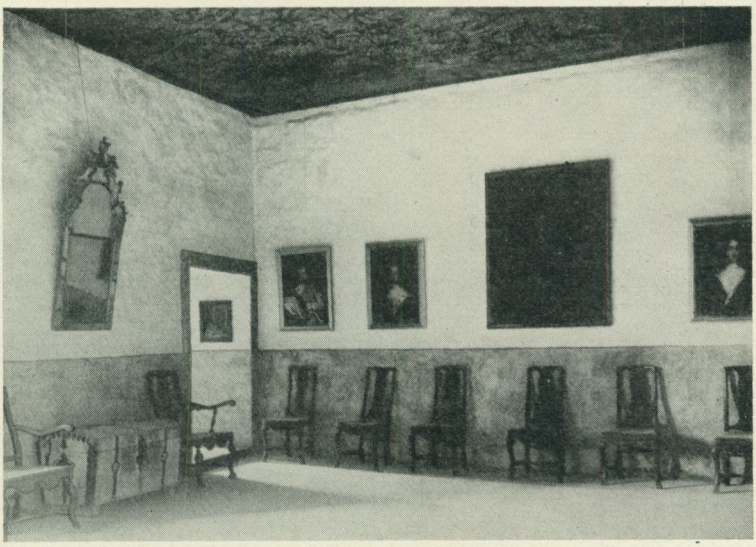

Fig. 2. Barocksal i ståthållarevåningen på Kalmar slott.

vårdande institutioner. Sekreterare är fil. kand. Hj. Bjurulf, Jönköping.

Misterhults hembygdsförening har förvärvat en stuga i Grönö, som kommer att flyttas till närheten av kyrkan.

Ö l a n d. Den karakteristiska öländska landskapsbilden, som med sina väderkvarnar är bekant över hela landet, håller nu på att förintas. Väderkvarnarna fylla ingen funktion längre, och när deras underhåll börjar kräva kostnader, plockas de istället ned. Enstaka exemplar ha under året räddats undan och uppförts i Mörbylånga köping och i Borgholm. Detta är gott och väl, men gör inte bevarandet av de ute i landskapet kvarstående mindre aktuellt. Behållandet av dessa borde bli en gemensam angelägenhet i varje by, så att de enskilda ägarna inte behövde ensamma svara för underhållningskostnaderna. Hembygdsvården räknar med andra värden än de ekonomiska, men det vore verklighetsfrämmande att inte också peka på det faktum att sådana stå på spel för landskapet i och med en förlorad turist-

attraktion. Ett märkligt byggnadsmonument, som däremot kommer att bevaras på ön, är de ståtliga, av kalksten uppförda ladugårdslängorna vid Glömminge prästgård. Tack vare initiativ från Kalmar läns fornminnesförening ha de räddats undan rivning, och reparationsarbeten ha företagits på Vitterhetsakademiens bekostnad.

Gotland. Här har en rad av hembygdsföreningar bildats under året. Den största arbetsuppgiften har Hellvi förening tagit för sig, nämligen bevarandet av den s. k. Strandridaregården vid Kyllejs hamn, en herremansgård från 1700-talets början bestående av manbyggnad och tvenne ekonomibyggnader. Inte minst intressant är gården genom sin ännu bevarade inredning. Genom en insamling är själva inköpet av gården tryggat, men för den nödvändiga restaureringen saknas alltjämt medel. Byggnadsförvärv ha även gjorts av de övriga nytillkomna föreningarna, så har Burs och Stenkyrka hembygdsföreningar förvärvat var sin strandbod vid resp. Hörte och Lickershamns fisklägen. Tofta hembygdsförening har inköpt ett par av Gnisvärds fiskläges äldsta hus och har också övertagit vården av det gamla strandkapellet här.

Bohuslän. I augusti invigdes det Orust-Bildtska museet i Morlanda socken. Huvudbeståndsdelen i detta utgöres av de privata samlingar, som grundades redan 1882 av godsägare Axel Bildt på Torebo och som nu donerats av släkten Bildt. Museet är inrymt i den 1845 uppförda lägenheten Marieberg, en gåva av minister Harald Bildt. De omfattande samlingarna beröra såväl bygdens förhistoria som senare tiders allmoge- och ståndskultur på Orust.

Västergötland. Falköpings hembygds- och fornminnesförening har genom inköp räddat från förstörelse ett av stadens äldsta hus, beläget vid Nygatan. Samma förening har också förvärvat en till rivning dömd ryggåsstuga i Ugglums socken, som eventuellt kommer att kvarstå i bygden. Då det är så gott som uteslutande den sistnämnda byggnadstypen som är företrädd bland de västgötska hembygdsgårdarna och forn-

stugorna, är det givetvis av särskilt värde att också andra bebyggelseformer bli bevarade. Nu kommer dock museet i Vättlösa att inrymmas i socknens gamla komministerbyggnad, och Naums hembygdsförening har förvärvat Barne härads år 1646 uppförda tingshus. Men framför allt vore det av värde att få bevarat ett par fullständiga gårdsanläggningar i landskapet. För att få till stånd sådana behöves dock enighet och anspänning av hembygdsintresset inom ett större område än en socken. Härvidlag är splittringen i små sockenföreningar ej fördelaktig.

Östergötland. Under året invigdes de båda första byggnaderna i färgerimuseet i Norrköping, fig. 3. Samlingarna här äro inte lokalt begränsade, utan avsikten är att åstadkomma ett riksmuseum för färgerihantverket, där föremål sammanbringas från hela landet. De resultat som redan vunnits vittna gott om arbetets fortsättning. Färgeriet och stampen som nu stå färdiga komma att kompletteras med de olika byggnader, som ingått i en färgargård, innan detta yrke från hantverk hade övergått till industri.

J. U. F.-avdelningen i Norra Vi har under året flyttat till socknen manbyggnaden i Asby gamla prästgård. Socknens egen prästgård har tidigare flyttats till Tranås och äges av Holavedens fornminnes- och hembygdsförening. Dessa omflyttningar vittna om föga planmässighet i hembygdsarbetet, en brist som givetvis i många fall kan tillskrivas hembygdsrörelsens oanade tillväxt, men som det inte är för tidigt att råda bot för. Där någon möjlighet finnes för att en kulturhistorisk värdefull byggnad kan bevaras i sin gamla miljö, bör denna möjlighet tillvaratagas. De enskilda hembygdsföreningarna få inte med grönköpingsmässig egocentricitet blott se till sitt eget lilla sockenintresse utan lära sig att inse, att det kan vara en stor hembygdsvårdande uppgift att medverka till att även i en grannbygd organisera upp intresset för att där bevara ett byggnadsmonument. Ett parallellfall till det ovan nämnda är att Ingatorps hembygdsförening i Småland inköpt en stuga från Svinhults socken i Östergötland.

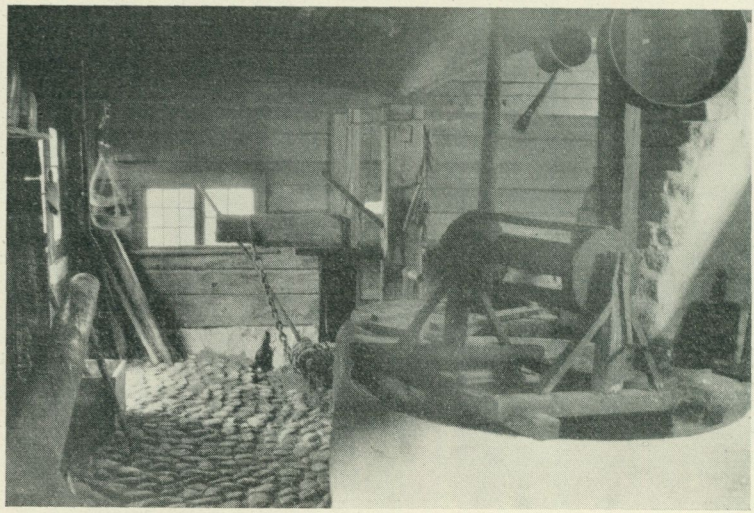

Fig. 3. Interiör från Färgaregården i Norrköping.

Ekeby hembygds- och fornminnesförening har under året fått färdig en stuga, och likaså har hembygdsgården i Lunnevad invigts. Hembygdsförening har även bildats i Tjällmo.

Dalsland. Vid Dalslands fornminnes- och hembygdsförbunds årsmöte i augusti invigdes de nu färdiga byggnaderna i hembygdsgården i Åmål. Manbyggnaden utgöres av en tvåvånings parstuga, som i ett rum är försedd med vackra dörr- och väggmålningar. Den härrör liksom den uppförda boden från 1780-talet och har flyttats hit från Laxarby socken. Västra kretsen av hembygdsförbundet har förvärvat Pontus Wikners födelsehem i Valbo-Ryr för att där samla minnen kring den namnkunnige läraren och filosofen. Bengtsfors hembygdsförening har under året uppfört en skvaltkvarn.

Södermanland. I november konstituerades vid ett sammanträde i Nyköping Södermanlands hembygdsförbund såsom en sammanslutning av de föreningar i landskapet, som arbeta på hembygdsvårdens och hembygdskunskapens område.

Fig. 4. Disagården vid Gamla Uppsala.

Avsikten är att länets museiförbund skall uppgå i den nya organisationen. Till sekreterare har utsetts fil. kand. Nils Dencker, Åsa folkhögskola.

Östra Södermanlands kulturhistoriska förening har inköpt en stolpbod i Turinge socken, en av de få byggnader av detta slag som äro bevarade i landskapet. I friluftsmuseet i Södertälje har under året uppförts det till föreningen skänkta Öster Kumla båtsmanstorp från Turinge socken.

V ä s t m a n l a n d. Den betydelsefullaste åtgärden för landskapets kulturminnesvård är att Västmanlands fornminnesförening ånyo kunnat anställa intendent för sina samlingar. Härtill har utsetts fil. kand. Sven Drakenberg. Till fornminnesföreningens friluftsmuseum ha som gåvor överlämnats en väderkvarn från Rytters socken, en större bod från Arboga samt en smedja från Åkesta. De båda sistnämnda byggnaderna äro under uppförande å Vallby. Arbogaboden har svalgång inåt gården, och i dess nedre våning ha varit inredda

handelsbodar med luckor mot gatan. Byggnaden härrör från 1600-talet.

Till Västanfors' hembygdsförening har Fagersta bruk som gåva överlämnat gården Slohagen, bestående av manbyggnad och tvenne ekonomihus, som komma att kvarligga på sin ursprungliga plats. Köpings museum har uppfört en redan tidigare förvärvad loftbod från Bro socken och Kila hembygdsgård har kompletterats med en bastu och en ängslada.

Uppland. Såväl i föregående årsöversikt som i planschverket Hembygdens arv ha redogörelser lämnats för friluftsmuseet i Gamla Uppsala, fig. 4. Under våren 1931 fortskred arbetet så långt, att anläggningen i maj kunde invigas. Av bebyggelsen i det centrala Uppland har här getts en utomordentligt helgjuten bild, trots att byggnaderna äro sammanförda från skilda håll. Endast sådana hus ha flyttats hit, som ej kunnat bevaras på platsen. En fullständig och hel gårdsanläggning, som på samma sätt som Disagården kunde representera den uppländska storbondekulturen, stod ej att få. För sydvästra Upplands vidkommande har däremot nu ett sådant sällsynt tillfälle yppat sig, i det att Sydvästra Upplands hembygdsgille kunnat förvärva husen å en sedan länge uppmärksammad gammal gård i Kveks by, Fröslunda socken. Gården som har anor från 1600-talet, ger ett synnerligen ålderdomligt intryck. Alla byggnader finnas bevarade, om ock i dåligt tillstånd, och några yngre tillsatser finnas ej. Det är i detta fall, som har få motsvarigheter i vårt land, särskilt önskvärt, att gården kan kvarligga på sin gamla tomt, vilket med litet god vilja hos markägarna och något stöd från det allmännas sida, t. ex. genom lotterimedel, skulle vara möjligt.

Även andra av de uppländska hembygdsföreningarna ha under året arbetat för bevarandet av minnen av den äldre bebyggelsen. Det har gällt företag av blygsammare art än de förut nämnda, men så ha också de yttre resurserna varit vida mindre. Sparrsätra-Breds J. U. F.-avdelning har till Torgesta by flyttat manbyggnaden från Sparrsätra gamla prästgård, upp-

förd i slutet av 1700-talet. Av föreningarna i Roslagen ha Ljusterö och Häveröortens hembygdsföreningar under året flyttat och återuppfört stugor. Nya hembygdsföreningar ha bildats i Altuna, Hållnäs och på Lidingön.

Värmland. Under året har Säffleortens och Nedre Ulleruds hembygdsföreningar invigt sina hembygdsstugor. Även Hammarö hembygdsförening har nu erhållit lokal för sina samlingar genom socknens upplåtande av gamla sockenstugan, som tidigare också varit skola. Genom gåvor ha ytterligare ett par av landskapets hembygdsföreningar erhållit äldre byggnader i sin vård, nämligen Vitsand-Nyskoga hembygdsförening en stuga med härbre och Svanskogs hembygdsförening en bruksbyggnad från 1700-talet. Hembygdsföreningar ha bildats i Övra Ullerud och i Kil.

Dalarna. I inget annat landskap har kvantiteten av hembygdsgårdar en sådan kvalitativ motsvarighet som här. Under det att på andra håll det ofta endast är en enstaka byggnad som fått namn och värdighet av »hembygdsgård», utgöras de flesta av Dalarnas gammelgårdar verkligen av hela gårdsanläggningar. Uppbyggandet av en sådan kräver dock många år, och ofta äro dessa gårdar välkända, innan man anser sig ha kommit så långt, att någon invigning kan äga rum. Så har exempelvis varit fallet med Zorns allbekanta och i litteraturen ofta skildrade gammelgård i Mora, som dock först invigts under detta år, sedan den målmedvetet kompletterats med både hemfäbod och långfäbod samt en mängd andra byggnader, vadan antalet hus här nu uppgår till över ett 30-tal. — Ganska snabbt har också Svärdsjö gammelgård vuxit upp. Vid invigningen i somras stodo nio byggnader uppförda, och gården ger en ståtlig bild av en storbondegård i socknen under 1700-talets senare hälft. Särskilt märklig är själva stugan med sina målningar av Hans Ersson Enman.

Gästrikland. Gästriklands kulturhistoriska förening har börjat inreda till museilokal »stora sockerladan» i Gävle, ett minne från frihetstidens sockerindustri. Den kommer

närmast att användas som vagnhall. I Hamrånge har under året bildats en hembygdsförening.

Hälsingland. Forsa hembygdsgård har utvidgats med en »sängstubyggning» från Klångsta och härigenom fått helt kringbyggd gårdsplan. Då gården nu är komplett, har en som gåva erhållen ståtlig stuga från Kälkebo uppförts ett stycke ifrån densamma. En ny hembygdsförening har tillkommit i Trönö.

Medelpad. Borgsjö hembygdsgård har under året påbörjats med uppförandet av en manbyggnad från den bekanta Jämtkrogen, belägen nära Jämtlandsgränsen vid stora landsvägen mellan de båda landskapen. Även ett härbre har flyttats till hembygdsgården.

Ångermanland. Gemensamt för Ångermanland och Medelpad bildades i maj Västernorrlands läns hembygdsförbund. Liksom ifråga om flera av de nybildade hembygdsförbunden är även här samarbetet mellan förbundet och områdets centralmuseum formellt mycket lösligt och det senare har icke tillförsäkrats någon möjlighet att göra sitt inflytande gällande. Förutsättningen för att dessa hembygdsförbund skola kunna förverkliga sina planer är onekligen dock att de söka nära anknytning till den sakkunskap, som det större museet representerar. Det synes ligga nära till hands att, om centralmuseet har tillgång till en fackutbildad tjänsteman, denne skulle vara självskriven som hembygdsförbundets sekreterare.

Till friluftsmuseet i Härnösand har från staden flyttats den s. k. rysstugan, enligt traditionen den enda byggnad, som är bevarad av vad ryssarna lämnade kvar vid sin härjning 1721. Till museet har även förvärvats en rundloge från Ullångers socken och en fäbodstuga från Jonsele socken.

Det vore missvisande att inte låta denna översikt sluta med ett liknande påpekande som gjordes i dess föregångare, nämligen att det endast är en högst begränsad del av landskapsmuseernas och hembygdsgårdarnas allmänna verksamhet, som här kunnat beröras. Men det vore också att ge en skev bild, om här blott

skulle registreras de positiva resultaten av denna verksamhet, under det att bristerna skulle förtigas. Hembygdsrörelsen har blivit för gammal för att blott kelas med och behöver inte längre ta skada av tillrättavisningar, när de omogna dragen träda för starkt i dagen. Några kritiska reflexioner ha också skymtat fram i det föregående. Vi ha fått en föreställning om de många byggnadsmonument som hembygdsföreningarna alltjämt rädda undan förstörelsen. Byggnadsförvärven motsvaras av en lika intensiv föremålsinsamling. Men hur många hembygdsföreningar räkna med ett ansvar, som står i proportion härtill! Ett exempel må nämnas. Genom pressen har gått en notis om en märklig, ja, nära nog unik kista, som påträffats i ett västgötskt hembygdsmuseum. Den förvaras där i ett rum i en bondgård. För dyra kostnader lät Nordiska museet iordningställa en synnerligen skickligt gjord kopia av kistan, och erbjöd denna som gåva emot att originalet deponerades i Nordiska museet. Märk d e p o n e r a d e s, ej avyttrades! Denna begäran avslogs emellertid. Nu får visserligen hembygdsmuseet inom kort egen lokal, men denna utgöres blott av en träbyggnad, och den brandrisk, som det oersättliga föremålet är utsatt för, blir där inte mycket mindre än nu. Vilket hot eldfaran alltid är fick Nordiska museet för egen del en påminnelse om, när en museet tillhörig märklig byggnad i Delsbo i början av innevarande år höll på att bli lågornas rov genom granngårdens antändning. Och 1930 förstördes genom eldsvåda de museala samlingar, som Närtuna-Gottröra hembygds- och föreläsningsförening sammanfört. Det har också meddelats, att denna senare förening nu nedlagt sin hembygdsvårdande verksamhet. Men är samlingarnas förintande orsaken härtill, föranleder dock detta en minst lika stor betänksamhet som själva olyckshändelsen. Ty i så fall är det ett tecken på att hembygdsrörelsen är inne på felaktiga banor. Samlingarna, vare sig det är fråga om byggnader eller föremål, böra inte vara det väsentliga för arbetet inom den i en socken verksamma hembygdsföreningen. De lokala föreningarnas viktigaste uppgift i hembygdsarbetet är

att skaffa den intima hembygdskunskap, den förtrogenhet med den egna bygdens minnen, som de större föreningarna inte kunna ge. I och för sig själva ge ju föremålen ingen kunskap. Därtill fordras att de ingå som ett naturligt led i ett studiearbete, som i lika hög grad bygger på tryckt litteratur, upptecknade traditioner och på det material, som alltjämt kan finnas kvar på ursprunglig plats. Den naturligaste verksamhetsformen för en inom ett mindre område arbetande hembygdsförening borde närmast motsvara studiecirklarnas arbete. Det vore också av den största betydelse, att redan folkskoleundervisningen i vida högre grad än vad som nu sker kunde anknyta till hembygdsföreningarnas intressesfär. Härigenom skulle även skapas en ökad garanti för denna verksamhets fortbestånd.

Genom studiearbetet skulle föreningarnas samlingar också få vida större värde som monument för framtiden och som material för den vetenskapliga forskningen. Studierna skulle bidraga att inskärpa den respekt för föremålens egenskap av kunskapsstoff, som är en grundförutsättning för allt museisamlande. Det borde för länge sedan stå klart, att hopförandet av pepparkvarnar och besman, mangelbräden och byråar i och för sig är av föga värde, om inte också uppgifter finnas om härkomst, användning och benämning. Självklart borde också beträffande själva byggnaderna vara, att varje rekonstruktion, som icke är dokumenterad och protokollförd, gör de omhändertagna husen till förfalskade dokument. Detta är krav som man har rätt att ställa, om hembygdsföreningarna vilja att deras samlingar skola betraktas med allvar och inte som resultat av privat samlarmani. Men vad man därtill nu skulle önska, vore en fördjupning av själva h e m b y g d s k u n s k a p e n. Först när hembygdsföreningarna äro inne på den vägen, kan hembygdsrörelsens yttre tillväxt också komma att motsvaras av en inre.

BERNHARD SALIN

Några minnesord.

Av N. E. Hammarstedt.

Den 29 oktober sist förflutna år avled förre riksantikvarien fil. d:r Bernhard Salin i en ålder av 70 år. Under tiden 1903—1913 var Salin Nordiska museets och från 1905 även Skansens styresman, och det är detta förhållande som har föranlett dessa minnesrader. Beträffande Salins ämbetsmannabana för övrigt och hans verksamhet såsom arkeolog inskränka vi oss till att hänvisa till någon svensk encyklopedi eller biografisk uppslagsbok.

Bernhard Salins namn står för alla tider oskiljaktigt och fast förbundet med en av de mest kritiska perioderna i Nordiska

Vignett. Fig. 1. Bernhard Salin i Rom 1891 tillsammans med Jonas Lie och dennes hustru.

museets historia: tiden för den nya museibyggnadens inredning och de väldiga samlingarnas installering i deras nya hem. Läsaren får icke förgäta, att den byggnad, som nu utgör Nordiska museet, i själva verket endast är bakpartiet av den museibyggnad med borggård, som Artur Hazelius drömde om, och att hela dess plandisposition till följd härav aldrig inriktades på dess nuvarande uppgift att ensamt omfatta h e l a museet med tillhörande nödiga administrationslokaler. Det var således, när denna byggnad arkitektoniskt sett sent omsider stod färdig, sannerligen inga lätta problem som förelågo att brottas med för de museimän, och bland dem främst museistyresmannen, som hade att föra allt detta till en så lycklig lösning som möjligt. Museets styrelse fann sig också böra för chefsplatsens besättande se sig om efter någon genom museistudier i de stora kulturländerna särskilt skolad och förfaren man. Valet föll på dåvarande amanuensen vid Statens historiska museum fil. d:r Bernhard Salin, och mångsidigt kulturhistoriskt intresserad som denne var mottog han uppdraget. Med liv och själ grep han sig an med och uppgick i sitt maktpåliggande nya värv, vars börda skulle bringa hans krafter till bristningsgränsen. Och dock hörde nedskrivaren av dessa rader Salin mången gång försäkra, att tiden för hans arbete med Nordiska museets installation trots all möda, allt motstånd, som han stundom hade att övervinna, varit den lyckligaste perioden i hans liv. Han njöt synbart av att få omsätta sin museitekniska erfarenhet i verklighet. Härvid voro etnologiska och kulturhistoriska principer de ledande, varvid dock sorgfälligt undveks, att det hela hemföll åt någon vetenskaplig torrhet eller stelhet.

Men det återstod mycket att ändra och utföra även i själva den arkitektoniska interiören, innan museet kunde öppnas för allmänheten. En omfattande entresol måste byggas för magasinering, tjänsterum inredas, väggöppningar igenmuras, hyllor och montrer utexperimenteras o. s. v. En lycklig lösning fick den synnerligen brydsamma frågan om den stora hallens värdiga användning genom förvärvet av Kungliga Livrustkammaren

Fig. 2. Bernhard Salin i sitt tjänsterum på Nordiska museet.

såsom en stadig gäst. Den 8 juni 1907 slog museet omsider upp sina portar och blev genast en vallfartsplats för både ut- och inländska museimän.

Såsom sagt var det museet på Lejonslätten, som det vid Salins tillträde 1903 till chefskapet vid Nordiska museet blev hans uppgift att taga hand om, under det att Skansen förestods av d:r Gunnar Hazelius. Då denne år 1905 avled, övertog emellertid Salin även styresmannaskapet för denna »Nordiska museets friluftsavdelning» och bibehöll sedan chefskapet för bägge museiavdelningarna till år 1913, då han avgick för att återvända till Statens historiska museum med riksantikvaries värdighet. Märkligt nog blev det vad Skansen beträffar dennas rent ekonomiska problem, som tilldrogo sig Salins nästan hela omsorg. Huruvida han ägde alla förutsättningar för denna kinkiga uppgift, torde kunna sättas i fråga. Visst är att den såsom tillägg till hans övriga arbetsbörda tog på hans krafter. För övrigt fasthöll Salin orubbligt vid sin store företrädare Artur Hazelius' avsikt, att Nordiska museet och Skansen skulle för all tid bilda en oskiljbar enhet, ömsesidigt stödande varandra. Skansen skulle vid sidan av sin egenskap av byggnadsmuseum bli museets populära attraktion — »museets mjölkko», för att använda ett av Hazelius i detta sammanhang gärna brukat uttryck.

En frukt av Bernhard Salins verksamhet såsom chef för Nordiska museet var ock grundandet av den kulturhistoriska tidskriften F a t a b u r e n, vilken blev en internationellt erkänd urkund för svensk folklivsforskning. Vad Salins eget författarskap angår faller detta egentligen inom arkeologiens område. Här får dock ej förbigås hans stora verk Die altgermanische Thierornamentik (1904). Med religionsvetenskapliga problem sysselsatte han sig gärna, och den avdelning av Nordiska museets arkiv för svensk folklivsforskning, som omfattar forntro och folksed, åtnjöt särskilt hans varma sympati. Det var ock han, som anlade den av brist på arbetskrafter tyvärr avstannade realkatalogen till denna arkivavdelning. Vid sin död efterlämnade han i ofullbordat skick ett större manuskript om svenska

Fig. 3. Bernhard Salin och Kronprinsen beledsaga president Roosevelt på Skansen 1910.

offer- och kultkällor, vilket även det vittnar om hans intresse för svensk folktro.

Varmt, djupt och vidsynt intresserad inom sina vetenskaper var Salin i sitt vanliga umgänge gladlynt och sällskaplig, välmenande och vänfast. Även sedan sjukdomen brutit honom, bar han år efter år sitt lidande med jämnmod, och hans anlete ljusnade alltid fryntligt, när han med någon gammal vän fick samspråka om sin installationsverksamhet vid Nordiska museet. Denna var hans livs stora gärning och dess bästa minne. I den festårgång av Fataburen, som Nordiska museets tjänstemän ägnade Salin på hans sextioårsdag, förekomma i tillskriften följande rader, som jag tillåter mig att här upprepa: »Svår, att ej säga överväldigande, var uppgiften att med ordnande hand rädda och lyfta Artur Hazelius' storslagna skapelse till den höjd i

ljuset, som med rätta tillkom den. Detta var en gärning, som krävde ej allenast genom vidsträckta studier samlad, grundlig kunskap och uppövad museal intuition utan ock ett livs hela kraft och uthållighet. Nordiska museet, i sin egenart redan förut ett föredöme för andra folk, intog genom Bernhard Salins vidsynta ingripande en ledarställning vid de forskarvärv, som satt kännedomen om ej blott det egna folkets utan om alla folks och hela mänsklighetens kulturella utveckling såsom sitt gemensamma stora slutmål.»

Fig. 4. Gammal ek. Ur en av Bernhard Salins skissböcker.

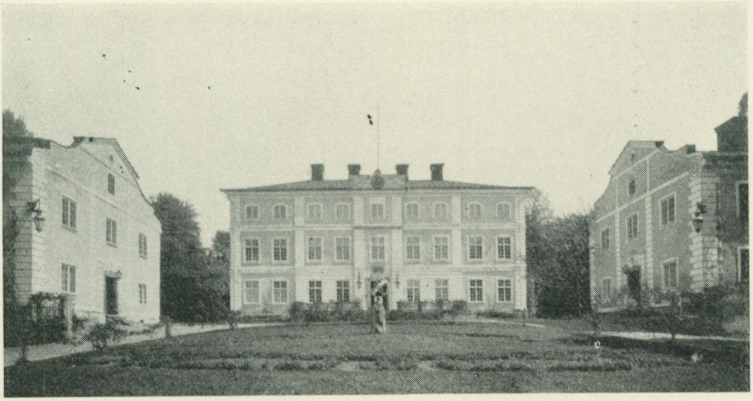

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN UNDER ÅR 1931

Julitadonationen.

Under det gångna året har Nordiska museet erhållit meddelande om en donation, vilken med avseende på dess kulturhistoriska betydenhet är den största i museets historia. Genom skrivelse den 25 april har nämligen godsägaren löjtnant Arthur Bäckström delgivit nämnden sitt testamentariska beslut, att efter hans död Julita med flera gårdar, tillsammans 15 $^{7}/_{20}$ mantal jämte byggnader, inventarier, museum och övriga samlingar skola tillfalla Nordiska museet. Bland de utförliga bestämmelserna rörande donationen förtjänar framhållas, att slottet med dess samlingar liksom det av godsägare Bäckström skapade museet »Julita Skans» samt närmast omkringliggande område för evärdlig tid skola bevaras såsom en särskild stiftelse med syfte att »för kommande släkten giva en trogen bild, hur

Vignett. Fig. 1. Julita slott från söder.

en gammal sörmländsk herrgård av betydligare omfång tedde sig under slutet av förra och början av innevarande århundrade». Underhållet skall bestridas av inkomsterna från gården och eventuellt överskott användas till upprättande av ett studiehem för konst- och kulturhistoriska forskare, inrymt i en av gårdens flyglar.

Genom denna storslagna donation har givaren velat bevara ett livsverk, som i ovanligt hög grad inriktats att främja kulturhistoriska intressen. För Nordiska museet blir gåvan tvivelsutan mycket betydelsefull. Sveriges folk har ju visserligen förut genom de rika samlingarna såväl i byggnaden å Lejonslätten som å Skansen kunnat se belysta viktiga sidor av sin odlings historia. Men i och med Julita har museet erhållit möjlighet att — därest icke de ekonomiska förhållandena i framtiden skulle gestalta sig alltför vanskliga — åt eftervärlden bevara en hel gård, sällsynt rikt dokumenterad i historiskt avseende, med alla dess efter skiftande behov under århundraden utformade organ, belysande såväl bostads- och hemkulturen som arbetslivet på ett svenskt lantgods. Julita slott är en väl bevarad, enhetlig 1700-talsanläggning, fig. 1, och kompletterar sålunda på ett värdefullt sätt det intressanta, ehuru starkt restaurerade monument över 1600-talets stormannaliv, som Tyresödonationen redan ställt under museets vård. Och »Julita Skans» med dess allsidiga samlingar, belysande kulturlivet i nordvästra Södermanland, utgör i och för sig ett av de yppersta hembygdsmuseer som finns i Sverige.

Nordiska museet och alla som hysa känsla för värdet av gammal svensk odling skola tacka Arthur Bäckström, nu och allt framgent.

Nordiska museets allmogeavdelning.

Allmogeavdelningens nyförvärv under året ha varit ganska begränsade. Detta beroende på ekonomiska skäl, på hänsyn till museets bristande utrymme och ej minst på önskemålet att

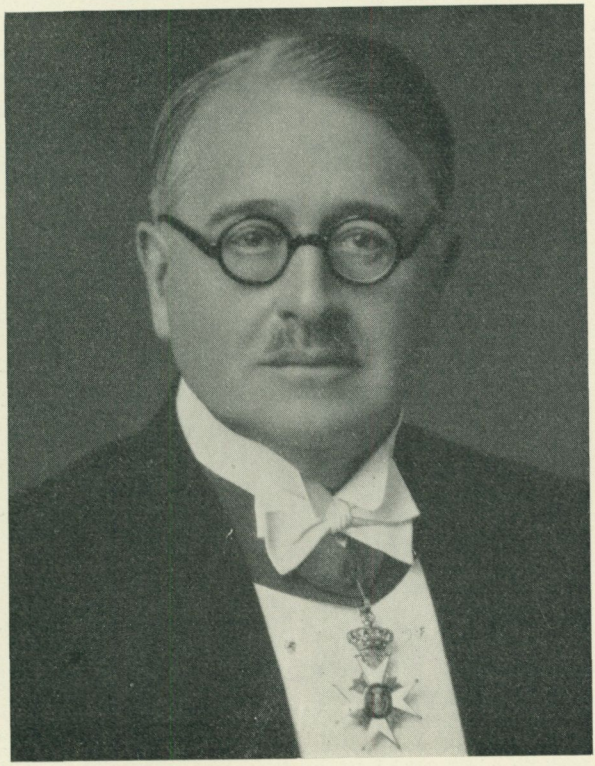

Fig. 2. Arthur Bäckström.

icke alltför mycket uppmuntra den intensiva exploatering ifråga om de mera konstnärliga föremålsgrupperna, som antikvitetshandlarna i vissa landsändar f. n. tyvärr bedriva. De fältundersökningar och det vetenskapliga forskningsarbete, som parallellt pågå, ha emellertid givit en god inblick i vilka stora luckor, som finnas trots omfånget av Nordiska museets samlingar, luckor som vi under kommande år hoppas kunna fylla.

Som vanligt äro förvärven till underavdelningen för s a m f u n d s v ä s e n inte många, men i gengäld äger vart och ett av dessa föremål ett särskilt intresse som illustration till gamla

tiders folkliv. Ett par uppländska byklubbor representera en mera vanlig föremålsgrupp, under det att en som gåva överlämnad likdragg från Värmdö hör till de unika förvärven. Om byalagets samliv i helg och söcken erinra en snibbskål från Östergötland samt en cylinderformig järnbehållare med lock och skaft från Floda socken, Södermanland, fig. 3. Den förra har använts vid insamling av bröllopsskänkerna till brudparet, den senare när man lånade eld från grannarna.

I särskild grad behöver allmogeavdelningen kompletteras med sådana förvärv inom näringslivets olika grenar, som äro åtföljda av utförliga uppgifter om användning och benämning. I samlingarna för näringar och arbetsmetoder representeras ett för allmogen så centralt område som jordbruket tyvärr endast av ett fåtal nyförvärv under året. I dessa ingå bl. a. några plogar och årder från Södermanland, Östergötland och Gotland.

Till jaktavdelningen har erhållits en intressant samling redskap använda vid rävjakt i Vilhelmina socken i Lappland. Sedan saxarna utsatts för rödrävarna måste fångstmannen ordentligt sopa igen spåren med en liten sopborste och sedan med en rävfot trycka ett rävspår på saxen. Från Byske socken i Västerbotten har museet som gåva fått mottaga en s. k. rävtana, en sorts stor trädklyka, i vilken räven fastnade med tassarna. Detta exemplar äger ett visst intresse genom de hak, som inskurits i spetsen för uppfästande av en köttbit eller dylikt såsom lockbete. Från Grangärde socken i Dalarna härrör en råttfälla, daterad så tidigt som år 1704, ehuru den är konstruerad med järnfjäder och av relativt avancerad typ. Godseier G. F. Heiberg på Amble i Sogn har till museet såsom gåva överlämnat en pil av den typ, som användes till ett redan tidigare i samlingarna befintligt stort armborst för valjakt på den norska kusten.

En bygdesamlare har från nordöstra delen av Jönköpings län skaffat museet en synnerligen omfattande samling av timrings- och snickeriverktyg, varigenom fullständiga typserier erhållits. I förvärven ingå bland annat yxor med olika användning,

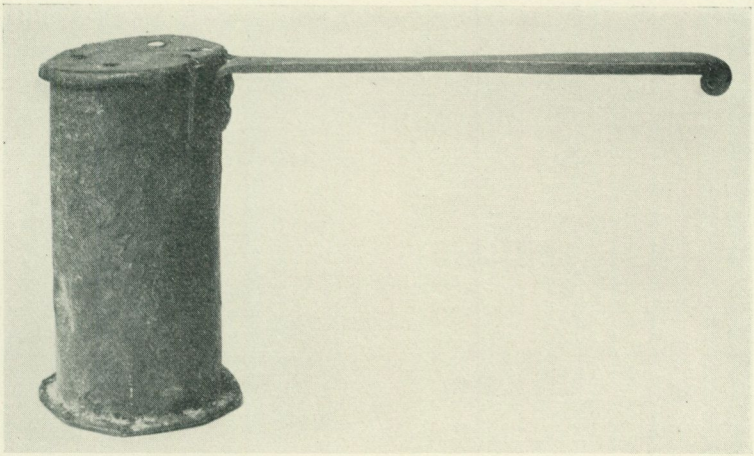

Fig. 3. Behållare av järn, enligt uppgift använd då man lånade eld av grannen, från Floda socken, Södermanland. Nordiska museet 185,996.

skrädyxor, handyxor och täxlor, ävensom olika slags borrar och navrar. Samlingen omfattar i övrigt serier av sågar, stämjärn, timmerdrag, hållhakar, ritmått, cirklar, lodbräden och vinkelhakar — högst alldagliga föremål visserligen, men av intresse just som normaltyper.

Underavdelningen för transportdon ha bl. a. kompletterats med en dragstång, »mjölkstång», från Degerfors socken i Västerbotten. Detta redskap, som utgöres av ett litet massivt trähjul, på vilket sitter en stång för upphängande av mjölkkärlet, är en nära släkting till skottkärran och användes i stora delar av övre och mellersta Sverige, särskilt för att transportera mjölken från fäbodvallar och sommarfähus.

Från Regna socken i Östergötland har även i år inkommti ett par skidor av den s. k. södra typen, d. v. s. utan egentligt fotställ men med sidolister, som hindra foten att glida ur läge. Denna särskilt på senare år uppmärksammade form har visat sig vara av mycket stor betydelse vid studiet av skidans äldre historia. En värdefull samling skidor från olika socknar i Härje-

dalen och Jämtland, sammanbragt av museets gamle medarbetare docenten Ivar Arwidsson, har likaledes under året förvärvats.

De större fordonen representeras särskilt av ett dyngskrov på två massiva hjul med en släpmede framtill, fig. 4, från Ströms socken i Jämtland. Detta för vissa jämtlandsbygder karakteristiska transportdon har tidigare alldeles saknats i museets samlingar; en variation med ett litet lågt trähjul även i framändan är fortfarande icke representerad i dessa.

Sedan gammalt har museet en omfattande typserie högtidsbröd. Dessa uppvisa en synnerligen rik variation och de förvärv, som alltjämt kunna göras, representera ofta nya former i samlingen. Som gåvor ha under året erhållits bl. a. ett par bröllopsbröd från Bygdeå socken, Västerbotten, och åtskilliga julbröd från Rödöns socken, Jämtland. Även det dagliga brödets arter ha i hög grad växlat i olika landsändar, men någon typsamling som kan illustrera detta äger museet icke. Det vore därför i hög grad önskvärt, om museets avdelning för födans beredning kunde erhålla sådana bröd från olika delar av landet. Under året ha avgjutningar gjorts av några brödtyper från Vilhelmina socken, Västerbotten, i anslutning till de utförliga uppteckningar om brödbakning, som förvärvats härifrån till Etnologiska undersökningen. Av andra föremål, som inkommit till denna avdelning, må nämnas ett ostkar från Grebo socken, Östergötland, intressant nog försett med runor i bottnen, samt en gjutjärnsmortel från Ö. Torsås socken, Småland, daterad 1647.

Jämte förvärven av hela byggnader till Skansen, samlar museet till sin byggnadshistoriska underavdelning också särskilt intressanta byggnadsdelar. Så har museet under året erhållit från Svegs socken, Härjedalen, en rösteplanka med årtalet 1608 samt en härbredörr med smide av synnerligen ålderdomlig karaktär. Unga i jämförelse härmed, men av intresse genom sin lustiga ornering, äro ett par portar, daterade 1816, från det folkkonstrika Delsbo. Museets samling av målade fönster har hittills vad Götaland beträffar

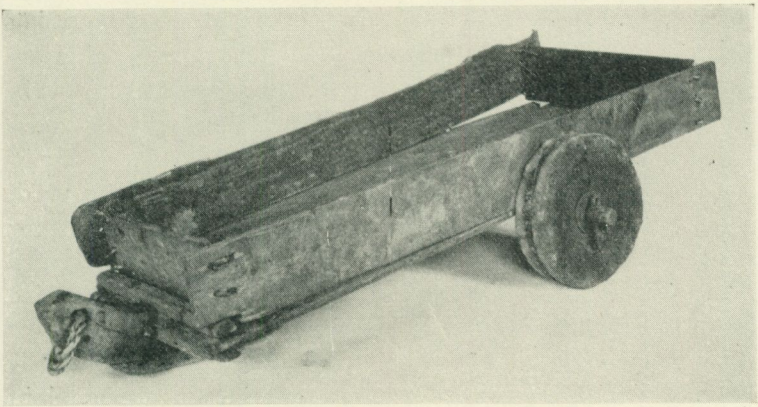

Fig. 4. Dyngskrov, »hjulsläde», från Ströms socken, Jämtland. Nordiska museet 187,866.

huvudsakligen visat prov på Gotlands och Skånes bostadskultur. Detta år har museet för första gången förvärvat ett par dylika fönster från Blekinge, nämligen från en by i Ronnebytrakten. Fönstren, som äro daterade 1642 och prydda med allegoriska framställningar av Fides och Prudentia, fylla alltså på ett utmärkt sätt en lucka i museets samlingar. En annan art av hemmets fasta utsmyckning, som liksom de målade fönstren varit särskilt karakteristisk för Gotland, representera några mer eller mindre fragmentariska spisomfattningar, som också ingå bland nyförvärven. De gotländska hemmen ha briljerat i denna stenhuggarkonst, och ornerade omfattningar med traditioner från renässansen ha här i obruten stilföljd levat kvar långt in på 1800-talet. En av de spisomfattningar museet nu erhållit är daterad 1834 och en annan 1793, fig. 5; en tredje, odaterad, är vida äldre.

Avdelningen för allmogens heminredning har fått ett värdefullt nytillskott av några målningar från Breareds socken i södra Halland, som innebära en värdefull komplettering av museets rika samling av sydsvenskt bonadsmåleri. En av dem framställer »Uppenbarelsebokens fyra ryttare» samt yttersta

domen, fig. 6. För denna måste museet betala ett relativt högt pris, då den på grund av sitt motiv blivit särskilt uppmärksammad och berömd i bygden. Målarens namn är okänt, men det berättas, att han blivit så gripen av sin framställning av helvetet, att han sedan så småningom förlorat förståndet. Genom gåvor har museet fått ytterligare ett par sydsvenska bonader. Mest värdefull är dock den gåva, varmed en av museets frikostiga vänner, doktor Gunnar Didrikson, Stockholm, berikat samlingarna från det nordsvenska målningsområdet. Den utgöres nämligen av en fullständig, av Hans Wikström utförd svit av väggdekorationer från ett rum i en bondgård i Hedesunda socken i Gästrikland. Här återfinnas i en ovanligt klar och fast framställning ett antal av de motiv, som denne konstnär mest omhuldat, fig. 7.

De få möbelförvärv, som gjorts under året, ha avsett att komplettera förefintliga brister i samlingarna, vare sig dessa varit av typologisk, stilmässig eller topografisk art. Bland ålderdomliga förvärv intages hedersrummet av en kista från Rättviks socken i Dalarna, som förmedlats till museet genom antikvitetshandeln, fig. 8. Den tillhör en icke särskilt sällsynt grupp av halvstora kistor med svagt kupigt lock; av gruppen ha många ristad rutornering. Så är också fallet med denna, men den äger dessutom en synnerligen märklig och i museets samlingar enastående utsmyckning, bestående av akantusrankor med svagt antydd djurhuvudform på bladen. Detta motiv tillhör egentligen medeltidens förra del, men måste här vara yngre. Låset, som nu är bortfallet, har varit av gotisk form, vilket tyder på att kistan knappast kan vara äldre än medeltidens slut eller nyare tidens början. Kistorna tillhöra det slags möbler, som ofta erbjudas museet, och även andra goda förvärv inom denna kategori ha gjorts under året. Bland dessa kunna nämnas en norrbottenskista med ålderdomliga beslag, men daterad så sent som 1801, från Karl Gustafs socken samt en kista utan härkomstuppgift med målade figurer i tidiga 1700-talsdräkter. Till nyförvärven höra också några intressanta bord. Så har museet förvärvat sitt första bockbord från Skåne. Märkligast

Fig. 5. Överstycke till spisomfattning från Bunge socken, Gotland. Nordiska museet 187,176.

äro dock två bockbord med grenbensståndare från Gotland av den art, som museet tidigare huvudsakligen haft från Dalarna, fig. 9. Förut hade man knappast haft anledning att antaga, att denna möbeltyp kvarlevat inom denna ös kraftigt nivellerade bondekultur.

Allmogeavdelningens största samlade möbelförvärv under året har gjorts i Linköping, där ett stort antal typiska östgötamöbler förvärvats. Bland dessa märkas några målade skåp av Johan Bäckström, en stor samling med olika typer av björkstolar från Karl Johanstiden samt ett kolonnformigt ståndur, också av björk. Från Västergötland har museet äntligen efter åtskilligt letande kunnat förvärva en taksäng med svängd taköverbyggnad av samma art, som återfinnes i en del museer i västra Sverige. Detta exemplar är dock enkelt och omålat. Som gåva av herr David Carlson, Stockholm, har museet erhållit ett ståndur från Källna socken, Skåne. Det är daterat 1798 och försett med följande inskrift:

Jag hörs och eii har lif — Jag går (och) eii blir Trött
Jag wakar stundelig — När andra sofva sött
Jag visar dag och åhr — kungjör när sol uppgår
Jag andra lära kan — Dett jag eii sjelf förstår.

Fig. 6. Detalj av målad bonad från Breareds socken, Halland, med framställning av yttersta domen. Nordiska museet 186,764.

Fig. 7. Del av målad rumsinteriör från Hedesunda socken, Gästrikland. Gåva av doktor Gunnar Didrikson, Stockholm. Nordiska museet 187,740.

Fig. 8. Kista från Rättviks socken, Dalarna. Nordiska museet 187,732.

Av de ålderdomliga, nyckfullt ornerade och gärna oliksidiga ryorna från Stockholms län ha ett par goda varianter inkommit till textilavdelningen under året. Typen, som står nära ryans ursprungliga förebild, den strimmiga djurfällen, utmärkes av en vanligen lång, tät och grov nock men framför allt genom bottenvävnaden, som i likhet med traktens vepor — en god sådan ingår även i förvärvet — är rikt arbetad med gåsögon, korndräll eller spetskypert i ränder eller rutor, i bästa fall av glänsande lin och vackert färgad ull. Sistnämnda kombination ger stundom åt ryans vävsida en skiftande, sammetslik yta, som gör sig bra i samband med helt vit eller grå omönstrad nock.

Av gamla vävsätt i Härjedalen ha flera prov erhållits, såsom av »storkroksväv» eller rosengång, exempelvis en våd av täcke från tidigt 1700-tal och ett täcke från den gamla Grubbgården i Långå, dessutom »korsväv» eller hampkrus i ett par typer, färgvacker »gluggväv» eller munkabälte, trastäcksväv, s. k. slarvväv med inplock och andra mönsterränder, samt gammal

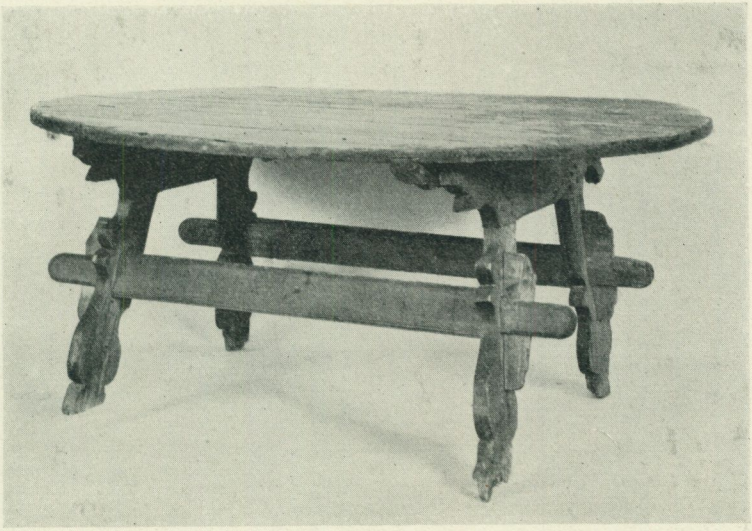

Fig. 9. Bockbord från Etelhems socken, Gotland. Nordiska museet 187,250.

ylledräll, liksom även av den förnämliga dubbelvävnaden, vilken enligt en i Hedeviken anträffad uppgift där kallades »opptatätje» och »opphämtatätje». Man tog nämligen upp mönstret med »spjölka». Att vävsättet varit i bruk i Hede och närliggande socknar konstaterades av en bortåt nittioårig kvinna, som själv hade vävt dubbelvävnad och lärt det av sin mor, född 1809, och svärmor. En vit yllefilt av stampad massa med färgrikt tryckmönster, använd som fälltäcke, är däremot import. Liknande täcken finner man i Västerdalarna — med eller utan långt bräm av pälsfår —, dit de inkommit genom handelsfärder till Norge. Alltför sällan äro allmogevävnader försedda med årtal, nämnvärt är därför ett fragment av en bänklängd i dukagång och krabbasnår från Järrestads härad i Skåne med årtalet 1790 delvis invävt, delvis sytt. Den är av det riktiga materialet och de riktiga färgerna och stammar från den bästa perioden. Kommet från Floda socken, Dalarna, men säkerligen utgörande ett alster av hemslöjd från Norge, är ett schattér-

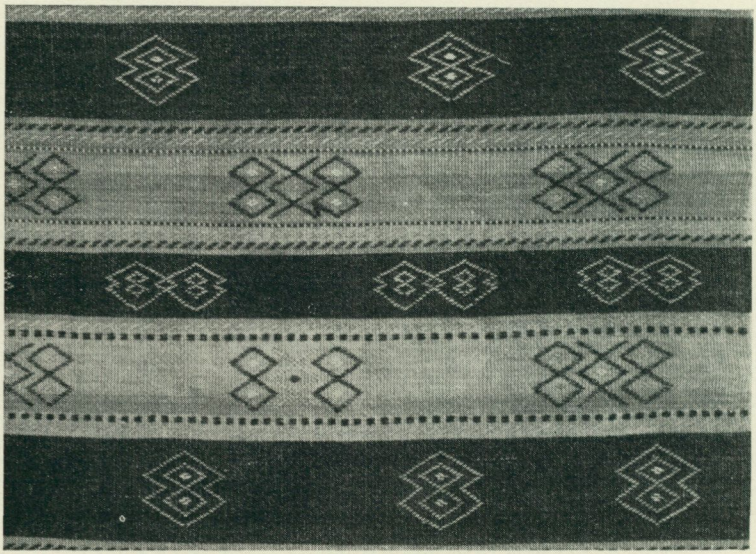

Fig. 10. Detalj av vävnad från Sähhijärvi socken, Karelen, Finland. Nordiska museet 186,481.

sömsbroderi till dyna med ullgarn täckande linnebottnen. Gården som ägt den, var gästgiveri och därigenom förklaras förbindelserna med grannlandet.

Ett gott tillskott till museets förut ganska ensidiga samling av finska textilier erhölls genom välvilligt tillmötesgående från Finlands hemslöjdsdelegation i Helsingfors. Ett antal täcken äro i rosengång eller med hämtevävd och inplockad ornering. Bland dessa senare finns ett så kallat plommontäcke från Savolax med ornering i ytmönster med ullgarn. Långsidorna kantas av en bård, ej inträdd på vanligt sätt utan snärjvävd såsom några av våra tidigt medeltida norrländska bonader. Intressanta äro även en del bårdade täcken från sydvästra Karelen med inplockade figurer. Bårdtäckena se ofta ut som om de vore hopsydda av band, och det är icke uteslutet, att så har varit förhållandet tidigare, medan man i en senare tid med tillgång till lätthanterligare vävstolar vävt in bårderna på en gemensam

Fig. 11. Detalj av broderad schal från Orkesta socken, Uppland.
Gåva av fröken H. Forsberg, Orkesta.
Nordiska museet 185,999.

varp. De karelska täckena, fig. 10, ge ett starkt intryck av att medeltida brickband här varit förebilderna, såväl genom sin av diagonallinjer bestående ornering, upprepad efter bestämda mellanrum, som genom den flätartade pilranden i kanterna. Just pilranden, hel eller delad, är det motiv som levat längst kvar i våra folkliga brickband; genom viss inställning av brickorna ger nämligen detta mönster sig själv utan inplockning. Som motsvarighet till bårderna på bilden kunna inom vårt land nämnas brickbandet på Ösmo-mässhaken (1400-talet) och Alvastrabandet (1300-talet), båda publicerade av Agnes Geijer i Fornvännen 1928. I förvärvet från Helsingfors ingår också en

brudsäck från Egentliga Finland, i vilken brudarna samlade gåvor, kallade bröllopshjälp. Av linne i form av örngottsvar har säcken en i rött sydd ornering av ursprungligt slag: cirklar, trekanter och sicksaklinjer. Användningen av örngottsvar till brudpåse är ju känd även i vårt land.

Det folkliga dräktskicket erbjuder ett stort etnologiskt intresse dels genom sin på vissa punkter utomordentliga konservatism, dels genom sin i många fall mycket grundliga omsmältning av låntagna former. De sammanhang, som härvidlag kunna påvisas mellan upphov och resultat, ha ett stort principiellt värde för förståelsen av den folkliga kulturens framväxt. Av årets nyförvärv till Nordiska museets folkdräktsavdelning är i detta avseende den å fig. 11 avbildade schalen av särskilt intresse. Den ger nämligen anvisning på var man bör söka upphovet till den grupp av broderade ylleschalar, som äro kända från Roslagen, särskilt tack vare Stockholms läns hemslöjdsinventering 1930. Schalen har ägts av prostinnan Sophia Hammarstedt i Orkesta (1791—1865) och hon skall enligt traditionen själv ha broderat densamma. Som så ofta i fråga om allmogekulturen visar det sig alltså även här, att trådarna gå tillbaka till ett prästhem. Vid sidan om förvärv av enstaka dräktplagg, som kunna vara av intresse för jämförande studier, försöker museet att erhålla fullständiga dräkter från olika bygder. Som gåva har fru Anna Nisser, född Wising, överlämnat en komplett Svärdsjödräkt. Åtskilliga hela dräkter ingingo också i den stora deposition av dräktplagg från Handarbetets vänner, som är folkdräktsavdelningens viktigaste förvärv under året. Det var 1874 som Handarbetets vänner stiftades och föreningens tidigare verksamhet anslöt sig nära till vårt lands äldre textilkonst. Med åren har föreningens arbete fått en annan inriktning, och de som förebilder anskaffade folkdräkterna ha härigenom blivit överflödiga och därför nu överlämnats till Nordiska museet. Samlingen är av växlande värde, men vid sidan om nygjorda och rekonstruerade dräkter finnas dräktplagg av stort intresse. Värdefullast är den vidlyftiga sam-

lingen av kvinnliga huvudbonader, »hattar», från Dalarna, som både i värde och storlek kan mäta sig med allt vad museet tidigare sammanbragt av sådana plagg. I depositionen ingå också bl. a. en lapsk krage, rikt besatt med silver, samt en samling skånska kjolar och bröstlappar. Även ett par dräkter från Runö höra hit, dräktskicket här är dock redan tidigare väl företrätt i museets samlingar. Större betydelse för kompletteringen av den utomsvenska dräktsamlingen äga däremot några förvärv av karelska dräktplagg, däribland en primitiv randig mantel, »hurstus», som hölls uppe med ett band över ena axeln. Utomsvenskt är också det värdefullaste allmogesmycke, som erhållits under året, nämligen en praktfull »brudring», fullsatt med filigranhängen, från Valdres i Norge. Enligt uppgift skall Artur Hazelius på en av sina resor i Norge gärna men förgäves velat förvärva denna ring. Nu har den överlämnats till museet som gåva av fru Svea Hornberg, Stockholm.

Vid allmogeavdelningen ha under året jämte föreståndaren intendenten Erixon arbetat förste amanuensen Svensson, amanuenserna von Walterstorff (textilier) och Dahlin (dräkter) samt e. o. amanuensen Svärdström. Dessutom har biträde lämnats av förste amanuensen Berg (fordon, boskapsskötsel m. m.) och av museilektor Klein (fiske m. m.).

Nordiska museets högreståndsavdelning.

Det kan icke undvikas att namnet Skogaholm återkommer även under denna rubrik. Som årets huvudnummer på högreståndskulturens område måste det just här understrykas alldeles särskilt kraftigt. Ty om Skogaholms inredande och möblerande bildar epok i museets historia över huvud, så har det också med nödvändighet i allra högsta grad dominerat högreståndsavdelningens nyförvärv detta år. Redan förra året var anskaffningen igångsatt, men liksom i det årets redo-

görelse måste här framhållas, hurusom en uppsättning av möbler och husgeråd för ett helt hus icke gärna kan i sin fulla utsträckning uppräknas i en kort översikt som denna, där man med en viss ensidighet måste stanna vid de särskilt framträdande huvudnumren men ofta förbigå de allmäntypiska ting, varav en herrgårdsmöblering till övervägande del består. Dessutom återfinner läsaren på andra ställen i denna publikation mer sammanhängande skildringar av Skansenherrgårdens historia, inredning och möblering, vilka göra det möjligt att här inskränka sig till att allenast fastslå, att högreståndsavdelningens årsförvärv i väsentlig grad färgats av Skogaholms behov av karolinska och gustavianska möbler och husgeråd. Samfundet Nordiska museets vänner, som skänkt samlingarna några av deras märkligaste tillskott för året, har även hjälpt till i detta avseende. De sex rokokolänstolarna, som ge »friherrinnans förmak» dess karaktär av äkta svensk 1700-talskomfort, äro sålunda en av Vännernas gåvor.

Högreståndsavdelningens tidigaste period, den äldre Vasatiden, hör ej till dem till vilka förvärven pläga vara talrika, men i år kan dock ett föremål framhållas, som visar utpräglade stilformer från renässansens tid, ett silverbälte av ganska präktigt utseende, fig. 12—13. Det består av en bred platt kedja av ringbrynjeartad karaktär och har två par reliefprydda ändbeslag med små figurscener, Marie bebådelse och Kristi födelse. Just dessa reliefer återfinner man ej alltför sällan på silverbälten av denna karaktär, ehuru detaljer och konstruktion i övrigt kunna vara växlande. Vissa renässansformer ha inom guldsmedsyrket hållit sig kvar förvånande länge efter den tid, då de voro högmoderna, men typen på detta till renässansens damdräkt hörande smycke hänför det dock med viss bestämdhet till den här ifrågavarande perioden. Pjäsen har tidigare tillhört den stora silversamling, som en gång sammanbragtes av professorskan Thérèse Kjellberg och som sedan år 1913 ingår i Nordiska museet. Genom fröken Zelma Kjellbergs pietetsfulla frikostighet har bältet nu återförenats med samlingen.

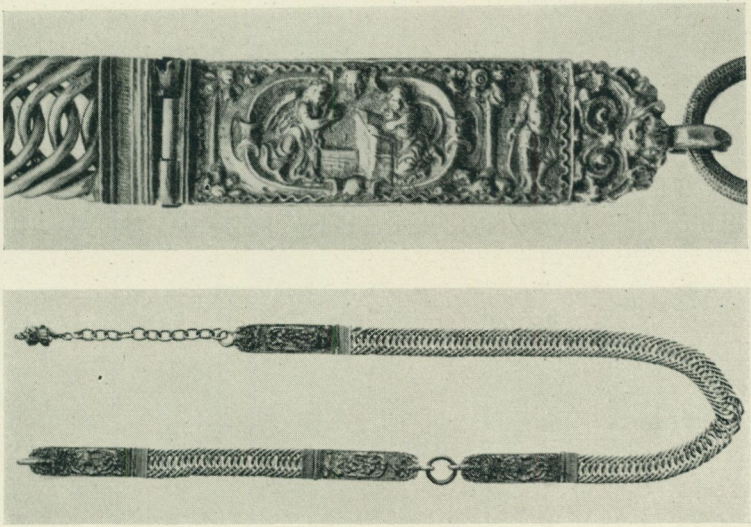

Fig. 12—13. Bälte av silver med reliefbilder av Marie bebådelse (jämför detaljen) och Kristi födelse på beslagen omkring ringen. Äldre Vasatiden. Nordiska museet 185,540.

Det kan icke sägas vara för ofta att en gång om året påminna om, att varje förstärkning av museets samlingar från vårt historiskt märkliga 1500-tal bör betecknas som en betydande vinst. Här om någonsin gäller det att varje tillkommande föremål märkbart bidrar till tidsfysionomiens karakteriserande.

Den yngre Vasatiden representeras i årets förvärv främst av ett intressant broderi, en linneduk med figurframställningar sydda i svart silke och visande allegoriska bilder av kristliga dygder, ett för renässanskonsten särdeles betecknande motiv. För övrigt inställer sig just vid slutet av detta tidevarv det tidigaste av de föremål, som Skogaholms herrgårdshus besitter, nämligen den i takryttaren upphängda ringklockan, som med sitt årtal 1657 bevisar sig vara åtskilligt äldre än det hus, från vilket den alltjämt förkunnar timslagen.

Den karolinska tiden är eljest husets första, och till denna tid knyter sig också en synnerligen märklig och vacker samling möbelklädslar i haute lisse och petit point, återskänkta till byggnaden av baron och friherrinnan Armfelt, Kulla, den förre ättling av Skogaholmsfamiljen Wennerstedt och sonson till den sista enskilda ägaren av gården. I fråga om dessa minnen från den karolinska tidens Skogaholm kan hänvisas till omnämnandet å sid. 234 i denna årsbok. Ett annat präktigt broderi må här tjäna till ytterligare karakteriserande av den praktälskande karolinska tiden, ett skärmblad med silkesbroderi i färger på vitt siden, visande ätten Oliveblads vapen omgivet av lagerkvistar och en rik blomsterbård, fig. 14. Det torde ha tillkommit vid tiden omkring år 1700 och i varje fall ej senare än 1712, då den sista medlemmen av ätten dog. Museet har fått mottaga broderiet som gåva av fröken Thérèse Edberg, Stockholm.

En rumsinredning från karolinsk tid har museet fått som gåva av friherre August Trolle Löwen, Trollesund, vilken överlämnat dels en större samling inredningsdelar från det förra fideikommisset Häringe i Södertörn, dels åtskilliga intressanta inventarier, som förvarats å egendomen Sjösa, likaledes i Södermanland. Den karolinska rumsinredningen är från Häringe och består av tak, målat på väv, dörrar, fönsterpaneler, listverk etc., allt ornerat i tidens livliga och prunkande dekorationsstil med akanthuslövverk och tjocka lagerstavar i grisaille mot grön botten. Från Sjösa komma tvenne himmelsängar i samma periods stil, av vilkas rika sidenklädsel intressanta rester äro bevarade. Barocksängen är ju bostadens mest monumentala möbel, en roll som himmelsängen för övrigt bibehöll genom hela 1700-talet och utöver empiretiden. Man kan iakttaga detta faktum i bevarade slottsinteriörer, man kan utläsa det ur bouppteckningarna och man kan se det — i rummen på Skogaholm!

Med förbigående av flera förvärvade karolinska möbler skulle här kunna nämnas en sådan av mer sällsynt art, en

Fig. 14. Skärmblad, broderi på vitt siden med ätten Oliveblads vapen. Från omkring år 1700. Nordiska museet 185,464.

linnepress med hopplistdekorering, av vilken avbildning återfinnes i den under året utgivna publikationen över Nordiska museets möbler från svenska herremanshem (del I, fig. 199), en gåva av majorskan Elsa Nyström, född Ihre, Stockholm.

Man kunde vara frestad att prisa den blinda slumpen för en hög förmåga att hopfoga omständigheterna till ett systematiskt

sammanhang, då man finner, att samma år som Skansen fått sin herrgård, det museum som rymmer landets ojämförligt största samling av välkommor för hantverksämbeten, nu fått sin första välkomma för en herrgård. Eller kanske givaren med avsikt bidat sin tid! Detta förvärv — ur innehållets såväl som ur formens synpunkt ett av årets intressantaste — är en stor skulpterad och silverbeslagen dryckeskanna av masur, fig. 15, vilken från de Hammerska samlingarna via auktionen i Köln gått ut i den europeiska marknaden för att nu på senaste tid återförvärvas till Sverige av direktör Ivan Traugott, som visat museet ett nytt prov på sin välvilja genom att överlämna välkomman till museets samlingar. Kannan är väl försedd med upplysningar om sitt ursprung och ändamål. I locket är infälld en Karl XII:s riksdaler från år 1713. På ett silverband runt locket är graverat: »ROSENBORGS WELKOM(M)A CARL GUSTAF ROOS MERTA M von STEFKEN. Mat: Noren me fecit 1726». På en silverplåt är dessutom graverat:

Drick troget om Tu tåhl
För husets wälgång skåhl.

Kannan är alltså avsedd att tjäna vid drickande av skålar för husets välgång. Det hus dit den hörde är herrgården Rosenborg i Eskilsäters socken på Värmlandsnäs, vilken gård efter att förut ha hetat Gårstad, fick detta namn just av och efter den ägare, som instiftat välkomman, major Carl Gustaf Roos af Hjelmsäter, gift med Märta Magdalena von Stefken. Han hade tjänat i armén från 1708, då han var 14 år, till 1719, och år 1713 — Karl XII:s-myntets årtal — hade han blivit löjtnant vid Närkes och Värmlands tremänningsinfanteri. Denna herrgårdsvälkomma är ett lika sällsynt som värdefullt bevis för att beteckningen välkomma haft en betydligt vidsträcktare användning än blott å hantverksämbetenas och andra brödraskaps representativa pokaler för de ceremoniösa skålarnas dricka nde. Dess material, masurbjörk, ger den också en ortsbetonad karaktär, som väl bör sammanställas med det konstnärsnamn, Mat. Norén, som står å silverbeslaget, och vars

Fig. 15. »Rosenborgs välkomma», snidad och silverbeslagen masurkanna, gjord för Rosenborgs herrgård i Värmland, snidad av Matias Norén 1726. Nordiska museet 186,988.

värmländska klang är otvetydig. I den stora värmlandssläkten Noreen, till vilkan språkforskaren professor Adolf Noreen hörde, är namnet Matias ett av dem som oftast återkomma. Ingen är emellertid bekant som träsnidare, men bland dem som kunna ifrågakomma, ligger det närmast till hands att gissa på fältskären och rådmannen Matias Noreen i Karlstad, född 1660, död 1736. Under det tidigare 1600-talet voro konstsvarvade dryckeskärl av masur, prydda med benknappar en tydligen mycket uppskattad vara. Men till denna familj hör icke Rosenborgs välkomma, som tillkommit på en tidpunkt, då den karolinska perioden egentligen redan var till ända och då Vasatidens masursvarvkonst länge varit ur modet. Denna höga cylindriska kanna är på ett ganska enkelt sätt utsvarvad ur trästycket, och all dess dekoration är snidad. Kannans liv är prytt med fyra ovala kartuschfält med figurframställningar i relief. Två av fälten innehålla enstaka större figurer, en Bacchus och en Amor; de två övriga bära figurrika bildframställningar av annan karaktär. Dessa ansluta sig till den av renässansen högt skattade sinnebildskonsten och åtminstone den ena bilden bär spår av att ha tillkommit under inflytande av en samling allegorier och emblem över påven Gregorius XIII, författade av Principio Fabricii och tryckta i Rom år 1588. Ifråga om denna lärda apparat och graden av konstskicklighet i arbetet står denna karolinska masurkanna jämförelsevis ensam. Närsläktade arbeten äro kända i enstaka exemplar, såsom t. ex. en kanna i Göteborgs museum. Men det existerar i Värmland och i angränsande norska orter åtminstone senare en frodig tillverkning av svarvade och snidade kannor av masur, vilka tydligt ådagalägga att denna specialitet varit synnerligen populär i dessa landsdelar. Det silverlejon, som sitter som lockknopp på Rosenborgsvälkomman, är välkänt från de norska silverkannorna och finnes likaså skuret i masur på norska och värmländska masurkannor.

Den period, som plägar benämnas efter kung Fredrik är i årets förvärv företrädd av ett antal möbler, soffa, stolar och

Fig. 16. Eldskärm med broderi utfört av Eva M. Åbring år 1744. Nordiska museet 185,532.

bord m. fl. pjäser, som återfinnas i presidentens förmak på Skogaholm. Där hänger också en oljemålning framställande Heliga tre konungar tillbedjande Kristusbarnet, en gåva av fru Cecilia von Braun, Stockholm. En eldskärm med förgyllt ställ och broderat blad är ett intressant prov på svenskt arbete från denna period, fig. 16. Broderiet är nämligen signerat och daterat med namnet Eva M. Åbring och årtalet 1744. Broderiets många figurscener, ornaments- och blommotiv äro utförda i guld, silver och färger och visa en ganska högt driven skicklighet. Brodösen var gift med rådmannen Johan Israel Torpadius, och från dem har skärmen gått i arv ända till dess att den nu ingick i museets samlingar. Ytterligare en för denna periods senbarocka stil särdeles typisk möbel kan här med fördel framhållas, nämligen en sekretär med snedklaff, valnötsfanerad i enkla ramverk och fyllningar och med förgyllda bronsbeslag av engelska typer, fig. 17.

När vi därpå i denna alltför hastiga revy över en rik och mångskiftande årsskörd av spillror från gammal svensk hemkultur övergå till den mogna frihetstidens glansfulla period av inhemska tillverkningar i former, som övertagits från fransk r o k o k o, finna vi framför allt en serie av målade tapeter, kommande från de ovannämnda Löwenska sörmlandsgodsen. Dels är det oljemålade vävtapeter av just de typer som man väntar sig från perioden, dekorerade med fältomramningar i grönt i roccaillemönster och fälten överströdda med färgglada fjärilar eller hela väggfält med lösa blomkvistar i färger, allt mot ljusgrå botten, men dels är det också en oljemålad vävtapet i mörkgrönt med mönster i en mörkare nyans av samma färg, tydligt efterbildande en sidendamast. Karaktären av tung barock är klar och oemotsägbar, även om man har hallstämpelns bevis om varans ursprung från Stockholm och 1750-talet. De djupa, mättade sidendamastfärgernas bibehållna popularitet för slottsrummens inredning ännu långt fram i rokokotidevarvet bevisas för övrigt av ännu bevarade väggbeklädnader, möbel- och framför allt sängklädslar. Av rokoko-

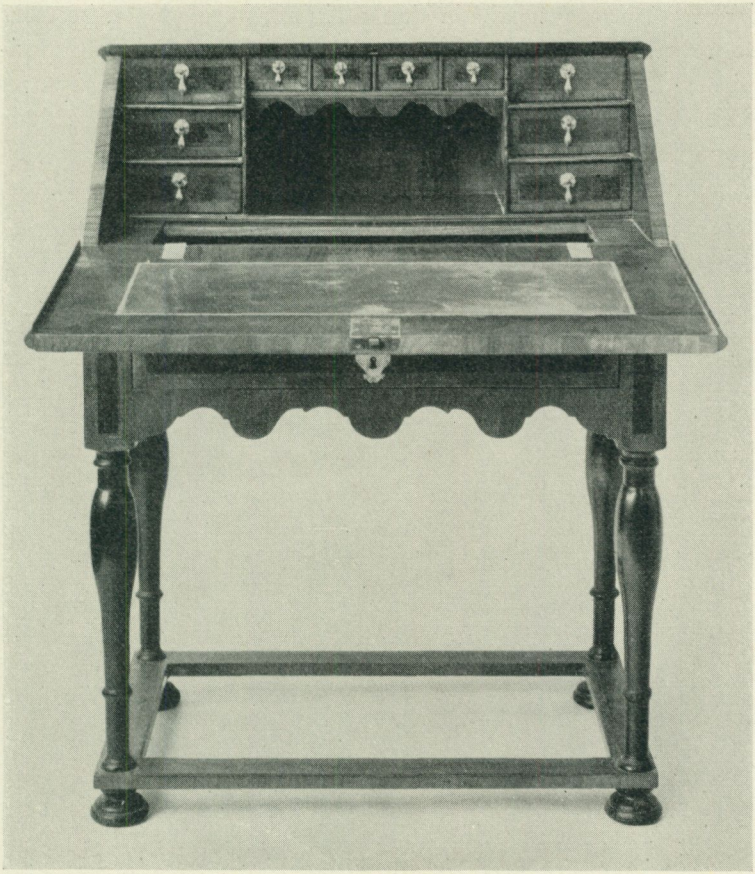

Fig. 17. Sekretär med snedklaff, från 1700-talets förra hälft. Nordiska museet 187,697.

möblerna äro redan nämnda de sex länstolarna, som jämte en liten förgylld toalettspegel äro gåvor av Samfundet Nordiska museets vänner. Av ett visst alldeles bestämt särintresse ur den möbelhistoriska synpunkt, ett museum bör anlägga på föremålen, är en rokokosoffa av den typ som går under antikhandelsnamnet »badkarssoffa». Den har nämligen under hela sin

långa tillvaro fått behålla den målning, varmed den beströks som ny, en tunn strykning av rödbrun oljefärg. Sådana »museipjäser» höra tyvärr ej till det alldagliga. Våra svenska fajanser från denna epok ha blivit representerade genom några goda exemplar, bland vilka en pjäs är värd att särskilt nämnas, en tebordsbricka, målad på Rörstrand av Carl Erik Löfström den 28 mars 1771 med det Adlerbethska vapnet inom en dekorativ rokokoinramning i fyllig färgskala. Den kan vara gjord för assessorn Jakob Fredrik Adlerbeth eller kanske för hans ryktbare son, sedermera baron Gudmund Göran Adlerbeth, som år 1771 blev e. o. kanslist i krigsexpeditionen och av Anrep karakteriseras som »en snäll musicus och dessutom en bland Sveriges yppersta skriftställare». Bordskivan har blivit Nordiska museets egendom tack vare arkitekt Albert Colletts frikostiga mecenatskap. Keramikens centrala rum i 1700-talsmänniskornas intresse sammanhänger med den livliga ostindiska handelstrafiken, på vilken vi här ha att anteckna ett annat mer ovanligt exempel i en duk, som i en bouppteckning från tiden betecknas som vävd av »indiskt gräs». Den är en gåva av fru Alice von Ehrenheim, Grönsö, därifrån även detta år till museets samlingar kommit en mångfald ting, som äro oumbärliga i ett lanthushåll av gamla tidens modell och alltså böra vara företrädda i Nordiska museets samlingar.

Skulle vi här för det gustavianska tidevarvet utförligt genomgå möbelförvärven, bleve det att återigen vandra ur rum i rum i Skogaholm, helt naturligt för övrigt, då herrgården till sitt inre i övervägande grad är ett gustavianskt hus och möblerat i stil med den fasta inredningen. Som exempel på arten av dessa förvärv skulle det kunna räcka att hänvisa till stora salens möblering med en tät rad av stolar — tjuguen stycken — utmed alla väggar. En museisamling göres av naturliga skäl med tanke på största möjliga mångfald av former och varianter, och man söker därvid helst att få en eller i nödfall två stolar av varje sort. Här berättade bouppteckningen om 24 lika stolar i salen, och man får nog beteckna det som en

Fig. 18. Bellmans käpp, detalj av mässingsknoppen med inskrift. Nordiska museet 186,328.

lycklig omständighet — kanske överraskande lycklig — att det fanns att få en så stor sats stolar av just den önskvärda typen, att det nu ej finnes plats utmed rummets väggar att kila in ännu en stol — om det funnes ännu en. I friherrinnans förmak, bilden sid. 219, hänger över ett konsolbord i rokoko en gustaviansk spegel av en typ, som är karakteristisk för den gustavianska stilens tidigaste, ännu rokokofärgade utvecklingsformer. Exemplaren av denna typ pläga med utpräglad trohet mot det i Nordiska museet tillämpade tidsschemat för de gustavianska underperioderna vara daterade till 1770-talet, och denna spegel, den första av typen som blivit museets egendom, är hallstämplad i Stockholm just år 1775! Samfundet Nordiska museets vänners förnämsta gåva från gustaviansk period är en vilsäng, rikt snidad och helförgylld, en god representant för tidsstilen. Förbigår man nu allt övrigt från perioden, måste man dock för ett ögonblick stanna inför ett till utseendet enkelt föremål, som självt anger sig vara knutet till en person, som åtnjuter allas intresse, Carl Mikael Bellman. Föremålet i fråga är en spanskrörskäpp med doppsko och knopp av mässing, och på den senare finnes påstucken inskriften »C. M. BELLMAN. 17 $^{24}/_{12}$ 80», fig. 18. En julklapp alltså till skalden och nu en gåva till museet av direktör Sten Westerberg, Stockholm.

Kammarrättsrevisor Fredrik Altahr-Cederberg har begåvat museet med ett keramiskt föremål, som genom sin signatur torde kunna med stor sannolikhet sägas vara det första kända alstret från en fabrik, som länge förestods av en av Rörstrands mer framstående fajansmästare, Erik Fahlström (död 1787). Arvid Bæckström har i sitt 1930 utgivna arbete om Rörstrand och dess tillverkningar lämnat åtskilliga uppgifter om denna i Södetälje belägna lerkärlsfabrik, men har först nu trott sig kunna identifiera en av dess produkter, tack vare signaturen E R F å den puddingform i rött lergods, som nu skänkts till museet.

För den sengustavianska perioden är huvudpjäsen bland nyförvärven en möbel av Stockholmstillverkning, intet mer eller mindre än ett mästerstycke i Stockholms snickareämbete. Å en bland de 268 mästerstyckeritningar, som år 1926 genom testamente kommo i Stockholms stads hantverksförenings ägo, står följande av snickareämbetet vederbörligen undertecknade resolution: »1795 d. 6. aug. antogs denna afskedade Serjantens Petter Kylbergs ritning för giltig af undertecknade; i anseende til hög Recommendation, långvarig militärisk tienst, samt beskedeligt upförande». Ritningen visar en byrå i sengustavianska former, med hutch. Enligt Böttigers arbete om Georg Haupt godkändes själva mästerstycket år 1796, och det är denna pjäs, som nu såsom gåva av Samfundet Nordiska museets vänner inkommit i museets samlingar. Som fig. 19 och 20 visa är det en stor byrå i massiva former och med fyra lådor i höjd, avdelad i två delar som en dragkista, täckt med vit marmorskiva och dessutom försedd med en hutch av samma längd som möbeln. Den är gjord av mahogny, beslagen med mässingslister och försedd med synnerligen massiva mässingshandtag å gavlarna. Inredningen inom hutchen och den översta lådans skrivklaff är inventiös, ehuru gjord i stilens enkla former. Möbeln är signerad med namnet P. Kyhlberg på en i en låda inklistrad papperslapp. Som representativt sengustavianskt stilprov och som synnerligen väl dokumenterat Stock-

holmsarbete försvarar denna möbel särskilt väl sin plats i Nordiska museet, dit förut fem andra mästerstycken från samma snickareämbete blivit insamlade. Petter Kyhlberg hör ej till de omtalade Stockholmssnickare, vilkas signerade arbeten ofta äro synliga. Törhända är mästerstycket tvärt om det enda av hans tillverkningar, som hittills blivit känt. Hans verksamhetstid som snickare torde ha räckt till år 1801, då enligt Böttiger hans bouppteckning upprättades.

Skogaholm har fått mottaga en synnerligen välkommen gåva i och med ett bordställ av silver, gjort av guldsmeden Gustaf Hamnqvist i Åmål 1795, välkommet ej blott därför att det är en vacker pjäs, utan ännu mer därför att den ursprungligen varit hemmahörande i huset och nu återskänkts av en av Skogaholmsfamiljen Wennerstedts arvingar, fröken Tabea von Braun.

Silverskedar, skänkta av brukspatronerna till smederna som premium för överjärn, äro icke alltför sällan förekommande minnen från den gamla järnhanteringens tid. Men en hel samling dylika skedar, givna till en och samma smed, är en mer sällsynt företeelse i våra dagar. En dylik serie kan numera studeras i Nordiska museet. Det är tolf skedar utbredda över tiden 1798 till 1829 och skänkta av ägaren till det Wahrendorffska järnbruket Skeppsta i Gåsinge socken i Södermanland till mästersvennen, sedermera hammarsmeden C. Jernberg. Skedarna äro tillverkade av olika guldsmeder i de kringliggande städerna Strängnäs, Nyköping och Mariefred och bilda med sina olika modeller och sina graverade inskrifter ett brokigt dussin av största kulturhistoriska värde.

Från empiretiden är här egentligen blott att anteckna ett par eldställ av förgylld brons. Men bland den alltid nummerstarkare skörden av minnen från den senare hälften av 1800-talet kunna några enskilda föremål framhållas, såsom ett litet bord signerat av snickare H. Aspegren i Stockholm och gåva av konsthandlaren S. Neuman, Stockholm, ett dockskåp från 1880-talet, gåva av fröknarna Elsa och Karin Kumlien, Stockholm, samt en snusdosa av

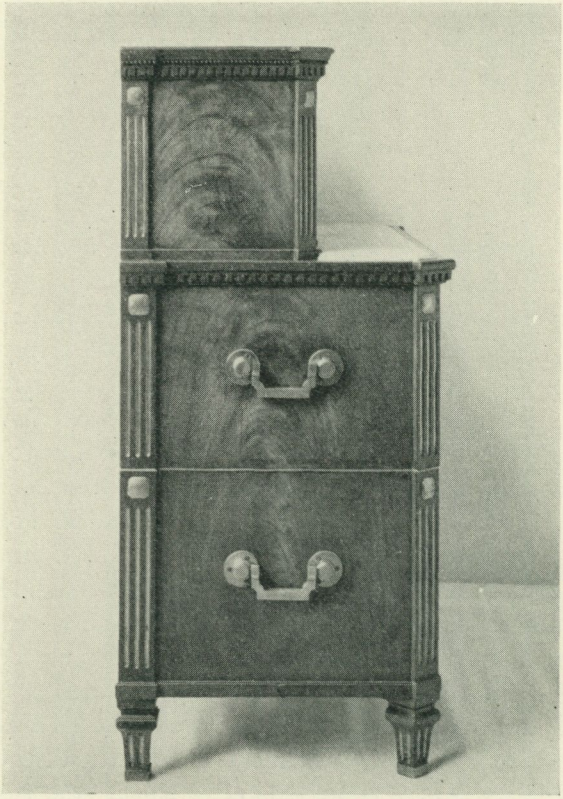

Fig. 19. Gaveln av Petter Kyhlbergs mästerstycke fig. 20.

guld gjord i Stockholm 1861, en gång en hedersgåva till Lars August Wadner från lärjungar i Katarina elementarläroverk och nu skänkt till museet av gymnastikdirektören fröken Sally Högström, Stockholm.

Mest anmärkningsvärd av gåvorna till 1800-talsavdelningen torde emellertid vara den hela salongsmöblering, som nu återfinnes i högreståndsavdelningens rum n:r 78, där den en gång tidigare varit tillfälligt placerad. Möbeln är tillverkad av den stockholmske snickaren Johan Jacob Ottergren, för hans

Fig. 20. Petter Kyhlbergs mästerstycke i Stockholms snickareämbete 1796, skrivbyrå av mahogny med mässingslister och marmorskiva. Nordiska museet 187,217.

egen salong år 1868, samtidigt som på verkstaden gjordes ytterligare två andra möbler efter samma ritning för olika beställare. Ritningen var hämtad direkt från Paris, från en då högmodern möbel gjord för kejsar Napoleon III. Den är i Louis XVI-stil och snidad i svart päronträ samt klädd med ljusblått blommigt siden. Till det Ottergrenska rummet i museet, som skänkts av J. J. Ottergrens son direktör Fritz Ottergren, hör

dessutom ett stort salongsskåp, likaledes tillverkat av J. J. Ottergren, åtskilliga tavlor, porträtt m. m. till kompletterande av salongsmöbleringen.

Av högreståndsavdelningens särutställda grupper finnes anledning att i år särskilt framhålla samlingen av linnedamast, emedan den under året hållna utställningen härav bl. a. medfört, att ett flertal värdefulla gåvor av duktyg kommit museet till del. Följande uppräkning, vari även ett par inköpta föremål ingå, ger en föreställning om damastsamlingens betydelsefulla tillväxt. De äldre figurmönstren representeras av en duk med Josefs historia och tre holsteinska alliansvapen, märkt 1715 men vad mönstret beträffar av karaktär från 1600-talets mitt. Vidare en duk och servett med jakt och fiske från 1700-talet, ett fragment av en duk från omkring 1700 med invävt »Görlitz Das Heilige Grab», sistnämnda jämte en servett med typisk rokokovas och blommor skänkt av en bland museets mest intresserade gynnare, godsägaren Carl-Gustaf Bogeman, Saltsjöbaden. Av duktyg med svenska vapen märkes en intressant men tyvärr illa medfaren servett med riksvapnet under Fredrik I:s tid samt en annan servett med ätterna Gahns och Svedenstjernas vapen, gåva av fru Ellen Gahn, Stockholm. 1800-talet är representerat bl. a. med duktyg från de svenska väverierna i Vadstena, Jönköping och Flor i Hälsingland samt 1900-talet med hemslöjd från Visby, Brunssons vävskola i Stockholm och hemindustri från C. G. Widlund, Trangärdstorp. Ytterligare gåvor ha erhållits av doktorinnan A. Sutthoff, Dalarö, nämligen en över 5 meter lång duk med ståtligt blommönster i barock från 1800-talets förra hälft; av fröken Bessie Kreuger, Stockholm, en servett märkt D. v. E. (= Didrik von Essen), tillverkad på 1800-talet vid Stenbergska väveriet i Jönköping; av fröken Anna Rudbeck, Stockholm, fyra servetter, däribland en med Rudbeckska vapnet och invävd signatur: Wadstena Fabrik, samt två med förnämliga mönster från 1730-talet, som genom märkningen visa sig ha ägts av Anna Maria Wattrang, gift 1737 med Johan Gerdeskjöld, förfäder till givarinnan. Av fru Astrid

Gyllencreutz, Jönköping, har en hemvävd servett erhållits och av fru Hanna Friberg, Jönköping, två servetter från omkring 1800 eller tidigt 1800-tal av präktig hemtillverkning och försedda med intressanta uppgifter angående väverskorna, till vilkas hemgift de hört.

Bland leksaker och spel kan här förutom det ovannämnda dockskåpet framhållas en laterna magica, gåva av fröken Märta Aplanius, Stockholm, och bland musikinstrumenten ett hammarklaver av Pehr Kraft i Stockholm från 1800-talets början, samt en miniatyrvioloncell, den senare skänkt av juvelerare Olof Richter, Stockholm.

Med skråsamlingen har införlivats ett mästarebrev på pergament för Johan Lund såsom kakelugns- och krukmakare i Borås, utfärdat av ämbetet i Göteborg, gåva av majorskan Hulda Broman, Stockholm. Det viktigaste tillskottet till samlingarna rörande arbetets historia är en uppsättning av tunnbindareverktyg från Enköping.

Å avdelningen, vars föreståndare är intendenten Wallin, ha under 1931 arbetat förste amanuensen Ambrosiani (skråväsen, arbetets historia m. m.), förste amanuensen Selling, f. amanuensen fröken Anna Lewin (dräkter, textilföremål) samt under vissa tider fil. kand. Brynolf Hellner. Förste amanuensen Bæckström har under året tjänstgjort som t. f. arkivarie.

Skansen.

Färdigställandet av Skogaholm, årets stora händelse på Skansen, har varit den kulturhistoriska avdelningens ojämförligt viktigaste företag sedan lång tid tillbaka. Vid årsskiftet 1930—31 voro murningsarbetena i full gång, varjämte konserveringen av den fasta inredningen, tak, paneler och väggdekorationer på väv påbörjats. Utvändig puts, takbeläggning

m. m. utfördes under sommarmånaderna. Genom Nordiska museets högreståndsavdelnings försorg genomfördes rummens möblering. Intendenten Lundberg och förste amanuensen Selling ha handhaft den direkta arbetsledningen, såsom omnämnts på annat ställe i årsboken (sid. 163). Beträffande invigningen må hänvisas till sid. 317.

Området kring byggnaden har provisoriskt ordnats, delvis med enkel terrassering. Såsom närmaste och mycket angelägna önskemål stå dels uppförandet av flyglar till den nu färdiga manbyggnaden, dels ordnandet av gårdsplan, uppfartsväg och — eventuellt — trädgård, dels slutligen hela herrgårdsområdets inhägnande med ett tidstypiskt staket.

Stockholmskvarterets uppbyggande har härnäst stått i förgrunden bland årets många byggnadsföretag. På grundval av den fastställda planen ha tvenne gårdar börjat anläggas och till avsevärd del förts mot fullbordan. Sålunda har den förut å annan plats å Skansen uppförda s. k. Petissan, en flygelbyggnad från malmgården Drottninggatan 116 (»Spökslottet»), överflyttats till en tomt strax väster om Hazeliushuset. Den här mycket kraftigt fallande terrängen har möjliggjort anläggandet av ett garage för museets bilar under Petissans gårdsplats; detta garage har länge varit ett trängande önskemål. Petissan, som väntas bliva fullt färdig 1932, avser att inrymma bl. a. ett apotek samt en liten servering, den sistnämnda i anslutning till det kafé som före byggnadens flyttande till Skansen utgjorde en omtyckt tillflyktsort för eleverna vid Kungl. Tekniska högskolan. Många av dessa forna teknologer ha också bidragit till byggnadens iordningställande i sitt nya skick, varom närmare redogörelse skall lämnas i nästa årsberättelse.

Tomten nedanför Petissan är avsedd för ett framtida uppbyggande av Tottieska malmgården, från vilken museet såsom gåva erhållit några ovanligt förnämliga inredningar m. m. (se årsboken 1931, sid. 99 o. f.).

Nedersta tomten i denna blivande rad av gamla gårdar har under året bebyggts med ett typiskt karolinskt borgarhus,

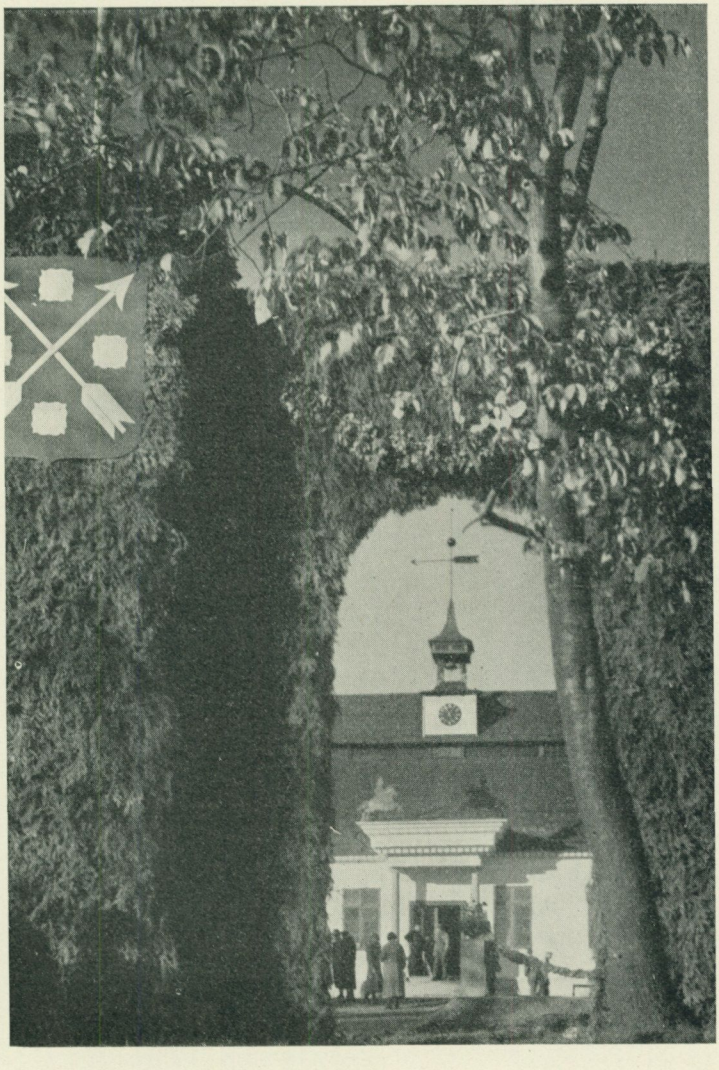

Fig. 21. Skogaholm sett genom äreporten vid invigningen.

fordom Södermannagatan 10 & 12, ännu ej färdigt. Redan framträda dock dess ovanligt monumentala former, vilka kraftigt understrykas genom den fallande terrängen och den därav betingade höga gråstenssockeln. Uppförandet har i stor utsträckning bekostats genom anslag från svenska boktryckare och bokbindare samt typografsammanslutningar (jfr nästa årsbok). Byggnaden skall också bliva en bokhantverkets gård på Skansen.

Den under föregående år uppförda lilla byggnaden från Västgötagatan 36 & 38 har även fullbordats.

Vid sidan av Skogaholm och Stockholmskvarteret har den viktigaste arbetsuppgiften varit den omdaning av »djurens boningar», som under året påbörjats genom en nyanläggning enligt Hagenbecks system för vildsvin och grävlingar samt genom en rad av nya fågelburar. Avsikten med dessa nyanordningar har dels varit att överföra djuren från Skansens inre delar till mera periferiska sådana, i detta fall det nya området åt Rosendalssidan, dels att modernisera själva djuranläggningarna. I fråga om förstnämnda syfte har uppnåtts dels att trakten kring Skogaholms herrgård befriats från vissa djurgrupper, dels att den vackra skogen sydväst om Bredablick i det närmaste rensats från burar.

Vildsvinsanläggningen har fått sin plats invid Bellmansroporten, nedanför Finngården. I största möjliga utsträckning har här sökts anslutning till terrängens naturliga hållning, och den spärrande graven är i möjligaste mån maskerad. Genom utnyttjandet av terrängen och den befintliga vegetationen ha djuren erhållit en landskaplig omramning av annat slag än i kontinentens helt och hållet konstgjorda frianläggningar. Vildsvinsområdet, fig. 22, som vunnit allmänt erkännande, är att betrakta såsom Skansens och Skandinaviens första experiment i denna riktning.

Bredvid vildsvinen ha örnarna erhållit en jättebur tillsamman med korparna, och på den andra sidan ha grävlingarna fått sitt nya gryt.

Å en annan del av samma område, ett stycke nedanför fri-

Fig. 22. Det nya vildsvinspanoramat. I fonden en av Finngårdens byggnader.

luftsteatern, ha åtta nya fågelburar placerats jämte den g a m l a örnburen, vilken lodjuren numera fått taga i besittning. Av de övriga burarna äro trenne tagna i anspråk för vråkar, vissa falk- och ugglearter samt berguvar, tre för skogsfåglar samt tvenne för småfåglar. Grupperingen av dessa burar är gjord efter nya riktlinjer, vilka här utexperimenterats och som visat sig lyckliga såväl för djurens trivsel som ur estetisk synpunkt, jämför fig. 23 och 24. Ej minst påfallande är burarnas smäckra konstruktion, som är gjord med utnyttjande av teknikens senaste rön. Största hedern av dessa nyanläggningar tillkommmer intenden-

ten Lundberg, som efter grundliga förstudier samt under samarbete med intendenten Behm här åstadkommit lösningar, vilka åtminstone hittills vunnit enbart gillande. Efter dessa första lyckade försök att finna det lämpligaste sättet att härbärgera Skansens djur, äro vi nu beredda att i den mån medel kunna anskaffas, genomföra en allmän omgruppering och omdaning på detta lika viktiga som i förhållande till allmänheten känsliga område.

Av stor betydelse för institutionen har även den omdaning av Skansens restauranglokaler och deras närmaste omgivningar varit, vilken företagits under 1931. Under inseende av den under året nyanställda restaurangchefen, herr Sten Hellberg, ha sålunda Högloftets och Nyloftets lokaler renoverats samt i viss utsträckning omdekorerats, varjämte en ny, mindre festvåning inretts. Nya kontorslokaler för serveringarna ha byggts in i den forna porten mellan bägge loftslängorna.

I samband med denna omdaning har även platsen framför loften ordnats och inhägnats med stengärdesgård. Vegetationen har gallrats, och en del av platsen planerats och utnyttjats för serveringsändamål. Snår av slån, hagtorn och nyponbuskar ha därjämte här inplanterats.

Västra delen av Sollidens terrass har omdanats, i det att gräsmattan och bassängen försvunnit och ersatts med en sandplan, avsedd till festplats. Dess södra begränsningsmur har byggts om samt anordnats som uppställningsplats för Skansens salutbatteri. Även blomstergrupper ha här inpassats. Terrasspartiet närmast restaurangbyggnaden har likaledes nydanats genom att muren å sydsidan rivits och ersatt med breda gradiner, på vilka servering äger rum. Ny belysning har också genomförts å denna del av planen. Till omdaningsarbetet hör dessutom att nya flaggstänger mellan planens bägge hälfter samt nya fasta bänkar anordnats och slutligen att en bastionsartad hörnbarriär å platsens sydvästra spets uppbyggts, varå gamla kanoner placerats.

Även byggnadsuppdragen i Nordiska museet ha handlagts och letts av ritkontoret. Mest omfattande ha de experiment

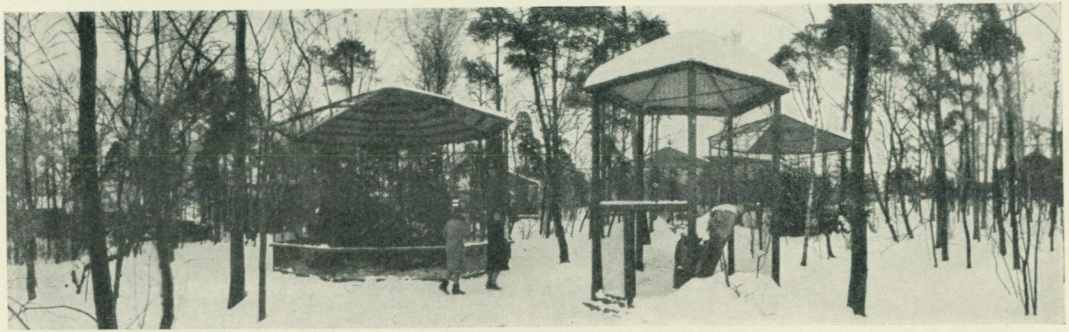

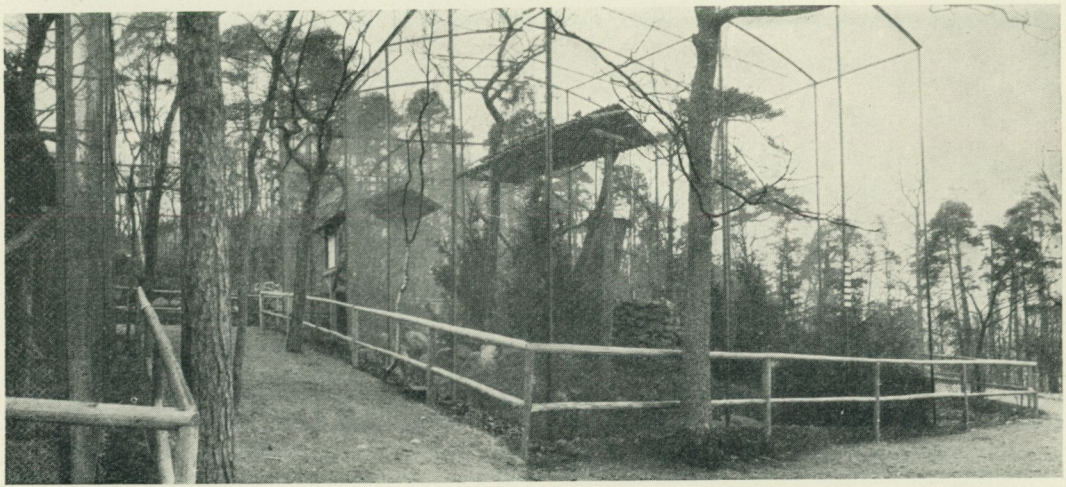

Fig. 23 och 24. De gamla fågelburarna (överst) och de nya.

och utredningar varit, som berört frågan om införande av den elektriska belysning i museibyggnaden å Lejonslätten, till vilken A.-B. Stockholms Bryggerier donerat medel (jämför sid. 333). Vid desamma har firman A. W. Holm nedlagt ett värdefullt och intresserat arbete.

Å museets byggnader i landsorten har vissa reparationsarbeten företagits under tillsyn av herr Albin Rylander.

Ritkontorets konsultationsverksamhet, som dessvärre måst försiggå utan det statliga ekonomiska stöd, varom museet flera gånger gjort underdånig hemställan (se årsboken 1931, sid. 197), har under året anlitats för arbeten i Södertälje, Nässjö, Vetlanda och Mönsterås.

Kulturhistoriska avdelningens och det därunder sorterande ritkontorets föreståndare intendenten Lundberg har vid sin sida haft amanuensen Rudbeck, som handlagt frågor rörande klädkammaren, byggnadernas bevakning och vård, fester, expedition m. m., samt amanuensen Gustafsson, vilken huvudsakligen arbetat med byggnadsfrågor.

Utom amanuensen Gustafsson har arkitekten Nils Carlgren under större delen av året biträtt å ritkontoret. Vid byggnadsföretagen har byggmästaren J. T. Pettersson anlitats i åtskilliga fall; en stor del av desamma ha dock utförts under ritkontorets egen regi.

Från Skansens zoologiska avdelning kan med avseende på utförda arbeten meddelas att den ovan berörda nydaningen av bostäder kommit följande djurarter tillgodo: vildsvin, grävlingar, örnar och andra rovfåglar, berguvar och andra större ugglearter, tjädrar och övriga skogshöns, samt harar, lodjur och småfåglar. Vad djurbeståndet beträffar, har avkomma erhållits av visent, ren, dovhjort, skogsruss, shetlandsponny, räv, berguv m. fl. Av särskilt stort intresse är födelsen av en visserligen dödfödd, men dock fullgången gråsälunge, alldenstund denna art förut aldrig fortplantat sig i fångenskap. Bland förluster må nämnas en ståtlig älgtjur som efter endast några

timmars sjukdom dog i sandkolik, en sjukdom som hittills ej varit känd för att angripa idisslare.

Den rådgivande nämnden för ärenden rörande Skansens zoologiska trädgård består av samma personer som föregående år. Avdelningens föreståndare är intendenten Behm.

Bland årets högtidligheter och fester på Skansen förtjänar Skogaholms invigning att särskilt omnämnas. Den ägde rum söndagen den 4 oktober, som jämväl firades såsom »Närkes dag». I anslutning därtill hölls högtidlig högmässa i Seglora kyrka med predikan av prosten P. H. Ydström i Svennevad, den socken där Skogaholm är beläget. Under förmiddagen hördes också ett flertal närkiska spelmän gnida sina stråkar på Skansen, och redaktör J. L. Saxon berättade vältaligt från Jöddes sten.

Invigningen av Skansens herrgård, till vilken D. D. K. K. H. H. kronprins Gustaf Adolf, kronprinsessan Louise, prinsessan Ingrid, prins Wilhelm och prins Carl jämte omkring 200 personer antagit inbjudan, ägde rum kl. 3.45. Efter dubbel svensk lösen från salutbatteriet å Solliden vid de kungligas ankomst, spelade musikkåren Marcia Carolus Rex. Förutvarande landshövdingen i Örebro län överståthållare Henning Elmquist höll därefter ett tal, där han bland annat gav en återblick av vad som från och med hans tid gjorts i Närke för att förverkliga önskemålet om den gamla herrgårdsbyggnadens räddande. Nils Svanfeldt sjöng strängnäsbiskopen Tomas' sång om Engelbrekt, varefter styresmannen för Nordiska nuseet och Skansen hade ett anförande, som särskilt formade sig till ett tack till alla och en var, som pekuniärt eller i form av uppoffrande arbete möjliggjort Skogaholms återuppbyggande. Sedan ordföranden i Samfundet Nordiska museets vänner prins Carl å Vännernas vägnar framfört en lyckönskan till Skansen, talade landshövdingen i Örebro län Bror C. Hasselrot för länet och landskapet, därvid särskilt framhållande den glädje och tacksamhet, som bygden kände vid tanken på det

räddningsarbete som nu bragts till fullbordan. Nils Svanfeldt sjöng en gammal svensk visa, följd av Stenhammars musik till närkingen Verner von Heidenstams »Sverige». Nu framsteg ordföranden i Nordiska museets nämnd överdirektör Viktor Almquist och uppmanade Kronprinsen att öppna byggnadens port med den nyckel, som amanuensen Gösta Selling överräckte. Efter några manande ord öppnade så Kronprinsen dörren till herrgårdshuset, som nu för första gången på mer än tre kvarts sekel var smyckat att mottaga sina gäster. I rummen brunno ljusen i stakar och kronor, och på golven låg hackat färskt enris. Under det att musiken spelade på gårdsplanen, togo de inbjudna, bland vilka utom de kungliga märktes ett stort antal ledande personer såväl i Örebro län som i Stockholms stad, det gamla herrgårdshemmet i närmare betraktande. Med ett fyrverkeri, som avbrändes kl. 5.10, voro invigningshögtidligheterna till ända. Dagen som gynnats av strålande vackert väder avslutades med subskriberad middag på Skansens Högloft, till vilken museet utfärdat ett antal inbjudningar, i främsta rummet till Skogaholms donatorer.

Andra högtidligheter och fester ha under året ägt rum å Skansen i övlig omfattning. Nyårsvakan firades traditionsenligt med Anders de Wahl, Valborgsmässoaftonen med studentsång, musik, folkdanser, lekar och eldar. På Kristi himmelfärdsdag var fest anordnad av Nykterhetsorganisationernas centralförsamling. På pingstdagen var det konsert av Stockholms studentsångarförbund under direktör Einar Ralfs ledning.

Den 28 maj — 7 juni gick vårfesten av stapeln, den trettiosjätte i ordningen, denna gång anordnad i samarbete med Konstnärsringen och med dess uppburna sekreterare konstnärinnan Maja Setterberg som festkommissarie. Vårfesten betitlades »Från Gösta Berlings dagar». Talrika scenerier ur den berömda boken fingo här levande gestalt. Utanför Seglora kyrka pågick Broby marknad, och vid Kyrkhultsstugan hade Ekebykavaljererna samlats i »Fru Moræus Rosqvarter», muciserande och deklamerande. Genom marknaden

åkte patron Julius i sin oxskrinda jämte herrgårdsmamsellerna från Lövens stränder med Ekeby eller, som det i vardagslag kallas, Skogaholm som mål. Den gamla herrgården tänktes ha återuppstått efter sin ödeläggelse, och där firades nu taklagsöl. Med lagmanskan på Munkerud i täten gjorde ungdomarna från Berga och Ekeby en båtutflykt till Offerholmen, fig. 25, och vid stranden satt den gamle soldaten Skäggman och berättade bland många andra sannfärdiga historier den om hur han själv och salig kung Gustaf III rövade ryssarnas krigskassa.

Från en annan av den Lagerlöfska berättarkonstens pärlor, »En herrgårdssägen», känna vi igen den berömda »Cirkus Blomgren», fig. 26, som gav galaföreställningar vid marknaden, där också inmönstring av hästar skedde till Värmlands Jägareregemente.

En korrespondent till Haagsche Courant — i Holland åtnjuter Selma Lagerlöf som bekant en storartad popularitet — lämnade följande målande skildring av vårfesten:

»Kanonskott dånade över vattnet och staden. Skansens vårfest var öppnad. Under tio dagar skulle det vara som på Gösta Berlings tid, skulle de vilda kavaljererna festa om här, skulle sköna kvinnor gå mellan björkarnas vita stammar och under körsbärsträdens rika, vita blomsterskogar.

Den lilla träkyrkans väggar lyste roströda i skenet från solen, som dalade i nordväst. Ja, det var nu kyrkan i Broby, och vid kyrkogårdsmuren väntade officerarna från Värmlands Jägareregemente på bönderna och stalldrängarna från Ekeby och Berga och Björne och alla de andra herrgårdarna längs stränderna av Lövens långa sjö, som kommo söderut för att sälja hästar.

Under tio dagar firades denna vårfest. I grannskapet av den stora moderna staden levde den brokiga romantiken, den höviska gratien från Gösta Berlings tid. Och det hela var mycket mera naturligt och okonstlat än jag kan beskriva. Det var glänsande fester i salarna på Ekeby med rätter och drycker, som för länge sedan äro försvunna från den svenska matsedeln, på friluftsteatrarna uppfördes skådespel, som skrevos och spelades

Fig. 25. Vårfesten 1931. Ungdomarna från Berga och Ekeby på utflykt.

för mer än ett sekel sedan, sångspel fulla av söt sentimentalitet och dramer med många hjältedåd och drypande av blod.»

Den sistnämnda raden syftade på Skjöldebrands beryktade »Herman von Unna», som uppfördes i Bragehallen med Erland Colliander som regissör.

Å Orsakullen var dessa dagar en teater uppförd, varest gavs omväxlande »Värmlandsflickan» (av Anders Fryxell), i fru Olga Raphael Lindens regi, samt »Majorskan på Ekeby», ett skådespel som efter Selma Lagerlöf komponerats av Ragnar Hyltén-Cavallius och uppfördes i dennes regi. Såsom majorskan medverkade ingen mindre än Gerda Lundequist.

Den 6 juni, Svenska flaggans dag, var sång av Stockholms körförbund samt scoutfest. Den 13 och 14 juni höll tidningen

Fig. 26. Vårfesten 1931. Cirkus Blomgren. Från vänster Nils Wahlbom och Ruth Weijden.

Studiekamraten fest med föredrag, uppläsning, gymnastik, folkvisedans, musik och sång. Midsommarafton firades på övligt sätt. Förenta staternas nationaldag, den 4 juli, högtidlighölls med en fest i det gröna; den 6 juli hade Frälsningsarmén sin fest och den 12 juli var till Skansen förlagt Stockholms fackliga centralorganisations s. k. Mälardalsmöte. Ett besök av danska, engelska och norska flickscouter, inbjudna av Sveriges flickors scoutförbund, ägde rum den 25 juli. Bellmansdagen firades på olika vis; den 28 juli uppträdde ett estniskt ungdomsförbund med körsång och folkdanser, och den 8—9 augusti höllo de norra socialdemokratiska föreningarna i Stockholm en fest, varvid uppfördes ett teaterstycke med motiv från skråtidens dagar. Den 16 augusti hade Arbetarnas teaterkommitté

anordnat fest med tal, sång och recitation av olika sceniska konstnärer. Den 6 november högtidlighölls med studentsång och fackeltåg. Karl XII:s dödsdag, tillika Artur Hazelius' födelsedag, hugfästes genom kransnedläggning och karolinsk paradering vid den sistnämndes grav. Julmarknaden avhölls i sedvanliga former den 13 december. Utom Flottans musikkår konserterade under sommaren musikdirektör Otto P. Trobäcks stråkorkester under längre tid å Skansen, varjämte ett stort antal sångare, sångerskor och körer gåvo uppträdanden. Slutligen kan antecknas, att i samarbete med Kungl. Dramatiska teatern lyckade försök med uppläsningsaftnar i vissa gårdar gjorts under året; härvid ha skådespelarna Gabriel Alw, Ivar Kåge och Maria Schildknecht uppträtt. Med sång, landsmålsberättelser o. d. ha vid olika tillfällen medverkat bl. a. Torsten Bergström, Sigrid Bratt, Johannes Laurin, Nils G. Svanfeldt, Delsbostintan, Nilla Florell, Spegel Anna och Nergårds-Lasse.

Bibliotek, arkiv, undervisningsavdelning och utställningar.

Biblioteket har under år 1931 betydligt utökats, i det att det tillförts i smärre skrifter och band omkring 32 hyllmeter, vilket är 7 meter mera än tillväxten föregående år. Denna avsevärda ökning har till en viss grad sin grund i en del större bokgåvor, som lämnats under året. Bl. a. har biblioteket genom framlidne överläkaren C. I. Svenssons testamente fått mottaga det praktfulla verket »Flora Danica», som började ges ut i Danmark i slutet av 1700-talet på bekostnad av de danska konungarna. I denna gåva befann sig även J. V. Palmstruchs icke mindre kända »Svensk botanik», band 1—10, tryckt i Stockholm 1802—29. Detta arbete är liksom det föregående ett planschverk av förnämligt slag.

Artur och J. A. Hazelius' bibliotek, som inrymmas i Hazeliushuset på Skansen, ha fullständigt genomgåtts och upp-

ordnats. Härvid ha omkring 600 volymer katalogiserats, varigenom arbetet med dessa boksamlingar är definitivt slutfört.

Då det har varit ett önskemål, att museets rikhaltiga urval av bokband skulle katalogiseras i sin helhet, har detta under året påbörjats. Bokbandssamlingen befinner sig dels utställd i museets olika utställningsrum, dels sammanförd till en särskild avdelning i biblioteket. Den omfattar förutom en del värdefulla band från 1500- till och med 1800-talen, även en större samling psalmböcker, biblar och kalendrar samt några handskrifter, vidare ett antal vackert utförda sköldebrev och textade adresser samt böcker, som tillhört de forna skråämbetena och slutligen en del bokbinderiarbeten i allmänhet. De i samlingen ingående böckerna ha dels behandlats ur bibliografisk synpunkt, dels ur föremålssynpunkt, så att alltså en dubbel katalog upprättats.

Besökarantalet har varit ungefär detsamma som föregående år eller omkring 2,570 personer. Biblioteket erhåller f. n. bytespublikationer från c:a 360 institutioner, museer och samfund.

Som t. f. bibliotekarie har tjänstgjort amanuensen Stridsberg och som hennes medarbetare amanuensen Wennerberg.

För så vitt man med tacksamt arbete menar ett arbete, vars resultat påtagligt giva sig tillkänna, måste mycket av arbetet på Nordiska museets många områden betecknas såsom otacksamt. Ej minst inom museets rika a r k i v. Ett ändamålsenligt arkiverande, d. v. s. försök att bringa den förefintliga arkivmassan i lämplig förvaringsform och göra den till sina delar smidig och lätthanterlig — lik en verkstad med många för olika ändamål avpassade verktyg — fordrar ett oavlåtligt inre organisationsarbete. Här skall omnämnas endast några exempel på mer sammanhängande arbetsdetaljer.

På uppdrag av ett konsortium av intresserade personer bereste arkitekt Ferdinand Boberg under en följd av år vårt land för att avteckna kulturhistoriskt märkliga byggnader,

byggnadskomplex och föremål, allt bildande ett verk under titeln »Svenska bilder från början av 1900-talet». Såsom bestående resultat av dessa studieresor ha tidigare till museet av konsortiet överlämnats såsom gåva dels omkring 1,200 kolteckningar, dels senare över 3,000 blyertsteckningar, vilka till större delen komplettera kolteckningarna, då endast en del av dem legat till grund för utförande i kol. Dessa Bobergska blyertsteckningar ha under året påskrivits och topografiskt katalogiserats.

Utländska etnografiska bilder har arkivet alltid samlat, dock naturligtvis med en ganska stark begränsning. Dessa bilder, från flertalet europeiska länder, erbjuda ett nödvändigt material för jämförande forskning. De ha under året påskrivits och katalogiserats efter innehåll och topografi. Vidare ha arkivets Stockholmsbilder av mera självständigt konstnärligt värde (utsikter, gatu- och torgpartier, folklivsbilder m. m.) påskrivits, ordnats efter innehåll samt katalogiserats efter konstnärsnamn.

Under 1931 har förste amanuensen Bæckström varit t. f. arkivarie med biträde av skilda tjänstemän. Bildarkivet har sålunda föreståtts av amanuensen Bergström, Arkivet för svensk folkkännedom av e. o. amanuensen Jansson och Etnologiska undersökningens arkiv av intendenten Erixon. Som extra arbetskrafter ha tjänstgjort: fil. mag John Granlund samt fröknarna Margot Glaumann och fil. kand. Birgit Laquist.

Från undervisningsavdelningen är under år 1931 att anteckna bland annat följande. Visningar ha hållits såväl under vårterminen som under höstterminen dels efter särskilt uppgjorda program på onsdagar och torsdagar, dels under söndagarna såsom allmänna demonstrationer av valda delar av museet. Söndagsvisningarna ha utförts av fil. lic. T. Nyman och fil. kand. M. Lagerquist, vardagsvisningarna ha hållits av museilektorn med hjälp av olika tjänstemän. Under sommaren har ett antal särskilt instruerade, språkkunniga

studenter varit anställda för att demonstrera Nordiska museet och Skansen. Detta arrangemang har ekonomiskt möjliggjorts genom samarbete med Svenska turistföreningen och Statens historiska museum.

Studieverksamheten i museet har bedrivits efter skilda linjer. Dels ha såväl under vårterminen som under höstterminen i samarbete med Arbetarnas bildningsförbund studiecirklar verkat i museet. En av dessa, som hölls under vårterminen och omfattade 12 dubbeltimmar, behandlade »drag ur Stockholms kulturhistoria». En andra studiecirkel hölls under ledning av amanuensen vid Livrustkammaren T. Lenk och ämnet var »möbelstilarnas historia».

På ansökan från undervisningsavdelningen beviljade Stockholms högskola anslag till en s. k. universitetsstudiecirkel, som påbörjades under höstterminen och som med sammanlagt 20 sammanträden är avsedd att pågå t. o. m. slutet av vårterminen 1932. Denna cirkel, i vilken ett tjugotal personer deltaga, hålles av museilektorn och behandlar ämnet »allmogens tro och vetande i äldre tid». Slutligen höllos under vårterminen 1931 i samarbete med Stockholms arbetareförening 10 föreläsningar över ämnen rörande svensk kulturhistoria, varvid föredragshållare jämte museilektorn voro flera av museets tjänstemän samt några utomstående.

För skolklasser har ett antal visningar hållits på därom framställd begäran. Även föreningar och ett stort antal enskilda intresserade ha erhållit ledning vid besök i museet. Under vårterminen ordnades i samarbete med andra kulturmuseer i Stockholm en utställning i pedagogiskt syfte under namnet »Från sten till stål». Denna utställning besöktes under loppet av tre månader av c:a 8,000 skolbarn under lärares ledning, och även från allmänhetens sida visades stort intresse; museilektorn höll bland annat ett tjugotal visningar av utställningen för lärare, lärarinnor och andra intresserade.

Avdelningen har förestått av förste amanuensen Klein i dennes egenskap av museilektor.

Den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning, museets mest kvalificerade pedagogiska organ, har till innehavare professor Lithberg, som under läsåret föreläst tvenne timmar i veckan om »årshögtider hos svensk allmoge» och om »runstaven, almanackan och märkesdagarna».

Under året ha i museet, förutom nyss nämnda pedagogiska utställning, hållits utställningar av museets senaste nyförvärv (under sommaren) samt av linnedamast (under hösten). Den 18 nov. — Lettlands nationaldag — öppnades en etnografisk-arkeologisk utställning, anordnad i samarbete med Lettlands historiska museum och under medverkan av prof. Fr. Balodis och d:r V. Ginters, Riga.

Fältarbeten.

Tack vare av Kungl. Maj:t beviljade lotterimedel har det varit möjligt att även detta år fullfölja museets sedan lång tid pågående, synnerligen betydelsefulla systematiska forskningsarbete i Sveriges skilda delar. Av Etnologiska undersökningen, som allmogeavdelningens sektion för fältarbeten benämnes, ha undersökningar i större skala bedrivits i Östergötland, Västergötland och Södermanland, samtliga i huvudsak inriktade på jordbruk och byggnadskultur. Ledare har varit intendenten Erixon med fil. kand. Nils Ivan Svensson, fil. mag. John Granlund och fil. stud. Gunnar Jonsson som biträdande ledare i respektive lanskap. Undersökningen i Västergötland har varit begränsad till Skaraborgs län och har till största delen bekostats av länets hushållningssällskap, som avser att i samband med sitt 125-års jubileum anordna en utställning av bildmaterialet under försommaren 1932 i Skara. I viss utsträckning ha även privata medel ställts till förfogande för undersökningarna i Östergötland och Södermanland. I övrigt ha bl. a. forskningsresor företagits av ama-

nuensen von Walterstorff i Härjedalen och Dalarna för studier av textilier och textiltillverkning, av museilektor Klein i Gävleborgs län rörande kustfisket, av förste amanuensen Berg i Dalsland och mellersta Norrland rörande samfärdsel och jordbruk och av förste amanuensen Svensson i nordöstra Västergötland rörande dräktskick och folkseder. Medarbetaren vid Etnologiska undersökningen Ola Bannbers har företagit en undersökningsresa på Åland med uppmärksamheten särskilt inriktad på näringar, folkseder och byggnadskultur.

Inalles ha 14 vetenskapligt utbildade stipendiater varit i verksamhet, nämligen i Skåne, Halland, Småland, Bohuslän, Öland, Västergötland, Östergötland, Uppland, Dalarna, Gästrikland, Medelpad, Jämtland, Norrbotten och Lappland. De ämnen, som framför allt uppmärksammats, äro folktro och sed, sociala förhållanden, jordbruk, jakt, textilt arbete, byggnadsteknik och primitiva landshantverk. Bland stipendiaterna må särskilt nämnas lektor Ragnar Jirlow och fröken Maja Ericsson.

Under detta år ha omkring 400 ortsmeddelare insänt bidrag, inspirerade genom korrespondens med Etnologiska undersökningen eller personligt påverkade under tjänstemännens resor. Ej mindre än omkring 1400 manuskript av större eller mindre omfång ha under året på detta sätt inkommit. Ortsmeddelarna ha visat en stor offervilja, men det har dock varit nödvändigt att i viss utsträckning lämna ersättning för uppteckningarna. Endast våra begränsade ekonomiska resurser ha hindrat denna effektiva insamlingsmetods ytterligare utveckling.

Så långt möjligheterna medgivit har utarbetning pågått av det under resorna erhållna materialet. Frågelistor ha under året utarbetats rörande följande ämnen: vävstolen och dess delar, dräktskick, slakt, olika sidor av jordbruket, bogträn, kreatursbot, festeldar samt manligt och kvinnligt arbete. Dessutom ha diverse specialfrågelistor uppgjorts. Tre pristävlingar ha anordnats i samarbete med J. U. F. (Jordbrukareungdomens förbund) och förbundet har till Etnologiska undersökningen överlämnat sitt arkiv och ledareskapet för sin in-

samling av folktraditioner. I övrigt har arbetet omfattat kontroll, registrering och vanliga arkivåligganden, dessa senare under överinseende av museets arkivarie. Det för varje år allt nödvändigare bearbetandet av samlingarna har endast kunnat bedrivas i mindre skala och med särskild hänsyn till fältarbetets behov av översikt och reda. Vissa excerperings- och kartläggningsarbeten ha påbörjats men ha på grund av brist på medel endast pågått en begränsad tid. Etnologiska undersökningen har stått under ledning av allmogeavdelningens intendent. Som vetenskapliga medarbetare ha varit anställda Ola Bannbers, fil. mag. John Granlund samt tidvis e. o. amanuensen Jansson och fil. kand. Nils Ivan Svensson. Som tecknare har arbetat konstnären Olle Homman samt som expeditionsbiträden fröken Herta Fredborg och tidvis fil. stud. Sölve Nettelbladt.

Fältundersökningarna rörande högreståndskulturen ha under detta år som förut letts av intendenten för motsvarande museiavdelning Wallin. På tvenne områden, nämligen Norrland och Västergötland, där arbetet under föregående år inleddes på ett mer recognoseringsartat sätt, ha grundligare undersökningar under detta år företagits, varvid det senare området kommit att bli årets egentliga huvudarbetsfält. Inom detta landskap eller närmre bestämt inom Skaraborgs län har tack vare ett genom hushållningssällskapet ordnat samarbete med ett stort antal godsägare ett omfattande och översiktligt studium av länets herrgårdskultur kunnat utföras. Med konsthistoriker, arkitekter, arkivmän m. fl. specialister deltogo sammanlagt sjutton man i dessa under hela sommaren bedrivna arbeten, vilkas resultat efter utarbetning under vintern och ytterligare komplettering under den kommande våren avses att kunna framvisas i samband med det jubileum, som Skaraborgs läns hushållningssällskap firar sommaren 1932. Närmast under avdelningsföreståndaren leddes västgötaundersökningarna av fil. kandidaterna B. Hellner och E. Andrén; ritningsarbetet utfördes av arkitekt G.

Planck m. fl., och från Riksarkivet deltogo förste arkivarierna W. Enblom och E. Wærn.

Det andra område som föregående år rekognoscerades och nu kunnat i viss mån genomforskas, är nedre Norrlands kustlandskap, där bruksgårdar, herrgårdar, boställen och äldre stadsbebyggelse uppmätts och fotograferats av ingenjör S. A. Rosén. Den rika bondekulturen har särskilt i Hälsingland ställt herrekulturen i dessa nejder i skuggan, men när man genomsöker områdena finner man många rester av en gammal kultur även av denna klass, väl värda de ansträngningar det kostar att bit för bit avbilda och sammanställa dem.

En för året ny undersökning har tack vare intresserat stöd från orten kunnat upptagas och detta år befunnit sig på det inledande stadiet. Det är en kulturhistorisk-topografisk undersökning av staden Västervik, där i anledning av ett förestående jubileum Tjustbygdens kulturhistoriska förening inlett samarbete med Nordiska museet. Under året har en första genomgång av stadens bebyggelse jämte fotografering utförts av fil. lic. Th. Nyman, varigenom det till den kommande sommaren planerade mätningsarbetet sålunda blivit väl förberett.

Förste amanuensen Selling har jämte förste arkivarien Enblom fortsatt de intressanta och givande studierna av herrgårdskulturen i Roslagen, och i Östergötland har samarbetet med Östergötlands museum och dess tjänsteman, amanuensen B. Cnattingius, fortsatts med studier av herrgårdar och prästgårdar och resulterat i, att en ganska jämn och översiktlig kunskap nu vunnits rörande prästgårdarna i stiftet, under det att ortens rika herrgårdskultur ännu endast på vissa punkter blivit föremål för studium.

Upptecknandet av de traditioner rörande det gamla herrgårdslivet, som ännu leva hos minnesgoda personer, har fortsatts av författaren Carl Svensson-Graner och företrädesvis varit anknutet till småländska gårdar och släkter. Andra specialundersökningar som här böra vara nämnda, äro civil-

ingenjör Axel Cronquists studier av skånska herrgårdsåkdon och fil. kand. H. Rabéns undersökning av sextonhundratalsinredningar i herrgårdar i Mälarlandskapen.

Hantverksundersökningen för året har varit lokaliserad till Stockholms skärgård och Roslagen, där magister M. Möller besökt och utfrågat åtskilliga gamla hantverkare och därigenom kunnat lägga ännu en serie upptecknigar till de under de föregående åren sammanbragta, icke obetydliga anteckningssamlingarna.

Genom ett förnyat särskilt statsanslag har museet kunnat fortsätta upptagningen av kulturhistoriska filmer även under 1931. Huvuduppgiften har varit fortsättningen av den förra året påbörjade filmningen av svedjebruk i Floda socken, Dalarna. Från samma socken har också filmats »kryckdragning» vid lysning. Filmerna ha upptagits av A.-B. Svensk filmindustri under ledning av medarbetaren vid Etnologiska undersökningen O. Bannbers. Med smalfilmkamera ha intendenten Erixon och fotografen Ekberg gjort upptagningar bl. a. i Östergötland av jordbruksarbete och midsommarfirande.

Förvaltning m. m.

Nordiska museet och Skansen ha under 1931 i likhet med föregående år haft ett statsanslag av 190,000 kronor att användas till avlöning åt tjänstemännen och åt vaktmästar- och eldarpersonalen i museibyggnaden. Från Stockholms stad ha till Skansens utveckling och förkovran utgått 90,000 kronor. Alltsedan 1926 har museet årligen åtnjutit understöd av lotterimedel att användas för undersökningar av svensk folkkultur; för 1931 beviljades sålunda 75,000 kronor till detta ändamål. För fortsatt utvidgande av museets kulturhistoriska filmarkiv har av filmcensurmedel erhållits 5,000 kronor. Slutligen har Stockholms stad lämnat ett extra anslag av 10,000 kronor till Stockholmskvarteret å Skansen. För det värdefulla stöd som

erhållits från såväl statens som stadens sida, vill museet ge uttryck åt sin djupt kända tacksamhet.

Trots detta stöd skulle emellertid institutionens verksamhet omöjligen kunna upprätthållas, om icke enskild offervilja trädde emellan. Talrika gåvor ha glädjande nog även i år inströmmat från ett stort antal gynnare såväl i Stockholm som ute i landet. Främst kommer härvid Aktiebolaget Stockholms Bryggerier med en donation av 100,000 kronor för införande av elektrisk belysning i museet och för i samband därmed önskvärda omdaningsarbeten inom lokalerna. Genom denna storslagna donation kan ett gammalt önskemål nu äntligen förverkligas, ty ehuru behovet länge varit trängande, har museet dock ansett det otänkbart att av institutionens egna medel kunna bestrida en så dyrbar installation. År 1924 motionerade skriftställaren Fredrik Ström i Stockholms stadsfullmäktige om anslag till detta ändamål i syfte att göra Nordiska museets rika samlingar mer fruktbringande för allmänheten, »detta museum», yttrade han, »som ju i alldeles särskilt hög grad är ett museum för i Stockholm bosatta medborgare». Motionen blev emellertid tyvärr avslagen. Denna gång har det blivit ett av huvudstadens ekonomiskt vidsyntaste industriföretag förunnat att tillgodose detta Nordiska museets ur allmän kultursynpunkt så viktiga ändamål. Det är nämligen icke blott för aftonbelysning i museet och Livrustkammaren som elektriskt ljus är nödvändigt, utan långt viktigare är att museilokalerna under vintermånaderna, då besökarna mången gång hittills icke ens kunnat se att läsa föremålens etiketter, bli i vidsträckt mening njutbara för allmänheten. Det stora installationsarbetet har uppdragits åt en av våra främsta firmor, Asea, och beräknas vara färdigt i maj 1932.

Ytterligare tvenne större belopp ha under året donerats, nämligen av framlidne ingenjören Oscar Hirsch[1], som testamenterat 25,000 kronor till en fond, vars avkastning skall användas

[1] I de fall, där i denna redogörelse adress saknas efter givarens namn, är densamma Stockholm.

till underhåll på Skansen, samt av byggmästaren F. G. Larsson, vilken redan på Hazelius' tid var verksam på Skansen och som i minnesgod välvilja nu skänkt 10,000 kronor till friluftsmuseets förkovran.

Stockholmskvarteret har även i år haft glädjen att av Samfundet S:t Erik emottaga 5,000 kronor, och till samma ändamål har herr David Carlsson överlämnat 100 kronor.

För att betrygga tillkomsten av tvenne särskilda byggnader inom Stockholmskvarteret ha insamlingar igångsatts, nämligen för Petissan och Bokhantverkshuset (jämför sid. 314). Med tanke på Petissans karaktär av gammalt teknologkafé riktades vädjan om bidrag särskilt till förutvarande teknologer, ej minst med tanke på att det kunde vara en glädje för många att få deltaga, om också med smärre belopp. Givarna äro följande: direktör B. Almgren 500 kronor, direktör U. Forsberg, disponent T. H:l Gumælius, professor A. Johansson,* Djursholm, överstelöjtnant P. Ax. Lindahl,* disponent H. Silverstolpe, Surahammar, och direktör S. Westerberg, vardera 200 kronor, kapten P. G. Blidberg, Göteborg, civilingenjör S. Carlberg, överingenjör A. Engblom,* Borås, disponent A. Ericsson,* Nora, överingenjör E. A. Forsberg,* gruvdisponent N. Hedberg, Grängesberg, civilingenjör A. Hede, generalkonsul H. E. Henke, gruvdisponent J. Kempe,* Idkerberget, direktör A. Kruse,* överintendent A. Lagrelius, civilingenjör H. Lundström,* Eskilstuna, landshövding S. Lübeck, Gävle, direktör E. Olson* och major K. E. Petterson, Göteborg, fil. d:r C. Sahlin,* Djursholm, överingenjör Otto Stålhane* och direktör G. Tham, Huskvarna, vardera 100 kronor, civilingenjör A. Björkman,* major B. Delin,* direktör E. Falk, Västerås, direktör A. Fornander, Fagersta, ingenjör C. R. Lamm, Roslags-Näsby, arkitekt A. Lundberg,* major R. Perslow* och hamndirektör S. Vinberg, vardera 50 kronor; fil. d:r Fr. Montén, Malmö, 30 kronor; civilingenjör K. Ahlquist och ingenjör A. Svensson, vardera 25 kronor; dessutom ha av ett antal personer skänkts belopp

* Har dessutom lämnat skriftlig förbindelse å ytterligare bidrag.

varierande mellan 20 och 5 kronor. Disponenten C. A. Brusewitz, Limmared, riksantikvarien S. Curman, överingenjör T. Holmgren, fil. d:r G. T. Lindroth, Bispberg, ingenjör L. Nobel och major C. Sprinchorn, Göteborg, ha lämnat skriftliga förbindelser å olika belopp att inbetalas under 1932 och följande år, vilka sedermera skola redovisas.

För att möjliggöra Bokhantverkshusets tillkomst igångsattes en insamling av Nordiska museet och Svenska boktryckareföreningen gemensamt. I anledning härav utsågs en kommitté, som utsände ett upprop, riktat »till yrkesmän, föreningar och alla övriga inom Sveriges grafiska industriers verksamhetsområden intresserade». Undertecknarna voro amanuensen A. Billow, disponenten C. Z. Hæggström, hovbokbindare A. Hedberg, direktör H. Lagerström, professor A. Lindblom, direktör H. Nyholm, redaktör N. Wessel och direktör B. Zachrisson. Följande bidrag till detta ändamål ha under året direkt inbetalats till Nordiska museet: A.-B. P. A. Norstedt & Söner och A.-B. Sveriges Litografiska Tryckerier, vardera 5,000, A.-B. Centraltryckeriet 3,000, Almqvist & Wiksells Boktryckeri A.-B., Uppsala, 2,250, Wald. Zachrissons Boktryckeriaktiebolag, Göteborg, 2,000, Ivar Hæggströms Boktryckeri och Bokförlags A.-B. 1,250, Nordisk Rotogravyr* 1,000 samt disponent C. Z. Hæggström,* Uppsala, 500 kronor. Därjämte har firman Albert Bonnier skriftligen förbundit sig att bidraga med 5,000 kronor. För de belopp, som inbetalats direkt till Svenska Boktryckareföreningen och vilka huvudsakligen lämnats av firmor och enskilda personer samt från boktryckare- och typografsammanslutningar, kommer redovisning att lämnas i nästa årsredogörelse. Det är Nordiska museet särskilt kärt att få åtnjuta stöd från sådana håll, där det kulturhistoriska intresset har sin mest naturliga anknytning; i detta fall inom själva yrket som sådant.

Insamlingen till Skogaholms herrgårdsbyggnad, som tog sin början under år 1929 med H. K. H. prins Eugen såsom förste bidragsgivare, har under året fortgått och bragt glädjande

* Har dessutom lämnat skriftlig förbindelse å ytterligare bidrag.

resultat. Fru Emma Zorn har utöver de 10,000 kronor, som hon 1929 skänkte till detta ändamål, med storstilad frikostighet ytterligare givit 5,000 kronor. Vidare har Samfundet Nordiska museets vänner överlämnat andra hälften av 1929 års bidrag med 3,000 kronor och hela 1930 års bidrag med 6,000 kronor eller sammanlagt 9,000 kronor samt direktör S. Hellberg 5,000 kronor. Med 1,000 kronor vardera hava professorskan Calla Curman, häradshövding K. Dahlberg, doktor G. Didrikson,* grevinnan Ebba von Eckermann, Södertuna, fabrikör Anders Lindahl, grevinnan Siri Oxenstierna, professorskan Lilly Quennerstedt, Lund, och fru Mathilda Wikström bidragit. Fru Augusta Cassel, Stjernsund, har skänkt ytterligare 600 kronor (tidigare 1,000), kammarherre R. von Horn,* Hjälmarsnäs, och direktör J. Sjögren 500 kronor vardera, Folkvisedanslaget i Stockholm 350 kronor, byggmästare R. Bengtsson,* kammarherren frih. C. Fr. Bennet,* överintendenten H. Bernhardt,* direktör C. A. Jonsson, Kumla, bankir V. Kastengren,* direktör O. Lindeberg,* Nyköping, docenten W. Nisser,* Uppsala, redaktör J. L. Saxon* (tidigare 1,000), kanslirådet A. Wahlin,* grosshandlare Erik Åqvist* och direktör Torsten Åqvist,* Örebro, vardera 200 kronor, fru Cecy Dufwa, kammarherren frih. C. von Essen, Säbylund, fru Svea Hagberg,* fröken Signe Högman, samt disponent E. Odelberg, Degerfors, vardera 100 kronor, disponent W. Risberg, Hasselfors, postkontrollören Georg Tåhlin, Linköping, och friherrinnan Amalia Åkerhielm, Dylta bruk, vardera 50 kronor, lektor W. Fevrell 35 kronor samt ytterligare fyra personer 10 kronor vardera. Dessutom hava kammarherren frih. Fr. von Essen, Salsta, fru Jenny Högelin och direktör K. A. Jahnsson lämnat skriftliga förbindelser å olika belopp att utbetalas 1932 och följande år. Ett par gåvor till Skogaholm, utöver förut nämnda som representera icke obetydligt ekonomiskt värde, äro ett urverk — till ersättning av det förstörda — vilket lämnats av hovurmakaren C. L. Linderoth, och en dammsugare, skänkt av A.-B. Elektrolux.

* Har dessutom lämnat skriftlig förbindelse å ytterligare bidrag.

Under år 1931 har bildats »Helge Ax:son Johnsons zoologiska fond», i det att hovjägmästaren Helge Ax:son Johnson överlämnat 1,494: 89 kronor och välvilligt förbundit sig att jämväl i fortsättningen lämna bidrag till denna fond, som avser att främja Skansens zoologiska avdelning. Till zoologiska ändamål på Skansen ha vidare A.-B. Stockholms Bryggerier skänkt 500, direktör A. Sohlman 350 och framlidne doktor R. Hogner 100 kronor.

Övriga under år 1931 influtna penninggåvor äro: från arkitekten A. Collett till inköp av bordsskiva i Rörstrandsfajans 900 kronor, fröken Zelma Kjellberg till inköp av ett silverbälte 500 kronor, direktör Sten Westerberg till inköp av en käpp, som tillhört Bellman, 300 kronor och folkskollärare G. Ekeberg, Göteborg, till inköp av en bodbyggnad från Klacka-Lerberg 300 kronor.

Bland gåvor till samlingarna kommer som vanligt den utan gensägelse värdefullaste andelen från Samfundet Nordiska museets vänner, som museet i detta hänseende är mycken tack skyldigt icke minst under nu rådande depressionstid. Samfundets styrelse är sammansatt på följande sätt: ordförande H. K. H. prins Carl; vice ordförande kammarherren frih. Carl Fr. Bennet; skattmästare hovjägmästaren Helge Ax:son Johnson; övriga styrelsemedlemmar äro grevinnan Siri Oxenstierna, f. Wallenberg, samt riksantikvarien Sigurd Curman och kapten Oscar Wallenberg suppleanter; sekreterare professor Andreas Lindblom. Antalet medlemmar i samfundet utgjorde den 1 jan. 1932 147 ständiga och 82 årligen betalande. Skansenföreningen (Samfundet för Nordiska museets främjande) har under året gått stadigt framåt. Tack vare propaganda på mångfaldigt sätt har medlemsantalet i Skansenföreningen ökats från 4,854 vid ingången av 1931 till 7,959 vid början av innevarande år. Genom att Skansenföreningen med sina årskort à 3 kr. för familjemedlemmar tagit sikte just på familjerna, har besöksfrekvensen på Skansen därigenom ökats, låt vara att naturligtvis inkomsterna genom vanliga entréavgifter

blivit relativt taget lägre. Som föreståndare för Skansenföreningens propagandaverksamhet liksom för museets reklamavdelning har under året fil. lic. Thure Nyman arbetat.

För Nordiska museets och Skansens ekonomi innebär besöksfrekvensen i friluftsmuseet den avgörande faktorn. Glädjande nog har siffran för Skansen under året uppvisat ökning, nämligen 1,161,544 personer mot 1,150,696 under år 1930. Nordiska museet däremot har tyvärr att räkna med en kraftig minskning: 57,451 personer 1931 mot 95,933 under föregående år. Till väsentlig del ligger orsaken till detta beklagliga förhållande däri att de skaror, som 1930 lockades till huvudstaden i samband med Stockholmsutställningen, denna gång uteblivit. En däremot enbart glädjande företeelse är att arbetet på museets kansli under året något lättats, varom vittna en del siffror ur diarium och registratur. Sålunda utgjorde antalet inkommande skrivelser under år 1931 4,321 mot 5,498 under 1930 och utgående skrivelser resp. 2,948 mot 3,504.

Den litterära produktionen, som utgår från museet, har även 1931 varit livlig, och man har ett bestämt intryck av att kulturhistoriska uppsatser och bokverk alltmer finna läsare, redan detta i och för sig ett glädjande förhållande. Utom Nordiska museets och Skansens årsbok Fataburen, som under 1931 utkom i sin nya gestalt (tidigare häftesvis), utgavs en ny svensk upplaga av Sigurd Erixons stora deskriptiva katalog över Skansens kulturhistoriska avdelning. Ett par små »bilderböcker», den ena betitlad Linnedamast (text av E. von Walterstorff), den andra Folkdräkter från södra Sverige (text av S. Svensson) ha utgivits såsom n:r 3 och 4 i denna populära skriftserie. I syfte att på bredaste basis verka för spridande av kärlek till museets olika verksamhetsgrenar startades 1931 tidningen Skansens nyheter (första årgången 10 häften), som liksom årsboken kostnadsfritt utdelades till Skansenföreningens medlemmar.

Nordiska museets förlag har under 1931 utgivit arbetet Nordiska museets möbler från svenska herremanshem, del I. Författaren, Sigurd Wallin, behandlar i denna volym Vasatiden

och den karolinska tiden. Verket är att betrakta som en ny, berikad och omvandlad upplaga av Gustaf Upmarks välkända möbelbok.

Av museets tjänstemän under året publicerade uppsatser eller böcker äro följande:

Professor Lindblom: Birgittas svenskhet, i Förbundet för nationell fostran, några minnesblad; »Kvinnans list övergår mannens förstånd» och En krönika om Skansens första landskapsdag, i Fataburen; recensioner i Biblioteksbladet och Nordisk tidskrift; redigerat (tillsammans med G. Berg och S. Svensson) Fataburen.

Intendenten Behm: Utgivit i svensk översättning och bearbetning A. Brehm, Djurens liv, del XIV och XV.

Intendenten Erixon: Exportförbudet, diskussionsinlägg, i Samfundets för hembygdsvård tidskrift; Folkkonsten i Sverige, i Nordisk kultur XXVII; Granne är grannes broder och Karlsgården i Järvsö, i Fataburen; Timmermännen och byteslaget, Våra konstnärliga landskapskaraktärer, Svensk kulturgeografi från etnologisk synpunkt och Lantmannens lätta redskap, i Svenska kulturbilder; Om brunnar, i Fataburen 1930; Hallsta by, ett tillägg, i Västmanlands fornminnesförenings tidskrift; Schwedische Volkskunst, i Deutschland und der Norden, hrsg. von Dr. Carl Petersen, Kiel; Ett Tivedsmonument, i Risebergaboken; inledning till katalogen Utställning av litauisk folkkonst i Nordiska museet; Vägledning genom Skansens kulturhistoriska avdelning, 3:e uppl., Östergötland och Västsverige, i Östergötlands fornminnesförenings tidskrift; recensioner i Fataburen 1930; utgivit Per Asklunds Äventyr på kaparstråt, i Arbetarnas kulturhistoriska förenings skriftserie; redigerat (tillsammans med S. Wallin) Svenska kulturbilder; som redaktionssekreterare medverkat vid utgivningen av Nordisk kultur.

Intendenten Wallin: Nordiska museets möbler från svenska herremanshem, del I; Christian Linning, i Fataburen; Karolinska herrgårdar i Västmanland, i Västmanlands fornminnesförenings

årsskrift; Ståndsmässig dräkt och Gränna, en anlagd stad, i Svenska kulturbilder; redigerat (tillsammans med S. Erixon) sistnämnda verk.

Intendenten Lundberg: Sextonhundratalets herremannabostad och Beenhammar, en stormansgård på femtonhundratalet, i Svenska kulturbilder; Svenska trädgårdskonsten, del II, utgiven av Arkitekturminnesföreningen; Hur medeltidsstaden växte fram, i Jorden ger; Cistercienserklostren, i Risebergaboken (tillsammans med Sigurd Curman); Die Restaurierung des Schlosses Malmöhus, i Die Denkmalpflege.

Professor Lithberg: Den korta herkuln eller handrocken, i Fataburen 1930; Naturens almanacka, i Folkminnen och folktankar; artiklar i Nordisk familjebok.

T. f. arkivarien Bæckström: »Ur tomtens historia före 1926», i Svenska tändsticksaktiebolagets huvudkontor; deltagit i redigeringen av denna publikation tillsammans med I. Tengbom (svensk och engelsk upplaga); Gunnebo, i Svenska trädgårdskonsten, del II.

Förste amanuensen Ambrosiani: Ekeby och Stockholm, i Samfundet S:t Eriks årsbok; Några anteckningar om pappersmakaresläkten Lagerblad, Salsmästare Lagerblads minnen från Östanå bruk i Skåne samt Forssa pappersbruk i Södermanland, i Svensk papperstidning, n:r 3, 5 och 13.

Museilektor Klein: Matts Holmers och Notdragning, i Svenska kulturbilder; Rural museums in Sweden, i The museal journal 1931; Från sten till stål, vägledning över utställningen i Nordiska museet, mars—maj 1931; Bilder ur Sveriges historia I, Stockholm 1931; Artiklar i Nordisk familjebok.

Förste amanuensen Berg: Carl Johan Cronstedt som jordbruksreformator, i Västmanlands fornminnesförenings årsskrift; När sjön steg i markerna, ur det närkiska jordbrukets historia, i Risebergaboken; Taklagsöl, i Svenska kulturbilder; Den svenska tröskvagnen, i Västerbottens hembygdsförenings årsbok; Nils Gabriel Djurklou och Wilhelm Mannhardt, i Festskrift utgiven av Örebro läns museum; artiklar i Nordisk

familjebok och i Skansens nyheter; redigerat (tillsammans med styresmannen och S. Svensson) Fataburen.

Förste amanuensen Svensson: Kyrkhultsstugan på Skansen, i Blekingeboken; Härjedalen på Skansen, i Svenska turistföreningens årsskrift; Från folkdräkt till konfektionskostym och Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar, i Fataburen; Den sista kärven och det sista lasset, i Folkminnen och folktankar; Folkdräkter från Södra Sverige, Nordiska museets och Skansens bilderböcker n:r 4; Hembygdsvården och pressen, i Nordiska journalistkursen 1931; Friaregåvor och trolovningsskänker, i Svenska kulturbilder; recension i Fataburen 1930; redigerat (tillsammans med styresmannen och G. Berg) Fataburen.

Förste amanuensen Selling: Tottieska malmgården, ett borgerligt fideikommiss på Södermalm, i Fataburen; Uppländska bruksherrgårdar, i Svenska trädgårdskonsten, del II; 1826—1931, Stockholmsutsikter för hundra år sedan och nu, i Samfundet S:t Eriks årsbok; Skogaholm, i Svenska hem; Hur långt räcker Stockholm?, i Svenska kulturbilder; Rådhuset vid Stortorget och Börsen, i Stockholms borgargilles årsbok; recensioner i Fataburen 1930; redigerat (tillsammans med S. Wallin) Samfundet S:t Eriks årsbok.

Amanuensen von Walterstorff: Stugans dragning och Bondens bädd, i Svenska kulturbilder; Linnedamast, Nordiska museets och Skansens bilderböcker n:r 3.

E. o. amanuensen Wester: Studier i svensk orgelkonst under 1600—1700-talet, i Svensk tidskrift för musikforskning; Våra gamla kyrkliga orgelverk, I, i Fornvännen (tillsammans med Henry Weman); Den nyiståndsatta orgeln från Medåkers kyrka i Västmanland, broschyr utgiven av Nordiska museets musiksällskap.

Under året har Nordiska museets kansli förestått av förste amanuensen Berg i egenskap av sekreterare; kansliets arbetskrafter i övrigt ha varit amanuensen Andersson och fru Ivy Nyman, f. Nygren, samt efter henne fröken Brita Stjernswärd.

Registreringsavdelningen har omhänderhafts av amanuensen Hazelius-Berg. Räkenskapskontoret har förestått av ekonomiintendenten Holm. Vid detsamma ha arbetat t. f. kamreraren Engwall, amanuenserna Åhmark, Arp och Pontán.

Under det förflutna året har Nordiska museet och Skansen, såsom alltid tillförne, i sitt arbete jämväl kunnat stödja sig på en stab av frivilliga medarbetare i Stockholm och ute i bygderna. Liksom tidigare har museet även 1931 sökt ge uttryck åt sin känsla av tacksamhet gent emot några av dessa personer genom att tilldela dem Artur Hazelius-medaljen i silver eller brons. De personer, som detta år erhöllo nämnda medalj, voro: hovjuvelerare K. Andersson, Stockholm, fru Hilma Helling, Örebro, bankdirektör O. Rydbeck, Djursholm, och fru Helga Svensson, Skyllberg. Museets högsta utmärkelse, Artur Hazelius-medaljen i guld, har under året tilldelats riksantikvarien Bernhard Salin, vilken under åren 1905—1913 var museets styresman, samt intendenten N. E. Hammarstedt, som 1928 lämnade sin plats vid Nordiska museet, vilken han under nära trettio år i olika funktioner innehaft. Medaljen överlämnades på Bernhard Salins och N. E. Hammarstedts 70-årsdagar den 14 januari och den 3 mars. Hedersledamotskap i Skansenföreningen jämte samfundets plakett i silver tilldelades under året bruksägaren Ivan Svensson, Skyllberg, kapten Oscar Wallenberg, Stockholm, och konsul Hjalmar Wicander, Mellösa.

Museets nämnd utgjordes den 31 december 1931 av följande personer: överdirektören Viktor Almquist, ordförande och skattmästare, medlem av nämnden 1897; riksantikvarien Sigurd Curman, andre ordförande, 1926; professor Andreas Lindblom, styresman, 1929; hovjägmästaren Helge Ax:son Johnson, 1929; professor Sven Tunberg, 1930; borgarrådet Oscar Larsson, 1930, och skriftställaren Einar Rosenborg, 1931.

Under året har ur nämnden av åldersskäl avgått en av dess mest intresserade ledamöter, rektor Olof Örtenblad, vilken från 1905 varit medlem i densamma.

Museets tjänstemän utgjordes den 31 december 1931 av följande personer:

Styresman: professor fil. d:r Andreas Lindblom, 1929.[1] — Intendenter: Alarik Behm, (1897) 1906, föreståndare för Skansens zoologiska avdelning; fil. d:r Sigurd Erixon, (1914) 1929, föreståndare för museets allmogeavdelning; fil. lic. Sigurd Wallin, (1916) 1925, föreståndare för högreståndsavdelningen; arkitekten fil. lic. Erik Lundberg, (1929) 1930, föreståndare för Skansens kulturhistoriska avdelning. — Ekonomiintendent: Thor Holm. — Professor i nordisk och jämförande folklivsforskning: fil. d:r Nils Lithberg, (1912) 1919. — T. f. arkivarie: förste amanuensen fil. d:r Arvid Bæckström, (1914) 1929. — T. f. bibliotekarie: Laura Stridsberg, (1904) 1926. — Museilektor: förste amanuensen fil. lic. Ernst Klein, (1921) 1929. — Sekreterare: förste amanuensen fil. lic. Gösta Berg, (1924) 1929. — Övriga förste amanuenser: fil. d:r Sune Ambrosiani, (1903) 1929, på högreståndsavdelningen; fil. lic. Sigfrid Svensson, (1924) 1929, på allmogeavdelningen; fil. lic. Gösta Selling, (1927) 1931, på högreståndsavdelningen. — Amanuenser: fil. kand. Gotthard Gustafsson, (1928) 1930; Emelie von Walterstorff, 1903; Anna Rudbeck, 1909; Lalla Kugelberg, 1910; Ragnhild Bergström, 1911; Lilly Åhmark, f. Haglund, 1924; Gunnel Hazelius-Berg, 1926; Linnéa Andersson 1930; Dagmar Arp, 1931; Ingrid Dahlin, f. Nilsson, 1931; Margit Pontán, f. Rydberg, 1931 och fil. kand. Birgit Wennerberg, 1931. — E. o. amanuenser: fil. lic. Bertil Wester; fil. mag. Sam Owen Jansson; fil. kand. Svante Svärdström; fröken Ebba Lilliecreutz och fröken Brita Stjernswärd. — Fotografer: Olof Ekberg och fru Märta Claréus. — T. f. kamrer: Harald Engwall, (1903) 1929.

Stockholm i mars 1932.

ANDREAS LINDBLOM

[1] Årtalet betecknar det år då befattningen tillträddes. Inom parentes sättes året för inträdet i extra ordinarie tjänst vid museet.

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1930.

Till Kungl. Vetenskapsakademien.

Undertecknade, som av K. Akademien utsetts till revisorer av Nordiska museets räkenskaper och förvaltning för år 1930, få efter fullgjort uppdrag härmed avgiva följande revisionsberättelse.

Siffergranskningen har, såsom av bifogade intyg framgår, blivit verkställd av därtill utsedd person och har icke givit anledning till anmärkning. Vi hava tagit del av protokollen från Nordiska museets nämnds sammanträden under den tid revisionen avser och hava icke funnit anledning till anmärkning. Av räkenskaperna framgår, att Nordiska museet vid 1930 års slut hade följande tillgångar och skulder.

Tillgångar:

Museibyggnaden		3,449,751: 75	
Skansens kapitalvärde:			
Byggnader uppförda för Skansens affärsdrivande verksamhet	177,650: —		
Övriga tillgångar	1,534,196: 60	1,711,846: 60	
Samlingarna		1,015,061: 18	
Inventarier		87,168: 99	
Bibliotek		100,014: 88	
Arkivet		34,770: 15	6,398,613: 55
Diverse fordringar:			
För fonderna	45,000: —		
» museet i övrigt	3,000: —	48,000: —	
Livrustkammaren resterande anslag		35,525: —	
Bankräkningar:			
För fonderna	192,340: 26		
» museet i övrigt	157,796: 55	350,136: 81	
Obligationer		1,276,432: 75	
Kassabehållning		8,459: —	1,718,553: 56
Bobergska fonden			78,162: 73
		Summa kronor	8,195,329: 84

Skulder:

Återstående utgifter	49,379: 31	
Stockholms stad	17,660: 60	
Lotterimedel	131,000: —	
Kreditivskuld i Skand. Kred. A.-B.	73,436: 28	
Svenska Handelsbanken	55,800: —	
Andra skulder	11,179: 75	
Livrustkammaren	10,003: 80	348,459: 74
Fonder (utom Bobergska fonden)		1,886,138: 15
Bobergska fonden		78,162: 73
Behållning vid årets slut		5,882,569: 22
	Summa kronor	8,195,329: 84

Museets värdepapper befinna sig i Skandinaviska Kredit A.-B:s och Stockholms Enskilda Banks vård och hava nämnda institutioners depositionsbevis företetts oss och befunnits överensstämma med huvudbokens uppgifter. Kr. 350,136: 81 voro insatta å räkning i Stockholms Intecknings Garanti A.-B., Skandinaviska Kredit A.-B., Stockholms Enskilda Bank och A.-B. Svenska Handelsbanken samt å Postgiro. Bankbeskeden häröver hava av oss jämförts med årets utgående balansräkning och har därvid ingen anledning till anmärkning förekommit.

Under år 1930 har museet haft följande inkomster och utgifter.

Inkomster:

Statsanslag		190,000: —
Från Skansenföreningen	25,212: 08	
Gåvor	700: —	
Inträdesavgifter	38,089: —	
Från fonder	28,263: 65	92,264: 73
Från Skansen och Skansens serveringar		218,454: 74
Skansens amortering		13,000: —
Lotterimedel		74,000: —
	Summa kronor	587,719: 47

Utgifter:

Löner och arvoden	272,098: 59	
Pensioner under året	20,760: 38	
Förlagsartiklar och fotografering	25,204: 11	
Transport	318,063: 08	

Transport	318,063 08	
Expeditions- och resekostnader	57,127: 84	
Försäkrings- och undervisningskostnader	10,622: 81	
Underhålls- och inredningskostnader	19,132: 05	
Vatten, värme och belysning	20,851: 20	
Samlingar, arkivet, böcker och inventarier	79,924: 15	
Extra vakttjänstgöring och renhållning	15,853: 05	
Sjukdoms- och olycksfallsersättning	2,001: 43	
Tjänstedräkter och fester	1,002: 67	
Utställningskostnader	1,358: 04	
Överfört till pensionsfonden	29,595: 88	
Förlust på friluftsteatern	6,612: 55	
Varjehanda utgifter	9,298: 68	
Räntor	14,534: 08	585,977: 51
Årets behållning		1,741: 96
	Summa kronor	587,719: 47

Förutom genom ovannämnda behållning kr. 1,741: 96 har museets kapitalbehållning genom ökning av Inventariers, Samlingars, Arkivets, Bibliotekets och Skansens kapitalvärden ökats med kr. 179,417: 18 eller tillhopa kr. 181,159: 14, så att detsamma den 31. 12. 1930 utgjorde kr. 5,882,569: 22 mot kr. 5,701,401: 08 den 31. 12. 1929.

Museet har under året, förutom i ovanstående tablå omnämnda gåvor av kr. 700, emottagit gåvor och donationer till ett belopp av kr. 524,113: 70, vilka direkt påförts fonderna och sålunda icke medtagits bland inkomsterna här ovan.

Inkomsterna från Skansen och Skansens servering ha med kr. 167,074: 64 överstigit föregående års inkomster och året visar en vinst av kr. 1,741: 96 mot föregående årets förlust av kr. 135,721: 66.

Stockholm den 8 september 1931.

Axel F. Enström Chr. Bartel.

Elis Brusewitz.

Vid siffergranskning av 1930 års räkenskaper för Nordiska museet och Samfundet för Nordiska museets främjande har någon anledning till anmärkning icke förekommit; alla utgiftsposter hava vid jämförelse med bilagorna visat sig vara riktigt verificerade, vilket härmed intygas.

Stockholm den 5 september 1931.

Hj. Tillberg.

FÖRTECKNING ÖVER PERSONER SOM 1931 ÖVERLÄMNAT GÅVOR TILL NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN[1]

Nordiska museets samlingar.

Alin, Augusta, Månserud; Alm, Henrik, Stockholm; Altahr-Cederberg, Fredrik, Stockholm; Ammunitionsfabriken, Marieberg; Andersson, Anders, Sunne; Andersson, David, Arboga; Andersson-Hassel, Elin, Stockholm; Andersson, E. W., Venjan; Andersson, F. A., Istorp; Andersson, Frida, Holmedal; Andersson, Hj., Västerlösa; Andersson, Märta, Månserud; Andersson, Sofia, Nygård; Andrée, O., Öjaren; Amundsen, Sally, Djursholm; Aplanius, Märta, Stockholm; Arenander, E. E., Äppelviken; Armfelt, G., Odensviholm; Arnström, Nathalia, Kalmar; Aronsson, Margareta, Töcksfors; Aronsson, Maria, Töcksfors; Arrhenius-Beyer, Lilly, Stockholm; Arwidsson, Anna, Uppsala; Bæckström, Arvid, Nordiska museet; Bagger, O., Stockholm; gm Bannbers, Ola, Nordiska museet; Beckman, Anna, Stockholm; Benedictsson, Marie-Louise, Stockholm; Berggren, Per Gust., Ockelbo; Berglund, Maria, Karlanda; Berglöf, Signe, Stockholm; Bergman, Emma, Månserud; Bergman, Eva, Nordiska museet; Bergman, Stina, Mariefred; Bexelius, Alice, Stockholm; Blomberg, Fanny, Stockholm; Boberg, J., Stockholm; Bogeman, C. G., Saltsjöbaden; Borg, Axel, Linköping; Brabek, Ritschi, Steyermark; Brante, Edvard, Stockholm; Brate, Paul, Fagersta; von Braun, Cecilia, Stockholm; von Braun, Tabea, Stockholm; Broman, Berta, Stockholm; Broman, Hulda, Stockholm; Bromander, G., Härja; Brunander, A., Stockholm; Bäcksin, Agda, Stockholm; Carlsson, C. A., Enköping; Carlsson, David, Stockholm; Cederbloms, Gerda, stärbhus, Stockholm; Cederström, R., Livrustkammaren; A.-B. Centraltryckeriet, Stockholm; Collet, Albert, Stockholm; Curman, Sigurd, Stockholm; Danielsson, Åsebyfors; Danielsson, Lisa, Karlanda; Dencker, Nils, Sköldinge; Didrikson, Gunnar, Stockholm; Dillner, Z. E., Klövsjö; Dyrssen, M., Öråker; Edberg, Thérèse, Stockholm; von Ehrenheim, Alice, Grönsöö; Ekengren, W., Åsgarn; Eklund, Hanna och Henning, Lärbro; Ekman, Iris, Stockholm; Eldh, Nanna, Stockholm Dj.; Eliasson, Gustaf, Månserud; Ericsson, A., Lötsunda; Eriksson, Anna, Ljusdal; Eriksson, Anna, Töcksfors; Eriksson, Eugenia, Töcksfors; Eriksson, Kajsa, Holmedals Bergerud; Eriksson, Karl, Stockholm; Ericsson, Maja, Karlskoga; gm Eriksson, Nils, Bäsksjö; Ersson, Mårten, Laxsjö; Faegersten, Emil, Stockholm; Forsberg, Charlotta, Läggesta; Forsberg, H., Lindholmen; Forsslund, Karl Erik, Sörvik; Fredriksson, Julia, Värnamo; Friberg, Hanna, Jönköping; Friedländer, Harry, Stockholm; Frölich, Anna, Stockholm; Gahn, Ellen, Stockholm; Gersman, A., Stockholm; von Glehn, Margarethe, Reval; Granberg, Einar, Krokom; gm Granlund, J., Nordiska museet; Gröndahl, Otto, Stockholm;

[1] Angående penninggåvor se sid. 333 o. f.

A. JOHNSON & Co.

STOCKHOLM

leverera i poster om minst 1 hl.

Koks i lämpliga sorteringar för värmeledningspannor, kaminer etc.

Antracit Engelsk av bästa märken.

Antracine Ersättning för antracit. Billigare pris. Specialbränsle för kaminer, kakelugnsinsatser etc.

Hushållskol *Briketter*

Telefon Namnanrop: JOHNSONS

ELEKTR. A.-B. SKANDIA

TUNNELGATAN 14 · STOCKHOLM

TELEFON VÄXEL NORR 32630

ELEKTRISKA AKTIEBOLAGET SKANDIA STOCKHOLM

Engström & Pettersson

BOKBINDERI

Utför såväl enkla band som lyxband

Kartonger och skrivunderlägg

Låga priser - Snabb leverans

Gediget, förstklassigt arbete garanteras

Gotlandsgatan 71 STOCKHOLM Tel. Söder 384 40

Sök

i de dagliga

tidningarna

Gustafsson, Anna, Töcksfors; Gustafsson, Kajsa, Karlanda; Gyllencreutz, Astrid, Jönköping; Hafström, Ester, Stockholm; Hagberg, Helga, Norrköping; gm Hagberg, Louise, Stockholm; Haglund, Maja, Sundsby; Hagman, Elis, Ösmo; Hansson, Hilma, Torrskog; Hazelius-Berg, Gunnel, Nordiska museet; Hedin, Sven, Stockholm; Heiberg, G. F., Amla; Heimer, Tage, Ed; Helling, Hilma, Kalmar; Hellström, Gunnar, Stockholm; Helmers, Anna, Stockholm; Herndal, Harald, Växjö; Hirsch, Axel, Stockholm; gm Hollertz, L. P.; Holmberg, Helmi, Stockholm; Holmberg, P. O., Tärnsjö; Hornberg, Svea, Stockholm; Huldt, Ida, Stockholm; Hultberg, Claes, Äppelviken; Hübinette, Carl, Stockholm; Håkansson, Elin, Katrineholm; Håkansson, Sven Axel, Stockholm; Hägg, Asta, Stockholm; Högman, Elvira, Hudiksvall; Höijer, Stina, Stockholm; Högström, Sally, Stockholm; Jacobson, Alma, Stockholm; Jansson, J. O., Östergraninge; Jansson, Karl, Dalskog; Jansson, Selma, Sundsta; gm Jirlow, R., Västerås; Johansson, A.P., Ö. Ryd; Johansson, Augusta, Hellevadsholm; Johansson, David, Veckholm; Johansson, Gustaf, Blåvik; Johansson, Nils, Karlanda; Johansson, Melcher, Hedaslätt; Jolin, Ellen, Stockholm; Jonsson, Hilda, Stockholm; Jonsson, Hilma, Gnarp; Jönsson, Odina, Viken; Jonsson, Olof, Älvros; Jonsson, Sven, Kolsätt; Jungbeck, Edmund, Stockholm; Jönsdotter, Sigrid, Venjan; Karlsson, Elida, Töcksfors; Karlsson, Hilma, Bygdeå; Kellgrens, Erica, stärbhus, Stallarholmen; Kempe, Erik, Stockholm; Kjellberg, Zelma, Stockholm; Klein, Ernst, Nordiska museet; Kreuger, B., Stockholm; Kristiansson, Holm Karin, Dala Järna; Kullander, G. R., Heda; Kumlien, Elsa och Karin, Stockholm; Kvick, Ingrid, Hassela; Lagerqvist, Hilda, Stockholm; Laquist, Astrid, Stockholm; Laquist, Birgit, Stockholm; Larsson, A., Stockholm; Larsson, Edit, Ludvika; Lennerthson, C., Falun; Lettström, Harald, Stockholm; Lewin, Anna, Stockholm; Ling, Karin, Stockholm; Lindberg, K., Stora Mellösa; Lindegren, N., Stockholm; Linderoth, C. L., Stockholm; Lindholm, Axel, Hedaslätt; Lindgren, J., Viksta; Lindman, Hedvig, Stockholm; Ljunglöf, Robert, Stockholm; Lundeberg, N., Stockholm; Lundgren, C. Gust., Stockholm; Lunds universitets Folkminnesarkiv, gm docenten C. W. von Sydow; Löfgren, Elisabeth, Stockholm; Lönnegren, Karin, Stockholm; Magni, Anna, Habo; Magnusson, J. M., Skarpö; Manneerstråle, E., Stockholm; Mattsson, Anna, Lillhärdal; Mattsson, F. M., Mora; Melin, N., Västervik; Mellin, Jetty, Stockholm; Meskanen, Anne, Östra Karelen; Myhrman, Signe, Stockholm; Neuman, S., Stockholm; Nilsson, Elsa, Sundsby; Nilsson, Johanna, Olseröd; Nilsson, Kristina, Töcksfors; Nilsson, Maja, Karlanda; Nisser, Anna, Bettna; Nohrdal, Märta, Lindholmen; Nordiska museets Vänner; Nordlind, Algot Fr., Stockholm; Nordström, Tilly och Clara, Djursholm; Norin, Märta, Gnarp; Norsa, Sara Maria; Nyholm, Frida, Månserud; Nyström, Elsa, Stockholm; Olivecrona, Ebba, Uppsala; Olsson, A. G., Eskilsäter; Ohlsson, Ella, Kiruna; Olsson, K. V., Stockholm; Ottergren, Fritz, Stockholm; Ottergren, Valborg, Stockholm; Park, Matilda, Östervallskog; Personne, Thekla, Linköping; Persson, Per, Revsund; Pettersson, August, Grovsta; Reding, Yngve J:son, Ljustorp; Ramén, Agnes, Stockholm; Richter, Olof, Stockholm; Ringen-

Svensk historia, Svensk natur, Svensk kultur!

ERNST KLEIN:

BILDER UR SVERIGES HISTORIA

Svensk kultur från urtid till nutid. 224 sidor med 287 illustrationer i förnämligt koppardjuptryck. Stort kvartoformat (22,5×30 cm.) Pris i halvfranskt band Kr. 14:—.

"Just nu kan jag ej påminna mig någon lämpligare bok för studerande i alla åldrar, för lärare i historia och för folkbibliotek."
Nya Dagl. Allehanda.

"— oskattbar för dem som icke själv på ort och ställe eller i våra museer har tillfälle att studera — står på höjden av vad som på området gives i vårt land.
Ostg. Corresp.

CARL FRIES:

I SVENSKA MARKER

Bilder ur vårt lands växt- och djurliv. Stort kvartoformat. Häftad Kr. 16:—. Klotband Kr. 20:—. Halfr. band Kr. 28:—.

"Forskaren och lyrikern ha gått hand i hand på upptäcktsfärd i ett relativt okänt Sverige."
Stockholms Dagblad.

"— den ger svensk natur i vardagslag, så att det står helg om bilderna."
Svenska Dagbladet.

SIGFRID SVENSSON:

HEMBYGDENS ARV

Hembygdsgårdar och friluftsmuseer i Sverige. Klotb. Kr. 12:—.

"Hembygdens arv är en vacker bok — men den är på samma gång en lärorik och tankeväckande bok."
Stockholms Dagblad.

"— en välskriven, redogörande text, som länder författaren till all heder. Hembygdsrörelsen har fått ett ståtligt monument.
Stockholms Tidn.

ANDERS BILLOW:

SVERIGE

480 bilder i koppardjuptryck, belysande natur och kultur i gången tid och nutid. Stort kvartoformat (22,5×30 cm.) Pappband Kr. 12:—. Halvfr. band Kr. 16:—.

"— verket ger en fyllig och levande bild av vårt svenska fosterland och dess dagliga liv."
Sydsvenska Dagbladet.

"— en lärorik bok, — just så ser det ut i Sverige och just så bör Sverige ses."
Stockholms Tidn.

NORDISK ROTOGRAVYR, STOCKHOLM

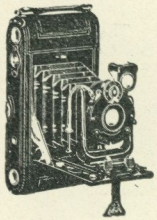

Amatörfotografer

som sätta värde på ett förstklassigt
resultat använda

Bennos Fotomagasin A/B.

DROTTNINGGATAN 15
Filial: Centrums Ljusgård - Stockholm

vid inköp av kameror och film samt vid
framkallning, kopiering och förstoring.
Kodak kameror och Kodak film
rekommenderas.

"Jaa . . . det är nog på tid, att jag bildar mej ett eget hem . . . men jag vill då inte ha en så'n där vanlig dussintalsvåning, som bara slukar pengar . . . bekväm för all del . . . men vad pengar . . . och ändå ingenting personligt i inredning eller så . . . . . . pengar, som bara rinner bort.

Neej . . . då bygger jag mej hellre en liten villa en småstuga eller nå't ditåt, amorterar och står i och får mej ett . . . verkligt eget hem.

Uppslag, idéer, anvisningar och råd, vare sig det gäller ritningar, material, installationer, trädgårdsplaner, bohag eller annat, som hör hemmet till, får jag ju i alla fall så gott som gratis ur "Hem i Sverige", egnahemsrörelsens organ, som kostar bara fem kronor för hel årgång. 1932 har den 25-årsjubileum och utgår i tolv 40—56-sidiga häften och dessutom får jag två halvårspublikationer."

Provhäfte med alla upplysningar sändes gratis från expeditionen, Kungsgatan 6, Stockholm.

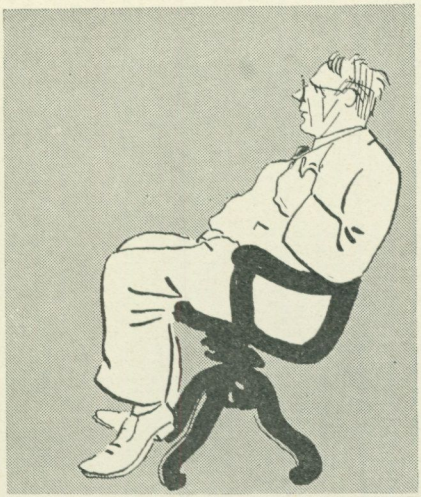

son, Elin, Stockholm; Rissler, Annie, Stockholm; Rohde, Gertrud, Visby; Rudbeck, Anna, Nordiska museet; Schinkler, Astrid, Stockholm; Schneider, G., Stockholm; Segerdahl, Karl, Stureby; Selenius, Tilly, Stockholm; Selling, Vivi, Stockholm; Silfversvärd, Göran G:son, Stockholm; Stenberg, Karin, Pjesker; Sterky, Ulla, Stockholm; Stockholms Intecknings Garanti A.-B., Stockholm; Persson, Strand Gustaf, Mårtsviken; Stridsberg, Laura, Nordiska museet; af Ström, Nils, Stockholm; Swederus, G., stärbhus, Stockholm; Svenska Österbottniska Samfundet, Vasa; Svensson, A., Stockholm; Svensson, Elin, Sundbyberg; Svensson, Ivan, Skyllbergs bruk; Svensson, Nils Ivan, Nordiska museet; Svensson, Oscar, Stockholm; gm Sundell, J. G., Rottneros; Sutthoff, Agnes, Dalarö; Sölscher, C., Stockholm; Tengby byalag, Löt; Tersmeden, Erika, Stockholm; Tamm, Thyra, Grillby; Thorell, E., Stockholm; Thorman, Elisabeth, Stockholm; Tjäder, Tekla, Stockholm; Tobiasson, John, Nybygget; Torpadie, Augusta, Stockholm; Traugott, Ivan, Stockholm; Trolle Löwen, August, Ludgo; Wadström, Claire, Stockholm; Wahlström, Ellen, Ålsten; Valin, Selma, Stockholm; Velander, Sten, Stockholm; Wennerlund, Signe, Nordiska museet; Westerberg, Sten, Stockholm; Westerdahl, Nils, Stockholm; Vestin, Anders, Beted; Widahl, N., Sveg; Wilhelmson, Berta, Stockholm; Wingårdh, Olga, Stockholm; Virgin, Ida, Stockholm; Ydrén, D., Stockholm; Zethelius, G., Stockholm; Zickerman, Lilli, Wittsjö; Åhlström, Anna, Stockholm; Östergren, Stockholm.

Nordiska museets bibliotek.

Aaltonen, E., Forssa, Finland; Alm, Henrik, Stockholm; Ambrosiani, S., Stockholm; Arwidsson, Ivar, Uppsala; Bæckström, A., Stockholm; Bagger, Signe, Stockholm: Bara härads hembygdsförening; Behm, A., Stockholm; Bekkewold, B., Stockholm; Berg, G., Stockholm; Billow, A., Stockholm; Blees, J., Stockholm; Boberg, J., Stockholm; Boëthius, Gerda, Stockholm; f. d. Bryggare-ämbetets pensionskassa, Stockholm; Cederbloms, Gerda, stärbhus, Stockholm; Curman, S., Stockholm; Dansk Folkemuseum, Köpenhamn; Drakenberg, S., Västerås; Kungl. Ecklesiastikdepartementet; Ecole mixte de Saint-Cirac, Ariège; Elfvingska stiftelsen, Stockholm; Engström, B., Stockholm; Erixon, S., Stockholm; Fevrell, W., Stockholm; Folkmusikkommissionen gm Hjalmar Wijk; G. E. C. Gads Forlag, Köpenhamn; Geijer, H., Uppsala; van Gennep, A., Paris; Gleerupska Universitetsbokhandeln, Lund; Gravlund, T., Seersö; Hallin, A., Stockholm; Halfvarsson, H., Överturingen; Hallwylska museiföreningen, Stockholm; Halmstads hantverks- och industriförening; Hammarstedt, N. E., Lidingö; Hansischer Geschichtsverein, Lübeck; Hazelius-Berg, Gunnel, Stockholm; Heurgren, P. G., Stockholm; Historische Abteilung der Pharm. Anstalt der Universität zu Basel; Johansson, L., Fränsta; Kungl. Jordbruksdepartementet; Kungl. Justitiedepartementet; Kungl. Järnvägsstyrelsen, Stockholm; Klein, E., Stockholm; Landmark, J. D.,

Rumstedts
Nya Handelsaktiebolag

Levererar från lager:

Hö, Havre, Halm, Kli,
Majs m. fl. Fodervaror. Hönsfoder
av alla slag. Torvströ, Torvmull, Soda, Cement,
Gips. Eldfast Tegel och Lera. Byggnadsdrev, tjärad o. otjärad.
Umeå Trätjära. Asfalttjära och Carbolineum.
Förhydningspapp, Asfaltpapp m. fl.
sorter. Gödningsämnen
m. m.

Jacob Westinsgatan 1 B - STOCKHOLM - Tel. Kh. 337 26

KÖP ALLTID

Finbrukens Brevpapper

Förnämligt papper
Smakfulla förpackningar

GRYCKSBO KLIPPAN LESSEBO

VICTOR PETTERSON
BOKINDUSTRIAKTIEBOLAG

ETABLERAD
1 8 7 4

BOKTRYCK · OFFSETTRYCK
BOKBAND · KONTORS-
BÖCKER · EMBALLAGE

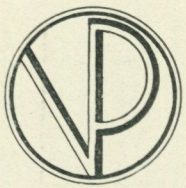

Tel. Namnanrop Victor Petterson
Holländaregatan 10 · STOCKHOLM

BIRGER NILSSON

Artillerigatan 66 - Stockholm

KOPPAR-, BLECK- och PLÅTSLAGERI
SMIDES- och SVETSNINGSVERKSTAD

Telefoner: Verkstaden 736 52 och 747 85 - Bostaden Örby 364

A.-B. RUB. CARLSSON

JÄRN- OCH KRUTHANDEL

Roslagsgatan 26 - STOCKHOLM - Tel. 861 70, N. 214

Välsorterat lager av

Byggnadsmateriel - Hushållsartiklar - Järn - Stål - Gevär - Ammunition - Fiskredskap - Krut - Dynamit samt allt vad till branschen hör

ENDAST GODA VAROR TILL BILLIGASTE PRISER

Har Ni talat om för Edra vänner vilka fördelar Skansenföreningen erbjuder sina medlemmar?

Köpenhamn; La légation de Roumanie, Stockholm; Leffler, Béla, Ålsten; Leijonhufvud, E., Stockholm; Lenk, T., Stockholm; Lewin, Anna, Stockholm; Lewin, Visen, Stockholm; Lid, N., Oslo; Lindblom, A., Stockholm; Lithberg, N., Stockholm; Lothigius, S., Stocksund; Lundblad, E., Mariestad; Malmborg, G., Stockholm; Midttun, G., Oslo; Netoliczka, Luise, Rumänien; Nisser, W., Uppsala; Nyman, Th., Stockholm; Olofsson, K., Fristad; Petersen, Eva, Köpenhamn; Riksdagsbiblioteket, Stockholm; Rudbeck, J., Stockholm; Sahlin, Carl, Djursholm; Sancte Örjens gille, Stockholm; Saxon, J. L., Stockholm; Sjögren, Arthur, Stockholm; Selling, G., Stockholm; Sidenbladh, E., Stockholm; Skoglunds bokförlag, Stockholm; Kungl. Skolöverstyrelsen, Stockholm; Statens meteorologisk-hydrografiska anstalt, Stockholm; Stockholms allmänna restaurang-aktiebolag; Stockholms målaremästareförening; Stridsberg, Laura, Stockholm; Svensson, E., Sundbyberg; Svensson, S., Stockholm; Theuermeister, A. R., Fredensborg; Thorman, Elisabeth, Stockholm; Thorvaldsens museum, Köpenhamn; Timm, Eva, Skultuna; Uldall, K., Köpenhamn; Uppsala universitets museum för nordiska fornsaker; Wallem, Fr. B., Oslo; Welin, S., Skara; Wessman, V. E., V. Ekenäs; Wester, B., Stockholm; Wijk, Hj., Göteborg; Wikman, K. R. V., Åbo; Österberg, K. J., Köping.

Nordiska museets arkiv.

Aldén, Louise, Stockholm; Andelius, Emma, Stockholm; Andersson, O., Åhus; Bæckström, A., Stockholm; Berg, G., Stockholm; Berg, K., Norra Kedum; Bergström, J., Skurup; Bergström, Ragnhild, Stockholm; Boberg, J., Stockholm; Boltenstern, F., Stockholm; Borg, A., Linköping; Bäckman, J., Stockholm; Bäcksin, Brita, Stockholm; Carlsson, F., Stockholm; Cederbloms, Gerda, stärbhus, Stockholm; Cervin, E., Vidökna; Dahlbäck, S., Lansjärv; Dahlkvist, O., Stockholm; Drakenberg, S., Västerås; von Ehrenheim, Alice, Grönsöö; Ekecrantz, O., Stockholm; Ekman, E., Lidingö; Elvers, J., Stockholm; Engström, Mathilda, Gnesta; Eriksson, A., Alunda; Eriksson, J., Björklinge; Fazer, S., Helsingfors; Forsberg, A., Skölvene; Forsell, C. G., Flen; Granberg, E., Krokom; Gustawsson, K.-A., Stockholm; Göth, J. A., Braås; Hallberg, Margit, Stockholm; Halldin, O., Stockholm; Hazelius, Gina, Stockholm; Herrström, Eva, Stockholm; Hillgren, B., Delsbo; Hjorth, R., Stockholm; Howing, F., Stockholm; Högström, Sally, Stockholm; Jansson, S. O., Stockholm; Jirlow, R., Västerås; Johansson, G. A., Norrköping; Jolin, Ellen, Stockholm; Klein, N., Västervik; Kockum, B., Råby gård, Lund; Kullberg, Agnes, Stockholm; Kungl. Biblioteket, Stockholm; Kungl. Universitetsbiblioteket, Uppsala; Lagerquist, M., Stockholm; Laquist, Birgit, Stockholm; Larsson, J., Kvistbro; Larsson, Jenny, Vingåker; Lenk, T., Stockholm; Lettersten, A., Stockholm; Lewin, Anna, Stockholm; Lewin, Visen, Stockholm; Lindblom, A., Stockholm; Linge, K., Leksand; Ljungberg, Agnes, Stockholm; Ljungberg, Selma, Stockholm; Manneberg, A., Kinda; Mührdal, Frida, Stockholm; Nauclér, Harriet, Stockholm; Norman,

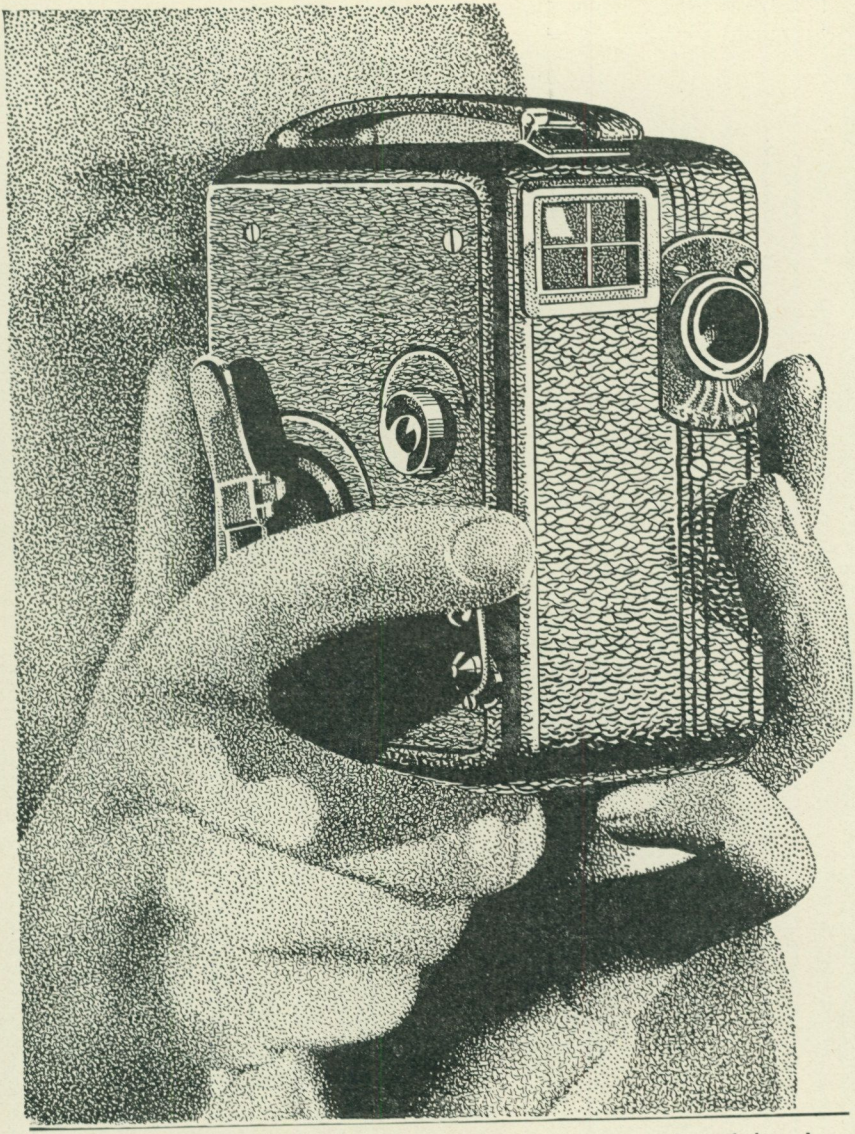

Filma med Pathés 9.5 mm. breda film!

Det är lika billigt och lätt som vanlig fotografering.

Besök oss eller begär katalog.

NERLIENS KUNGSGATAN 19 STOCKHOLM

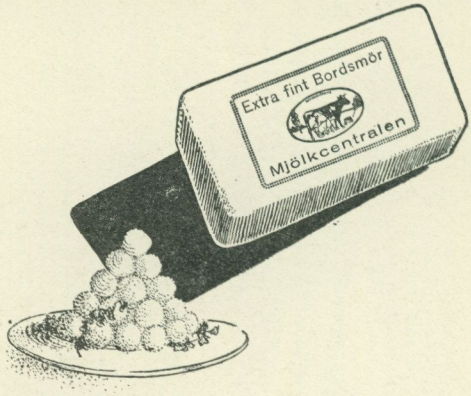

KÖP SMÖRET SAMTIDIGT MED MJÖLKEN . . .

Mjölkcentralen har kommit med en välkommen nyhet: smör i paket om endast 1/4 kg. Detta motsvarar förbrukningen under 2 dagar i ett medelstort hushåll. Genom att köpa smöret i denna förpackning, behöver Ni aldrig frukta att smöret blir gammalt. — Ni köper det ju som Ni köper mjölk: endast en liten kvantitet i taget. Priset är detsamma som för smör i lös vikt, paketeringens fördelar får Ni gratis.

Ni har ju varje dag ärende till mjölkaffären — köp smör samtidigt med mjölken!

MJÖLKCENTRALEN

Lantmännens Mjölkförsäljningsförening u.p.a.

FESTSKRIFTER

VETENSKAPLIGA ARBETEN
TABELLARISKA TRYCKARBETEN
KATALOGER - TIDSKRIFTER
REKLAMBROSCHYRER

vars utförande skall motsvara de högsta fordringar
beställas med fördel hos

IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI A.B.
G:la Brogatan 26, Stockholm - Telefon Namnanrop "Ivar Hæggströms"

Aktiebolaget KOPIA

DAVID BAGARES GATA 7 - STOCKHOLM
Reproduktionsanstalt och Litografiskt tryckeri

ROKOTRYCK för reproduktion av kartor, ritningar m. m.
LITOGRAFI för tryckning av brevpapper, fakturor, etiketter m. m.
OFFSETTRYCK för affischer, skyltar, bokomslag m. m.

Begär offert *Telefoner N. 570, N. 20 82, 138 60*

C. G., Boda; Nygren, N., Västerås; Ohlsson, N. E., Tärnsjö; Olsson, A.; Petterson, J. A., Stockholm; Pettersson, J., Smålands Burseryd; Samf. S:t Erik, Stockholm; Sanakirjasäätiö, Helsingfors; Sjöberg, Lotten, Stockholm; Sjöblom, N., Stockholm; Sjögren, A., Stockholm; Stat. Hist. Museum, Stockholm; Stenberger, M., Stockholm; af Ström, N., Stockholm; Svensson, S., Stockholm; Söderström, H., Åtvidaberg; Vadsbo museum, Mariestad; Wahlberg, Alma, Bjuv; Wendel, N., Stockholm; Wildte, F., Göteborg; Zettersten, A. Stockholm; Öhman, E., Stockholm; Öquist, Mia, Salmis.

Skansen.

Ameln, Bröderna, Stockholm; Aminoff, A., Mariefred; Amneus, P. G., Stockholm; Andersson, Aron, Stockholm; Andersson, Erik, Stockholm; Andersson, Eskil, Stockholm; Andersson, G., Stockholm; Andersson, Gerda, Norrviken; Andersson, H., Enskede; Andersson, Jean, Stockholm; Andersson, Rune, Stockholm; Andersson, Ulla, Lidingö; Areskoug, Lorentz, Djursholm; Aronsson, Elsi, Stockholm; Banankompaniet, Stockholm; Behm, Kåre, Stockholm; Behm, Ulf, Stockholm; Berg, Oscar, konditori, Stockholm; Bergianska Trädgården; Berlin-Lührs, Anna, Stockholm; Berns' Salonger, Stockholm; Billström, H., Stockholm; Birath, E., Stockholm; Björkegren, Bertil, Stockholm; Blomberg, H., Stocksund; Boberg, Gustav, Stockholm; Bonér, Ernst, Stockholm; Bonér, Folke, Stockholm; Brandt, Tore, Malmö; Brunkoff, D., Värtan; Bryde, Nils, Stockholm; Burman, A. B., Halfdan, Stockholm; Burling, Stockholm; Böcklin, Olof C., Älvsjö; Cyrén, Otto, Stockholm; Dahlheim, Elin, Stockholm; Danielsson, A., Stockholm; Drougge, Arne, Stockholm; Durling, Eva, Stockholm; Durling, F. Hans, Djursholm; Egnell, Lennart, Stockholm; Ekolsunds gård; Engstrand, Herman, Stockholm; Engström, G., Stockholm; Eriksson, E. H., Stockholm; Eriksson, Harry, Stockholm; Eriksson, John, Stockholm; Eriksson, Thure, Stockholm; Forsberg, F., Stockholm; Forsell, Jan, Stockholm; Forsell, Måns, Stockholm; Forsse, Ella, Stockholm; Fries, F., Bergianska trädgården; Gevallius, Aug., Stockholm; Gillberg, Hilda, Stockholm; Gustafsson, Alma, Rålambshov; Gustafsson, C. J., Ålsten; Gyldberg, Bo, Stockholm; Gyllensköld, Carl, Stockholm; Hafström, Ester, Stockholm; Haglund, Sven, Ålsten; Hallbäck, Verner, Stockholm; Halldin, G., Stockholm; Hammar, Ludvig, Stockholm; Hammarberg, M., Stockholm; Hanses, Karin, Skansen, Stockholm; Hansson, G., Stockholm; Hanstrup, C., Eksjö; Hedblom, H., Stockholm; Hedström, John, Stockholm; Hellström, Lolly, Stockholm; Hilmer, A., Stockholm; von Hofsten, Gustaf, Stockholm; Holmqvist, Åke, Stockholm; Holmström, Kaj, Stockholm; Holmström, Stina, Stockholm; Holmström, Sylvia, Stockholm; Hultgren, Per, Stockholm; Husberg, Per, Stockholm; Härdin, Holger, Stockholm; Isaksson, Hugo, Stockholm; Jahn, Fredrik, Nacka; Johansson, Lennart, Stockholm; Johansson, Rolf, Stockholm; Johansson, Ulf, Stockholm; Johnson, Helge Ax:son, Berga slott, Västerhaninge; Jonsson, L., Uddevalla; Kafeet, S:t

S. J. RESETJÄNST

RESEBYRÅ

BILJETTER ÖVER HELA VÄRLDEN

Eriksgatan 87, Stockholm; Kaiser, Hans, Skarpöborg; Karlsson, Bror Wilh., Sundbyberg; Karlsson, Erik W., Enskede; Karth, Torsten, Stockholm; Krause, Werner, Berlin Spandau; Kroon, Nils, Stockholm; Lenngren, Evert, Stockholm; Liljekvist, Kurt, Stockholm; Lilliehöök, G. W:son, Stockholm; Lind, Carl, Stockholm; Lindeberg, N., Stockholm; Lion, Brita, Stockholm; Looström, Frida, Stockholm; Lundbeck, Roy, Stockholm; Lundberg, N., Stockholm; Lundin, K., Stockholm; Löfvander, Gustaf, Stockholm; Lövström, Axel, Stockholm; Malm, Louise, Stockholm; Mjörne, E., Vaxholm; de Montalt, Kitty D., Bokenäs; Montgomery, Julie, Stockholm; Muskos, Isak, Risudden; Möller, Gunvor, Duvbo, Sundbyberg; Nilsson, Anton, Stockholm; Nilsson, Dolly, Stockholm; Nilsson, Georg, Stockholm; Nilsson, N., Stockholm; Nordenmark, Sigrid, Stockholm; Nordiska Komp., Stockholm; Nordqvist, N., Sala; Nordström, A. K., Stockholm; Nordström, Ingeborg, Stockholm; Norrström, Tage, Stockholm; Oldenburg, Hj., Saltsjöbaden; Osterman, Stig, Stockholm; Personne, Amanda, Stockholm; Persson, Sven, Stockholm; Persson, W., Stockholm; Pettersson, J., Pajala; Pettersson, Viktoria, Stockholm; Richter, Lennart, Stockholm; Rothelius, Viking, Ljusdal; Rundqvist, E., Stockholm; Sandberg, Eva, Stockholm; Sandell, Erik, Stockholm; Schager, Nils, Stockholm; Setterwall, Albin, Stockholm; Sjöholm, E., Stockholm; Sjösvärd, John, Stockholm; Sköld, E., Stockholm; Speceristernas varuinköp, Stockholm; Stadsträdgården, Stockholm; Stengård, A., Stånga, Gotland; Stenius, Gustaf, Stockholm; Stigberg, Axel, Stockholm; Stjärnan, Finbageri, Stockholm; Stockholms Elektricitetsverk; Stockholms Tidningen; Ström, Ove, Stockholm; Ström, Percy, Stockholm; Sundstedt, Nils, Storängen; Svanström, Gösta, Stockholm; Söderström, Arvid, Älvsjö; Terrassen, Fruktaffär, Stockholm; Thulin, P. G., Stockholm; Tiberg Eftr., Carl, Stockholm; Torpadie, A., Stockholm; Walldin, Hilda, Stockholm; Wallin, Tobias, Äppelviken; Wedin, Knut, Göteborg; Wendelin, H., Stockholm; Westin, Emma, Skarpöborg; Winberg, Herman, Stockholm; Witt-Strömer, Bo, Stockholm; Åhlén, Sam, Stockholm; Åkerlund, G., Stockholm; Åkerlund, Viktor, Stockholm.

Skidfrämjandets Turiststationer:

RIKSGRÄNSEN

521 m. ö. h. i Lappland. Fjällterräng, skidlöpning i midnattssol, lockande utflykter i fjällvärlden vid norska gränsen. Goda kommunikationer. Helpension sommartid vid vistelse minst en vecka kr. 6.— per dygn. Telefon Riksgränsen 1.

STORLIEN

615 m. ö. h. i Jämtland. Härlig, stärkande fjälluft, natursköna omgivningar. 250 bäddar i egna byggnader. Värmeledning, W. C., bad- och duschrum. Erkänt gott kök. Diétkost. Vin och öl. Helpension från kr. 6.— vid 4 dagars uppehåll. Betjäningsavgift. Sportfiske, ingen myggplåga. Telefon Storlien 1.

RÄMSHYTTAN

250 m. ö. h. i Dalarna. Skogig, kuperad terräng. Tennis, bad, rodd, sportfiske, utflykter till fäbodar, till fjällen, promenader i milsdjupa skogar. Stort sällskapsrum med piano, grammofon och radio. Platsen särskilt lämplig för sportälskande ungdom. Helpension från kr. 5.— per dygn. Telefon Rämshyttan 6.

Beställning kan ske direkt eller till Skidfrämjandets kansli, Herkulesgatan 28, Stockholm, telefon 54 76 och 54 78, där erforderliga upplysningar lämnas.

HAMNARYD

250 m. ö. h. 9 km. från Nässjö. Ett stycke Norrland i södra Sverige. Skogig, kuperad terräng, härliga promenader, tillfälle till bad, bemtrevliga sällskapsrum med öppna spisar, elektriskt ljus, värmeledning, tillfälle till jakt, ypperlig terräng för skidlöpning. Campingplats finnes. Helpension vintertid från kr. 5.— per dygn, sommartid från kr. 4.50 per dygn. Upplysningar och rumsbeställningar antingen direkt till Hamnaryd, telefon Ormaryd 1, eller till Skidfrämjandets kansli, Herkulesgatan 28, Stockholm.

BLIV MEDLEM i Skidfrämjandet och tag del av de fördelar Föreningen har att bjuda Eder i form av nedsatta pensionspriser, rabatter, årsboken "På skidor" med bilagor m. m. Medlemsskap i Föreningen kostar kronor 5.— per år.

Sommaren 1932

konserterar varje dag
alternerande Konsert-
föreningens orkester
och Kungl. Flottans
musikkår på

SKANSEN

P. Östbergs Snickerifabrik

rekommenderar sig till utförande
av allt inom snickeriyrket, grövre
som finare arbeten (poleringar),
snabb leverans, låga priser

Telefon Ö. 8987 · Sibyllegatan 67 · Bostaden 74791

SKANSENFÖRENINGENS

MEDLEMMAR ERHÅLLA UNDER ÅR 1932

1 Personligt årskort till Nordiska museet och Skansen.

2 Rätt att lösa årskort för familjemedlemmar för kr. 3.— per person.

3 Nordiska museets och Skansens årsbok.

4 Skansens Nyheter.

5 Rabatter i ett stort antal affärer i olika branscher.

6 Rabatter å vissa av Nordiska museets och Skansens publikationer.

7 Serien "Skansen i färger" för kr. 2.— per blad (för icke medlemmar kr. 3.—).

8 Fri entré till flertalet landsortsmuseer.

AVGIFTER

Inom Stockholms lokalportoområde bosatt medlem erlägger kr. 10.— per år. Utom Stockholms lokalportoområde bosatt medlem erlägger kr. 5.— per år. Ständig medlem erlägger en gång för alla kr. 200.—.

Medlemskap vinnes enklast genom avgiftens inbetalande å postgirokonto 51150. Anmälningar emottagas även å telefon 71310. Postadress Skansenföreningen, Skansen, Stockholm 5.

Byggmästare

J. T. PETTERSSON

Roslagsgatan 7

STOCKHOLM

BYGGNADS-
ENTREPRENADER

TELEFONER

Vasa 124 77

Vasa 124 78

Till fjällen

KOMMER NI
BEKVÄMT
OCH BILLIGT

med Post-Diligenserna

REGELBUNDEN·TRAFIK·ÅRET·OM·TIDTAB.·I·SVERIGES·KOMMUNIKATIONER·

Sverig. 6.

SIEVERTS KABELVERK

SUNDBYBERG

